

Fehér M. Jenő

Középkori Magyar Inkvizíció

Fehér M. Jenő - Középkori magyar inkvizíció

ELŐSZÓ

Fehér Máttyás Jenő (1913-1978) nevét általában hiába keressük az életrajzi lexikonokban, csak a legújabb Encyclopedia Hungarica vette fel címszavai közé, méltatván érdemeit is, de a Kassai kódex külön itt sem szerepel. Domonkos rendi szerzetes volt eredetileg, akit 1945 előtt már jó nevű rendtörténészként tartottak számon, bár önálló szakmunkája akkoriban még, mint fiatalember, kevés jelent meg. 1942-ben került Kassára és Madarász István megyés püspök kérésére a kassai dóm-plébánia kódex és ősnymtatvány gyűjteményét kellett felleltározni. Eközben bukkant rá a Collectio Dominicana nevű anyagra, amelyet 1852-ben P. Rassovszky kikölcsönzött és magával vitt Mislókára, a plébániára.

E Kassa melletti kicsi faluban talált rá 1944-ben Fehér M. Jenő egy régi "egérrágta, molyette, rossz ládában" a nagyon megviselt kézíratra, amelynek egy részét ő nevezte el később Kassai kódexnek. (A Syngrapha Dominicana-t /Domonkos gyűjtemény/ 1227-ben kezdték vezetni, amelyet 1556-ban helyeztek el a kassai városházán, ahol 1690-ben Hoffman Tamás domonkos szerzetes előbányászta, s a birtokrészeket a leleszi konventtel lemásoltatta, a többi részt pedig rövidítve ő maga másolta le. (Ezek közé tartozik a Liber Inquisitorum

is.).

Az akkori miszlókai plébános a régi kéziratot Fehérnek ajándékozta, aki azonnal hozzálátott a kézirat lemásolásához és a lapokat a kassai Boross Dezső fényképezéssel le is fényképezette, mégpedig úgy, hogy egy kópia Borossnál maradt. Nem sokáig dolgozhattak azonban a régi feljegyzések lemásolásán, mert 1945. február 11-én Kassát is megszállták az orosz csapatok. A nagy értékű régiségek mentését már korábban elkezdték, a Kassai kódexet azonban a megszállás idején mentették át, végül is, (4) Bodrogszerdahelyre, majd onnan Budapestre itt, a domonkos-rendi kolostorban, "páter Böle Kornél segítségét igénybe véve, négy hét alatt sietős munkával" befejezte a másolást. Az ún. Hoffman féle másolatot Fehér M. Jenő a budapesti anyakolostor könyvtárában helyezte el, a saját kezűleg készített másolatot és a Boross által készített fényképeket azonban magával vitte Sopronba. Amikor azonban menekülnie kellett, a holmiját hátra kellett hagynia s az iratait és jegyzeteit csak apránként tudták utána küldözgetni. Az utolsó csomag azonban elveszett, tehát még a másolat másolata is hiányos lett!

A Kassai kódexről első ízben 1967-ben jelent meg publikáció az Egyesült Államokban, s amikor is Látód fia Hanis mágus ellen lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyvét és az eredeti latin nyelvű szöveget is közzétette a szerző, valamint még két per teljes anyagát magyarul, ellenben a többi kilenc per anyagát sem eredetiben, sem magyar nyelven teljes egészében nem adta ki. Ezt követően jelent meg fő

műve, vagyis a most kiadott kötet (1968). Ebben, teljes egészében, egyetlen eredeti szöveget sem közölt, csak tartalmi kivonatot 59 per anyagából, noha a hétszáz jegyzetből 212 a kódexet idézi. Később hozzákezdett a latin szövegek közléséhez is, ez azonban - sajnos - abbamaradt. Az első szövegközlés alkalmából Fehér M. Jenő megjelentetett három szövegtörédket, amelyeket a kódex hátulsó bőrkötéses táblájának tömítéséből szedtek ki. Ezen iratok közlésekor hibákat követett el. Itthon a Magyar Kurír már 1967. Szeptember 23-án hírt adott az akkor még "nagyjelentőségűnek" nevezett dokumentumokról, mélyrehatóbban azonban csak 1968-ban foglalkozott vele az ugyancsak szerzetesből lett történész, Schram Ferenc (1923-1975), aki Igazán illetékes volt az értékelésre, mivel ő adta ki a magyarországi boszorkányperek iratait. Schram Ferenc elismerte a kódex vonatkozó anyagának fontosságát.

"Nyolcvanhárom per anyaga elegendő az egész ősmagyar hitvilág rekonstruálására, ... sok fehér foltot eltüntetve meghatározhatja a kutatás további irányát, de akár forradalmasíthatja is a tudomány eddigi álláspontját.... Ezért igen nagy jelentőségűnek kell a gyűjteményt mondanunk, Fehér Mátyás derekas munkát végzett annak lemásolásával."

Ilyen értékelés után több, mint meglepő - bár ne feledjük: 1969-et írtunk akkor, a Kádár-diktatúra második hulláma zajlott s ekkoriban aligha lehetett szabad és független véleményt alkotni egyháziakat érintő kérdésekben! - hogy Schram Ferenc súlyosan és meglehetősen

alattomosan megtámadta Fehér M. Jenőt, azt sugalmazva és sejtetve, hogy a "korábban megbízható kutatónak" ismert Fehér Mátyás valójában egy csaló-hamisító, aki talán egy soha nem létezett kódexből idézget és csapja be a világot:

"nem tudjuk, hogy ki másolt rosszul és értelmezett helytelenül annyi kifejezést és szót: Hoffmann Tamás-e 1690-ben, avagy Fehér Mátyás 1944-ben? Vagy talán...?" S ez a vagy talán bárki által úgy folytatható, ahogy néki tetszik. Csakhogy a tudományos etika ilyesmit nem enged meg! Schram ugyanis azért fordult szembe Fehérrel, mert "ma már szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, ... hogy őseink vallása a sámánizmus volt."

Először is a sámánizmus nem vallás, másodsor: egyre több adattal igazolható, hogy őseink egyistenhívők voltak, noha a gyógyító táltosok valóban léteztek, mégpedig hosszú évszázadokon keresztül, de ez nem azonos a sámánizmussal, harmadszor:

maga a szerző, Fehér Mátyás Jenő korrigálta önmagát még 1968-ban (!), kijelentvén, a latin szövegek mágus szavát hibásan fordította sámánnak! "A mágus szó nyelvünkben ma is használatos és nem annyira idegen, mint a szibériai peremnépeknél oly nagy szerepet játszó sámán kifejezés, amelyet sokszor túlzottan kidomborítanak és általánosítanak. Ezek alapján tehát, a könyvben szereplő sámán kifejezés helyére az eredeti mágus szót kell visszahelyezni."

Schram Ferenc persze érzi, hogy érvei meglehetősen gyengécskék,

hiszen csak arra tud hivatkozni, hogy Fehér "adatai kevés olyan dolgot mondanak, amelyet ne ismernénk már", valamint furcsállja, hogy az Árpád-korban kétnevűség lehetett volna. Nem tudja elképzelni (?!), hogy a múlt század végén kihalt ún. pütkösdi királyság szokása az Árpád-korból származhatna. Azt azonban annál inkább elhiszi, hogy "inkább antik görög eredetű" (?) ez a régi magyar szokás. Nyilván lelkiismerete elcsitítása végett gyámoltalan óvatossággal megismétli: "Ha Fehér M. Jenő adatai hitelesek volnának, akkor a Kassai Kódexet valóban beláthatatlan jelentőségűnek kellene tekintenünk: a magyar nyelvészet, néprajz és történelem... kincsesbányájának." A Kassai kódex tartalmilag négy részre oszlik: Monita magistri Pauli (1-29. fol.), s ez azonos Paulus de Hungaria Summa poenitentiae I6 Liber Inquisitorum (30-95. és 100-125. fol.), Exodus Fratrum (96-99. fol.) és Gesta Fratrum. Az inkvizíció könyve az 1227-1498 közötti magyarországi perek jegyzőkönyveit tartalmazza. 1971-ben Györffy György a Kassai kódexet "bizonyíthatóan modern hamisítványnak" nevezte, s ez nagyon különös eljárás, mert noha ismerünk modernkori hamisítványokat, ennyire szabadon mégsem illő ítélni. 1972-ben Borsa Gedeon támadta meg Fehér Máttyás Jenőt, elsősorban azt a három a hátsó kötetláblából kiszedett töredéket pécézte ki, amely szerint "bizonyítja" a csalást ("tudatos hamisításokat" végzett!). Azt írja: "... két dokumentum, amelyet Fehér állítólag a "Kassai kódex" hátsó kötéséből áztatott ki, egyedi dokumentum, és azokat már jóval 1944 előtt reprodukcióban közreadták. Ezeket jelentette meg azután

Fehér célzatos módosításokkal, hogy állításai kifogásolt hitelét megerősítse." Folyóiratcikkének harmadik ábrája" az 1942-ben megjelent könyvéből való, az itt megjelent fénykép "1969-ben, mint a Kassai kódex töredékét adta közre." Fehér M. Jenő elfogadta az érvelést, kijelentve, nyilvánvaló, hogy akkor a Kassai kódexet 1835 után kötötték be, illetve egy fénykép tévedésből került az anyagba. Ez azonban valójában egy hajszálnyit sem érinti a kódex szövegét, hiába erőlködik Borsa, mondván "a Kassai kódex hitelességének kérdését... még nagyobb mértékben problematikusnak kell tartani." Borsa Gedeon úgy tesz, mintha nem tudná, mi folyt Magyarországon (is) 1945 után, noha amint önmaga is beismeri - saját maga is tevékenyen részt vett a magyarországi szerzetesrendek könyvtárainak "biztonságba helyezésében", valójában: felszámolásában. Sőt ezt nagyvonalúan (s mi más ez, mint a legdurvább hamisítás!) a szerzetesi könyvtárak "köztulajdonba vételének" nevezi Fehér Mátyás Jenő ugyanis pontosan beszámol arról a rettenetes pusztításról, amely 1945 után bekövetkezett, s ezzel magyarázza, hogy az 1945-ben Budapesten hagyott Hoffmann-féle kézirat sorsa ismeretlenné vált, valamint azt is, hogy a kassai Boross fényképész hagyatéka eddig nem került elő, holott perdöntő bizonyíték volna. Noha nem tartozik közvetlenül a Kassai kódex témájához, mégis szükséges kitérni erre a kérdéskörre, mert manapság egyre kevesebb információ lát napvilágot arról a hatalmas méretű rablásról és pusztításról, amelyet részben a megszálló szovjet katonák, részben a hatalomittas proletár tömegek követtek el

az egyházi javakban és a főúri kastélyokban. Mindez egészen érthetővé teszi Fehér Mátyás Jenő mentegetőzését, aki világosan megmondja: nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy hiteles-e a Kassai kódex? "hogymernék én, egy a másolók kezén keresztülmenő romlott kéziratról szinte rögtönzött jegyzeteimről a hitelesség védjegyét kiállítani?" Ez becsületes, tiszta beszéd, majd így folytatta: "a hitelességet a teljesen közölt szöveg ezeroldalú analízise fogja eldönteni." 1974-ben még úgy látszott, megtörténik ez az elemzés, hiszen jeles tudósok foglalkoztak a kódex adataival, bár kételyeiket sem hallgatták el, hamarosan azonban teljesen diszkreditálták mind a Kassai kódexet mind Fehér Mátyás Jenőt. Hiába keressük e munka elemzését vagy kritikáját a vonatkozó szakirodalomban, tanulmányokban, sehol sem találjuk! Agyonhallgatással kívánták és kívánják eltüntetni ezt a forrást. Pedig maga a kötet sokkal több, mint a mágusok pöreinek ismertetése.' Ezért szükséges és fontos Fehér Mátyás Jenő három évtizeddel ezelőtti könyvét ismét kiadni. Mind az érdeklődők egyre növekvő táborának, mind a még el nem rontott szemléletű fiatal kutatóknak lehetővé kell tenni a Kassai kódex anyagának megismerését még akkor is, ha a szerző váratlan és tragikus halála miatt egyelőre nem várható az eredeti szövegek közzététele. De talán még ez is lehetséges, hiszen Fehér Mátyás Jenő, kilépve a rendből, megnősült (felesége F. Walter Anna) és a fia az örököse. Jó volna, ha a hagyaték közkinccsé válhatna. Ez többszörösen is közügy, mivel egy becsületes és felkészült kutatót

kiáltottak ki bűnösnek csak azért, mert a forrását eddig teljes egészében - sajátságos és súlyos okok következtében - csak ő ismerhette meg. Pedig ez bármelyik egyedül dolgozó régésszel is megtörténhetne, hiszen a feltárások minden mozzanatáról nem készülhet felvétel (fotó, videó) s így a közzétett rétegrajzok, alaprajzok, leletösszesítők tetszés szerint megkérdőjelezhetők.

Mégsem teszünk így, mert szent meggyőződésünk, hogy a kutató nem csaló, még ha van is példa arra, hogy a túlfűtött lelkesültség, nagyon ritkán, nem megengedhető vadhajtást is létrehozhat. Bakay Kornél " Pannonhalmán a műkincseket, főleg a régi könyveket, szőnyeget, porcelánokat a megszálló csapatok tették tönkre pusztították el vagy égették fel. OL 726 VKM 29/1945. Oroszlán Zoltán 1945. márc. 10-i jelentése. -A tiszaburai Szapáry- levéltárat és a kunhegyesi Horthy könyvtárat és levéltárat feldúlták és a községi rendőrök az anyagot eltűzelték. OL 729 VKM 181-1946 és OL XIX-Y-I-4 98304/46. A nágócsi báró Rubido-Zichy kastély műkincseinek nagy részét a felszabadító csapatok elhordták, illetve a keleti szőnyeget pokrócnak felszabdalták! OL K 729 1861946. A csengeri Szuhányi Ferenc-féle könyvtár és gyűjtemény 27 ládányi anyagát a Nemzeti Parasztpárt és a földigénylő bizottság tagjai tűzelték el. OL K 729 VKM 219-1946. A Kassáról elmenekített műkincseket még 1945-ben, Mihalik Sándor utasítására, vissza kellett szállítani! OL UKML 44.843145./X.10. 1946-ban a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága 41 kastélyt vizsgált meg s ebből 8 értékes

levéltárat teljesen megsemmisültnek nyilvánított! OL XIX-1-1-4 I 15980/46. Az alsúti Habsburg-kastélyt az oroszok fosztogatása után felgyújtották és a könyvtár és levéltár elégett. OL XIX-I-1-4 101831146. A hédervári kastély levéltárát és könyvtárát az oroszok elégették. OL XIX-1-1-4 706931/46. Tisza Kálmán geszti kastélyában a 40 ezer kötetes könyvtár és levéltár anyagát feldúlták és megsemmisítették. A nép máglyákat rakott a mezőn a papíryanagokból. OL XIX-I-1-4 54607/45. A sárospataki főiskola irattárát és 124 db unikális ősnymtatványát a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankból az orosz csapatok elszállították. OL XIX-I-1-4 35941/46. -A Hadi Levéltár anyagát az oroszok a Vas megyei Bük község határában vagonnyi tételekben, felgyújtották. A Hadi Levéltár térképeinek tiszta hátoldalára nyomtatták a MADISZ plakátjait! OL XIX-1-1-4 44843145. A keszthelyi Festetics levéltár és könyvtár az orosz hadikórház működése révén elpusztult. OL XIX-1-1-4 27975/46. Az 5950/34. számú Elnöki Tanácsi rendelet szüntette meg a magyarországi szerzetesrendek működését s ezt azonnal követte a rendházak kifosztása. A kőszegi Domonkos zárdából is elhordtak mindent, az épületet az OM kapta meg és leánykollégium lett belőle, a bencés székház járási tanács lett, az Isteni Ige Társaság (SVD) missziós háza honvédségi laktanyává változott. 1950. novemberében a Népművelési Minisztérium IS13/Ált/5/1950. sz. rendelete értelmében az ország valamennyi (!) könyvtárából a nem megfelelő könyveket ki kellett selejtezni!

A SZERZŐ ELŐSZAVA

Magyar egyháztörténelmünk vérbeli művelői Anonymustól Fraknói Vilmosig, Kézai Simontól Meszlényi Zoltánig, a papi rend tagjai voltak és egyházi nevelésük, latin-humanista műveltségük, elmélyült tudásuk avatta őket alapos történészekké. Valami azonban hiányzott a magyar egyháztörténelemből: a szabad bírálat Róma felé. A "Sancta Mater" iránt érzett gyermeki hódolat nyomán a horáciusi mondással "favete linguis", elcsendesült minden kritikai szándék.

Az idők azonban változtak. Napjainkban ön-önmagát reformálja az egyház és kötetlen szellemmel felszámolja merev emberi gyarlóságait; elveti a kissé türelmetlen "hódolat illet, nem bírálat" elvét. Ma már a Vatikán levéltárának sincsenek titkai és az egyháztörténelem sok dolgot újraértékel.

Ilyen körülmények között a magyar inkvizíció történetének megbolygatása nem csorbítja az egyház tekintélyét, nem csökkenti érdemeit. A magyar ősi hitvilág és az eretnokségek elnyomására törekvő inkvizíció, a nemzettesttől idegen elemek kezében, jelentős károkat okozott a magyarságnak. Tanulmányom célja: felbecsülni ezeket a károkat.

Az "inkvizíció" szó vegyes érzelmeket kelt még ma is az olvasókban. Gyanakvással fogadják az egyház hívei, lelkendezve ellenségei.

Tanulmányom egyik tábornak sem ad igazat, mert a magyar józan vérmérséklet nem hajlamos tömeggyilkosságokra, embertelen kínzásokra - ezt a mintát nem vettük át a keresztény és művelt Nyugattól - és veszteségei egészen más természetűek.

Adattáram húsz éve kísér, gerince egy több kéz másolta pergyűjtemény, amely még eddig - sajnos - kiadatlan. Mindenesetre szokatlan tudományos munkát megjelentetni, mielőtt a forráskiadvány napvilágot látott volna. Hontalanságunk sivár anyagi helyzetének kényszerítő körülményei azonban nem engedik meg a fényűzést, hogy egy kimondottan tudományos, száraz forráskiadvány előzhesse meg tanulmányom megjelenését.

Módszertanilag a jelen tanulmány sem "szellemtörténeti", sem "forráskritikai" irányzathoz nem tartozik és formájával a rideg szaktudomány és népszerűsítő korrajz mesgyéjén áll. Ezt a megalkuvásnak látszó kényszerhelyzetet szintén hontalanságunk kiadási nehézségei teremtették. Szakembereknek "Függelék"-ünk adhat bővebb tájékoztatást. A tanulmánynak nincs rejtett szándéka. Egyetlen mondata sem vád, de minden sora panasz az elnémított ősvallás és eretnekségek üldözöttjei helyett és felbecslése a sok erkölcsi és kultúrkárnak, amely a magyar inkvizícióból származott. Egyet azonban eleve be kell vallanom: az elkötelezett magyar történetírók egyoldalú, nyomasztó örökségként reánk nehezedő nyugati történetiszemléletével szakítva, szándékosan és következetesen, keleti, ázsiai igazolást keresek. Kötelességemnek

tekintem ezt azért, mert az "Európa idegenje"-ként kezelt magyarság a nyugati történetszemléletben, mint műveletlen, barbár és alacsonyrendű népség szerepel. Ázsiai, ősi soron szerzett örökségünket sokszor még magyar részről is szégyenkezve takargatták, vagy érdekcsoportok irányítása szerint az északi peremnépek "halszagú atyafisága" közé utalták. Az elsők nincsenek szégyenkezni való; a másik pedig átlátszó, ártó szándék. Mindkettővel kötelességünk szembeszállni. A hontalanságba kényszerült történétírók sokszor előnyös függetlenségével dolgoztam ugyan, de azzal a kötelességtudattal, amellyel Szentpétery Imre paleográfiai, Mályusz Elemér szellemtörténelmi, Radó Polikárp kódextani, Ország Győző levéltári és Mihalik Sándor archeológiai ismeretközlései annak idején annyira gazdagítottak, hogy messze hazámtól folytathatom a felosztott Domonkos-rendiek középkori történelméből megjelentetett tanulmányaim sorozatát. Tartozom ezzel a munkámmal volt Rendemnek, melynek a jelszava - "Veritas" - vezet gyarló, de jószándékú, igazságkereső törekvésben. Dr. Fehér M. Jenő Buenos Aires, 1967. decemberében.

ELSŐ RÉSZ A KÖZÉPKORI MAGYAR EGYHÁZI ÉLET KERESZTMETSZETE

I.

AZ INKVIZÍCIÓ KEZDETE

A középkor hajnalán a keresztény vallás egyeduralma rendíthetetlen. Nem tűr ellenvéleményt, elutasító bírálatot még kevésbé. Az egyházat "hódolat illeti, nem bírálat". Aki nincs vele, ellene van, aki ellene van, az eretnek. Nemcsak az "Ecclesia universalis", az általános egyház ellenfele, hanem a világi hatalomé is. Az egyház és a császárság vagy királyság közös ellenségét az eretneket ekkor még az utóbbi hallgattatja el. I. Jusztinianus császár nagy joggyűjteménye; minden későbbi jogrendszernek alapja a "Corpus Juris Civilis" (K. u. 529) már az egyház ellenségeit egyúttal a császárság ellenségeinek is tartja és máglyahalállal bünteti. Nála még nem a "megtorlás", hanem az "elrettetés" ennek a borzalmas halálos ítéletnek az alapja. A nyugati országok jogrendszere is átveszi a jusztiniáni rendeleteket és komor, szinte egyházi szertartássá, vallásos jellegű látványossággá avatja az eretnekegetést. Az elítéltek maguk hordják hátukon a rőzsét a város nyilvános tereire, míg a papság bűnbánati zsoltárokat zengve kíséri vándorszorgó lépteiket. II. Róbert francia király 1017-ben Orleansban 13 eretneket égett meg máglyán. Mindnyájan megátalkodott, makacs bűnösök: bírálói a fennálló vallási és társadalmi rendnek. A németek a Karoling-császárok korában még az emberevés elterjedt szokását

irtogatják, a sok babonában fogamzott ős-germán szellem borzongató elferdülését. Valamennyit azonban haladtak ők is a korral: III. Henrik német császár Glossarban 24 boszorkányt éget meg 1051-ben. Nem meri egyedül vállalni a kegyetlen ítélet kimondását: megszavaztatja a népet és "consensu cunctorum" mindenek véleménye halált kívánt a bűnösökre. A nép vérszomjassá vált kopók buzgalmaival kutatja újabb áldozatok nyomát és szadista tömegszenvédélyét újabb és újabb véres látványosságokkal gyönyörködteti. Hiába emeli fel borzalmak ellen tiltakozó szavát a szelíd és tudós clairvauxi apát, Bernát, a ciszterciták alapítója, elnémitja fanatizált elemek ujjongása a haldoklók kínjai felett. A Lateráni III. zsinaton 1179-ben már pápai hozzájárulással égetik az eretnekeket és boszorkányokat. Könyves Kálmán magyar király sem menekült volna meg tőlük, ha kezükbe került volna, ama híres törvényével, hogy "boszorkányok pedig ne is említettessenek, mert olyanok nincsenek. ..". III. Sándor szentesíti VII. Lajos francia és II. Henrik angol király követelésére az eretnek és boszorkányégetést. Ez még csak a kezdet. Amikor III. Lucius pápa 1183-ban elrendeli, hogy "Verona lombard város környékén gyökeret verő eretnekeket fel kell kutatni és a világi hatalomnak ítéletre átadni", felújulnak az ős-keresztényeket üldöző pogány Nérók és Diokleciánok borzalmai. De itt is az a helyzet, mint a római cirkuszok arénaiban: "a vértanúk vére, az eretnekségek magjává válik". A halálraitéltek énekszóval mennek a máglya tűzébe, átszellemült fanatizmusuk lassan átragad a népre. III. Ince korában már alapjában inog az egyház. Egész Lombardia, Dél-

Franciaország, sőt a Balkán is az eretnekek kezén van. Több a püspökük, mint Szent Péter egyházának, sőt már saját pápájuk irányítja ezt a hatalmas új egyházat, amely tagadja a régit és annak békés megdöntésére készül. A Lateráni IV. zsinat már nem csak az eretnekeket fenyegeti "kiközösítéssel", hanem azokat a királyokat és fejedelmeket, akik nem irtják ki őket. Ekkor már 1215-öt írtak a krónikások. A pápa látomásban szenvedni végig Szent Péter templomának omladozását, mígnem két, koldusruhába öltözött egyházi férfialak oda nem ugrik és vállukat a falaknak vetve fenntartják azokat. A két koldus Assisi Poverellója és Castilia kékszemű szentje, Domonkos. A kolduló rendek megjelenése új fejezet az egyház történelmében. Eszméjük a "szent szegénység" egyszeriben kifogja az eretnekségek vitorláiból a szelet. Szent Domonkos csakhamar útnak indítja a "pugiles fidei"-it, a "hit védő ökleit", korának legjobban felkészült hitvitázóit, az egyház janicsárjait az eretnekségek fészkeinek feldúlására. Ők lesznek az inkvizítorok. A pápák legmegbízhatóbb eszközei, későbbi korokban élet-halál urai és vallási kérdésekben megfellebbezhetetlen tekintélyek. Eddig azonban még hosszú az út. Még az igazi inkvizíciós szervezet keresi a végső formát és csak óvatosan nyúl az erőszak fegyvereihez a tévhitet vallókkal szemben. De ez az idő is elérkezik: 1224-ben II. Frigyes a lombard városokba bevezeti a megátalkodott és makacs eretnekek hivatalosan felkutatott házáinak felégetését. IX. Gergely pápa hozzájárul, hogy az államhatalom által elítélteket megégethetik, vagy

nyelvüket kitéphetik. Ezt az ítéletet azonban meg kell hogy előzze egy hosszadalmas kérdezősködés a vádlott vallási meggyőződése felől. Arra is törekedni kell, hogy az eretneket meggyőzzék a tiszta hit igazságáról. Ez a „kérdősködés” és vallatás az inkvizíció tulajdonképpeni lényege. De ha sikertelen marad, akkor az eretnek életével játszik. IX. Gergely pápa 1234-ben kiadott dekretális könyvének VII. fejezete a "De haereticis": "Az Eretnekekről" már azt is kötelességévé teszi az egyházi biztosoknak, hogy személyesen kell kutatniuk a gyanúsak után és azok vallási felfogását "kikérdeznüök". Az eredmény nem sok: pár Domonkos-rendi inkvizítort a felbőszült tömeg halálra kövezett vagy felkoncolt (frater Pétert Veronában, Paganust Milánóban), de az eretnekség mint talajvíz szivárog egyre tovább. Még a pápa személye sincs velük szemben biztonságban. A már közel 30 éve harcoló inkvizítoroknak erősebb fegyvert ad kézbe IV. Ince bullája "Ad extirpanda" címmel és azzal a hatalommal, hogy nem kell sok tanút vallatniuk: egyszerűsíteni kell a bizottság munkáját a vádlott kínpadra vonásával, siettetni vallomásait ostorcsapásokkal és a tüzes vas alkalmazásával. A bizottságok országoként egy-egy főinkvizítor irányítása alatt működnek a világi hatalom "karjának" fedezete alatt, felkészülve a tömegszennvedélyek esetleges fellobbanására. Sokhelyütt pontos "protocollumokat" vezetnek a perekben lezajlott eseményekről, tanúk vallomásairól, néha az ítéletekről is. A főinkvizítorok megosztják munkájukat a helyet, környezetet jobban ismerő vidéki inkvizítorokkal. Legfontosabb az

első időkben az eretnekek könyveinek és írásainak megsemmisítése, hogy megfosszák őket lelki táplálékaiktól. A főinkvizitorokat maga a pápa személyesen nevezte ki, többnyire a Domonkosok, néha azonban, főképp a 14. század óta, a ferencesek sorából is. Mint tanulmányunk során látni fogjuk, ezek a főinkvizitorok legtöbb esetben idegen származású szerzetesek sorából kerültek ki, akik mindenben a pápaság irányítását és parancsát tartották mérvadónak. Magyar vonatkozásban egész különleges küldetésük is volt: ellenőrizték királyaink keleti kapcsolatait, amelyek főképp még az Árpád-korban többféle vonatkozásban számottevők voltak. A középkor theokratikus világképletében, ahol minden az egyház érdekei szempontjából volt szükséges, hasznos vagy veszedelmes, az intézményesített hitvédelmi szervként működő inkvizíció volt hivatva elbírálni nemcsak az egyén, hanem a közösségek, sőt államok belső életét is.

II.

HITVÉDELMI INTÉZMÉNYEINK AZ INKVIZÍCIÓ ELŐTT

Az inkvizíció magyarországi megjelenése előtt is volt honi földön sokirányú intézkedés első királyaink törvényeiben a keresztény hit ortodox tisztaságának megvédésére. Szent István, bár "több erkölcsű" népről beszél Intelmeiben (1), de a hit terén annak egységesítése érdekében könyörtelen volt. Ismerte a megvakítást, tüzes templom kulccsal megbélyegzést, ostorozást és vesszőzést. Gyilkosságért tinóban számolta a jóvátételt; de ha a kereszténységről volt szó, akkor kegyetlen is tudott lenni. Így temette el élve, feleségével együtt a besenyők vezérért, Tonuzóbát, akinek szerencsétlen sorsát a „parasztok fecsegő énekeiből" Anonymus fordította le ékes latin rigmusokban: Dum Stephanus verba vitae predicaret
Et hungaros baptisaret,

Thonuzóba in fide vanus

Noluit esse Christianus, Sed eum cum uxore vivus

Ad portum Obad est sepultus. (SCRIPTORES RERUM

HUNGARICUM. (Szentpétery- kiadás) Bpest. 1931. I. 53.)

László király már szelídebb: ő csak a kalodát, a 12 napi kenyeresvizes böjtöt és a "tíz-pénzt" rója ki a hit ellen viaskodókra. A tüzes vas nála már csak a tolvajok próbája és büntetése.

Kálmán király már szigorúbb ismét: újra kézbe kerül a hevített

templomkulcs. Azzal égetik meg kereszt alakban a hamis tanúk és esküvők két orcáját.

I. Béla kemény ítéletét Rasdi varázsasszony ellen, akit addig tartott fogságban, míg éhségében saját lábát szétrágta, arra kell magyaráznunk, hogy a vérengző pogány felkelés vezetőit elrettentő például állította a nép elé. Az ítéletek módjai irányítást adnak a kereszténység terjedéséről. A hit védelmét célzó rendeletek szigorú fokozatosan szelídebbé vált.

Szent István rendeletei gyökeres felfordulást okozhattak a magyarság életformájában. Az átalakulás folyamatát főképp az "egyházasközségek" templomaitól várta a király. Tíz falu (a nagycsalád értelmében alkalmazva a "faluközség" fogalmát) egy templom. Így szólt a rendelet. A településtörténet mai eredményei alapján gigászi feladatra vállalkozott az újdonsült magyar egyház, hogy a keresztény vallást és változatait, bizánci és manicheusi formáját már részben ismerő, részben gyakorló pogány népet Krisztus karámjába terelje. Államot alkotni a 108 nemzetségből -ennyit említ Anonymus krónikája - ahol minden törzs a közös vérvérvonal és hagyomány alapján állva még külön gyepűvel is elzárta magát a többitől, magában véve is megoldhatatlan feladatot rótt István királyra. Rendeletekkel kőből épített templomokat varázsolni a még sátorozó nép nagycsaládjainak szállásbirtokán, még nem oldotta meg a kereszténység gyökérverését. A legfontosabb, az emberi meggyőző erő egy új istenfogalomról.

Hányzott a magyar nyelvű papság. A legelső magyarok az új hit

szolgálatában a Gellért legendában szereplő marosvári új keresztények fiai, akiket a velencei származású püspök szentelt pappá. A bencés apátságok egész sor olasz-német papsága mellett mint nagy csoda - hét magyar tolmács. Mindössze ennyi az egész megindulás. Szent Romuald 15 papja (4), vagy a "fekete magyarokhoz küldött" pápai hittérítők, Pannonhalma, Pécsvárad, Zalavár, Somogyvár szerzetesei egy szálíg idegenek csakúgy, mint Gellért bizalmasa Valter, vagy a fejevári Henrik. De azért már az első nagy pogány forrongásnál a sokat idézett Gellért püspök mellett három magyar főpap is életét veszíti. (5) A földrajzi távolságok az "egyházasközségek" falvak és papjaik között jelentősek. A püspök messze van még a papoknak is. A magyarországi határ gyepűvédői Veszprémbe kell menjenek, ha püspököt akarnak látni. Nem sokat segít a helyzet az sem, hogy István király rendeletileg kötelezi magyarjait a vasárnapi istentiszteletre: "Ugyan a papok meg az ispánok hagyják meg mindenfelé a földegyeseknek, hogy vasárnaponként az ő felszólításukra minden ember apraja-nagyja, férfiak és asszonyok, mind a templomba menjen, kivéve azokat, akik a tűzhelyet őrzik."

(6) Szent László itt is engedékenyebb - pedig már egy évszázad zajlott le közben - "akik a vasárnapi misére a távolság miatt nem tudnak templomba jönni, küldjenek követeket mindnyájuk nevében, aki bottal jöjjön a templomba, három kenyeret és gyertyát adományozván az oltárra"(7).

Ekkora engedményre azért is szükség volt, mert a nép a közben

elmúlt két emberöltő óta még mindig szívesebben jár a "forrásokhoz, fákhöz és kövekhez áldozni", mint a templomba (8). Sőt még voltak olyan "megtévelyedettek" is, akik halottaikat nem a templom mellé temették, hanem "ligetekbe és berkekbe, hogy a temetés után, ott lakomázzanak és énekeljenek" (9). Az elmondottakból nagyon fontos a "fölnagyok" szerepe István és a botot vivő "követ" szerepe László törvényében, mert nevükben sejtjük a hit védelmére kirendelt bizalmi személyt. Hasonló volt a feladata, mint a későbbi inkvizítoroknak. De még jobban kiviláglik a hitvédelmi intézkedéseket végrehajtó szerv működése ama rendeletből, amely szerint a pogányságban megrögzötteket a "templomhoz kell vezetni", visszaesésben leledzőket pedig "át kell adni bírácoknak" (10).

Egészen világos képet ad ezekről a végrehajtó, megbízott személyekről Kálmán király rendelete a gonosztévők (malefici) ellen: "a gonosztévők az esperes és ispán követe által ítéltessenek meg" (11). Az esperesek és ispánok kiküldöttjei, követei voltak tehát az árpád-kor elején egyházilag felhatalmazott ellenőrei a vallási életnek. A korabeli okmányokban később már külön nevük is van: "bilochus" és "pristaldus". A pristaldus név kétségtelenül az asszír-perzsa perstar - ignicola - tűztisztelő névből veszi eredetét, mint középkori tisztség neveink közül nagyon sok más szavunk (12). A perstar-pristaldus név görög-latin használatban az "archidiaconus", magyarul esperes, őspörös. A "pristaldus" egyházkormányzati és hitvédelmi feladatairól sok adatunk szól és ez abban nyilvánul, hogy a papság erkölcsi életét,

a hívők keresztény magatartását ellenőrizze.

Részben átvette a Szent István által említett folnagy szerepét, aki már Szent László korában a botot vitte az otthonmaradottak képviselőjében az istentiszteletre. Botjára valószínűleg fel voltak róva azok nevei, akiket képviselt. A "botos ispán" emléke rémlik fel abban a jelenetben, hogy a távol maradottak három kenyerét és gyertyáját az oltárra helyezte. Ők zaklatták a papi tized beszolgáltatásánál késedelmezőket, vigyáztak a "hetedik fiú gyermekre", nehogy az a táltosok kezébe kerüljön, ünnepeken vigyáztak a temetők csendjére, hogy az éneklő csoportok meg ne szentségtelenítsék a helyet stb. Határjárásoknál sokáig mint kiváltságos tanúk szerepeltek. Tanúságtételük mint "testimonum qualificatum", külön súllyal esett latba. Ezt a szerepüket Kálmán király ugyan lényegesen megnyirbálta egy 1131-ben kiadott rendeletével: "miután az országban nagyon sokan ártatlanul szenvednek a hamis pristaldusok miatt, a tanúságukra való hivatkozás nem érvényes többé, hanem csak az egyházmegyék püspökeié és azok káptalanjaié." (13) De azért megmaradt az intézmény még II. András korában is, ahol a Váradon lefolytatott "istenítéletek"-re vezették elő a vádlottakat. Az volt a gyakorlat, hogy az ország területén bárhol a püspökök vagy ispánok előtt lefolytatott peres ügyeknél, ha nem tudtak döntést hozni, akkor a feleket a pristaldus kíséretben a váradi "ordalia" bizottság elé kísérték.

Az istenítéletek embertelen szokásai közül Váradon a parázson járás és a tüzes kard pusztá kézzel való hordozása divatozott ("kezébe tüzes

kard, lábához parázs!" monda a régi átok) A próbát sértetlenül átvészelő fél egyben nyertese a pernek. A váradi hivatal adatait pontosan rögzítő "registák" sok adatot szolgáltatnak a pristaldusokról. Így kapott pl. "dominus Budud pristaldus" 2 márkát a Váradra kísért Camp nevű pereskedő féltől Márton bíró rendeletére (14). A szintén döntetlen perben szereplő Buchiko fiainak a király személyét képviselő udvarbíró (comes palatii) ad parancsot, hogy Bükös pristaldus kíséretében kötelesek Váradon jelentkezni istenítéltre (15). Az eldöntetlen perek és megoldhatatlan viták mindig anyagi természetűek, határsértések, lopások stb. Csak egyetlen egyszer fordult elő, hogy Pál mester, a vadászok ispánja "rontásért" fogta perbe Miklós szatmári esperes előtt a Sulymos faluban lakozó Fehér nevű asszonyt. (16)

Ezek az ügyek, mint láttuk, nem érintették a keresztény hit érdekeit, tehát nem is lehet őket vallásvédelmi fórumnak tekinteni még akkor sem, ha a váradi bizottság egyháziakból állt és az "istenítélet" szertartásait "exorcizmus", ördögűzés előzte meg (17). Eretnekek, félpogányok, álkeresztények és egyéb "hitet veszélyeztető elemek" szóba sem kerülnek ennél az intézménynél, amelyet Nagy Lajos szüntetett meg véglegesen. Az Árpád-kor első királyainak idejében sűrűn előfordul a másik hivatali név: abilocha is szintén asszír-perzsa eredetű tisztségnév. A Szent István által eltörölt gyula-horka-kádár bírói tisztségeknek valamelyikét sejthetjük mögötte, vagy legalább azok tevékenységének jellegzetes szerepét a bélyegzőt. A "bilochus"

végrehajtó bakó volt a 12. sz. végéig az országbíró mellett működve, mint végrehajtó szerve. Nekik jutott a kegyetlen szerep: az arra ítéteknek eleven testére, István király alatt a homlokra, vállra és lapockák közé, Kálmán idejében pedig két orcájára égetni a kereszt jelét (18) Az Aranybulla korában még létezett az intézmény, amikor II. András "ad pedem comitis", az ispánok hatalma alá rendeli a bilochusokat (19). Ugyancsak 1222-ből származik a legutolsó adatunk a bilochus tevékenységéről: Csallóközben Jakobot és fiát Pétert hamistanúzás miatt, miután arcukra égették a megtüzesített várkulccsal a kereszt jelét, elűzték őket a környékről (20) Az elmondottak alapján az inkvizíció hivatalos és forma szerinti bevezetése magyar földön nem jelentett rendkívüli vagy számottevő újítást, legalább is az ítéletek végrehajtása terén nem. Hitvédelmi intézményeink tehát módosultak és alkalmazkodtak a változó idők változó körülményeihez aszerint, amint az egyház történetében újabb és újabb eretnokségek ütök fel fejüket. Ezektől az eretnokségektől Magyarország sem tudott el zárkózni, sőt mint látni fogjuk, az emberiség szellemében szívesen tárta fel kapuit azoknak, akik eszméikért, újszerű Hitükért a nyugati európai országokból pusztá életük mentésével kénytelenek voltak hazájukból idegenbe menekülni. Így került a magyar egyház is a nyugati eredetű eretnokségek áramlatába. 4. PERTZ: MONUMENTA GERMANICA SS. IV. 853.

5. A velencei Szent Gellértet minden magyar ismeri, de annál

kevesebben tudják, hogy magyar vértanútársai is voltak, püspökök szintén és pedig "de clariori genere". Budli egri (?), Beszter nyitrai és az Usuba ivadék Torda. Nem von le semmit Szent Gellért érdemeiből, ha vizsgálat tárgyává tesszük egyesek véleményét, hogy a "lázado magyarok" valószínűleg nem szándékosan keresték halálát, hanem amikor az aggastyán püspök szekéren Kelenföld felé sietett, elragadták a lovak a szekerét és lezuhant - többedmagával - a róla elnevezett sziklákon. 6. MONUMENTA ARPADIANA: Szent István törvényei II. 8.

7. I. m. Szent László törvényei: I. 11.
8. U. o. I. 27.
9. U. o.: L 25.
10. I. m. Szent István törvényei: I. 34.
11. I, m.: Kálmán törvényei: I. 18.
12. Padányi: Dentumagyararia 151- 4. alatt ugyan nem sorolja fel a tisztségnevek között, de elméletébe beleillik
13. MOMUMENTA ARPADIANA: I. k. Kálmán törvényei I 29-31.
14. ENDLICHER: Regesta Varadiensis. No. 22.
15. I. m.: No. 178.
16. SZALAY L: Magyarország történelmi emlékei-
Milleneumi kiadás 457. oldal.
17. ENDLICHER: I. m.: Bevezetés.
18. MONUNIENTA ARPADIANA: Kálmán törvényei I.

83.

19. IPOLYI A.: Magyar Mithologia II. 243. oldal.

20. FEJÉR I. m.: III. I. 366.

III.

A MAGYAR EGYHÁZ A NYUGATI ERETNEKSÉGEK ÁRAMLATÁBAN

A Kelet és Nyugat között megtelepült magyarságot a pápaság mindig bizalmatlansággal nézte és kezelte. Ez a tartózkodó magatartás a 13. század elején - az inkvizíció kezdete - egyenesen gyanakvássá fajult. A kettészakadt kereszténység bizánci és római érdekmezsgyéjén élő nép ismerte a félezred évi küzdelmet és a gyűlölködést; a két vetélkedő fél között. Egyformán igyekezett a Komnenosok görög és Orseolo Péter latin-velencei befolyásától független nemzeti önállóságát megtartani. A római egyház által mostohagyermekként kezelt magyar kereszténység soha sem rendelkezett annyi önkormányzati joggal, mint a nyugati egyházak.

A pápaság még legszentebb életű királyaink korában sem tekintette a magyar népet egyenjogúnak a többi európai néppel. A pápai "adókönyvekben" még Mátyás koráig mint "keleti részek - terra gentium" - pogányok földje, szerepel a magyar föld.

Népe mindig nagyobb papi tizedet fizet mint szomszédjai (21). Mikor a magyar Szent László szabolcsi zsinata 1092-ben elrendeli, hogy a nős papok által keresztelteteket nem lehet keresztényeknek nevezni(22), ötven év múlva, 1143-ban II. Ince "privilégiumot" ad a spanyol és francia papságnak, hogy megnősülhetnek (23). Az első magyar

bíborost, Bánca István püspököt csak 1243-ban nevezi ki (amikor már a jelentéktelen dalmatáknak egész sora viseli a bíbort, nem említve a többi nyugati népeket) és őt is Rómába tartja a pápai kúriában. Ezt az első magyar bíborost csak 1471-ben követi a II. Pál által kinevezett Várdai István, aki magyar dacból több sürgetésre sem megy el a bíbor kalapért, amíg azt a pápa Veronai Gábor ferences szerzetessel el nem küldi neki (24). A püspökök kinevezési joga körül hosszú századok folyamán támadtak olyan viták, hogy már Zsigmond király tilalmazza az egyházi tisztségek egyoldalú kiosztását(25), sőt Mátyás király majdnem önálló nemzeti magyar egyházat alakít, mert a pápa az ország ellenségeihez szított (26). De a 13. század volt talán a legnagyobb bizalmatlanság kora a pápaság részéről Magyarország felé.

A magyar egyháztörténelem legszomorúbb évszázada ez. Ami sem azelőtt, sem azután nem történt meg, II. Andrást két ízben is kiközösítik a pápák és vele az egész ország népét, amely a keresztény eszméket ebben a korban már oly mély vallásossággal tartotta magáénak. A kiközösítést idegen főpapok hajtották végre ugyan abban az évben, amikor éppen II. András király leányát, Szent Erzsébetet IX. Gergely 1235 május 26-án, az év pünkösdjén szentté avatta. A világraszóló ünnepeken minden, aprócska német birodalmi herceg teljes joggal részt vehetett, sőt a szent hamvait még a kor "Antikrisztusának" titulált II. Frigyes is hordozhatta a vállain, csak a kiközösített magyar apa, II. András és fia, IV. Béla nem vehettek részt

a családi ünnepeken. A Szenttéavatási bulla sorra veszi Erzsébet erényeit, megemlíti, hogy Thuringia fejedelemszonya volt, de még csak egy szóval sem emlékezik meg magyar származásáról, királyi szüleiről. Az agg pápa öröme, hogy a kor legnagyobb szentjét oltárra emelhetette, oly nagy volt, hogy külön nagy bullában igyekszik ezt megosztani III. Ferdinánd Castilla királyának özvegyével, Beatrixszal és ebben a bullában felsorolja még a cseh király leányát, Ágnest is, mint élő szentet és dicséretét zengi az akkori magyarság ősi ellenfelének, a cseh királynak (27). Csak a magyarok királya és népe sehol. Pedig éppen II. András volt az, aki 20.000 könnyű magyar lovasával még a Szentföldet is bejárta, hogy a pápa felszólításának eleget tegyen. Keresztes hadjáratát a nyugati történelem még a "kisebb" hadjáratok sorában sem említi meg ugyanakkor, mikor a többi, nyugati keresztesek aprócska hercegségei, akik sokszor saját országuk határán is alig jutottak messzebb, a pápák elismerését vívták ki maguknak. Róma minden magyar ügybe beleszólt. IV. Béla mentegetőző levelei, hogy két leányát miért adta a kievi és lengyel hercegekhez feleségül és még inkább, miért engedte meg fiának, V. Istvánnak, hogy Kötöny kun király leányát vegye nejéül, mind azt mutatják, hogy a pápa bizalmatlansága nem hogy szűnne, hanem inkább fokozódik. Nem jó szemmel nézik a pápák még Julián keleti útját sem keleten maradt testvérnépünk felderítésére éppúgy, mint féltékenyek a Miskolc nembéli Panity küldöttségére 1259-ben Kubilaj tatár kánhoz, pedig IV. Béla csak azért küldte, hogy egy újabb

tatárjárást elkerülhessen az ország. Ugyanezekben az években IV. Ince közvetlen követeket küldött, megelőzve Panity mestert tíz évvel Carpino János ferences szerzetes személyében (28) és az alig alakuló kapcsolatokat igyekszik "fehér lovas ajándékkal" barátsággá alakítani a Lombardia Ascelia domonkos rendi küldöttjével. (29).

A pápaság bizalmatlansága a magyarsággal szemben azonban, abban tetéződött, hogy a 13. század elején - mint mondtuk, az inkvizíció megindulása -idegen származású főpapság kezébe adta az ország vallási ügyeinek intézését, akik azonban nem maradtak meg egyházi funkcióik mellett, hanem amint láttuk és látni fogjuk, kezükbe vették az ország politikai, sőt részben gazdasági ügyeinek irányítását is. Ezt a helyzetet a korabeli és a magyar egyház belső ügyeinek megítélésére legjobban illetékes Paulus Hungarus bolognai egyetemi tanár ítéli el feljegyzett előadásaiban már 1221-ben, mielőtt megalapította volna Magyarországon a Domonkos-rendiek tartományát és megszervezte volna az inkvizíciót (30). "Az Anglikus érsek nem ismeri a magyar népet, nem beszéli annak nyelvét, akiknek pásztorául rendelte őt az Isten. De vajon rendelhet-e Isten olyan pásztor, akinek a bárányok nem ismerik a szavát?" (31). Ez a két mondat a magyar alsópapság országos véleményét fejezi ki a híres bolognai egyetem nemzetközi hallgatósága előtt az országban uralkodó főpapokról. Előadásába beleszöve tovább viszi a gondolatot és egy keserű igazságot tár fel tanítványai előtt következő szavakkal: "Becsületünket nem szabad másoknak átengedni és ez szól a magyarok ellen, akik szívesebben

mozdítják elő mások ügyét, semmint a sajátjukat, szívesebben emelnek tisztségekbe idegeneket, semmint magyarokat..."

(32). Magyarországi Pál mester panasza és kesergése nem alaptalan. Csak folytatása a Bánk bán keservének, aki a német szellem magyarföldi előretörését állította meg töre hegyével, meráni Gertrud szívébe mártva azt. A 13. század hajnalán, bár a germán szellem egy kissé megtorpant a királyné-gyilkosság nyomán és II. András már kiüzte az országban országot alakítani szándékozó Teuton-lovagrendet Erdélyből, de új idegenek jöttek, küldte őket a pápaság, mert nem bízott a magyar kereszténység őszinteségében. Mikor Magyarországi Pál hazai földre lépett nyolc honfitársával, megalakítandó a magyar Domonkosok tartományát, valóban csupa idegen főpapokkal találta szemben magát. Esztergom érseke, akit már annyit támadott bolognai tanszékén a flamand, szerinte "anglicus" származású Róbert kemény és hajthatatlan, nem ismeri sem a népet, sem a nyelvet és minden fenntartás nélküli kiszolgálója a pápaság nemcsak vallási előírásainak, hanem politikai érdekeinek is. Pál mestertől tudjuk, hogy visszaél primási jogaival: "palliumot" hord egyházmegyéjén kívül is, amely a magyar jogszokás szerint nem illeti meg (33). Azt is megtudjuk róla, hogy nem őszinte, hanem a diplomaták simulékonyságával engedékeny is tud lenni ellenfeleivel szemben, akikről sejti, hogy holnap legyőzői lehetnek. Megrója, hogy az általa kiközösítetteknek "békecsókot" ad a nagy nyilvánosság előtt, de azért mégis kijelenti, hogy az illető nem érdemli a békecsókot, mert ki van közösítve.

(34)Idegen származású a nagy hatalmú veszprémi püspök is. Bertalan aki csak vonakodva koronázza meg II. András új feleségét, Courtenay Jolandát (35). Idegen az ország belső életében oly sokat szereplő Crescens esztergomi kanonok is csakúgy, mint a spanyol Simon és a német Rembald János-rendi perjel, akik kikönyörgik a pápa felmentését II. Andrásnak a kiközösítés alól (36). Olasz Prenestei Jakab, a pápa teljhatalmú megbízottja, aki előtt az egész ország térdre borul. Az ország tényleges főinkvizitora Teutón János, benső barátja pedig a Teuton-lovagrend világhatalmat jelentő nagymestere Salza Hermann, németek. Két ízig-vérig magyar püspök szerepel csupán az inkvizíció megindulása éveiben: a pécsi Csák- nembéli Ugria és a közrendű származású Göncöl kalocsai érsek. Az első a pápa rendeletére többet él egyházmegyéje területén kívül, mert hadat kell vezetnie a balkáni bogumilok-patarénusok ellen. Kereszteshadjárata majdnem egy évtizedig tart, úgyhogy a magyar ügyekbe, népe sorsába semmi befolyása nem volt, csak a pápák elégedetlensége jutott osztályrészéül, mert nem sikerült a felburjánzó eretnekséget kiirtani (37). A másik, Göncöl érsek sem volt sokáig úr Kalocsán, mert amikor 1222-ben a pápa elküldte teljhatalmú megbízottját Viterbói Aconciust magyar földre, a hatalmára és küldetésére annyira érzékeny pápai legátus izent neki, hogy Spalatóban jelenjen meg előtte. Göncöl megjelent ugyan, de a magyar ügyekbe beavatkozást nem tartotta célravezetőnek a pápai legátus részéről, mire az "tudatlannak és gögös magyarnak" minősítette és megfosztotta egyházi méltóságától. (38)

Eltekintve attól, hogy a főpapi kar tagjai idegen származásúak, állandó viszály folyik közöttük. Határvillongások, érdeksértések, anyagi ellentétek okozzák ezeket a viszályokat. Sokszor még a pápák is kénytelenek beavatkozni püspökeik elmérgesedő vitáiba. 1222-ben III. Honorius pápa előtt a veszprémi püspök és a pannonhalmi Szent Márton apátság vitás ügyét intézik. Még az "erdei emberek" által épített Szent László templom lerombolását is követeli a bencés apátság, mert az ő területükön, az ő engedélyük nélkül, bár a veszprémi püspök jóváhagyásával alapult. A veszprémi püspök kiközösít több papot, akik a monostor szolgálatában állnak. Vita tárgya a szent olaj és papszentelés joga is. De főképp a papi tizedek. Miután a nép nem hajlandó mindkét vitatkozó félnek fizetni, ezek egymás között marakodnak. A tétel elég nagy: csak a zselicségi makkoltatók 10 falva IV. Béla korában háromszáz telek mindegyike után fizet összegezve: 300 hizott sertést, 1800 kidolgozott kecskebőrt sarunak. Ez, csak Zselicség, Somogy egy kis csücske. De vitatják a Balaton-melléki borokat is, mindkét fél várja, hogy neki fizessék a "capetiákat" a királyi szerviensek ajándékát (39). Annyira mennek, hogy Paulus Hungarus keserűen megrója a pannonhalmi apát urat: "A keresztség előtt senki sem tagadja meg az egyháznak és ezért helytelenül jár el Szent Márton magyar apátja; ha a tizedeket követeli azoktól, akiknek a megkeresztelésükről elfelejtett intézkedni."(40)III. Honorius pápa egész életre szóló megbízatást ad Szekszárd és Székudvar cisztercita apátjainak, hogy minden vitás ügyben ami

anyagi természetű, eljárjanak, kivéve azokat, ahol maguk a ciszterciták is érdekelve vannak (41). Ismeretes a heves vita és hosszú pereskedés az esztergomi érsek és veszprémi püspökök között a királyok koronázási joga felett. Próbálják megoldani pápai rendelettel, hogy mindkettő egyszerre koronázzon, de ismét összekapnak, hogy melyikük tartsa jobb kezével a koronát. Végül a pápa salamoni igazságot szolgáltat: a királyt Esztergomnak, a királynét Veszprémnek adja megkoronázásra. De marakodnak a püspökök saját káptalanjaikkal, kanonokok plébánosokkal és egymás között is. Esztergom és a Szepes káptalanjai hírhedtek évszázados harcaikról. Az egyházi élet a 13. század első fele a földi előnyökért lelkieket felejtő papság korszaka. Nincs is nagy tekintélye és becsülete a főpapságnak. Göncöl kalocsai érsek utódját és kíséretét 1222-ben a nép megtámadta és tetteleg bántalmazta (42). A pápai decretum kiközösíti a támadókat, mint ezt egy 1269-ben lezajlott lázadás előzményeiből tudjuk (43). Utódját a Phylpes-féle összeesküvés alatt majdnem elrabolják, hogy tetteiért felelősségre vonják (44). Bertalan püspököt Ogaz bán emberei lerángatják lováról és ruháját széttépi, szolgálai közül kettőt agyonvert a tömeg (45). Későbbi korban Kun László idejében magát a pápai legátust, Fülöpöt elfogják, két kanonokjának kitolják a szemét és őt magát is halállal fenyegetik, csak Finta vajda mentette meg az életét (46). A főpapság aszketikus és erkölcsi élete az idegen származásúaknál talán magasabb színvonalúnak tetszik első látásra, pedig a helyzet az, hogy a magyar

eredetűek jobban megállják helyüket ezen a téren is.

A tatárjárás alatt elpusztult püspökök, mint katonák álltak ki az országvédésben. Halálukkal nagy űrt hagytak maguk után. Az idegen Róbert utódja a magyar Mátyás Esztergom érseke, Csáki Ugrin az új kalocsai főpap ott veszték Mohi pusztáján. Velük együtt estek el hazájukért a "nagy tudományú és nemes jellemű" Gergely győri, Jakab nyitrai és Raynald erdélyi püspökök. De a tatárjárás után újból sok kívánni valót hagy a főpapság erkölcsi színvonala. Elég csak a Kún László korabeli Miklós esztergomi érsekre gondolni: a megözvegyült Kötöny Kún Erzsébettel ágyas viszonyban élt és annyi botrányra adott okot, hogy le kellett mondania. Nem volt jobb e téren Gergely esztergomi, majd budai prépost sem, László király nagy tivornyáinak ismert korhelye, akit ágyában gyilkoltak meg (47). Bár akkor is voltak jó magyar püspökök, akik a helyzet magaslatán álltak. A váradi püspökből lett új esztergomi érsek Lodomér, keményen nyúlt az ország meglazult gyepelője után. Hont Pázmány János szelíd munkatárs érseke harcaiban. A közrendből sarjadt Timót zágrábi püspöknek külföldön is nagy és tudós híre volt. (48).

Ennek a kornak legnagyobb kritikusja az országszerte nagy tiszteletnek örvendő, Nyulak szigetén vezeklő Árpádházi Margit. Magyar legendájának panaszos szavai szerint:

"...mynden jogosságnak zertartasa nekevel es hatra vetven az isteny félelmet mynd ersekekben es pispekekben es mynd iobbagyokban ..."
Ezekkel a szavakkal bírálja az egyházfők érdektelenségét és

viszzaéléseit és siránkozik azok sorsa felett, akik mint "szegények és nyomorultak, akik gyötretnek s elnyomatnak és minden igazság egyenessége nélkül vesznek el még a püspökök és érsekek kezétől is".

(49)

A Margitot szentté avató bizottság az 1272-3-ban és még később, 1276-ban Magyarországon járt tagjait is megdöbbenetette az a teljes közöny és részvétlenség, amely ezeket a vizsgálatokat az egyháziak részéről kísérte. Végig böngészve a kanonizációs jegyzőkönyveket, egyetlen püspök sem jelent meg a bizottság előtt, egyetlen magasabb egyházi méltóság nem szerepel a tanúkihallgatások során. Szakoly váci dékán-kanonok volt az egyetlen magasabb egyházi méltóság a sok kihallgatott tanú mellett, akik az ország minden részéből megjelentek. Ezek a szegények, a falvak egyszerű népei, elszegényedett nemesek, "prostituáltaknak" tartott jámbor asszonyok, a beginák, sőt besenyők jelennek csak meg a két középkori mesterember és pár falusi pap mellett (50). Elgondolkoztató a főpapság teljes, majdnem tünetető távolmaradása. Ha ennek okát keressük, azt kell hinnünk, hogy nem egyedül a "beginizmus vádjának árnyéka miatt" maradtak el. Az álszent és farizeusi felfogás nem akarta magát a jámbor asszonyok "eretnekgyanus" hírével kompromittálni. Inkább talán az volt az ok, hogy a szentéleltű királyleány kemény társadalomkritikája, amit társnői előtt felpanaszolt, nem maradt meg a Nyulak szigeti klostrom szűk falai között, hanem a vele élő országnagyok leányain keresztül ismertté

vált. Ez lehet talán végső oka, hogy annyi alacsonyrendű és nyomorgó szegény sereglük össze a vizsgálat hírére és ezért marad távol minden országos nagyság, akár laikus, akár egyházi. A 13. század elején - mindig az inkvizíció kezdetére kell gondoljunk - a magyar alsópapság helyzete sem volt jobb, mint egyházi feletteseié. Alaposabb vizsgálat és nyugati párhuzam vonása után azonban azt kell mondanunk, hogy emelkedettebb volt a korabeli, nyugati országok alsópapjaiénál.

Országos viszonylatban inkább csak a keleti megyékben, a topcsák vidéken, Gácsország határperemén, Máramarosban, Beszterce-Naszódban és Csik megyében volt nagy paphiány, de itt a lakosság is nagyon megritkult, amely alkalmat és módot adott a hegyekben lapulólóláh pásztorok lassú beszívargásának az ország szíve felé.

A lakosság milliós tömegeihez viszonyítva azonban a magyar egyház jobb arányszámban rendelkezett az alsópapsággal, mint a korabeli nyugati országok. Magyarországon a Lateráni IV. zsinat nem tett intézkedést, hogy "laikusokat nem szabad alkalmazni igehirdetésre még papok hiányában sem...", mint a többi országokban. Tudás tekintetében sem maradtak lényegesen hátrébb a magyar papok, mint nyugati társaik. Bár a latin műveltség nem volt nagy, sokszor csak a liturgikus szövegek félig emlékezetből, félig könyvből olvasott, vagy mondott imádságaira, szertartásaira szorítkozott, mégis magasabbnak mondható, mint nyugaton. Kétségtelen, hogy európai nagy egyetemek közelsége a nyugati országok papságának nagyobb arányú magas egyházi műveltséget tudott adni. A magyarföldi káptalani és kolostori

iskolák számszerűleg sem maradtak hátrébb a szomszédos országok hasonló intézményeinél. Ezek a káptalani iskolák, melyekhez már II. András korában az udvari iskola is társul, a korszellemnek megfelelő latin műveltséget nyújtottak az ifjú tanulni vágyóknak. Még a szabolcsi zsinat Szent László korában, 1092-ben elrendeli, hogy pappá csak tanult embert szabad szentelni. Ha valakit már azzá szenteltek volna és eddig nem végezte el tanulmányait, azt sürgősen pótolja, elbocsajtás terhe alatt. A 13. század elején a püspököktől már azt is megkövetelik az előírások, hogy az egyházbiztosok legalább akkora jártasságra kell szert tenniük, hogy az egyszerűbb eseteket megoldhassák. 1279-ben a kerületi esperesektől kívánják ugyanazt azzal a megtoldással, hogy a szentbeszéd tartásában is jártasak legyenek (51). Lényegesen hozzájárult ehhez a pásztorációs műveltséghez Paulus Hungarus országszerte elterjedt "Liber Penitentialis" című munkája is (52). A tatárjárás után elég nagy volt a visszaesés a tanulás terén. Az inkvizíciós perek folyamán nagyon sok falusi pap szerepelt, mint tanú és vallomásaikból komoly műveltség képe verődik vissza. Később, főképp az Anjou-korban ez a műveltség még jobban emelkedik. Ebből az időből ered a pápák kiváltságlevele, hogy a Rómában megjelent magyar papoknak nem kell vizsgát tenni latinból és szövegolvasásból ahhoz, hogy misét mondhassanak Szent Péter sírja felett. Ez az előírás az összes nyugati országok, köztük az olasz papságot is érintette. (53), A cölibátust, papi nőtlenség rendeletét Szent László 1092-ben tartott szabolcsi zsinata igyekezett szabályozni.

Előírás szerint a nős papok nem élvezhetnek egyházi javadalmat, vagy ha eddig élvezték volna, le kell mondaniuk. Az általuk megkeresztelt hívek nem számíthatnak keresztényeknek. Nem viselhetnek a nős papok egyházi ruhát sem, amely őket peres ügyek esetén a világi fórum alól kivéve, egyházi bíróságok elé utalta. A kemény rendelkezéseknek azonban nem lehetett mélyreható és nagy hatása, mert magában a Szent László legendában is szerepel a "váradai püspök leánya", akit a hős király kiszabadít a kunok kezéből (54). Vannak okirataink száz évvel későbbi időkből is, a papok nősüléséről. 1181-ben III. Béla király jelenlétében zajlott le egy birtokcsere, amely szerint Froa asszony, "Marcal prépost felesége" Zelews nevű birtokát eladja Farkas nádornak, ámbar azt már az Ispotályos rendnek ígéretben odaajándékozta (55). Benedek tatai plébános egy Szent Lukács evangéliumi töredéket vásárol meg elődjének "özvegyétől". Árpádházi Margit kanonizációs perében is szerepel a Gede nevű técsi pap feleségével Máriával együtt a tanúk sorában (56). Komját község papja Smaragd, szintén nős pap volt (57) csakúgy, mint az 1282-ben lezajlott Sugatag-völgyi két pap Simon és Deske, akiknek feleségeik a többi falubéli asszonyokkal együtt dolgoztak a "sóbányákban". (58). 21. RENOUARD Y.: "Les relations des papes d'Avignon et des compagnies commerciales et bancaires de 1316-1378. Paris, 1941. 645-6. Magyarország ezek szerint az adatok szerint évi 24 aranymárkát fizetett krakkói súlyban.

A "kollektor" Malabayla Antal, VI. Kelemen pápától ezekben az

években azt a megbízatást kapta, hogy hamisítsa meg a számadáskönyveket Franciaország javára azzal, hogy a francia évi egyházi adó, vagy "Péterfillér" 20 aranymárkáról szóló összegét ugyan jegyezze fel, de csak a felét hajtsa be. 22. MONUMENTA

ARPADIANA: Szent László törvényei: II. 28.

23. Arch. V. Reg! Vaticana 299. folio 49/r. - 49/v. (Bulla Clementis PP. VII)

24. PASTOR L.: Historia de los Papas. IV. 556.

25. ECKHARDT F.: Magyarország története. Buenos Aires é. n. 121. old.

26. PASTOR: i. m.: 1V. 25.

27. MONTALEMBERT C.: Santa Isabel de Hungria. Buenos Aires, 1917. 421 old. IX.

Gergely pápa 1235 május 27-én kiadott bullája "Gloriosus in majestate" címmel. Egyébként Szent Erzsébet "lelki vezetője", Németország hírhedt inkvizítora, Marburgi Konrád, sokszor véeresre korbácsolta a magyar király leányát, akinek a szenvedéseiről atyja, II. András értesülve, elküldte bizalmi emberét Miskolc nembéli Panityot, hogy az özvegyet Magyarországra hozza. A küldöttség fonás közben találta, azzal tartotta fenn magát és három gyermekét. Erzsébet nem akart szülőföldjére jönni és nagy szegénységben halt meg 1231 november 19 én. 28. RUNCIMANN S.: Historia de las cruzadas. Madrid, 1946. III. 281.

29. U. o.: III. 49.

30. MANDONNET P. O. P: Saint Dominique. l'Idée, l'Home, l'Oeuvre. Paris, 1937. 28. oldal.
31. Codex Bibliothecae Vat. Fond. Borghese 261. folio 90/r-a.
32. U. o.: "honorem nostrum alienis dare non debemus, et est contra hungaros, qui libentius promovent alienos quam suos": fol. 8.3/r-a.
33. U. o. "Nota quod archiepiscopus extra provinciam suam pallio uti non debet etiam si sit consuetudo regionis, et est notandum contra Strigoniensem". Fol. 83/r-c.
34. U. o.: "Si prelatus excommunicatum decipit ad osculum, per hoc presumitur, quod non sit ille excommunicatus; et este notandum contra Strigoniensem, qui recipit excommunicatum a se ad osculum pacis. quem tamen portea nihilominus dicebat excommunicatum". Foi. 90/v-b.
35. Bertalan veszprémi püspök állandó hadilábon állt Péter győri püspökkel, II. András bizalmasával, aki nagyon sokat járt külföldi követségeken. ő hozta magával Konstantinápolyból Jolántát, a király második nejét. II. András oklevele, 1217. II. 8-án. Hazai Okmánytár IV. 36. HERGENRÖTHER: Historia Ecclesiastica, IV. 217. old. Madrid, 1898.
37. MARGALITS E.: Horvát történelmi repertorium, Budapest, 1908, 228. oldal.
38. U. o.
39. Innocenti pp. Registorum Lib. XV. No. 7.
40. V. ö.: 31. számú jegyzet: Fol. 82/r.
41. V. ö.: 39. sz. jegyzet.

42. Kassai kódex: anno 1269. 43. U. o.
44. U. o. 12.sz.
45. U. o. anno 1248 - 28.
46. U. o, anno 1285 - 19. 47. HÓMAN-SZEKFŰ: Magyar Történet L
604.
48. PERTZ: MG. SS. VI. 860.
49. MAGYAR NYELVEMLÉKTÁR VIII. 82.
50. MONUMENTA ROMANA EPISCOPATUS VESPRIMIENSIS.
Budapest, 1896. L 305. oldal.
51. Kassai kódex: anno 1279 - 22.
52. MANDONNET P. O. P.: La "Summa de Poenitentiae magistri
Pauli Fresbyteri S. Nicolai" Különnyomat: Festschrift M. Grabmann.
1938. 525. old.
53. HERGENRÖTHER: i. m.: IV. 121.
54. MALONYAI D.: A magyarság művészete. II. Budapest, 1909. 78,
old.
55. CSANKY D.: Az Árpádkor története. I. 18. old.
56. MONUMENTA ROMÁNA EP. VESPRIMIENSIS. I. 337.
57. Kassai kódex: anno 1254. - 3.
58. U. o. anno 1282. - 23,
Már említettük, hogy a cölibátus törvénye nem volt általános érvényű
az egész egyházban. Voltak kivételek, "privilégiumok", melyek pl. a
spanyol papságot feloldották ez alól a rendelkezés alól. Híres II. Ince
privilégiuma a spanyol papságnak 1143-ból (59), Azért érdemes ezt a

privilégiumot megemlíteni mert az avignoni pápák korában az erdélyi szász papság is megkapta ezt a kiváltságot. Ez arra mutat, hogy a szász városok oly nagy paphiányban szenvedtek az elpolgárosodás és a nagy gazdagság felhalmozása folytán, hogy csak ilyen engedményekkel kísérletezve próbáltak a helyzeten segíteni, nehogy magyar papságra legyen utalva a lakosság (60).

Ez a privilégium két részből áll: "Rubrica de cohabitatione clericorum et mulierum" címen rendezni akarják az egyházi felsőbb hatóságok a városi "oltár-káplánok" sanyarú helyzetét. A "rector altaris" - "oltár káplán" fogalommal jelölt városi papok a 13. század folyamán a gazdag magánosok vagy a céhek által a városi székesegyházakban, plébánia templomokban oltárokat állítottak fel, nagy alapítványokkal gazdagították és az alapítvány kamataiból éltek. Lelkipásztori tevékenységet nem folytathattak, csak az oltár szentjének a kultuszát terjesztették és naponta miséztek a céhek egy-egy kiküldöttjének jelenlétében. Miután a káplánoknak a jelzett alapítványi kamatokon kívül más bevételi forrásuk nem volt és egyszerre csak egy oltárnak lehettek szolgálói, nagy nyomorban éltek. Saját fenntartásuk állandó bizonytalansággal járt, "concupinatus"-ban éltek a gazdagabb családok idősebb, hajadon sorban maradt leányaival. Egész sor ilyen eset szerepel az inkvizíció előtt főképp a gazdag szász városokban, de Kassán, Lőcsén, Bártfán, sőt később Veszprémben és Óbudán is. Ezekkel az esetekkel az inkvizíciós perek során hosszabban foglalkozunk.

Az említett II. Ince féle privilégiumot VI. Orbán pápa 1388-ban adta meg a szász papságnak, de bizonyos "szemhunyással" elnézve az oltár-káplánok "együttélését" a polgári családok leányaival azzal a feltétellel, hogy ennek az állapotnak nem szabad "nyilvános" és "közismert" jelleget adni az egyszerűbb hívek botránkoztatására (61). Abban az esetben, ha az együttélés nyilvánosságra került, a pápa "excommunicatio ipso facto"-val ítélte a vadházasságba leledző káplánokat és egyben felhatalmazta az alapítványt tevő céheket, hogy a megtévedettet megfoszthatják jövedelmének kétharmadától. Az elvont egyharmad rész a céhet illette, a másik harmad rész pedig a templom javára íródott. Nem kétséges, hogy ez a "humánus" rendelkezés kiszolgáltatta a kapzsi, s gazdagságot halmozó városi polgárság kénye-kedvének az amúgy is sanyarú viszonyok között élő alsópapság eme szerencsétlenjeit. Miután két "viriy donei"-re alkalmas bizalmi emberre hárult a káplánok erkölcsi életének felülvizsgálata, az eredmény nem lehet kétséges. (62) A celibátus alól felmentő kiváltságnak másik része a "Rubrica de cleriscis coniugatis" címen a szabályosan házasságban élő papok helyzetét határozza meg. Házasságukat elismerik, ha "szüzeket" vettek el feleségül és nem özvegyeket (63). Igyekezniök kell, hogy a leányzók tiszta erkölcsűek és jó családok tagjai legyenek. Ne engedjék, hogy a feleségek hivalkodó viseletükkel az egyház tekintélyének ártsanak. A nők papoknak is kötelező az egyházi, megkülönböztető ruha, amely hosszú fekete tunikából kell álljon. Hajukat úgy kell viselniök (egy 17 cm.-es

átmérőjű karikát kopaszra nyírva fejük tetején), hogy a nép azonnal meg tudja különböztetni papi mivoltukat. Mindazokat akik az előírásokat megtartják, semmiféle világi hatóság nem citálhatja, nem ítélni még bűntény vagy kihágás esetében sem (64). Az eddig említettek oroszlánrészben a városi alsópapság erkölcsi és anyagi helyzetét érintették. A falusi alsópapság életformája nem mutat nagy eltérést városi kartársaitól. A szentistváni "tíz falu, egy templom" rendelkezés mellett ugyan szerepel a két ház, négy ló stb., de ez a helyzet azóta nem hogy javult, hanem inkább rosszabbodott. Külföldi leírások sokszor emlegetik a magyar papság prémjeit, ködmöneit, kucsmáit, mint a legnagyobb fényűzés jeleit. Mondanunk sem kell, hogy ez a nyugati ítéletformálás "fényűzésre" utaló része teljesen alaptalan. Falusi papságunk ruházata valóban túlnyomóan prémekből állott, mert az ország vadbősege prémes állatok terén ezt a viseletet a legolcsóbbá tette. Magyar földön olcsóbb volt egy prémes köpeny, mint az olasz földön gyártott mosatlan, gyapjúból szőtt tunika. Királyaink rendszabályozzák falusi papságunk nagy szenvedélyét a vadászat és főképp a solymászat iránt. Pedig ez sem amolyan "nyugati fényűzés", hanem a mindennapi megélhetésnek egyik formája: a vadhúsnak, mint tápláléknak beszerzése. Sok apró falusi plébániának vannak a 13. században vadászati jogai, de csak egyéni fogyasztás céljára (65). Ugyancsak tilalmazzák a solymászatot is, mint papi kedvtelést. Pedig ennek a célja is az előbb említett vadhús beszerzése, amelyre a sólyom fajták, főképp a sokat szereplő

kerecseny nagyon alkalmasak voltak. Ha a nagy múltra visszatekintő magyar solymászat közkedveltségét ismerjük, természetesnek tűnik, hogy a népi szokások alól a papság sem vonhatta ki magát. Kézai Simon, Kún László krónikása is szenvedélyes solymár volt (66), Mégis vádolnak falusi papokat - más ügyekkel terhelt is - solymászat miatt. Így került a Bodrog-megyei Gyöpös (Guopos) falu papja Menyhért 1280-ban az inkvizíció elé, mert nemcsak hogy ő maga solymászott, hanem valami régi szokás szerint, karácsony ünnep körében tartott szertartást végzett a fiatal kerecseny madarak megáldásával (67). Ugyanez a vád a Somogy-megyei szalacsikai pap, a sánta Péter ellen. Ő is megáldotta karácsony ünnepek alatt a sólymokat és részt vett a nép "madár-ünnepén" 1282-ben (68). A "sámán-perek" jegyzőkönyvei sok esetben emlékeznek meg a solymászatról és az ősi kor szokása szerint a vádlottak tisztjéhez tartozott azoknak szárnyra bocsátása. A fegyverviselés tilalmát a Lateráni IV. zsinat 1214-ben az egész egyházban elrendelte a papok számára. Nem tartotta összeegyeztethetőnek, a vallás képviselői keresztet tartó kezében a nyilat, kardot és egyéb fegyvereket. A magyar közállapotok azonban annyira rosszak voltak, hogy a papság sokszor kényszerült önvédelemre. Paulus Hungarus mester bolognai előadásaiban említi a fegyverviselésre vonatkozólag: "vannak országok, ahol a régi szokások alapján a papoknak meg kellene engedni ezt. Illetik e szavak a magyar papságot, amely személyi-testi épségének és vagyonának a védelmére sokszor kényszerül fegyvert

ragadni. Igazságtalan eljárás tehát, ha ezt a szokásjogát elveszik tőle." (69) Ugyancsak elítélendőnek tartják az alsópapság lovaglását is. Ez a "nyugati szemléletből" induló tilalom a fényűzést vette alapul, amit a lótarás nyugaton jelentett. A magyar lótenyésztés nagyfokú elterjedéséről a pápáknak fogalmuk sem lehetett és a középkori Franciaországban uralkodó igás- és hátaslovak nagy hiányának egész irodalma van. Nem volt jobb a helyzet e tekintetben Német- és Olaszországban sem, ahol valóban csak a kiváltságos lovasrendeknek és gazdag földesuraknak voltak személyi használatra rendelt lovai.

(70). Magyar földön csak Kún László korában jelentkeznek a lóhiány hatásai, mert a muzulmán kereskedők egész Indiáig szállítják az olcsó pénzen szerzett kitaró magyar lovakat. (71). Egyházi vonalon magyar földön egészen mindennapos dolog volt a lóhasználat igás, vagy hátasló változatban. Már Szent István is négy lovat ír elő a "tíz falu, egy templom" rendeletében. Királyi és monostori méneseink ebben a korban is nagyban tenyésztették a lovasnép kedvenc állatait. Mindezek ismeretlenek maradtak nyugaton, amely kereskedők által kiterelt lovakat "equus hunnicus" - hún lovaknak nevezte (72),

Egészen érthetetlen volt a nyugati egyházak előtt az a szokás is, hogy a temetések után a halott hozzátartozói a legszebb hátaslovát, néha többet is, az egyháznak, főképp a temető papoknak ajándékozták. Az ősi pogány, lovakkal való temetés maradványa ez: az ajándékozott "özvegy ló" hátára nem ült senki az elhunyt gazda rokonságából. Farkukat lekurtítva átadták őket a papoknak. Hagyatéki okiratokban

középkori történetünk folyamán ezrével vannak ilyen ló ajándékozások.

Az esztergomi Bors özvegye, Anna, 1238-ban a Domonkos-rendieknek ajándékozta elhalt férje fekete lovát nyergestől, szerszámostól a Dunántúlon csak úgy, mint Vizaknai Miklós erdélyi alvajda 1465-ben ötven anyakancát ajándékozott hatvan csikóval együtt a kolozsvári Domonkosoknak és adományát megtetézte még egy kocsival, amelyet négy ló húzott és az adományozó feleségét Krisztinát a templom kriptájába vitték. (73). Az egyház tilalma a ló tartásra azonos a kolduló rendek felfogásával. A Domonkos- és Ferenc-rendieknek kiközösítés terhe alatt tilos a lóháton utazás. Érthető tehát, ha javarészből ezekből a kolduló rendiekből verbuválódó inkvizitorok a peres eljárásoknál legalább is "súlyosbító körülménynek" tekintették, ha vizsgálatuk elé lóháton utazó papok kerültek. Szűkös egyházi jövedelmét az alsópapság igyekszik mellékkeresettel gyarapítani. Valószínűleg nekik köszönhető a méhészet elterjedése. A somlóvásárhelyi hitelhelyi apácák birtokán négy falusi pap foglalkozott méhtenyésztéssel, ahol az értékesebb termék nem a méz, hanem a viasz volt (74). Az enyingi plébános Szákoly, mint tanú szerepel V it a l is esztergomi polgár ellen, akit azzal vádoltak, hogy a viaszt összevásárolta és igyekezett az országból kicsempészni, megkárosítva a magyar egyházakat, főképpen az Esztergomi káptalant. A plébános szerint az Enying környékén levő falvakban sok a "méh-gyár" és ők, akik átadták a kereskedőnek a

viaszt, azt hitték, hogy a káptalan kiküldöttje. Négy szekér viasszal távozott a hamis "questor", akit egyébként azzal is gyanúsítanak, hogy kapcsolatban áll a "beginákkal" és így az inkvizíció elé került az ügye, mint eretnek-gyanús. Ebből az 1265-ben lezajlott perből tudjuk azt is, hogy az esztergomi káptalan magának tartotta fenn a jogot, hogy a gyertyaöntők jámbor szervezetét irányítsa és annak üzleti ügyeit ellenőrizze (75). Két másik perben, János lábatlani pap és Radó, háti plébános szerepelnek mint tanúk és kiderül róluk, hogy "nagyban" termelik a viaszt. A középkori világítás egyetlen és nélkülözhetetlen eleme egyházi vonalon a viasz volt, amelyből a gyertyát öntötték. Fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a céhek mesterei és bírái a szabályokat sértő céhbelieket majdnem mindig egy-két font viasz leadására kötelezték. (76) Fancsal falu plébánosát 1256-ban mint tanút hallgatták ki a kassai vásáron elfogott "eretnek vándorszónok", a flamand eredetű gyapjúszővő Cephas ügyében. Vallatás közben kiderült, hogy a tanú egyházi ruháit vásárosok ruhájával cserélte fel és "ad modum mercatoris" adta el árúját. Sajnos nincs megnevezve a portéka mineműsége (77). Az Árpádházi Margitot kanonizáló bizottság listáján szereplő négy falusi plébános anyagi helyzete, saját vallomásuk szerint éppen csak hogy kielégítő volt. Ezt vallja Ezek János verestói, Gergely tési, Péter várkonyi és János kürti plébános. A nős papok sorából a szintén téli Gede és felesége, Mária jelentek meg és míg a pap szerényen annyit vall a bizottság kérdésére anyagi helyzetére nézve, hogy "bizony eléggé szegények"; felesége

Mária már bőbeszédűbb és megtoldja férje vallomását: "Sok mindent vesztettünk, de azért még mindig elegünk van" (78.) Nem ez a helyzet, amint látni fogjuk a Sugatag-völgyi két plébánosnál, a dezsőfalvi Deske és a sugatagi Simonnál, akik a máramarosi sóbányászok zendülésénél szerepeltek.

Mindkettő felesége dolgozott a falubeli asszonynéppel a szlatinai "sógyárban", hogy életüket valamiképp fenntartsák. (79) A középkori magyar egyház kormányzói és tanítói hivatalában igazi komoly erőket azonban nem a főpapság és alsópapság soraiban kell keresnünk, hanem a szerzetesrendek közösségeiben. Jelentőségük azonnal szembeötlik, ha számszerű elterjedésük korabeli lajstromát szemügyre vesszük. Az inkvizíció kezdetén, a 13. század elején, Magyarországon a szerzetesi eszmék hordozóinak két nagy csoportját lehet megkülönböztetni: amonasztikus rendeket és a keresztes lovagokat. Az első csoport volt a régibb és számottevőbb. Már Szent István óta elterjedtek a bencések. Népszerűségük kezdettől fogva töretlen a mai napig. Balies nagy középkori tanulmányában (80) a monasztikus rendek megoszlása így alakul: bencés apátság: kb. 107, cisztercita apátság: 14, bazilita (görög szertartású bencés): 3, premontrei prépostság: 25, ágostonos kanonok rendiek: 6 perjelség (Balics kutatásai nem véglegesek és a sok "ismeretlen" rendi kolostor hovatartozandósága csak hozzávetőleges, de a történelmi adatok újabb feltárása kb. a jelzett eredményeket igazolja.).

A monasztikus rendek mellett a másik csoportban a keresztes lovagok

szerzetházai a következő számban szerepelnek: Ispotályos (Johannita) lovagok: 16, Templomosok: 8, Ismeretlen: 17 vár-kolostorral. Ez utóbbiak kétségtelenül részben a Teutón -lovagrend birtokában voltak, részben az előbbi két kereszties vitézek tulajdonában. Összegezve a monasztikus rendek apátságait, prépostságait és a lovagrendek vár-klastromait és perjelségeit: az inkvizíció megindulása idején 196 szerzetesházban átlag 50 személyt számítva több, mint kilencezer egyházi személyt találunk. Még "nyugati szemlélettel" is meglehetősen nagy szám a fiatal magyar kereszténység szolgálatában. Az eredmények azonban nincsenek arányban az egyházi intézmények ekkora számával. A bencések rendje Szent István óta fontos szerepet játszott a magyarság vallási, kulturális és gazdasági életében.

Pannonhalma, Szent Márton apátságának jelentősége elvitathatatlan. A vadonirtás, a szőlőművelés elterjesztése, az ország állatállományának mennyiségi és minőségi feljavítása, egyáltalán a mezőgazdasági kultúra felemelése, az ő nevükhöz fűződik. Emellett még tudtak emberanyagot is kiképezni arra, hogy a keresztény és antik irodalom tanulmányozásával nemcsak személyi képzettségüket fokozzák, hanem nagyjelentőségű iskolájukon keresztül a papság művelt emberfőinek tömegét növeljék a századok alatt. Pannonhalmát követte már István király korában a zaborhegyi és pécsváradi apátság, majd Szent László korában megújult szellemmel Somogyvár nagyjelentőségű és kultúrcentrumként szereplő apátsága. Ezek az apátságok egyre-másra bocsátanak ki, újabb rajokat, alapítanak más és

más monostorokat. Ezek száma az inkvizíció szervezése idején már száz felé jár. A cisztercita szerzeteseket III. Béla hívta Magyarországra, akik a citeauxi és párizsi apátok kíséretében érkeztek meg és a Maros mellett emelik az első monostort Egres hegyén és csakhamar megtelepszenek a bakonyi Zircen, a Pilis hegységben és a nyugati határsávon, Szent-Gotthárdon, majd Borsmonostoron. Az új rend jelentősége is nagy: a friss áramlatú francia szellemet és műveltséget átültetik magyar földre.

Mezőgazdaságunkban a gyümölcsstermelést teszik korszerűvé, állattenyésztésük mintaszerű és serkentőleg hatnak a magyar iparra is. A premontrei "fehér kanonokok" rendje is francia szellemű. 1130-ban Nagyvárad várhegyén alapítják első, vértanú Szent Istvánról nevezett prépostságukat. IV. Béla kedvencei és az inkvizíció éveiben az övék az egész Nyulak szigete Szent Mihály prépostsággal. (81). Az ágostonos kanonokok külső tevékenysége nem számottevő, de annál fontosabb az első teológiai főiskolájuk Esztergomban. (82). A felsorolt monasztikus rendeket a helyhez kötöttség és a bensőséges szemlélődés eszméjét szolgáló zárközöttség jellemzi. A nép szolgálatára állanak minden ügyes-bajos kérdésben, jelentősebb kapcsolatok, szélesebb lelkipásztorkodás szándéka nélkül. Szent Benedek fiai a hegyeket szerették, Bernáté a nagy lapályokat, de mindegyik éppen jól felfogott hivatásánál fogva, inkább a "kontemplatív - szemlélődő" eszményi síkra épít. Pedig a 13. század első fele, amikor az inkvizítorok megjelennek, már újabb társadalmi

erők felbukkanását és lassú, de biztos kifejlődését eredményezi: a városi polgárság osztályát. A városok polgárai egyre gyarapodnak, iparuk fejlődik és tömegek jelennek meg egy-egy vásárhelyen, ahol természetesen kínálkozik az újabb kor eszméinek kicserélődése. Nemzetközi kalmárok nemcsak árúikkal jelentkeznek a mozgalmasabb városok piacain, hanem anyagaton egyre jobban és gyorsabban kibontakozó és a kor vallásos felfogását bomlasztó eszmékkel is. A monasztikus rendek már ebben a korban elveszítik a nép bizalmát hatalmassá duzzadt vagyonukkal, tized és más jogaikkal és az anyagelvűség be nem vallott, de annál inkább gyakorolt végrehajtó hatalmával. Paulus Hungarus Bolognában egyik előadása alatt megemlíti, hogy a „mai szerzetesek nagyon sietnek báránykáikat, a gondjaikra bízott keresztényeket mielőbb megnyírni, ha lehet többször is, pedig azokat már a királyok 'questorai' úgylis megnyírták". Szavait kifejezetten a magyar szerzetesekre vonatkoztatta (83), Külön megnevezi a pannonhalmi apátot, aki "egyházi tizedet követel a pogányoktól is, akiknek a megkereszteléséről elfeledkezett gondoskodni" (84.).

A legmagasabb egyházi, egyetemi tanszéken elhangzott kemény bírálat bizonyára megfelelt a valóságnak. Már láttuk, a szerzetházak nagy vetélkedését egymás között és a püspökökkel, amikor nem a "zelus animarum", a lelkek gondozásán folyt a vita, hanem az egyházi jövedelmeken és kiváltságokon. Az elmondottak során: a monasztikus rendek a 13. században - legalábbis az inkvizítorok mértékével mérve

nem teljesítették az új kor szellemének megfelelő követelményeit: a tömeg-lelkipasztorkodást. Ez adja meg a kolduló rendek rohamos terjedésének egyetlen magyarázatát. Sokkal nagyobb és sűrűbb sűrűlódási felületet jelentettek az új szellem szülte kolduló rendek, tehát az inkvizítorok és a lovag-rendek közötti véleménykülönbségek.

A három fényes lovagrend 40 vár-kórház-kolostora hallatlan gazdagságot jelentett egy leszegényedett ország nyomorgó és bizonytalanságban élő néprétegeivel szemben. Főképp a II. Géza király hívására megtelepedett Ispotályos, vagy ahogy kórházai alapítója után nevezték, Jánosos lovagok jelentettek nagy hatalmat 16 várszerű klastromukkal.

Az Ó-Budán levő nagy anyakolostoruk a Szentlélek vára és kórháza, valamint Fehéregyháza perjelsége többször szerepel 4 "beginák" elleni inkvizíciós perekben: kiderül a peraktákból, hogy Veresegyháza és környékén "jámbor női egyesületek" fedőleple alatt közel hatszáz szövő-fonó asszony és leány dolgozott nekik az általuk szerkesztett szabályzatok és fegyveres felügyeletük alatt (85).

A vagyoni biztonságot lett volna kötelességük fegyverrel is megvédeni, de ezt a hatalmukat sokszor arra használták fel, hogy a király és főnemesek által elzálogosított birtokok népén erőszakkal behajtsák jövedelmeiket. Kórházai országszerte nagy szolgálatot jelentettek a közegészség terén, de mint a perek során látni fogjuk, csak a vagyonosabbak nyerhettek náluk enyhülést (86).

Esztergomi leprástelepükről is többször szó esik, főképpen a sámán-

perekkel kapcsolatban. Gazdagságuk fitogtatásával, fényűző, aranyozott sisakjaikkal (arany perjel!), tollas forgóikkal, bár a keresztet viselték ruháikon és pajzsukon, - innét a népies "Keresztúr" elnevezésük - sok ellenszenvet váltottak ki nemcsak a népben, hanem a későbbi budai Szent Miklós domonkosrendi perjel Simon inkvizitor is megrója őket hivalkodásukért "vessétek le a sok pompát, ha a szegény Krisztusért akartok harcolni és ne viseljétek mást, mint csak a keresztet, amelyre eddig nem hoztatok nagy dicsőséget ..." (87).

A "kereszturak"-nál csak a templomos lovagoknak van a 13. század vége felé rosszabb híruk. Pénzügyi szervezeteikkel, kölcsönző intézményeikkel kezükben tartják az ország jövedelmét és nemzetközi kapcsolataik révén beleszólnak az ország belügyeibe is. Lovagi mivoltuk erősebben érződik, mint a szerzetesi és bár elkísérték II. Andrást szentföldi hadjáratában, ezt sem tették fogadalmukhoz híven a Szent Sírért lelkesedve önzetlenül, hanem megszerezték érte a pozsonyi vámot, ahol a nyugat felé vivő kereskedelmi utak és a Duna révei kezükbe kerültek. Gazdagságukra jellemző, hogy amikor, a század végén Szép Fülöp francia király eretnekséggel vádolva őket, nagymesterüket és négy társát a párizsi piacon megégettette és vagyonukat elkoboztatta, összegyűjtött kincseiből helyre tudta hozni országa nagyon zilált anyagi ügyeit. Jellemző magyarországi szereplésükre az is, hogy az országon átvonuló szentföldi zarándokokat ők kísérték végig magyar földön, hogy biztonságban vonulhassanak dél felé, de személyenként és lovanként 2 dukátot

kellett fizetniök, vagy zálogot hagyniök ebben az értékben (88). Hogy kezük a rabszolgakereskedelemben is benne volt és szolgálásra vetették a kamatokat fizetni nem tudó adósaikat és az ország területén ide-oda szállították őket, ahol keresettebb volt a kézimunkás, szintén az inkvizíciós perekből tudjuk (89),

A harmadik lovagrend a Teuton lovagok, vagy német keresztések az inkvizíció megjelenésekor már nem voltak magyar földön, mert politikai irányzatú szervezkedésükkel "Burzenlandot", Brassót és vidékét az erdélyi szász részekkel önálló állammá akarták tenni az ő vezetésük alatt. Kivonulásuk nem ment teljesen simán.

Lengyelországba költöztek és magukkal vittek minden mozgathatót, csak kolostoraik csupasz falait hagyták hátra, és templomaik oltárát is szétdőlték. Lengyelországban ők alapították aztán Königsberget és állandó harcban állottak a lengyelekkel, litvánokkal és egyéb környező népekkel. Nagymesterük az inkvizíció magyarföldi megalakulásakor Saza Hermann volt, aki nagyon sokat járt Magyarországon és mindent elkövetett, hogy visszaszerezze magának Erdélyt, de IV. Béla nem volt többé hajlandó visszatelepíteni őket, főképpen a nagyon elterjedt németellenes országos hangulat hatására.

Ez lenne a magyar keresztény egyház életének keresztmetszete nagyon hevenyészett formában a főpapság, a falusi és városi plébánosok, a monasztikus és lovagrendek életén keresztül vizsgálva, amikor 1222-ben megkezdí munkásságát a hit tisztaságának védelmére az inkvizíció. Az eredmények csak akkor jelentkeztek

sikerrel, ha a sok visszaélést és erkölcsi hanyatlást a kolduló rendek újszerű, főképp a szegénység durva darócába öltözött hit hirdetői megtudták reformálni. Erejük titka a szegénységben rejlik. Földi javakból csak annyit fogadhatnak el, amennyit aznap elfogyasztanak. Életüket koldulásból tartják fenn. Kolostoraik az első időben a külvárosok ócska házai, vagy üres árú raktárok, amiket kalmárok engednek át nekik. Elvegyülnek a nép között és a sokadalmakban, vásárookban mindig ott vannak és újszerűen hirdetik az Igét, fenyegetik a népet Isten haragjával. Bírálják azokat, akik a szegény Krisztus nevében gazdagságra törnek. Megintik a hatalmasokat, ingyen szolgáltatják a szentségeket, egy szóval: forradalmasítanak. Egyetlen védelmük a fennálló egyházi intézmények képviselőivel szemben a kezükben levő pápai levél, amely őket "pugiles fideinek", a hit kemény ökleinek nevezi. Ez a védelmük és ezért vállalják az inkvizitorok hálátlan szerepét. 60. Kassai kódex: anno 1285. - 3.

61. V. ö. 23. sz. jegyzet.

62. Az oltárkáplánok panaszait két ízben vizsgálták ki e tekintetben, Nagyszombatban és Ó-Budán, mindkét ízben az ő javukra döntve.

63. V. ö. 23. sz. jegyzet. Egyébként ebben az évben Petrus de Luna bíboros újból megerősíti a spanyol papság számára ezt a privilégiumot. 64. U. o.

65. Hazai Okmánytár IV. 2. - 543.

66. SZALAY L: Magyarország történelmi emlékei. Milleneumi

kiadás. 457. oldal.

67. Kassai kódex: anno 1280 - 12.

68. U. o. anno 1282 - 9. 69. "Nota quod clericus... potest resistere etiam arma sumendo et est notandum pro clericis hungaris..." Fol. 70/v.

70. LEFEBRE: L'attelage et le cheval de selle á travers les ages. Paris, 1931. 92. oldal

71. U. o. 132. oldal.

72. MAAS E.: "Eunuchos und Verwandtes." Rheinisches Muzeum, 1925.

73. FABRITIUS: Sächsische National Archiv II. 239.

74. Kassai kódex: anno 1282 - 23.

75. U. o.: anno 1265. 19. 76. A segesvári szűcs céh a templomból elmaradásért "verpusst eyn fut Wax" büntetést ad. A mással társulót pedig "verpusst eynen Zenten wax" lerovására kötelezi. Müller: Deutsche Sprachdenkmähler aus Siebenbenbürgen. Hermannstadt, 1864. 99. 99. oldal. 77. Kassai kódex: 1256 - 23.

78. MONUMENTA ROMANA EP. VESPRIMIENSIS. I. 337. 12.

79. Kassai kódex: anno 1282

80. BALICS L.: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. - 2. Budapest, 1890. 377. stb;

81. NÉMETHY L.: A régi Buda és Pest művészete a középkorban. Katolikus Szemle, 1901. 519.

82. BALICS: i. m. 351-2. oldal.

83. Codex Vatic. Fol. 92/r.

84. U. o.: Fol. 89/r. 85. Kassai kódex: anno 1248 - 4.

86. U. o. A sámánpercek egész sora hivatkozik az Ispotályosokra. Azért akadtak jóindulatúak is, mint az 1237-ben tartott vizsgálatnál Ágota és Marsa nővérek ellen, az esztergomi Albert ispotályos fráter a sámánnök javára tanúskodik.

87. Kassai kódex: 1278 - 34.

88. Kassai kódex: 1229 - 3. 89. U. o, anno 1283 - 4.

IV.

MAGYARORSZÁGI ERETNEKSÉGEK

Gyökerében magyar eredetű tételes eretnokség, vagy az egyházi fegyelmet merev dogmaszerűséggel elvető mozgalom, nem alakult ki hazai földön. Amit korabeli, javarészen osztrák krónikák felpanaszolnak, vagy pápai követek vádként említnek, az soha sem lépi túl a félpogányság, esetleg álkereszténység fogalmát, mint a nemrégiben felvett új vallásváltozás természetes következményét (90). Mint magyar különlegességet e téren, az említett források az "istentelen káromkodás" ferde szokását említik csupán. (91)

Annál nagyobb a nyugati keresztény államokban oly sűrűn felburjánzó eretnokségek magyarföldi vetülete. Brunó olmüci püspök 1274-ben IV. Kelemen pápához küldött beszámolója keserűen rója fel a magyarok szabados gondolkozásmódját: "Magyarország mindenféle külföldi eretnek előtt szívesen tárja fel kapuit és ezzel erősen veszélyezteti a szomszédos keresztény országok érdekeit" (92), A panaszos beszámoló, annak ellenére, hogy politikai szándék szülte és valójában Ottokár cseh király hódításainak akar jogi alapot teremteni, nem volt alaptalan gyanúsítás. Mint látni fogjuk, ebben az évtizedben özönlik el a Dél-Rajna vidéki és flamand városok "takehan"-jai, a hatalmassá duzzadt belgiumi gyapjúszővő és kelmefestő ipar kizsákmányolt munkástömegei többek között a magyarországi Dunamenti városokat, főképp Gyórt és Esztergomot. A középkorban a "takehan - takács" fogalma azonosult az "eretnek" fogalmával és amikor sokszor életük kockáztatásával menekülnek ezek a szerencsétlen munkás csoportok, a nyugati szomszédos keresztény országok visszakényszerítik őket hazájukba. Egyedül Svájc és Magyarország nem adta ki a szökevényeket. Az első ilyen nagyobb méretű menekült csoport 1245-ben érkezett magyar földre és az Eger melletti Szent János völgyben települt meg s "leodiumiak" néven még

a 16. században is történik róluk említés. (93)

Ugyancsak idegen eredetűek a Felvidék "cipszer"-jei is, akik annyi gondot okoztak az inkvizíciónak. A sok vetélkedés a "céhek" között anyagi természetű volt, de az idegen származású polgárság hamarosan rájött, hogy egyházilag jóváhagyott "fraternitas" jámbor színezete alatt jobban tudja érdekeit védeni az ősi, magyar lakossággal szemben (94), Ugyanez a helyzet Erdély szász városaiban, főképp Brassóban. Itt, a nagy szűcsipar központjában az egyházi befolyás alatt nagyméretű szervezkedések folynak a 13. század óta. Az inkvizíció egyszerűen eszközzé válik az idegen eredetű polgárság kezében, megfojtva a hajdanán annyira virágzó magyar prémipart. (95)

Idegen eredetű a szíriai Aleppó (96), és a szicíliai Salernó (97) egyetemeivel kapcsolatot tartó böszörményeink tudós-mozgalma csak úgy, mint "sarracénok" élelmes, főképp ló- és rabszolga kereskedelemmel, valamint pénzkölcsöneivel az inkvizíció haragját magára hívó szervezkedése. (98)

A "cucurbitak" eretneksége a balkáni, bogumillá lett kunoktól szivárog hazánkba és egészen elüt az ősi pogány kunok hiedelemvilágától. Ezt is mint idegent kell tekintenünk a magyar egyháztörténelemben. (99). Idegen "eretnek" szellem termelte ki a magyarföldi "vezeklők" mozgalmát csakúgy, mint a pápáktól annyira elítélt és "prostituata" számba vett jámbor beginák szervezeteit (100), a "katalinákat" (101) a Pozsonyig elhatoló francia és Rajna-parti "önostorozók" éneklő, beteggyű tömegjeleneteit (102) és még később Griska nyomán egész Felvidékünkön elterjedt huszitizmust. (103)

A felsorolt idegen szellem termelte tételes vagy mozgalmi eretnekségek mellett az ősi magyar pogányság lappangó, rejtett erői szintén felhívták a hitvédelmi bizottságok gyanakvását. Ez a bizalmatlanság nem eredhetett másból, mint a Nyugat-Európa fiaiból verbuválódott inkvizítorok, pápai követek felületes szemléletéből. Szent Gellért sem értette meg a maga korában a honfoglaló magyarság "lareseit", "házi isteneit", mert európai eszmerend szerint a hét őznek,

hét nemzedék számontartásának a kultusza, mint a becsületos és tisztességes családoknak a szimbóluma pogány szobrocskák szereplése alapján egyszeriben "bálványimádássá" fajul Legendáiban (104). Ugyancsak "gyanús" az inkvizítorok előtt a magyar alsópapság, de még inkább az ősi hit sámánja idegenszerű, prémes-tollas ruházata, lovasversenyei a közkedvelt solymászat keresztény mezbe bújtatott szertartásai, temetőket járó énekkórusai, vagy pásztornépünk „szállásváltása”, barmaiknak jobb legelőt keresve. Gyanakodva írták le jelentésekben a pápai követek népünk korabeli "barbár" hajviseletét, hangos rikkantásokkal tűzdelt vigadozását, ősi lakomáit, a táncos-énekes falusi ünnepeket. Mindez idegenszerű előttük, épp azért sanda gyanakvásuk kíséri minden mozdulatukat. (105)

Így érthető a nagy buzgalom, amellyel igyekeznek az ősi regösök énekeiben, mondókáiban a pogányság elemeit felfedezni. Ezért égnek meg máglyán az első magyaryelvű könyvek és írások: érthetetlenek az idegennek. Érthetetlen, tehát eretnek. Titokzatos és rejtelmes volt előttük a sámán gyógyító, ősi soron gyakorolt művészete is. Kuruzslással, pogány rejtett erők ígézetét gyanítva, vádolják őket, mert eredményeik a nyugati egyetemeken tanult "fizikusokat" is megdöbbentik.

A legzaklatottabb népréteg azonban mégis a besenyők népe. A somogyi Zselicség makkoltató kondásai, a Mátra ős-erdeinek bölényesei, a Vág- és Garam-völgy halászsai, a Mezőség és Sárrét pákászsai, a Rába-köz láptaposó hódászsai és Szent Gál agarászsai mind sorra kerülnek az inkvizíció elé. Külön nép a magyar nemzet testben. De vére ugyanaz: török faj és az a jelleme is. Bár Árvától Háromszékig, Abaujtól Zalaig szórja őket szerteszét királyaink óvatos telepítő politikája, egy a gondolatviláguk végső eredője marad. Kemény és hajthatatlan. Ragaszkodása ősi, Ázsiából átmentett hitéhez rendíthetetlen, mint honfoglaláskori vezére Thonuzoba, akit Szent István élve temettetett el nejével együtt. (106)

A magyar egyház középkori életének keresztmetszete nem lenne

meggyőzően teljes, ha a világi papság, szerzetesek és egyszerű hívők vallási felfogása mellett, nem vennénk sorra azokat a nyugatról beszivárgó reform- vagy eretnekeszméket, amelyek szükségessé tették az inkvizíció intézményesítését. Sorra kell tehát vennünk a középkori szellemi mozgalmakat, amelyek magyar földön is gyökeret vertek és főképp a városok idegen polgárságát távolították el a hivatalos egyháztól.

AZ INKVIZÍTOROK

121 6-ban Bologna egyházi egyetemén egy időben két magyar tekintélyes kanonista szerepel a tanárok között: magister Paulus és Damasus Hungarus. Az első az egyetemi legmagasabb tiszteletet tölti be: ő a rektor (107).

Egy kisebb, talán húsz tagból álló magyar tanulócsoport is a várakozás reményében kíséri a majdnem önálló magyar "garorum". A magyarság tekintélyének fénypontja ez nem csak Bolognában a tanárok szereplése miatt, hanem Róma is a várakozás reményében kíséri a majdnem önálló magyar vállalkozást, II. András szentföldi kereszteshadjárata, II. Ince pápa udvara minden mozzanatról értesül a hetente érkező hírnökök útján. Ez a nagy érdeklődés visszatükröződik Paulus mester száraz jogi fejtegetéseiben. Tanítványai feljegyzik minden szavát és kommentárjai valóságos korpust festenek a magyarság külföldön is érezhető problémáiról. A tanárok természetesen hamarabb és biztosabb forrásból értesülnek minden eseményről, amit a korabeli krónikák elfelejtettek megörökíteni. Pál mester híres "Notabilia"-i a közelmúlt Lateráni IV. zsinat határozatainak korszerű kommentárjai (108) sorok között néha anekdoták, néha kesergő bírálatok sorozatát adják, amelyeket a szorgos tanulók "quaternosai" átmentettek korunknak. Így hallják, hogy a magyar király Libanon völgyeiben édes sziruppal akarja enyhíteni szomját, de gyanakszik az itala és szerencséjére csak megízleli, mert valóban megmérgezték volna. Így csak súlyos beteg lesz. Azt hallják, hogy a magyar király hadászati tekintélyével előre megjósolta, hogy a Szentföldet a szokásos, eddig viselt háborúkkal sohasem szerzik vissza a területek alapos kihasználása nélkül. Hírt hallanak, hogy a kánai csodás borszaporítás két kőorsóját is magával hozza a király, mint szent ereklyéket, melyeknek a

valódiságát ők maguk is kétségbe vonják (109). Hallanak arról is, Pál mester előadása alatt, hogy a király a viharos tengeren milyen beteg volt és lázálmában, Gellért hajdani Csanádi püspök szellemével viaskodik, aki megfenyegeti őt, ha nem tartja be atyái ígését a ravennai Szent Péter templom felépítésére (110). A visszatérőben levő király sikertelensége egyszerre érződik a minden segítséget mástól váró olasz városok és a pápaság reményeinek fogytán. Főképp az érinti kellemetlenül III. Incét, hogy a magyar király a keleti egyház hitén élő Laskarisok udvarából egy fiatal leányt hoz, hogy az ifjabb királlyal, Bélával eljegyezze azt. (111)

A tanárok ismerik a politikai hátteret és óvatosan bírálgatják a pápa nemtetszését a magyarság keleti kapcsolatainak kiépítésében. Pál mester a kor ütőerén tartja ujjait. Az ifjúságra - magyarokról van szó - roppant hatással van a majdnem "szabadelvűnek" bélyegezhető magyarországi egyházi élet kemény bírálata, annak nemzetietlen magatartása miatt. Meráni Gertrud meggyilkolásával a már-már mindent meghódító germán szellem megtorpan ugyan, de helyét ismét idegenek, a "leodiumiak", a flamand városok papjaiból verbuválódott új vezetőréteg foglalja el. Pál mester keservét és bírálatát így fejezi ki hallgatói előtt: "Becsületünket nem szabad eladni idegeneknek, és ezt a magyarok ellen mondom, akik szívesebben emelnek fel külföldieket, mint sajátjaikat. . ." (112). A nemzeti önérzet lázadozása csak folytatódik Róbert esztergomi érsek személye ellen, akit Pál mester tévesen "anglicus"-nak, angolnak nevez (113). Talán Göncöl magyar érsektől kaphatta pontos értesüléseit. Göncöl (Goncol) érsek sűrűn jár a pápánál a boszniai patarenusok bogumilek ügyében és később nagy barátja Magyar Pál mesternek otthoni szereplése idején (114). Bírálja Esztergom érsekét "diplomáciai hamisságáért", mert egyházi hatalmát felhasználva kiközösít országnagyokat, akiket azonban az istentisztelet után "osculum pacisra" - békecsókra vár, velük nyájaskodik, de azért utólag mégis kijelenti, hogy az illető

"excommunicatus vitandus" elkerülendő kiközösített. Nem helyesli azt se, hogy a veszprémi püspök, de még inkább Péter győri egyházfő jogait önkényesen sérti azzal, hogy egyházmegyéje területén is viseli a "palliumot" a hermelin-szegélyű rövid palástot (115). Elítéli Uros apátot, a pannonhalmi Szent Márton monostor fejét azért, mer magát szlávosan úrnak hívhatja, pedig nem is ez a neve. Népe nyomorgatásáról is kicsordul belőle a vád: azok a pogányok és szegények, akiket a bencés apát dézsmaadásra kényszerít, valójában mentesek lennének ilyenmő egyházi kötelezettségektől, mert csak a keresztség felvételével lesznek az egyház hívei (116). Magyar önérzete sokszor abban is megnyilvánul, hogy ha királyok felsorolásáról van szó valamilyen jogi ügy taglalásakor, mindig a "rex hungarus" az első (117)

Ismeri a magyar alsópapság sanyarú helyzetét is, hiszen a maga is egyszerű közrendi család sarja (118) és többre értékeli ezeket a szerény, halkszavú írástudókat, mint a magyar nemeseket (nobiles és nagycímű prelátusokat, akiket „asini coronati” koronás szamarak jelzővel illet és a közjó ellenségeinek tart (119). Még a frissen lezajlott, 1215-ös lateráni zsinattal sem ért mindenben egyet, éppen a magyar szokásjogok és korabeli közbiztonsági viszonyok nem ismerése alapján. Szerinte, amikor a zsinat elrendeli a magyar alsópapság fegyverviselési tilalmát, helytelenül jár el, mert a magyar papoknak joga van személyi és vagyoni biztonságuk védelmében fegyvert tartani. (120).

Magyar fajtája iránt azzal mutatja ki szeretetét, hogy az ifjúság csoportjait takarékosagra hívja fel, mert szerinte egy csoportban olcsóbban élhetnek (121). Figyelmezteti őket arra a veszélyre is, hogy ne engedjenek a csábítóknak, akik őket Bolognából a modenai és vicenzai egyetemre csalogatják, mert az ottani „tudomány semmit sem ér, vagy legalábbis nem jobb, mint a bolognai” (122). Intelme arra is kiterjed, hogy együttérzésüket az egyetem idegen hallgatóival szemben ne tagadják meg, legalábbis olyan szomorú alkalommal,

amikor egy-egy társukat temetőbe kísérik (123). Szolgálatkészsége honfitársai felé azzal is megnyilvánul, hogy bármikor, bármi ügyben kérhetnek személyes találkozást a rektorral. (124)

Az idegenbe szakadt magyar ifjak természetszerűleg egybefogódzó csoportjának, az elmondottak alapján, Magyar Pál mester, tehát nemcsak egyetemi rektor és presbiter mivoltában vezére, hanem a nemzeti érzés józan mértékű ébrentartásában is. Nemzetközileg elismert tudása, erkölcsi elégtétellel töltheti el, az egész Európából ideözönlők tömegeiben szerény és szegény szigetként meghúzódó tanulókat. Csak négyük neve ismeretes: Kalán nembéli Pós a, BánffyBuzád az országnagyok fiai, két közrendi Sycardus és Kozma presbiterek, fiatal papok, míg a többiek ismeretlenek. (125)

Bologna ezekben az években vetekszik Rómával, mint a nagy események színhelye, nagy szellemi mozgalmak fészke, vándor diákok tömegeinek, kereskedőknek találkozóhelye. II. Frigyes császár is meg-megjelenik a zajló városban, hogy a pápaság hatalma ellen az egyetem legjobbjait fellájítsa (126). Ilyen nagy forgalomban fel sem nagyon tűnhetett két szegény szerzetes érkezése, akik az egyetem lépcsőin is megpihentek és a diákságot újszerű, majdnem forradalmi jellegű beszédekkel izgalomba hozzák. A két új eszmehirdető Domonkos spanyol kanonok és Orleánsi Regináld, "az egyetemek szirénje", párizsi tanár, a kis magyar közösségre is nagy hatással vannak (127). 1218 december 16-án kánoni jóváhagyással már meg is alakult a Prédikátorok (Domonkosok) rendje. Az egyetem temploma hamarosan az új szerzeteseké és Magyar Pál az új kolostor első perjele. Tanártársával és négy említett tanítványával együtt veszik fel a festetlen gyapjú darócruhát. Tudása legjavát adja az új szerzetesi közösség belső szabályzatainak és külső tevékenységre irányuló munkatervének megformálására. Domonkos felkérésére megírja a "Summa de poenitentiae" munkáját, amely a lateráni zsinat előírása szerint évente kötelezővé tett gyónásra ad tanácsokat a papságnak.

Még ma is több, mint ötven kéziratban levő írása Európa összes könyvtáraiban, mutatja hatalmas elterjedtségét. (128)

Ez a munka nagyjelentőségű az inkvizíció szempontjából. Egészen új utakon indulva, felsorolja a gyóntatók szükséges adottságait a hívekkel szemben. Főképpen a felteendő kérdések fejezete nagyon fontos és újszerű annyira, hogy III. Honor pápa 1221 februárjában különleges örömét fejezi ki, hogy a fráterek hathatósan felkészültek a nagy feladatra. Ő nevezi őket "pugiles fidei"-nek, a hit ökleinek. (129).

Két évig készülnek nagy feladatokra. 1221 május 30.-án, az év pünkösdjén, megünneplik az "apostolok oszlását" és szétszóródnak a szélrózsa minden irányában. Magyar földre nyolcan indulnak: Négy magyar, Pál mester vezetésével: Damasus, Pósa, Bánffí és Kozma. De velük mennek magyar földre a lengyel Jákó és Szádok valamint a flamand Detre és Reynold fráterek.

Magyarországon az első kolostor Pál mester nagy barátjának, Péter győri püspök székhelyén épül, majd: hamarosan követi a flamand Esztergom, Csázma és Pécs. Szegénységük, amelyre ünnepélyes fogadalmat tettek, nagyon segíti rohamosan fejlődő szervezkedésüket. (130)

Magyar Pál mester nem nagy szerepet vihetett a kolostorok építésében, mert neki van a legnagyobb feladata: ő az első magyarországi főinkvizítor. Működési helye a királyi udvar (131). Hivatalból a kúriához tartozik, hogy a püspököknek bármikor rendelkezésére álljon és a királyt sokszor felkereső pápai követségektől irányítást kapjon. II. Andrással kezdettől fogva baráti kapcsolatai vannak (132). Első nagy intézkedése az inkvizíció terén a keresztény kunok ügyében indít útnak több szerzetest, hogy a bogumil patareus eretnekségektől igyekezzenek elvonni őket. A kun inkvizíció folyamán ő maga különbözteti meg ezeket a "cucurbita" (tökfejű!) kunokat az ősi, pogány vallást követő fajtestvéreiktől, akik akkoriban még laza államszövetséget alkottak Havasalföldtől egészen

Krím félszigetig, bár egyes csoportjaik már Jónás király óta a Balkánon is éltek. (133),

III. Ince pápa többszöri sürgetésére siet, hogy megszervezze magyar földön az inkvizíciót, főképpen az olaszországi orvosok panaszára annyira elterjedt régi magyar "félkeresztény" sámánok ellen, akik kuruzslásaikba belekeverik a pogány, ősi elemeket. Az olasz "fizikusok", ahogy akkoriban az orvosokat nevezték, Fülöp, de főképp Sándor vezetésével szervezkedtek és igyekeztek mint II. András udvari felcserei, honfitársaik útját egyengetni ezzel a rendelettel. (134)

Valószínűleg a királyi udvarban és az olasz orvosokkal sokat vitatkozva írta meg a magyar inkvizíció alapvető, irányító munkáját a "Monita" című tanulmányt, amelynek a töredékeiből is egy fajtát védő, még a mai vizsgálódó előtt is "szabadelvűnek" mondható okfejtéssel a természetes gyógy módszerek mellett tör lándzsát.

Az "Intelmek" a középkori jogtörténetben is egészen egyedülálló helyet biztosít magának azzal, hogy a magyar szokásjogot vallja az egyházi rendeletek sokszor általános megfogalmazása helyett alapul. Ezt a magyar szokásjogot még a pogányság előnyére is fenntartja nemcsak elméleti okfejtéssel, hanem gyakorlati alkalmazásban is. Már a bevezető gondolat is eredeti és jellemző Magyar Pál nemzetmentő, ügyes magatartására: "Cui pater est populus, non habet ille patrem", "aminek a nép az atyja, annak nincsen atyja" jogi elvből kiindulva védi a szokásjogon alapuló ősi magyar felfogást, hogy az emberemlékezet óta gyakorlatban levő szokások a nép életében törvényekké merevednek, bár más tekintélyre, mint magára a népre, nem támaszkodnak. A szokásjognak nincs szerzője, vagy ha van, "tot auctores tenet, quot continet auctoritates". (135)

Gyakorlati vonatkozásban vitába száll az említett szokásjog alapján is, bár hivatkozik a "regula agustina"-ra, hogy a keresztység által a bűnök eltöröltetnek, de nem a házasságok. Ez volt egyik fő vitatárgy közötté

és a merev, szigorúan az egyházi érdekek szemléletéből kiinduló Teuton János között, aki III. Ince nagyobb bizalmát élvezve; visszaszorítani igyekezett és pedig sikerrel, Magyar Pál mester nagy tekintélyét (136). Az említett tétel azért volt fontos, mert az u. n. "vegyes" házasságok, amelyek azzal álltak elő, hogy az egyik házaspár megkeresztelkedett, míg a másik megmaradt ősei hitén, az egyház szándéka szerint azonnal felbontandók és a keresztény félre nézve semmiféle kötelezettséggel nem bírnak. Pál mester makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy a házasságok a két vallás között is fennállhatnak, a gyermekek javát tartva szem előtt (137). Másik ilyen "pogányvédő" és sokat vitatott felfogása; "A pogányok nincsenek alávetve az egyházi kánonoknak" (138). Ennek a gyakorlati jelentősége az volt, hogy nagyon sok egyházfő, főképpen a szerzetesek monostorai követelték a dézsmát és egyéb terheket a területeiken lakó népektől akkor is, ha azok nem voltak történetesen keresztények. Pál mester e téren szembeszállt a pannonhalmi apáttal Urossa 1, aki az "erdei emberektől" a Bakonyban követelte a tizedleadást, pedig az inkvizítor szerint elfeledkezett kötelességéről, hogy azokat keresztény tanításban részesítse (139), Ugyanilyen tétele volt az is, hogy a pogányoknál nem szabad megkövetelni a házassági akadályként szereplő közeli - harmadfokú - vérrokonságot, ha azoknál ez szokásjoggá vált. (140)

Legnagyobb jelentőségű tétele azonban, amely miatt magával a pápai legátussal, Fülöp prenestei püspökkel is nehézségei támadtak, az ősz pogány vallás egyenes védelmét szolgálja: "Nem vétekeznek az, aki állati áldozatok bemutatásával tiszteli a Napot, ha ezt isteni kinyilatkoztatás fényénél teszi: és ezt a régi magyarokpapjainak javára mondom, még akkor is, ha ez a kinyilatkoztatás az régiek legfőbb lényétől (ente supremo) ered, mert ez Istennel azonosítandó" (141). Ennek a valóban szokatlan jogszemléletnek vallástörténelmi jelentőségét csak úgy értékelhetjük igazán, ha azokat éppen a magyar fő-hitvédő vallja magáénak és mintegy előírászerűen adja tovább a

későbbi inkvizitoroknak. Amint látni fogjuk, ez a "szelíd" módszerű inkvizíció nem sokáig maradt érvényben, mert Pál mester utódja, a német származású János 1232-óta már a "merev" Marburgi Konrád féle német módszereket alkalmazza a magyar földön még itt-ott lappangó ősi-hiten levők ellen. (142)

Az "Intelmek" arra is fényt vetnek, hogy az országban nem volt egységes nézet a sámánokkal szemben. II. András, aki uralkodása utolsó éveiben inkább keleti orientációkat vallott, nem volt annyira radikális eretnek és „félpogányirtó”, mint fia IV. Béla az ifjú király, aki talán éppen meggyilkolt anyja szellemi örökségéért mindenekfelett tartotta a nyugati kapcsolatokat és igyekezett felszámolni a magyarság ázsiai örökségét. A két királyi udvar nemcsak politikailag, hanem az egyházzal szemben vallott magatartásában is kifejezte ezt az irányzatát. Elég csak két házassági példára hivatkoznunk. II. András az ikonumi szultánnal is hajlandó lett volna leányát eljegyezni (143) míg IV. Béla III. Honor pápa unokahúgát akarta feleségül adni ifjabbik fiához, Béla herceghez (144). Bár a két említett házasság egyike sem valósult meg, sőt a két király éppen a kényszerű helyzet folytán ellenkező gyakorlati megoldásokra fanyalodott, - II. András nyugati, IV. Béla keleti házasságot kötnek - egyikük keleti, másikuk nyugati orientációja letagadhatatlan. Magyar Pál mester II. András udvarában élt és ő maga is az ősi soron szerzett ázsiai örökség védelmében áll ki, amikor az "Intelmek"-ben a sámánok gyógyításairól megemlékezik. Mint láttuk, nem tudták fájának szeretetét kioltani belőle a királyi udvar olasz orvosai sem, akik kénytelenek a híres egyetemeken szerzett tudásuk mellett eltűrni, hogy a sámánok véleményét is meghallgassák, sőt kérjék adandó esetekben. Pál mester maga is szembetegségben "lippitudo oculorumban" szenvedett és sámánok gyógyították meg (145) Háláját és belső meggyőződését fejezte tehát ki, amikor azok szerepéről többször megemlékezik. Mély természetfilozófiával mondja: "A

természetes művészet inkább művészet, a természetes tudás inkább tudás, mint a mesterséges művészet és tanult tudomány. Ezt pedig bizalmasan mondom (confidentialiter) nehogy könnyen higgy az orvosoknak, akik azt állítják, hogy jártasak a "lutetiai" (párizsi!) vagy a szicíliai tudományokban (146) de a természetes dolgokban annál járatlanabbak és messze maradnak öregeink sámánjainál". (147)

Igyekszik megmagyarázni a "csodás"-nak nevezett gyógyításokat is, amellyel a nép egyszerű gyermekei megokolták a természetes folyamatot a betegségek lefolyása terén: "Óvatosan kell értelmezni az elnevezéseket a csoda-forrásokról, patakokról és folyókról a betegek meggyógyulása terén. Ugyanis nem maga a forrás, patak vagy folyó, vagy azok vizei csodaerejük, hanem azáltal, hogy a forrásvíz, vagy a többieké megtisztítják a testet, a tisztasággal meg is gyógyítják azt betegségéből. . ." (148). A következmény már gyakorlati: "nem kell megbüntetni a nép mágusait, ha azok ilyen vizekre vezetik a népet, vagy forrásokban megmossák, sem csodának tekinteni, ha ezzel egyesek meg is gyógyulnak". Ismerve a királyi és városi "fizikusok" nem is mindig rejtett anyagi szándékát, hogy a sámánokat eltávolítsák "pogány szertartások" ürügye alatt az inkvizíció igénybevételével, mint üzleti vetélytársakat, szintén nyilatkozik: "Ha valaki saját anyagi hasznára és pénzért gyógyít, akkor művészetét másként bírálendő el, mintha valaki csak a beteg javát nézi, távol tartva magától a nyereszkeséget, akkor működése egyenesen dicséretreméltó még akkor is, ha az a valaki sámán, vagy ,természetes orvos' ... " (149).

Bizonyára ismert eseteket, amikor a sámánok tudása is csődöt mondott és ezért a "királyi fizikusok" felelősségre akarták vonni őket. Szerinte: "Fysicus non est puniendus, nem büntetendő, ha teljes művészetét és tudását a beteg megkönnyebbítésére adja ugyan, de a beteg mégis meghal, és ezt a hivatalos orvosok ellen mondom, akik rögtön ,felelősségről' sőt ,gyilkosságról' beszélnek ,ha a sámánok által

gyógykezelt betegek valamelyike meghalt" (150)

Az "Intelmek" szerzője az általa képviselt "szelidebb" módszerű hitvédelmi eljárásaival nagyon kihívhatta maga ellen a pápaság bizalmatlanságát is, mert elítéli az erőszak és fenyegetések alkalmazását. Ezt a véleményt már 1222 végén kifejthette, amikor III. Honor pápa, megunva a magyar királyok húzódozását hogy a Balkánon elterjedt patarenum bogumil eretnekek ellen keresztes és irtó hadjáratot vezessenek, és teljhatalmú megbízottját, a viterbói Aconciust küldte Magyarországra, hogy ebben az ügyben tárgyaljon. Aconcius futáraival

Göncöl érseket Spalatóba citáltatta, Az egyháznagy nem vette jó néven, hogy a legátus nem volt tekintettel agg korára, de azért Pál mester rábeszélésére és kíséretében megjelent a fiatal pap előtt, aki pápai teljhatalma tudatában fölényesen kezelte őt. A kereszteshadjárat módszereiről és eddigi sikertelenségéről folyt közöttük a vita, míg végül a legátus "göggös és tudatlan magyarnak" titulálva az érseket, megfosztotta tisztségétől. Pál mester közbelépése sem segített s bár Aconcius belátta tévedését és visszavonta ítéletét, az önértében sértett aggastyán visszavonult és belépett a Domonkosok rendjébe. Pál mester szerepe, ahogy ő is Göncöl szelidebb módszereit ajánlotta "a szeretet mindent legyőz" elv alapján, nem maradhatott észrevétlenül a pápa gyanakvása előtt. Dacára nagy tekintélyének és egyházi tudásának, soha egyetlen oklevélben nem szerepel és nálánál sokkal jelentéktelenebb szerzetesek kezébe került a magyar rendtartomány szervezése, sőt idegenek töltötték be a püspöki széket is a majdnem általa alapított rendben, mint a flamand Detre, a kunok első és Teutón János, Diakóvár főpapja. (151)

II. András azonban végig ott tartotta udvarában és az inkvizíciók szervezésének ürügye alatt országos tevékenységet fejtett ki. 1231-ben Teutón Jánost, nagy német ellenfelét nevezik ki a magyar

rendtartomány élére, de már őt is követi Sycardas 1234-ben, aki még a tatárjárás után is tartományi főnök. II. András és fia, IV. Béla közötti állandó családi viták és nézeteltérések voltak, főképp az öreg király harmadik házassága miatt

Estei Beatrix, (1234). A legnagyobb intrikus Mária királyné, a gögös Laskaris leánya volt. Férjét, IV. Bélát ösztökélte állandóan, hogy a fiatal királynő életét ellenőrizze, mert Dénes nádorral hozták intim kapcsolatba. A hatvan éves király, alig tizenhat hónapi harmadik házasságkötése után 1235 szeptemberében meghalt és amikor a temetésre megjelent német császári követek a gyászszertartások után búcsúzkodtak IV. Bélától, a fiatal özvegy, aki már áldott állapotban volt, a követség tagjai között férfi álruhába öltözve elvegyült és velük szökött Ausztriába. Magyar Pál minden kísérlete, hogy a házasságtöréssel vádolt Dénes nádort és a halott II. András bizalmas embereit, Sochu fiát Jakabot, Solt királyi katonát, de főképp a király kedvenc orvosát Fülöpöt, akinek tevékeny része volt az özvegy szöktetésében (152) - megmentse, meddőnek bizonyult.

Az orvost elevenen nyúzatta meg IV. Béla, míg Dénes nádort borzalmas kínzások után megvakíttatta (153). Miután a teljes jogú új király és Pál mester között már régebben amúgy is volt nézeteltérés a templomi menedékjog alkalmazása körül (154), az újabb események még jobban elmélyítették közöttük a különbségeket, visszavonult a budai Szent Miklós kolostorba, amelyet akkoriban már volt tanítványa Bánffi Buzád felépített.

A tatárjárás előtti közvetlen időkben már talán nyolcvan éves aggastyán, és végig kellett szenvednie a Teutón János által bevezetett új és kemény rendszerű inkvizícióról szóló híreket. IV. Béla esküvel ismételten tesz ígéretet a pápának, hogy az országban levő eretnekeket tüzzel-vassal irtani fogja, ezzel helyet adva a magyar vallási türelem ősi szeren Ázsiából magával hozott elnézésével a vallási viták felett egy új, a nemzeti felfogástól idegen szellemnek. IX. Gergely az új pápa már nem ismeri Pált személyesen, mint elődje, de a módszere is,

az 1234-ben kihirdetett "De Haereticis" - az eretnekekről már előre vetette árnyékát egy újabb korszakra, amikor már nem a meggyőzés és hitvita erejével, hanem fegyverrel és korbáccsal fog dolgozni az inkvizíció.

90. THEINER: MONUMENTA HISTORICA HUNGARIAM SACRAM ILLUSTRANTIA. Róma, 1859, I. 307-8.

91. "nomen Dei gloriosum et benedictum Ungaris blasphematum est..." Continuatio Praedicatorum Vindobonensium. MG. SS. IX. 731.

92. WENZEL: i. m. IV. 10-6.

93. KNAUZ N. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, 1874. 257.

94. Kassai kódex: anno 1248 a felvidéki polgárok eretneknymozásai.

95. U. o.

96. Yakut muzulmán utazó és író beszámolóját közli Ipolyi. A. Magyar Mithologia. I. 61. oldal.

97. Kassai kódex: Sándur muzulmán tudósnek, Kun László szicíliai királyi követének pere 1292-ben.

98. Kassai kódex: anno 1290-91.

99. Codex vat. FoL 90/r-c.

100. DÖLLINGER: Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters, München 1890. 379. oldal.

101. Kassai kódex: anno 1238 egész sor "beginát" ítéel el

102. U. o. A "katarus" Katalin-kultusz elterjedése nyomán

"katalináknak" hívták ezeket a félig vezeklő, félig eretnek jámbor asszonyokat.

103. Kassai kódex: 1452. évi sárospataki és nagyszombati perek.

104. Citálja Ipolyi i. m. "Mano" alatt.

105. Fülöp pápai követ jelentését citálja Ipolyi u. 302.

106. SCRIPTORES RERUM HUNGARICARUM I. 53.

107. Mandonnet: i. m.: "Domino Paulo priore et rectore collegii seu universitatis..." 535. old.

108. DÉNES: I notabili di Paolo Ungaro, canonista de secolo XITI.

Róma, 1944.

109. Codex Val. Fond. Borghese 261. Fol. 85-90.

110. U. o.

111. U. o.

112. V. ö. 32. számú jegyzet.

113. "Strigoniensis natus anglicus..." Fol. 82/v. 8/a.

114. U. o. Fol. 92i r.

115. U. o. 116. U. o.

117. u. o. Fol. 7s.

118. DÉNES G, i. m. 12, oldal.

119. Codex Vat. Fol. 64/r.

120. V. ö.: 69. jegyzet.

121. Codex Vat. Fol. 86/r.

122. U. o. Fol. 87/ r.

123. U o. Fol. 86/r.

124. U. o. Fol. 84/v.

125. Kassai Kódex: "Monita Magistri Pauli".

126. Johannes Teutonicust is elvitte magával palermói udvarába.

127. MANDONNET: i. m. 531. oldal.

128. I. m. 251. Mandonnet egyébként maga is több mint 30 darab kéziratot dolgozott át, de szerinte számuk okvetlen felülmúlja az ötvenet.

129. I. m. 522.

130. THEINER: i m. I. 87.

131. Kassai kódex: "Monita Magistri Pauli"

132. II. o.

133. Ipolyi: i. m. 1. 6l.

134. Kassai kódex: "Monita".

135. L. o.

136. BERTHIER: B. Jordanis de Saxonis alterius Praedicatorum magistri orea. Friburgi Helvetiorum, 1891. 15. old.

137. Kassai kódex: "Monita".

138. "Item pagani constitutionibus canonicis non subiacent, et est contra fratrem Johanem qui vult gentem nostram nondum christianam subiacere In sacris..." "Monita"

139. U. o.

140. U. o.

141. "Item non peccat, quis agendo inmolaciones bestiarum ad honorem solis, si faciat hoc de revelacione divina, et est notandum ad favorem magorum hungarorum etiamsi haec revelacio venit de ente supremo eorum, qui Deo identificatur..."

142. U.o.

143. "Noverit etiam vestra sanctitas Zultanum Iconiae ad nos suum destinasse nuntium, ut si aliquam filiarum nostrarum aut cognatam Bibi traederemus uxorem..." Wertner M.: Az Árpádok családí története. Nagybecskerek, 1892. 414.

144. FEJÉR: i. m. IV, 2. 243.

145. Kassai kódex: "Monita".

146. "Novis morbis nova medicina est adhibenda, et est notandum contra físicos regales hungaros, qui uno collirio omnium oculos volunt sanare. Hoc autem confidencialiter dixi, ne multum facile credas medicis, qui se dicunt versatos esse in sciencias Lutetii aut siciliani, tamen pauce in rebus naturalibus..." "Monita Magistri Pauli".

147. IT, o.

148. "Caute autem intelligendum est nominari miracula fontis, quia magos populum ad fontem ducunt. .. Non enim, est propria fontis aut rivuli, nisi aquae que fluit in fonte id est aqua fontalis purificat corpus et ita curat infirmitati..." Kassai kódex: "Monita Magistri Pauli".

149. " ..restat questio de utilitate. Si enim aliquis pro pecunia hoc facit, aliter interpretandum est, sed si hoc facit ad utilitatem proximi maxime laudabilis est etiam si est magus, vel physicus naturaliter sciens..." "Monita Magistri Pauli".

150. "Item nota pro medico et similibus. quod licet laborem non

sequatur effectus, tamen est remunerandus. Item physicus non est puniendus si secundum artem suam consulat infirmo, licet ille moriatur ei est nutandum contra physicos reales, quis volunt incarcerari magos..." "Monita Magistri Pauli".

151. Kassai kódex: "Monita".

152. U. o.: anno 1235. - 23.

153. U. o.

154. III. Ince pápa levele IV. Bélához még herceg korában: "...Nos ergo tuis inquisitionibus respondentis iuxta sacrorum canonum... si confugens ad ecclesiam... non est violenter extrahendus, nisi publicus latro, vel nocturnus populator agrorum..." MIGNE: PP. LL. Vol 216. 1225. old.

Magyar Damasus fráter neve ismerős a hitvédelmi intézmény első éveiből. Ő is 1221-ben érkezik Pál mesterrel, akinek tanártársa volt a bolognai egyetemen. Kánonjogi előadásai emlékét őrzik "Glossa"-i, mint a Lateráni IV. zsinat határozatainak korszerű magyarázata (155). Származásáról közelebbit nem tudunk; mindössze a vatikáni könyvtár egyházzjogi kéziratai között szerepel "Damasus Hungarus" néven (156). "Summája" soraiban azonban már sűrűbben bizonyítja, hogy milyen jártas a magyarországi eretnokségek ismerete terén. Ő már "lombardusoknak" nevezi a magyar Délvidéket is elárasztó bogumil-patarénus szakadárokat. Megtudjuk tőle, hogy ezek a "lombardusok" tagadják az egész ószövetséget, mert az sok erkölcstelen és megbotránkoztató eseményt tartalmaz. Vitatkozik velük, mert meg akarják vonni a tizedet a szerintük tisztátalan életű papoktól (157). Isten átkával fenyegeti őket, mert a házasságot csak „próbaképp” kötik, - ha az asszony hű és szorgalmas lesz - és ezzel ellenszegülnek az isteni parancsnak: "sokasodjatok és szaporodjatok". (158). Sok "lombardust" személyesen is ismert és tudta róluk, hogy papi hivatást követő fiaiktól megtagadták a szülői örökrészt. (159)

Damasus legelső működési helye magyar földön Pécs városa volt, ahol hamarosan kolostort és énekiskolát szervez gyermekek számára (160). III. Honor pápa felkérésére elvállalja Calo János herceg, II. András unokaöccsének a nevelését. Az alig 17 éves ifjúra nagy gond nehezedett, mert özvegy anyja, Margit, bizánci császárné ellenfelei elűzték birodalmából és csak II. András jóvoltából kapta meg a Szerémséget ideiglenesen. Nagy ellenfelei voltak mindkettőjüknek a boszniai eretnekek és a pápa igyekezett segítséget adni az özvegynek és fiának. Így került Damasus a gyenge jellemű herceg mellé, mert fennállt a veszély, hogy a bogumilek lepénzelik. Keve várában élt a menekült udvar és Damasus is itt ütött tanyát, mintegy gyámságot gyakorolva a fiatal Calo János felett.

A bizánci császárok kétszínű politikáját öröklő herceg sok gondot okozott védnökének, Damasusnak, mert rájött arra, hogy összejátszik az eretnekekkel, akik elárasztották őt pénzzel (161). Annyira ment kétszínűségében, hogy bár elfogadta a pápa és II. András segítségét, de ugyanakkor engedélyt adott a patarenusoknak, hogy anyja birtokát képező Varasdmegyei Kamanak és Zilzeng fálvakban templomot és kolostort építsenek. (162)

Damasus kénytelen volt jelentést tenni egyelőre Csák Ugrin kalocsai érseknek a történetek felől, mire maga az érsek Damasus mellé adta kísérelül Vodocai Banobeg fiát János lovagot, hogy áruhába öltözve keressék fel ketten az ifjú herceget és a megtelepedett patarénusoktól kitudakolják, hogy valóban kaptak-e engedélyt a megtelepedésre. Kamanak faluba érve az eretnekek felismerték az áruhás Banobegét és agyonkövezték, mint ősi ellenségüket. (163)

Ugrin érsek erre személyesen kísérte el Damasust Keve várába a herceghez és felkínált neki 100 ezüst márkát, hogy úzze ki a patarénusokat. A herceg halogatta a hadjáratot, de maga III. Honor is sürgette vállalt kötelezettsége teljesítésére és kénytelen volt zsoldosokat gyűjteni. Ravaszágában annyira ment, hogy titokban

előre figyelmeztette a patarénusokat és megígérte nekik, hogy az utolsó pillanatban az ő oldalukra fog állni és rávette őket, hogy egy hatalmas sírt ássanak és abban rőzsét halmozzanak fel, mert az érsek katonáit ott fogják megegetni (164). A két falu eretnekjei csak "játszották" az ellenállást és mikor már halomra gyilkolták őket, a hírmondók is alig tudták életüket menteni (165).

1227 március első napján az egész vidék kiürült és a falvakat boszniai új lakossággal, szerbekkel telepítették be. Az inkvizíció szigorúbb rendszerét Teuton János szervezte meg Magyarországon. Kegyetlen és szívós eretnekirtó volt. Hírhedtté tette nevét azzal, hogy bevezette a II. Frigyes-féle halálos ítéleteket. Westfáliában született, kereskedő családból és fiatal éveit Kölnben tölti, kánonjogi ismeretek elsajátítására, majd Bolognába ment az ottani egyházi egyetem tanszékére, hogy tanulmányait pappá szentelése után befejezze: 1215-ben II. Frigyes a Szicíliai Kettős Királyság feje átvonult a városra és szokása szerint egy-két előadást végighallgatott az egyetemen, elvegyülve a hallgatóság között. Ez alkalommal ismerkedtek össze és János csatlakozott a fényes császári kísérethez, hogy császári mecénása meghívásának eleget tegyen. Három évig élt Palermóban, II. Frigyes udvarában. Barátságuk azonban megrendült, mert a fiatal pap nem mindenben értett egyet a császár merev egyházellenes magatartásával (166). Visszament Bolognába, ahol magyar barátai, akiktől már előzőleg a magyar nyelvet is elsajátította, Szent Domonkos rendjének szervezésében tevékenykednek. János is felölti a fehér kámzsát és 1221 pünkösdjén Németországba megy a pápa határozott kérésére és kereszteshadjáratra buzdítja lángoló beszédeivel honfitársait (167). Korabeli krónikák magasztalják nagy ékesszólását, ellenállhatatlan meggyőző erejét és nagy személyi varázsát az országnagyokra. Akad a krónikások között azonban olyan is - Lichtenauai Konrád - aki egyenesen gyilkossággal vádolja, mert a kereszties hadba csak vonakodva induló kölni érseket az általa

felbőszített tömeg agyonverte (168). Bár sikerei nagyok a kereszt-hirdetés terén, a német püspökök több ízben kérik a pápát, hogy távolítsák el német földről, mert fanatizmusával veszedelmet jelent a főpapság személyi biztonságára.

Rövid időre ismét Lombardiába került, ahol Wilhelm von Sabina bíborossal kidolgozza II. Frigyes számára az eretnek ügyek kivizsgálási módszerét és azzal az ürüggyel, hogy a tévelygők a királyi hatalom ellenségei és felségsértők, máglyahalál büntetést vezetnek be ellenük (169). Ez a végzetes rendelet rengeteg emberáldozatot követelt, mert a "lombardusok" énekszóval mentek a máglyatűzbe és példájuk ezrével vitte eretnekségbe a városok lakosságát. A rendelet 1224-ben jelent meg, egyelőre még csak mint II. Frigyes hitvédő törvénye. De János közbenjárására a pápa egyházilag is jóváhagyja a véres rendeletet ugyanazon év májusában. (170)

Magyarországon a buzgó eretnekirtó IV. Béla, még ifjú király korában többször esküt tesz a hitbéli tévelygők kiirtására, főképpen a boszniai és dalmát részeken elterjedt bogumil-patarénusok ellen (171). Mint már láttuk, Magyar Pál mester nem mindenben helyeselte a fiatal király túlzott buzgalmát és főképpen elítélte erőszakos tetteit, hogy a templomokba az oltárhoz menekült és a keresztet átölelő üldözötteket a "ius asilii" - templomi menedékjog megsértésével kivonszoltatta, hogy megbüntesse őket. Pál mester tekintélyével Béla nem mert egyenesen szembeszállni és a pápához írt levelében kér felvilágosítást a menedékjog alkalmazására. Nem ismerjük Pál mester üzenetét a pápához, hogy lépjen közbe a király túlkapásai ellen, de a római választ, III. Honor levelét IV. Bélához, majdnem rendreutasításnak is nevezhetnénk. A levél szerint a templomba menekülteket nem szabad elhurcolni, hanem az egyház ítéletének kell alávetni. Még abban az esetben is mentesek a menekültek, ha szolgálai sorban élnek, még inkább a nemesi származásúak. Kivételt csak a mezei termés tolvajjai és az útonállók képviselnek (192). II. András ebben az időben

hadilábon állott fiával és amikor hírére vette, hogy fia ismételen megszegi a jus-asilii szokásjogát, Pál mester útján tiltakozott Béla túlkapásai ellen. A pápa, hogy az előállított feszültséget levezesse és, hogy Pál mestert félreállítsa, Teutón Jánost ajánlotta IV. Bélának, hogy így a Göncöl érsek, Pál mester és Kalán nembéli Pósa "enyhébb" irányzatát a lombardiai módszerekkel cseréljék fel (173). A fiatal király udvarában János csakhamar nagy szerephez jutott. Megnyerte az udvar teljes bizalmát és IV. Béla haláláig tartó, mély barátságát (174). A magyar származású szerzetesek, akik II. András udvarában éltek, igyekeztek gátat vetni János germanizáló törekvéseinek, de nem nagy sikerrel. Az erdélyi szászok és flamand városok hamarosan benne látták nagy pártfogójukat abban a szándékukban, hogy Nagyszében székhellyel külön német püspökséget szervezzenek (175). Minden törekvése oda irányult, hogy a Német Lovagrendet megerősítse Erdélyben, mert II. András már felkészült kiűzésükre. Legjobb barátja a rend nagymestere Salza Henrik még ifjúkori barátja lévén, igyekezett kapcsolatait rendje érdekében felhasználni (176). Teutón János merev inkvizíciós rendszerének legnagyobb ellenfele Pál mester. Ellenállása csak akkor tört meg, amikor IV. Béla közbenjárására a pápa Jánost nevezte ki a magyar rendtartomány főnökévé, eltávolítva tisztségéből az aggastyán szerzetest 1231-ben. Új hatalmi körét János csakhamar kiterjesztette az egész országra. Az erdélyi és felvidéki városokban sietve megszervezte az inkvizíció új módszereit. Nagy segítségére voltak eme szándékának megvalósításában a segesvári Gerhard fráter és a kolozsvári Wolfgang Gerhard nevéhez fűződik az első kegyetlen, egyházi segédlettel lezajlott halálos ítélet 1237 decemberében. Brassó piacán egy négytagú eretnek takács családot megátalkodottsága miatt máglyán megégették. (177)

Teutón János inkvizíciós rendszerének legnagyobb ellenfele Pál mester. Ellenállása csak akkor tört meg, amikor IV. Béla közbenjárására a pápa Jánost nevezte ki a magyar rendtartomány főnökévé, eltávolítva tisztségéből az aggastyán szerzetest 1231-ben. Új hatalmi körét János csakhamar kiterjesztette az egész országra. Az erdélyi és felvidéki városokban sietve megszervezte az inkvizíció új módszereit. Nagy segítségére voltak eme szándékának megvalósításában a segesvári Gerhard fráter és a kolozsvári Wolfgang Gerhard nevéhez fűződik az első kegyetlen, egyházi segédlettel lezajlott halálos ítélet 1237 decemberében. Brassó piacán egy négytagú eretnek takács családot megátalkodottsága miatt máglyán megégették. (177)

Teutón János inkvizíciós rendszerének legnagyobb ellenfele Pál mester. Ellenállása csak akkor tört meg, amikor IV. Béla közbenjárására a pápa Jánost nevezte ki a magyar rendtartomány főnökévé, eltávolítva tisztségéből az aggastyán szerzetest 1231-ben. Új hatalmi körét János csakhamar kiterjesztette az egész országra. Az erdélyi és felvidéki városokban sietve megszervezte az inkvizíció új módszereit. Nagy segítségére voltak eme szándékának megvalósításában a segesvári Gerhard fráter és a kolozsvári Wolfgang Gerhard nevéhez fűződik az első kegyetlen, egyházi segédlettel lezajlott halálos ítélet 1237 decemberében. Brassó piacán egy négytagú eretnek takács családot megátalkodottsága miatt máglyán megégették. (177)

Teutón János inkvizíciós rendszerének legnagyobb ellenfele Pál mester. Ellenállása csak akkor tört meg, amikor IV. Béla közbenjárására a pápa Jánost nevezte ki a magyar rendtartomány főnökévé, eltávolítva tisztségéből az aggastyán szerzetest 1231-ben. Új hatalmi körét János csakhamar kiterjesztette az egész országra. Az erdélyi és felvidéki városokban sietve megszervezte az inkvizíció új módszereit. Nagy segítségére voltak eme szándékának megvalósításában a segesvári Gerhard fráter és a kolozsvári Wolfgang Gerhard nevéhez fűződik az első kegyetlen, egyházi segédlettel lezajlott halálos ítélet 1237 decemberében. Brassó piacán egy négytagú eretnek takács családot megátalkodottsága miatt máglyán megégették. (177)

ugyancsak egy János nevű frátert (178).

A német inkvizítor fáradságot nem ismerve mindenütt ott volt az eretnekek nyomában. IV. Béla kérésére a pápa kinevezte Bosznia első püspökévé és mint ilyen kísérte az eretnekek elleni hadakat Kálmán herceg, Béla öccsének vezetése alatt. Székhelyét Diakóvárott ültette fel, ahonnan sokat utazott országszerte. Székesfehérvárott ismerkedett össze preneszti Jakab pápai legátussal és még nagyobb hatalomra tett szert, most már az ország belügyeibe is beavatkozva, fellépett a II. András udvarában élő muzulmán országnagyok ellen. Főképp Sámuel kamaraispánnal volt sok összeütközése, mivel az ország pénzügyeit a szaracénok kezébe adta. Kiközösítéssel is fenyegették a királyt, ha nem bocsátja el szolgálatából tanácsadóit. 1235 tavaszán valóban kiközösíti a királyt és csak azért oldják fel hamarosan, mert ebben az évben pünkösdi napján avatták szentté II. András leányát, Erzsébetet. (179)

János fráter eretnekirtó tevékenységéről részletek nem maradtak ugyan, de azzal, hogy az ő nevéhez fűződik a hitvédelmi intézmény merev irányának megszervezése, a magyarországi inkvizíció tényleges megalapítójának kell tekintenünk. A pápa ismerve fanatizmusát az igazi keresztény hit védelmében, 1230-ban teljes szabadkezet adott neki, hogy felkutassa az eretnekek rejtékhelyeit. A patarénusok-bogumilek ugyanis titokban szervezkedtek és még nem merészkedtek nyilvános templomokat építeni, hanem folyton változtatták imahelyeiket. Családoknál gyűltek össze éjszakánként, hogy az inkvizítorok éberségét félrevezessék.

III. Honor meghatalmazása szerint: "Jelen levelünkkel megparancsoljuk, hogy a városokban kutasd fel a gonoszság éslesztőjeként ható eretnek vezetők helyeit és azok látogatóit, hogy a területekről, ahol működésed kifejtet, tudd őket irtani. A zsinati határozatok értelmében kötelesegeddé tesszük, hogy az eretnek

vezetők, azok védelmezői és rejtegetői ellen a legnagyobb szigorral járj el. Felhatalmazunk, hogy minden eszközt, amit erre a célra megfelelőnek ítélsz, büntetések és ítéletek terén, az Istentől adott okosság elvével összeegyeztetve, azok kiirtására és elűzésére, nyugodtan alkalmazhatsz. A lázadókkal szemben teljes szabadságot adunk neked jelen levelünkkel". (180)

A főinkvizítor szervező tehetségére vall a nagy kémhálózat kiépítése az eretnekek kutatására. Szervezetének neve "Militia Christi", Krisztus katonasága. Miután a kereszteshadjáratok nagy felbuzdulásai a század folyamán lényegesen megcsappantak és újabb katonai erő szervezése a Szent Sír felszabadítására kilátástalannak bizonyult, János ügyesen felhasználta a városi polgárság fogalmát, hogy adandó alkalommal "feltűzik a keresztet" - azaz keresztes hadba vonulnak. Felmentette őket fogadalmaik alól azzal, hogy a Szent Sír ellenségeinek deklarálta a hazai eretnekeket és a kiirtásukra önként jelentkezőket épp olyan kegyelmi előnyökben részesítette, mintha valójában Szentföldre vonultak volna. A polgárság örömmel állott a „Militia Christi” szolgálatába, hiszen így könnyen eleget tehetett fogadalmának anélkül, hogy nagyobb áldozatot kellett volna hoznia anélkül, hogy családjától elszakadva egy kétes kimenetelű, fáradságos hadjáratban, messze idegenbe kényszerítenék volna.

Az első "Militia Christi" csoport Esztergom és vidékén alakult meg és hatása nem maradt el. A polgárok a vásári sokaságban elvegyülve, italmérő helyeken hallgatózva derítik fel egyre-másra az eretnekek rejtkehelyeit, ismerik meg vezetőiket, úgy hogy az inkvizítorok rajtaütésszerűen lepik meg őket a "királyi karhatalom" fegyveres erejével. Arra is volt gondja a főinkvizítornak, hogy az egyes "Militia Christi" csoportok működési határait pontosan megszabja, hogy kémkedésük annál alaposabb és az egész országra kiterjedő legyen. Reánk maradt az erdélyi szász városok és környékeinek "feltérképezése". A kolozsvári inkvizítor hatáskörébe rendelte a Kis-

Szamos folyócska választóvonaláig fekvő falvakat. Azon túl a Beszterce város kolostorában élő hitvédő hatáskörébe tartozott az ellenőrzés. A nagyszebeni kerülethez osztotta Komlóst, Selkent (?) és a kerti apátság négy faluját. Szászsebes inkvizítorai szervezték Halmos és Chap (Schap?) falvaktól, „Erdély kapujáig”, Alvincától Enyedig terjedő részeket egészen Tordáig a két Küküllő közötti részig. A brassói központhoz tartozott egész "Burcia"-Bárcaság, az udvarhelyi kolostor a két székely "széket" tartotta megfigyelés alatt Sepsi és Kysd kerületeiben és fellelte "totam Siculiam" - egész Székelyországot Régenig, Segesvár pedig a "háromszéket" vigyázta, Marost, Keresztúrt és Udvarhelyt. (181)

A "Militia Christi" nagy szerepet játszott a határszéli vámoknál, réveknél és alaposan megfigyelte az országba jövő kereskedőket és vándoriparosokat. A pozsonyi vámnál a cisztercitákkal és az Ispotályos lovagokkal működött össze, míg Vas-megyében a vasvári Szent Mihály káptalan fegyvereseinek védelme alatt működtek. Lombardia felől az üldözött vándoriparosok tömegei érkeztek az ország határára. Az inkvizíció kémhálózata már előre jelezte érkezésüket. A kisebb csoportok ugyan szabad átvonulást kaptak, de a lakosságnak kiadták a parancsot, hogy senki idegent be ne fogadjanak. Az idegeneknek éjszakára a városokon kívül kellett maradniuk. (182)

A "kegyelmi előnyök", amellyel egy-egy nevezetesebb eretnek feljelentése járt, a középkor mélyvallásos világnézetével telített városi polgáraitra ösztökélő hatással voltak. A "tévelygőket" sokszor alaptalan gyanúsítással jelentik fel az inkvizítorok előtt. Ez a buzgalom az őslakó magyarok hátrányára is sok áldozatot jelentett. A "tisztos polgárok" néha személyes bosszútól indítva igyekeztek felhasználni, mint hathatós eszközt, a hitvédelmi intézményt. Főképp az erdélyi szász városok környéke szenvedett sokat, ahol a magyarok papjait is vádolták, mint az egyház ellenségeit, ha ezek bármiben is sértették az egyre hatalmasabb városi polgárság érdekeit. (183)

János fráter utolsó évei Magyarországon a balkáni bogumilek ellen szervezett keresztes hadjáratok sürgetésének és szervezésének jegyében folytak le. Kálmán herceggel maga is járt a hadak élén, mint Bosznia első püspöke a balkáni hadjáratokban. Nem ismert fáradságot e téren. Csak az egyház érdekeit nézte, mellőzve a magyar területi igényeket Dalmáciára és Boszniára. Mikor Kálmán hódolatra kényszerítette a bogumil Ninosláv bánt, az ügyes despota Jánosnak megtérést ígért, ha segítségére lesz birtokai visszaszerzésében. A "különbéke" azonban Kálmán nemtetszésével találkozott, bár a pápa is Ninosláv oldalára állott. A magyarok bizalmatlansággal tekintették János elkötelező szerepét az ügyben. "Fáradságára" hivatkozva kérte a pápát, hogy visszavonulhasson, mert érezte, hogy eddigi barátai bizalma megrendült irányában. A pápa vonakodott ugyan kérését teljesíteni, de mikor Ninosláv újra az eretnekeket kezdte támogatni és a magyar királyok elutasították az újabb háború kezdetét, félreállította hűségese eszközként kiszolgáló püspökét és elfogadta lemondását. (184) "Fáradsága" egyszeriben elmúlt, amikor 1237-ben a Domonkos-rendiek lombardiai rendtartományának vezetését veszi át. A lombard városok az eretnekek kezén voltak. Patarenus püspökök elűzték a Rómához hű egyházfőket és egyre-másra gyilkolták meg a rettegett inkvizitorokat (185). János kemény kézzel szervezte meg itt is a "Militia Christi" segítségével az ellenállást. Kémhálózata egész Olaszországra kiterjedt és könyörtelen szigorral alkalmazza a makacs eretnekekkel szemben a II. Frigyes által már régebben bevezetett halálbüntetést. Kínvallatástól sem riad vissza. Hogy a vértanúk sorát ne szaporítsa, rabszolgáknak és gályaraboknak adja el a tévelygőket. Legjobb vásárlói a szaracénok, akik tengerentúlra szállították a megvásárolt rabokat.

Sikerei olyan nagyok, hogy IV. Ince pápa az egész világ Domonkos-rendi szerzeteseinek élére állítja, mint rendfőnököt 1241-ben. Szervezőképességének bizonyítékeként "centralizálja" az inkvizíciót a

keresztény országok területén és az eddigi szokásos kinevezéseket a Domonkos rend generálisa intézi saját hatáskörében. IV. Ince 1244 februárjában "Odori suave" kezdetű bullájában Jánosra bízta a hitvédelmi intézmények feletti teljes hatalmat. Ugyanebben az esztendőben még egyszer Magyarországra jött, hogy a budai kolostorban világkáptalant tartson, Angliából, Spanyolországból a Szentföld kolostoraiból összegyűlt szerzetesek előtt. A tatárjárás után újjáépülő ország nagy lelki nyomorúságában elhatalmasodó ősi magyar pogányság, a kunok sátoros népei között megerősödő "cucurbita" mozgalom őt is megdöbbsentette. A megritkult magyar származású Domonkos-rendiek számát külföldi szerzetesekkel megszorítva királyi barátjának, IV. Bélának segítségére siet, a keresztény hit védelmében.

Most már könnyebb helyzetben volt, mert régi nagy ellenfelei, Magyar Pál mester és tanítványa, a Bánffi nembéli Buzád már halottak. A pesti kolostor templomába menekült asszonyokat védve haltak meg a lovastul betóduló tatárok fegyvereitől. Az utód, Sycardus, nyugatra ment azzal a szándékkal, hogy a Lateránban tervezett zsinaton részt vegyen. A zsinat terve meghiúsult, de legalább életét mentette. A budai 1244-es generális káptalanon János fráter a régi inkvizíciós szabályokat részben módosítja, részben jobban kifejleszti. A "Militia Christi" is új erőre kap rendeletei folytán. Főképpen a budai polgároknak adott nagy szabadságot az országos mozgalomban, akik most már nemcsak „lelki kegyelmekben”, hanem az eretnekeperelnél elkobozott vagyonokból és büntetés pénzekből is részesednek. Az újabb rendeletek szerint a vádlottak előtt a tanúk kiléte teljesen titokban maradt. Védőjük csak a kiskorúaknak lehetett abban az esetben, ha a feljelentés alaptalannak bizonyult és a vádak alól tisztázta magát valaki, két egymást követő pénteki napon a város piacán, a vásár idején, szegyenfához kötve fejére tették a „Judenhut”-nak nevezett csúcsos süveget. A bíróság költségeit neki kellett viselnie. (186)

A makacsság fokát azzal határozta meg János mester, hogy a vádlottak maguktól jelentek-e meg az első idézésre, vagy sem. Ezek szerint három csoportot különböztettek meg: akik megvetették a megidézést és egyszerűen nem jelentek meg azok, akik elrejtőztek az idézést hívó "Militia Christi" tagjai elől és harmadszor azok, akik rossz szándékkal megakadályozták a kiküldötteket, hogy az idéző parancsot átadják. Mindhárom esetben minden kihallgatás nélkül a város terén megvesszőzték őket, ügyüket a tárgyalások halogatásával hosszú időre késleltették, mialatt börtönben kellett sinylődniük. (187)

IV. Béla intézkedései, hogy az újonnan épülő budai várba német telepések jöjjenek a lovagi rendből, lehetőséget adtak János fráternek terveit megvalósítására. Az új német csoport ekkor alkotta meg belső törvényeit és "villicusuk" - városbírájuk is német lévén, nem kellett a magyarság fejlett jogi érzékétől tartania, hogy e részről akadályokkal találkozjon. A városbíró a király képében ítélte mindenkivel szemben, aki hatáskörében élt. A németországi inkvizíció véresebb és kegyetlenebb volt és így az új telepések minden további nélkül mint enyhítést fogták fel a magyar földön eddig ismeretlen hitvédelmi rendelkezéseket. Legjellemzőbb erre a budai német polgárok 1244-es törvénye, amely új színnel gyarapodva, a boszorkányüldözést összekapcsolta az eretnekirtással és mindkettőjük részére, elítélés esetén, a máglyahalált állapította meg.

155. KUTNER: "Repertorium der Kanonistik. Roma. 1939. "Summa di Damaso Ungaro." Pag. 343.

156. ZIEGLER: Historia fontium et scientiae. Roma. 1939. I. Pag. 75.

157. Codex Vat. Fol. 8/r.

158. U. o. Fol. 9/r.

159. U. o.

160. Kassai kódex: anno 1226.

161. Kassai kódex: anno 1226.

162. MARGALITS E.: i. m. 234.
163. Kassai kódex anno 1227.
164. THEINER: i, m. I. 55.
165. Kassai kódex, 1227.
166. MANDONNET: Saint Dominique etc. 321.
167. MORTIER: Histoire des Maitres Généraux de l'Ordre des Freres Precheurs. Paris, 1903. I. 23. 888.
168. U. o. 28. oldal.
169. DONNER: Kardinal Wilhelm von Sabina. ACTA SS. FENNICA. Tom. R. 5.
170. U. o. II. 34.
171. THEINER: i. m. I(123-4. oldal.
172. MIGNE i. m. Vol. 216. 1225. oldal.
173. Kassai kódex: "Monita".
174. IV. Béla levele a Domonkos-rendiek főnökéhez János fráter 1252-ben Strassburgban bekövetkezett haláláról szerepel az elhunyt kanonizációs perének aktáiban.
175. FABRITIUS: i. m. N. 6.
176. Kassai kódex: "Monita Magistri Pauli".
177. U. o. anno 1237. - 3.
178. U. o.: anno 1236.
179. MONTALAMBERT: i. m. 42.

180. " ..presentium auctoritate mandamus, quatenus.., loca corrupta fermento huiusmodi pravitatis sollicite peragrantes, earum rectores et populos ad exterminandam de finibus suis pestem huiusmodi secundum statutum concilii generalis et ad statuendum contra ipsos haereticos ac eorum fautores penas at alias signas excogitare poteritis competentes secundum datam vobis a deo prudentiam diligenter et efficaciter inducatis, eos ad id cum necesse fuerit districtione canonica compellentes. Vos enim statuendi super hiis quiquid secundum deum videritis statuendum et cogendi censura ecclesiatica, quoslibet qui

vobis in his inobedientes extiterint aut rebelles, vobis auctoritate praesentium plenam concedimus protestatem". Kassai kódex: anno 1230. - Nota.

181. U. o. év nélkül.

182. U. o. 1234.

183. U. o. Erdélyi perek Wolfgang és Gerard idejéből J. Teutonicus főinkvizítorsága idejéből.

184. THEINER: i. m. I, 162.

185. MORTIER: i, m. 321.

186. Kassai kódex: anno 1244.

187. U. o.

A törvény szerint : "az igézöket, bűvösöket és eretnekeket első ízben, a piactéren egy magas létrára kell ültetni, fejükön a csúcsos "Judenhut"-tal, hogy korán reggel és késő este mindenki, aki a pénteki vásárra megy, megláthassa. Be kell vezetni vallomásaikat a város könyvébe, hogy tévelygéseiket bevallva, azokat visszavonják és harmadízben minden ítélet nélkül, mint az eretnekeket, meg kell égetni" (188).

A budai nagykáptalan egyben felhatalmazza a rend tagjait, hogy a pápától kapott kiváltsággal élve, saját belátásuk szerint ítéelhetnek a vádlottak felett még akkor is, ha az egyházmegyék püspökei elleneznék eljárásukat. Börtönbe vethetik és megfenyíthetik az eretnekeket. Szükség esetén vegyék igénybe a királyi hatalom által nyújtott segítséget is, ha a tévelygők lázadoznának, vagy ellenállást fejtenének ki. (189)

Újszerű rendelettel megszabják az inkvizítorok életkorát is: nem lehet 25 évesnél fiatalabb, hogy a prédikációban jártasságuk és egyházi képzettségük alapos legyen. Főképpen ajánlják, hogy a "jámbor asszonyok" ellen vezetett hitvédelmi vizsgálatok vezetői ne legyenek negyven évesnél fiatalabbak, mert a vádlottak "mezítelensége a

szeméremérzést sérthetné a tapasztalatlan inkvizitorban és így a hitvédelmi károkat szenvedhetne rosszul alkalmazott kegyeletérzésük miatt". Az inkvizitorok kivételek az általános rendi szabályzatok egész sora alól. Pl. eretneknyomozó útjaikon, ha a kíséző comes, vagy villicus (ispán és városbíró) és azok kísérete lóháton mennek, akkor „eo ipso” magától értetődő- ők is lovagolhatnak. Szabad ilyenkor húst is enniök, kolostoron kívül aludniok azzal a megkötéssel, hogy mindenben a szegénység szelleme uralkodjék.

Összegezve János fráter magyarországi tevékenységét, nagyban hozzájárult az eddig "szelidebb" módszerek eltüntetéséhez a nyugaton már annyira gyakori halálbüntetés és testi fenytés bevezetésével népünk egészséges, vallási türelméből fakadó jogi érzékével szemben. Teuton János távozása Németországba, ahova a pápa küldte a keresztes hadak toborzására, nagy megkönnyebbülést okozott az egész Domonkos-rendben, de főképp Magyarországon. Halála híre - Strassburgban halt meg 1252-ben - csak IV. Bélát hatotta meg, aki sietve írt részvétlevelet a Domonkos-rend generálisához, sajnálatát fejezve ki volt munkatársa elköltözése felett.

János fráter utódja 1243-ban a szintén idegen származású inkvizitor, Lombardiai Péter lett. IV. Ince pápa bizalmi embere. Hiányzik belőle elődje kegyetlensége. Az eddigi szokások szerint ő is a király legközelebbi környezetéhez tartozott és a Székesfehérvárott levő királyi udvari káplánja, IV. Béla lelki tanácsadója. A nagy szerzeteshiány a tatárjárás folytán még akkoriban érződött, úgy hogy Péter egyúttal két tiszteletet tölt be, ő a városi kolostor perjele is. IV. Ince azonkívül, hogy a már mint főinkvizitornak kijáró eretnekirtó meghatalmazást megadta neki, arra is felkéri, hogy legyen a királynak szolgálatkész tanácsosa és a tatárok által okozott lelki károk enyhítésére törekedjen. Három évre különleges hatalommal ruházta fel, hogy a pápának fenntartott kiközösítési ügyekben saját hatáskörében rendelkezhet. IV. Incének nem volt a magyar

püspökökben akkora bizalma, mint földijében, Péterben. Munkatársai közül legtöbbet szerepelnek a fehérvári Gyárfás és az erdélyi főinkvizitor, Wolfgang, főképpen a sámánok elleni perekben.

A balkáni bogumil-patarenus eretnekekkel szemben erősen támogatta rendtársát, Kalán nembéli Pósa püspököt két ízben meglátogatva őt Diakóvárott, ahova az eretnekek nyomása elől IV. Béla engedélyével áttette székhelyét. (190)

Lombard Péter legfőbb feladata az eretneknymozás mellett IV. Béla keleti kapcsolatainak ellenőrzése volt az esetleges házasságok terén. A királynak tíz, egyesek szerint tizenkét gyermeke volt, köztük csak két fiú, a későbbi V. István és a még atyja életében elhalt ifjabb Béla. A mély vallásosság, amely a királyi családot övezte, sőt Szent Erzsébet, IV. Béla nővérének nagy kultusza sem tudta enyhíteni a pápaság bizalmatlanságát az ázsiai származású magyar uralkodó család és népével szemben. Már a kalkai csata híreiből ismerte a magyarság az Ázsia méhéből orkánszerűen feltámadó és egyre nyugatabbra hatoló Dzsingisz-kán alakította tatár birodalmat. Kötöny, a polovci kánok királya, már 1223-ban csatát veszített velük és mikor az astraháni csatát is elvesztette Batuval szemben, pár év múlva Magyarországra kérezkedett. A tatárok közeledésének hírére indulnak útnak az első keleti kutatók 1235-ben fráter Ottó és később Julián barát, hogy az ázsiai részeken fennmaradt "Magna Hungariát" felkeressék. Róma nem nézte jó szemmel ezeket a vállalkozásokat, tartva attól, hogy a magyarság egyesül testvérnépével és akkor fennáll a veszély, hogy "feladja nyugatot védő bástya szerepét".

Julián kétszeri római útja bizonyítja, hogy bár az utazását IV. Béla anyagi segítségével és megbízásával kezdte meg, a szerény szerzetes kénytelen volt fáradtságai és viszontagságai mellett a pápát is részletesen informálni a keletről jövő veszély felől, Bár Sycardus fráter volt a tartományi főnök, Julián a királyi udvarban Lombard Péter előtt adta le először benyomásait és a főinkvizitor el is kísérette őt

római útjára. (191)

Sokkal több bonyodalmat okozott IV. Béla leányainak házassága a nem római keresztény vallású keleti fejedelmekkel. Az a veszély is fennállt -a pápa szerint - hogy talán még pogányokkal is képes lenne a magyar király gyermekeit házasítani, ha érdekei úgy kívánják. A feltevés nem volt egészen alaptalan. Már II. Andrásnak is felkínálta Ikonum szultánja, hogy gyermekeik házassága révén kölcsönös érdekszövetséget kössenek. Ez az ajánlat ugyan csak magának II. Andrásnak a pápához írott leveléből ismerős és egyesek szerint a király ügyes és üdvös ijesztésnek szánta, de minden körülmények között jelzi királyaink tudatát a pápák gyanakvásáról keleti kapcsolataikra (192). IV. Béla házassága is sok bonyodalom okozója, mert a görögkeleti vallású Laskarisok családjából származó neje révén a niceai udvar befolyásától tartottak. Növelte ezt a bizalmatlanságot az is, hogy a király fiát, V. Istvánt a pogány Kötöny leányával, Kun Erzsébettel házasította össze 1254-ben. A kunok miatt ugyanis Béla király amúgyis állandó kényszerhelyzetben volt saját országnagyaival, püspökeivel és szemrehányást kapott az udvarában élő főinkvizitortól is. Hogy a IV. Sándor pápa egyenesen utasításokat adott megbízottjának Béla ellenőrzésére, azt látjuk a király majdnem megalázkodó leveléből, amikor a pápának megmagyarázza eljárása indítókát: "fájdalom, a kunokat is befogadtuk országunkba és a pogányok és az Egyház ellenségei által gyötörtetünk. Sőt, mi több, elsősülött fiunkat egy kun nővel házasítottuk össze, hogy nagyobb rosszakat elkerülhessünk és hogy alkalmat teremthessünk őket a keresztység forrására vezetni ..." (193). Magyarázkodását még jobban kifejti egy Sárospatakról keltezett levelében: "Mi pedig a kereszténység javára királyi méltóságunkat megalázva, két leányunkat két ruthén fejedelemhez, egyet pedig Lengyelország fejedelméhez adtuk feleségül, hogy általuk és barátaink által, akik a keleti részeken élnek, minden újdonságot a tatárok részéről, akik azokon a határokon vannak, megismerhessük és így hatásosabban ellenállhassunk

nekik"(194),

Lombard Péter fráter ebben az időben már nagyon öreg volt és hosszú tartózkodása alatt kialakult nagy barátsága a királyi családdal annyira erős, hogy a pápa bizalma megrendült benne arra a lehetőségre gondolva, hogy magyar érdekek befolyása alá került. Humbertus Romanus az új Domonkos-rendfőnök látogatása Magyarországon, vetett véget az aggastyán főinkvizítor működésének 1254-ben. Péter kérését, hogy Magyarországon maradhasson, nem teljesítették, sem az általa ajánlott magyar Marcellus frátert nem nevezték ki főinkvizítorrá. (195)

Az utód ismét egy lombardus, Cremonai János fráter, aki már egy idő óta magyar földön élt, a király kérésére 1244-ben csatlakozott Obis fia Miklós küldöttségéhez, hogy a Tatárországból visszatért Dániel halicsi fejedelemtől pontos értesítéseket kapjon az ázsiai helyzetről (196). Cremonai János is a királyi udvarban élt és főinkvizítori tisztjét főképp a magyar földre települt kánok és ősi hithez húzó besenyők ellenőrzésével gyakorolta. Nagy barátságot kötött az országnagyokkal, főképp a királyi családdal rokonságban levő Moys nádorral.

Feladatát a király keleti kapcsolatai ellenőrzésére nem töltötte be olyan lelkiismerettel, ahogy a pápai udvar várta tőle. Erre mutat IV. Ince szemrehányása, hogy "számos dolgot Magyarországról, csak késve tudunk meg. . ." (197). János fráter ügyessége abban nyilvánul meg, hogy Béla királyt a keleti házassági kapcsolatok helyett igyekezett a nyugati országok felé terelni. Szándékát majdnem siker koronázta azzal, hogy ifjabb Béla és IV. Ince pápa unokahúga közötti házasság terveinek előkészítését megindította. IV. Béla is örömmel vette a gondolatot, hogy a hatalmas Fiesco grófok családjával rokonságba kerüljön. Levélváltásokból tudjuk, hogy a terv nagyon közel állt a megvalósuláshoz és csak IV. Ince 1254 december 7.-én bekövetkezett halála vetett véget a tárgyalásoknak. (198)

A cremonai inkvizítor IV. Sándor pápa alatt is megmaradt a magyarországi hitvédelmi intézmények vezető helyén. Rendtársai közül a 12 évig tartományfőnöki tisztet betöltő Marcellus, Mária királyné bizalmasa, Árpádházi Margit lelki vezetője tűnt ki a nép körében folytatott inkvizíció terén. Az ősi magyar pogányság maradványait, a kunok és besenyők rétegeit, de főképp a sámánok tevékenységét igyekeztek ebben a korban feltárni. Intenzív működésüket az országnagyok közül főképp a már említett Moys nádor mélyen vallásos meggyőződéssel sürgette. Maga a király is idősebb korában nővérének, Szent Erzsébetnek példájára, sokszor ferencrendi ruhát öltött és nagyban gazdagította az általa épített kolostorok egész sorát adományaival.

A boszniai eretnokség irtásával is sokkal többet foglalkoztak Cremonai János korában, mint előbb, és a külföldi missziók erősen fejlődtek. Elsőszámú feladata még mindig IV. Béla keleti kapcsolatainak ellenőrzése. Az új pápa, IV. Sándor bizalmatlanságát a magyar király iránt csak növelte a csehek és osztrákok gyűlölködése és intrikája a tatárjárás utáni újjáépült országgal szemben. Az inkvizítor 1258-ban két rendtársát nagy sietve küldi a pápai udvarba, mert Bukharából Dzsingisz-kán unokája, Halaga követei érkeztek Bélához. A király mindenkit kizárt fogadásukról, csak a tolmácsok maradhattak a tárgyalásokon, hogy azok bizalmas természete ki ne derüljön. A két szerzetes álsruhában és különleges felmentéssel lóháton utazott jelentést tenni a pápának a tatár követség érkezéséről. Ausztriában II. Ottokár cseh király katonái elfogták őket, mint gyanúsakat és így kiderült a titkolózás. Bár a követek nem tudták, milyen szándékkal érkeztek a tatárok, II. Ottokár éles elmével kitalálta a valószínűséget és panaszos, majdnem feljelentésszerű levelet küldött a szabadon bocsájtott szerzetesekkel IV. Sándornak. Felhívta a figyelmét a nagy veszélyre, amit a magyar király és a tatárok családi kapcsolata jelenthetnek. (199)

Cremonai János miután e tárgyalásokról nem tudott más módon értesülést szerezni, kiközösítéssel fenyegette meg a tolmácsok egyikét, hogy vallomásra kényszerítse. A tatár kán ajánlatot tett a magyar királynak, hogy a két népet házassággal közelebb kellene hozni egymással. Felajánlotta, hogy fia kössön házasságot Béla király egyik leányával, vagy ha erre nincs mód, akkor felajánlja leánya kezét ifjabb Bélának. IV. Sándor levele pár hónap múlva már fenyegeti Bélát egy ilyen terv megvalósítása miatt: "távol legyen tőled fiad vagy leányodat pogány házassággal beszennyezni..." (200) IV. Béla kitérő választ adott a tatár követségnek időnyerés céljából. János fráter és az egyháznagyok nem nyugodtak, amíg véglegesen ki nem verték fejéből a gondolatot. A nagy ellenfél, II. Ottokár is tartott ilyen lehetőségtől és újabb levelében, 1260 nyarán, a brünni csata után, bevádolja a magyar állapotokat: "az embertelen kunok, magyarok, székelyek, besenyők, izmaeliták valamint a szakadárok sorából a görögök, bulgárok, oroszok és boszniaiak, mind ellene vannak a nyugati kereszténységnek csak azért, mert rokonsági kapcsolatban állanak pogány házasságaik által a kereszténynek nevezett magyar királyokkal" (201), A "keleti kapcsolatok veszedelme" a nyugati kereszténységben sokszor felrémlik, pedig maguk a pápák már régóta összeköttetést tartanak fenn a tatárokkal. Már IV. Ince 1245-ben külön követet küld Orduba Carpinoi János ferences barát személyében. A követ kétéves útja alatt megteremtve a kapcsolatokat messze keleten, bizalommal tért vissza további tárgyalások lehetőségével. 1246-ban újabb követ megy: Lombardiai Ascelia Domonkos-rendi szerzetes. Találkozik Baichu kánnal Tabrizban és már szervezkednek, hogy a keresztény és tatár hadak együtt vonuljanak fel Bagdad ellen, majd a Szent Sír felszabadítására Palesztinába. Visszaúton elkísérik a kán követei, Aibe és Serkis nesztoriánus papok, hogy a pápával és az európai keresztény királyokkal egy- mohamedán ellenes közös front megszervezéséről tárgyaljanak. 1253-ban pedig a flamand Raisbruk Vilmos ferences barát, a rettegett Kublaj kán udvarába megy

Karakorumba, az ősi tatár fővárosba.

A pápaság féltékenységét IV. Béla nagy vallásossága sem tudta enyhíteni, sok mentegetődzése ellenére sem, hogy nem törekszik önálló keleti politikára, csak készül az esetleg megismétlődő tatár betörésekre. A szentszék diplomáciája nagyon ügyesen kihasználta a magyar kettős-királyság, Béla és fia V. István közötti állandó ellentéteket is. Mindkét fél oldalán ott találjuk a megfelelő egyházi szerveket, akik a vetélkedő felek érdekei felett egyetlen közös célért dolgoztak, a pápaság befolyásának megerősítésére. V. István udvarában is szerepelnek inkvizítorok az osztrák domonkosok sorából, miután az ifjú király a stjajeri Pettauban ütötte fel székhelyét. Friesachi Konrád Domonkos-rendi szerzetes, kun nyelven is beszélt, mint a fiatal Erzsébet tanítója és nevelője. Utólag megbízatást kapott IV. Ince pápától, hogy "az eretnekek kiirtására beszélje rá a királyt". Kivonta a magyarországi inkvizítorok hatásköréből is, hogy IV. Béla bizalmi embereinek ne legyenek aggályai arra vonatkozólag, hogy a magyar ügyekbe beavatkozik. A felsőbb irányítást a nagyhatalmi ábrándokat szövögető pápa magának tartotta fenn. Konrád frátert arra is ösztökéli a szentszék, hogy igyekezzen magyarul tanulni és így az udvar életében alaposabb felügyeletet gyakorolni. (202)

Sokkal nagyobb szerephez jutott az inkvizíciók terén a királyi udvar ellenőrzésében és a magyar földön letelepült eretnekek üldözésében Marcel fia Marcel esztergomi származású Domonkos-rendi szerzetes. Mint már említettük, IV. Béla leányának, Margitnak volt lelki vezetője és 12 éven keresztül a magyar rendtartomány főnöki tisztségét is viselte. Korának nagyműveltségű, európaszerte ismert tudósa, roppant szívós akaraterejű szerzetes volt. Járt Franciaországban Montpelierben 1258-ban, Barcelónában, spanyol földön 1261-ben, sőt részt vett a Londonban tartott 1263. évi rendi nagykáptalanon is. Humbertus Romanus rendfőnök bizalmasa, IV. Bélának megbecsült tanácsadója. Nagy szerepe volt a "jámbor asszonyok" beginák szerzetesi

közösségbe verődő csoportjainak ellenőrzésében. Ez a mozgalom, amely egész Európát előzönlötte és félig vezeklő, félig reformokat követelő, egyházi jelleggel szervezkedő asszonyokat, idősebb leányokat fogott egybe, a "beginizmus" néven szerepel a középkori eretnekgyanús áramlatok sorában.

Marcellus nevéhez fűződik a mozgalom megrendszabályozása azzal, hogy a kánonjogi női szerzetek keretébe szorította őket, mint látni fogjuk, nem kis küzdelemmel. Erélyesen és kitartóan nyomozta az ősi soron megmaradt sámánokat is, szakítva az eddigi szokásokkal, nem élt a királyi udvarban, bár állandó összeköttetésben állt IV. Bélával és az országnagyokkal. Tekintélye a püspökök előtt töretlen.

Alsópapsággal tartott baráti kapcsolatainak emléke László mester, esztergomi kanonok végrendelete 1277-ből. Neki hagyományozta összes jegyzeteit és könyveit, amelyeket Bolognában az egyetemen használt, valamint Szent Ágoston "Vallomásait" (Soliloquia) egy csomó más munkával egybekötve (203). Fáradhatatlan utazó, szervező, eretneknyomozó volt. Mint tartományfőnök, hivatalosan "vizitálta" a kiterjedt magyar Domonkos rendtartományt Kassától Raguzáig, Nagyszombattól Jászvásárig.

Magyar népi rétegekkel való kapcsolatait nemcsak a sámánok és a magyarföldi "cucurbiták", patarenus-kunok, inkvizícióból ismerjük, hanem a Margit királyleány szentté avatási vizsgálatainak során elhangzott tanúvallomásokból is. Marcel, IV. Béla király bizalma mellett sokkal erősebben élvezte V. Istvánét. Az ő kérésére IV. Kelemen pápánál pár nap múlva Margit 1271 január 18.-án bekövetkezett halála után lépéseket tett a szentéletű királyleány kanonizálására. Maga is mindent elkövet, hogy lelki gyermekének szentté avatását szorgalmazza és előmozdítsa. Magyar nyelvű Margit-legendáját követte több latin változat, hogy a szent kultuszát bel- és külföldön elterjessze. Sikeresen rábírta Vercegi János t, hogy Budán tartsák meg a Domonkos-rendiek világkáptalanját 1273-ban, abban a

reményben, hogy az egybegyűlt szerzetesek révén világügyet szervezhet Margit kanonizációja érdekében.

Első kísérlete nem sikerülvén, újabb bizottságok kiküldését sürgeti és 1276-ban sikerült is szándéka. Ubertus Bianci pápai kiküldött vezetésével megindultak a kihallgatások Árpádházi Szent Margit életére vonatkozólag.

Bár szigorúan véve ezek a kihallgatások nem tartoznak az inkvizíciós perekhez, fontosnak tartom kiértékeléseiket, mert a 13. század második felében a magyar vallási élet valóságot fedő keresztmetszetét kapjuk belőlük azzal a határozott következtetéssel, hogy ebben a vallási és jámbor életszemléletben a papság alig-alig szerepel, mint irányító elem. A korabeli hivatalos egyház az egész ügyet bizalmatlansággal kezelte és a "szegénységben és vezeklésben élő beginák eretnekgyanus mozgalmának" tekintette a Margit-kultuszt, amelynek népi gyökerei még a félig pogány, sokszor sámánok által irányított hiedelemvilágból táplálkoztak. Mindenesetre feltűnő, hogy a.) a magyar főpapság teljesen távoltartotta magát a kanonizációs ügytől és még csak tanúságtételre sem jelentkezett egyetlen püspök, vagy egyháznagy sem; b.) V. István és később kun László sürgetései, a szenttéavatással kapcsolatban, meddőek maradtak annak ellenére, hogy a Szent Erzsébet-kultusz is erősen támogatta a rokon Margit kanonizálását; c.) a Margit-kultusz hívei között feltűnő a "beginák", szegény falusiak, sőt besenyők száma, akik a "szegénységet kedvelő és minden gazdagságot megvető" királyleányt körülrajongták tiszteletükkel; d.) a pápai bizottság nem volt felkészülve komoly eredményekre, mert nem latintudású magyar tolmácsokra, hanem a velencei Artolus kelmekereskedő és János katona tolmácsolására hagyatkozott a kihallgatások lebonyolításában.

Miután a pápai vizsgáló bizottság kérdései sorába iktatta a vallomást tevők vagyoni helyzetét és társadalmi kapcsolatainak megállapítását,

eleve gyanakodnunk kell, hogy előítélettel volt - felsőbb utasításra - a szegény népi réteg és a nem vezető osztályhoz tartozókkal szemben és vallomásukat leértékelték. Éppen ezért érdemes számot vetni a tanúk népi származásával és anyagi helyzetével, hogy mint végső eredményt, a 13. századvégi hiedelemvilágot megismerjük annál is inkább, mert vallomásaikat a főinkvizítor irányítása alatt tették. Eltekintünk a kolostorbeli apácák vallomásaitól, akik Margittal együtt élték a vezeklők életét, mellőzzük a Domonkos-rendiek tanúságtételét, akik szerzetükre nézve nagy dicsőségnak könyvelték volna el Margit kanonizálását, és csak a többi, összesen 69 személy helyzetéről igyekszünk keresztmetszetet adni akik érdektelenül, belső meggyőződésből jelentek meg a vizsgálóbizottság előtt a Nyulak-szigetén.

Felhévi Pósa fia Péter vallomása bizonyos lelkesedés jegyében fogamzott, hiszen leánya, Sabina, egy volt Margit társnői közül és a szigeti kolostor gazdagságát ő is növelte azzal, hogy szerzetbe vonult leánya örökségét a többi adományokhoz iktatta. Ugyanez a helyzet Somogyvári Márton vallomásával. Az ő leánya Katalin, szintén apáca és gazdagsága az ősi soron örökölt somogyi vagyont az ország leggazdagabb urai közé sorolta. Viszont L. Adomér felesége, Femia már begina gyanús. Jámbor asszonyok csoportjába tartozott és a Nyulak-szigetén élt a kolostor közvetlen közelében. Mindezek szabadnak és nemesnek vallják magukat a bizottság előtt, anyagi helyzetük pedig valóban gazdagnak mondható. A tapolcsányi származású Magyar Péter Budán él és anyagi helyzetét lényegesen gazdagítja a budai Péter polgárral, vejevel kötött szerződése. Arenda asszony, az előbbi budai polgár felesége, hazulról is, házasságából is gazdag, tehát mentes minden gyanútól. A Kátai-család tagjai is gazdagnak, hatalmasnak érzik és mondják magukat, de a családfő Bertalan ispán, a kun származású Erzsébet királynénak udvari tisztje lévén, éppen kun kapcsolatai miatt némi gyanút nem kerülhetett el,

mert a kolostor vagyonának kezelésében is része volt (204). A Kareny falubeli Kuti fia Elek is elkötelezettje az ügynek, mert V. István adta birtokát apjának görögországi hadjáratában szerzett érdemeiért. A Csák nembéli Györk "dominus" pedig a Domonkos rendiekkel évtizedeken át testvéri közösséget tartó nagy nemzetség egyik tagja, Csáki Ugrin kalocsai érsek öccse, szintén gyanú felett áll és nem számottevő a tanúk sorában. Az ősi magyar nemzetségbeliek mellett ott találjuk a tudásával és pénzügyi sikereivel nemesi rangra emelkedett Kalizi nemhez tartozó Sandurt. Muzulmánból lett kereszténnyé, hogy előnyösebb helyzetbe juthasson és diplomata karrierjét - Kun László követe volt a szicíliai királyi udvarnál! - így is biztosíthassa. Mint látni fogjuk, a magyar inkvizíció sem tekintette teljesen gyanútlanak, mert később, Kun László halála után, őt is perbe fogták. Felhévizi Mihály is lekötöztette a kolostornak, leánya Katalin miatt, aki bizalmasa volt Margitnak.

Idegem, német származású, a rokonságát nagyon számontartó bőbeszédű Ágnes budai asszony. Elmondja, hogy leánya a közismert hajdani német Herlingnek és unokahúga a kihallgatás évében bírói tisztet viselő Károly budai „villicus”-nak. A városi polgárok öntudatával mondja magát gazdagnak férje után is. Ugyancsak polgári rendből való a gazdag és szabad Mala fia Péter Budáról.

Miklós felesége Gyöngy, és leánya, Angila Tarnótáról, Erzsébet, Disznódi Mihály felesége mind gazdagoknak vallották magukat. Ha a felsoroltak között megemlítjük Károly lovagot, IV. Béla bizalmasát, a kolostor jószágkormányzóját, Gellért mestert, a kolostor orvosát, Szakoly váci kanonokot és Albert Ispotályos lovagot, akkor a bizottság előtt a gyanúmentesek sorát máris befejeztük.

A többi, hátralevő tanúk a szegényebb népi réteghez tartoztak származásuknál fogva, vagy odakerültek leromlott anyagi viszonyaik miatt. Országos képet kapunk tőlük a "szegény kultusról", amely, mint már említettük, az eretnység jegyében született flamand és

délfrancia földön és Magyarországra is áterjedt. Szerepelnek a Dunántúl falvaiból: András felesége Sára, a zalai Szentgyörgyfalváról és a szomszédos Egyedfalváról Ilbert leánya Matha, Keszi faluból Johanka fia Bede. Endrédről két férfi jelent meg, szegénynek vallva magát, a magyaros nevű Buda és Györk. Megyerről is jöttek a falu lakói: Zeges és János, két kezük után élő emberek, akik "ha jól dolgoznak, elégük van a megélhetéshez". Az erzsébetfalvi Miklós „se gazdag se szegény” és inkább talán szégyenkeznek a bizottság ilyen természetű kérdéseire őszintén felelni a cselei bírónak, Jánosnak a felesége, vagy a disznódiak küldöttségéből Póka fia Tamás, akit „kifosztottak és most nagyon szegény”. Ugyancsak rablók tették szegénnyé nagysarlói Hográdot és Achilles feleségét, Fera asszonyt. Barlóci Bese, azelőtt a királyné szakácsa, vallomása szerint elszegényedett. Tés községből két papjuk vezetésével jelentek meg ősi fia János és Laurencia asszony. Fajsz községből a szegény Viola asszony és Leopárd felesége Venus és fia Leo jöttek a Nyulak szigetére és bár az asszonyok takargatják szegénységüket, Leo bevallja, hogy nagy ínségben élnek. Bessenyők sem hiányoznak, a fehérmegyei Bessenyő-falváról: egy vak családapa és kísézője, egy Nota nevű leányzó. Ilyen esetek közé kell sorolnunk a Gellérthegy tövén lapuló Erzsébet-ispotály kegyelemkenyerén tengődő Vanig fiát Pétert. Barlóci Barnabás fia Dian, a keszi Vital felesége Benedikta és a galyai Gyöngy asszonyok kézimunkájukkal tartják el magukat és szegény soron élnek.

A magyar falvak népének szegénységét nem színezi élénkebbé a két iparos, Benedek szabómester Vácról és a Fialat dányi ácslegény, ugyancsak Benedek névvel. A falusi papság nyomorgó képviselőiről, a verestói, várkonyi, kúrti és tési plébánosokról és az utóbbinak Gede nevű nős káplánjáról már előbb megemlékeztünk. S ha még elsoroljuk a szövés-fonásból élő és romlott erkölcsökkel gyanúsított jámbor leányokat, a "begina-inkvizíció" során, akkor az elsorolt személyek

vagyonai és származási adataiból nyugodtan arra következtethetünk, hogy a szegénység szellemét sokan ugyan csak kényszerűségből ismerték, de voltak, közöttük olyanok is, akik eszményként választották, Ezért volt nagy szerepe a magyar „penitens” vezeklő mozgalomban Árpádházi Margitnak, mint eszményképnek a nép előtt és ezért maradtak távol az egyházi méltóságok és országnagyok, mert tudták, ha Margit az oltárra kerül, akkor mint a szegények és elesettek mintaképe, csak növelni fogja az „eretnekek megvetett és üldözött tömegét”. (205)

188. "...von ansprecherin, czaubern oder lipplerin... czum erstemohl soll man yn setzen auf eyn leiter und eynen gespiczten judenhut soll er haben auf dem haupt, daran dy heylgen engil seyn gemalt da mit er so umbget - also soll er stehen vonn morgen früh..." , hogy a polgárok egész pénteki nap megbámulhassák a piac téren és tévedéseiket ha bevallották, bevezették a város könyveibe, de visszaesés esetén: "scholl man in prennen sam eynen ketzer..." Idézi Ipolyi II. 170.

189. "Hereticos excommunicare, capere, ligare in carcere alias sudere discipline rigori possitis per vos ac eciam alios castigare... invocato ad hoc si opus fuerit auxilio brachii secularis..." Kassai kódex: anno 1244.

190. THEINER: MONUMENTA SLAVORUM MERIDIONALIUM I.

191. Kassai kódex: "Gesta fratrum" töredék: "simul cum fratre Petro Lombardo in curia Romana presentavit..." Julián neve ugyan nincs megemlítve, de a keleti magyarok látogatásáról, szólva szerepel a fenti jegyzet, kétségtelenül J.- ra vonatkoztatva.

192. V. ö. 143. jegyzet.

193. "Comanos etiavn in regno nostro recepimus, proh dolor! per paganos infideles Ecclesiae conculcamur. Amplius filio nostro primogenito, Cumanam quandam con Juximus, ut per hoc vitaremus deterius..."

194. "Nos vero propter bonum Christianitatis, majestatem regiam humiliando, duas filias nostras, duobus Ducibus Ruthenorum et tertiam Duci Poloniae tradidimus in uxorem, ut per ipsos et altos amicos nostros, qui sunt ex parte orientis sciremus nova de Tartaris, ut sic eorum conatibus - commodius resistere valeremus..." WERTNER. i. m, 490.

195. Kassai kódex: anno 1254.

196. U. o.: anno 1244 Gesta Fratrum.

197. THEINER: M. SLAV. MER. I. 123.

198. FEJÉR: i. m. N. 2. 243

199. Kassai kódex: Gesta fratrum 1258.

200. "...absit filium vel filiam tuam contingat gentilis connubii contagio maculari..." Gesta fratrum 1259.

201. WERTNER: i. m. 456.

202 " auch die kuniginn seyne frawe sall ezu taufe gehn und f. Kunradus sall ungarish lern umb den kunighoff zwu Sitzenden Heidin achtholten..." Friesachi kelostori krónika: An. 1258.

203. László prépost végrendelete: ....item Soliloquia Augustini cum multis libris eiusdem in uno volumine relinquo fratri Marcello, filio Marcelli." KNAUZ: i. m. II. pag. 71.

204. "Comes Bartolomeus nobilis de genere Káta, officialis domine Elisabeth, de insula dominarum..." KNAUZ: i. m. II. 196.

205. Árpádházi Szent Margit szenttéavatási jegyzőkönyvét, ahonnét a felsorolt tanúvallomásokot vettem a "MONUMENTA ROMANA EPISCOPATUS VESPHIMIENSIS" forráskiadvány I. kötete közli apró részletezéssel.

Marcel annak ellenére, hogy ebben a korban ő volt a magyarországi eretneknyomozás feje és vezetője, mégis - szinte ellentmondászerűen - sürgette a szentté avatást. Egyedüli oka az lehetett, hogy a sok külföldi eredetű eltorzított "szegény-eszmét, evangéliumi szellemmel

átítatott lemondást" amely a gazdagok gyűlöletéből fakadt, elválassza az egyház által is jóváhagyott szerzetesi szegénység magasabb eszméitől. Margit példája, királyi származása folytán, azért volt fontos e téren, mert a felhalmozott gazdagság között élve is önkéntes szegény maradt és nem a kényszerűség tette azzá.

Marcell a sámán- és kun inkvizíciókban nem annyira a keresztény gondolat érvényre juttatása vezette, mint az egyre nagyobb szerephez jutó városi orvosok, királyi "fizikusok" nagy nyomása, hogy vetélytársaikat, a sámánokat visszaszorítsák a népi egészségügy tényezői közül. Az egyháziak is egyre-másra sürgetik az elmaradt tizedeket és miután sokszor erre más módjuk nincs, szintén az inkvizíciót használják fel a dézsmabehajtásra "eretnokség" vagy "pogány eszmék terjesztésének" vádjával illetve vagy fenyegetve a késedelmezőket.

Marcel korában a visszaélések egész sora fordul elő e téren, ha nem is az ő tudtával, vagy vezetésével, a vidéki, főképp az erdélyi eretnek nyomozók túlbuzgóságából.

Marcellal a Szentszék nem volt nagyon megelégedve. Részben talán azért, mert a már említett kanonizációs ügye nagyon szorgalmazta, részben a királyi udvar felügyeletének elhanyagolása miatt. Ebből a korból az inkvizítorok kinevezéséről egyenes adatunk nincs. Az említett 1273. évi pesti általános nagykáptalan határozata értelmében a tartományfőnökök kiegészíthették a legfelsőbb kinevezéseket helyi szerzetesekkel. Az eretneknyomozás Rómából irányított mozgalma lazábbá vált. A pápa Fülöp fermói püspököt küldte Magyarországra, hogy így közvetlenebb kapcsolatai legyenek. III. Ince pápa arra buzdítja legátusát, hogy igyekezzék magyarul tanulni (206.) Fülöp közel tíz évig élt kisebb megszakításokkal Magyarországon és székhelyét Lodomér esztergomi érsek kastélyában, a Nyulak-szigetén ütötte fel. Nagy energiával igyekezett a magyar belső ügyek irányát megszabni és párszor nagyon veszélyes helyzetbe került élete is. Kun

László elfogatta, két emberének a szemeit kitolatta, őt magát a felkoncolástól csak Fint a vajda közbelépése mentette meg. Szerepét a kun-inkvizíciók során alaposabban tárgyaljuk.

Marcellal egy időben nagy szerepe volt a budai Szent Miklós kolostor perjelének, Simon mesternek az eretnekek üldözése terén.

Országszerte bíraskodik és főképpen Moys nádorral, majd annak fiával járta az országot. IV. László udvarában is nagy tekintélye volt. Vakmerőséggel határos dorgálásban részesítette a fiatal királyt, kun kedvese, Édua jelenlétében, szemrehányva neki házasságtörő életét és hanyagságát. A király -sértődöttségére, hogy a pápai legátus, aki csak a szomszédságban lakott és nem volt hajlandó többszörös meghívásra sem megjelenni a királyi palotában, Simon rettenthetetlen bátorsággal válaszolt, bár kun fegyveresek állták körül. Válaszát Édua is végighallgatta és dühkitöréseit a fiatal király fékezte le. Simon szavaiból az eretnek perek jegyzőkönyvei a következőket mentették át korunkra: "...a házasságtörő nő bordéllá avatta királyi palotádat ..." (207). Egy időre a király száműzte az udvarból. A kolostort nem volt szabad elhagynia. Szembeszállt a rendelettel és éjszaka megszökve kényszerfogságából, ismét megjelent a királyi palotában, újból megdorgálta a királyt, felsorolva neki vallásos ősei, főképp Szent Erzsébet erényeit, felelevenítette előtte a csodálatos gyógyulás emlékét, amikor gyermekkorában epileptikus rohamaiból Margit fátylával magához térítették. Ettől kezdve, bár a kunokkal sok baja volt, bátran és bántatlanul járhatott-kelhetett a királyi környezetben. Országjárásában sámánpereknél sokat szerepel, de mindig szelíd ítéletet hoz és a mai szemmel nézett "néprajzgyűjtő" szerepét töltötte be, részletesen és behatóan érdeklődve őseink hitvilága felől a sámánoktól és a kihallgatott tanúktól. Érezni rajta, hogy felfokozott figyelemmel el-eltér a szokványkérdések egyhangú menetétől, ha valami ősi, már akkoriban is "nagyon régi" népi megnyilvánulásról esik szó. Pogány szertartások részletei csak úgy érdeklik, mint a magyar legendák, énekek visszhangja a tanúvallomások során.

Kun László halála után az inkvizíció szinte "politikai bűnösöket" hajszoló szervvé változik és maga az esztergomi érsek, Lodomér veszi kézbe az irányítást. Bár a belpolitikai helyzet, az idegenből hazahozott III. András helyzetének megszilárdítása, a kunbarát papság felszámolása eléggé lekötik idejét, erősen szorgalmazza a volt kun országnagyok és muzulmánok pereit. Ő maga elnököl és a vizsgálat eredményeként szigorú megtorlások sorozata követte. Kelemen, budai Domonkos-rendi perjel, a tulajdonképpeni eretnek-bíró, csak mint mellékes figura szerepel ezekben a perekben, ahol főképp a keleti kultúrkapcsolatok megszüntetésére hoznak rendeleteket és nagyszabású könyvrazzákkal irtják a muzulmán szellemű írásokat. Kelemen fráter vizsgálatainál fordul elő először a fellebbezési jog Lodomér érsekhez, ha az történetesen nem jelent meg a per lefolytatásánál. Ez azt mutatja, hogy a 13. század utolsó éveiben erősen megnyirbálták az inkvizíció hatalmát.

Az Anjou korban ferencesek kezébe kerül sok huzavona után a hitvédelmi-intézmény. A balkáni bogumil-patarénus inkvizíciót már régebben ők vették kezükbe nagy harcok után és sokkal erélyesebb a fellépésük, mint a testvér Domonkos-rendieké. Első főinkvizítoruk Fábián, Magyarországon csak a "beginák eretnekségével" foglalkozott, de 1322-óta VIII. Bonifác pápa kifejezett kérésére Szlavónia és Bosznia eretnekeit kutatja és üldözi. Magyar földön jó ideig nincs semmi adatunk működéséről. Fábián tisztsége rövid ideig tartott a Délvidéken, mert Triesztben beszédet tartva az eretnekek előtt, két pap felszólalt ellene és kárhoztatta szigorát. Mindkettőjüket gályarabságra ítélték, mire a nép forrongani kezdett. Maga Róbert Károly kérte a türelmesebb módszert az eretnekekkel szemben; mert ekkor Szlavóniát és Boszniát már hatalmukban tartották, bár Uros cár után a jóindulatú Subics Pál igyekezett őket fékentartani. Szigorát Fábián nem adta fel, mire a pápa az inkvizíciót újból a Domonkos-rendiekre bízta egy 1327. évi bullájában. A sértett főinkvizítor azonban olyan panaszokat terjesztett a pápa elé, hogy alig félév múlva

viSSzavonta a megbízatást az ősi inkvizítor-rendtől és újból Fábían került az intézmény élére. Megindult a marakodás a két koldulórend között és kölcsönösen vádolták egymást a pataréus eretnekek nagy előnyére. 1330-ban Zárában vagyoneklobzásra és máglyára ítélt három pataréust, de maga a zárai püspök és a domonkosok ellenszegültek neki, hogy a templom előtt tartsák a kegyetlen szertartást, úgy hogy kénytelen volt menekülni a felbőszített nép haragja elől. Még nagyobb kavarodást idézett elő azzal, hogy az egész várost pápai átok alá vetette. Visszatérő útján Avignonban egy pataréus főúr elfogta. Megtalálták nála részletes beszámolóját a pápához, amelyben a zárai érseket nyíltan eretnekséggel vádolta, a domonkosrendieket pedig a Sátán szolgáinak nevezi. A két szerzet nyílt harcot folytatott az inkvizíció megszerzéséért, míg végül a pápa 1330 március 16-án végleg eltiltotta a domonkosokat az inkvizíciótól. (208)

Magyarországon is voltak harcok a két kolduló-rend között. A veszprémi kolostor perjele Pál ellenszegült az ottani "begina-apáca" kolostor inkvizíciójának, de királyi parancsra át kellett engednie az ügyet a ferenceseknek.

A ferences- inkvizíciós korszakból a Kassai-kódex természetesen nem jegyzett fel sokat. Mindössze két adatot jegyeznek fel a ferencesek tevékenységéről, mint fontos újításról: bevezették az eretnekek előzetes eskütételét, hogy nem tartoznak semmiféle szektához. Ha aztán a vizsgálatnál kiderült, hogy nem vallottak igazat, akkor hamis eskü alapján máris máglyára ítélték őket. Így leegyszerűsítették és meggyorsították az inkvizíció eddigi módszereit. Nagy Lajos korában, 1351-ben hoztak egy esküformulát a következő szöveggel: "Esküszöl, hogy eretneket, emberétetőket, bűvösöket, bájosokat, félhiten lévőket igazán megmondod, megnevezed és nem tagadod". A másik újítás a nagy európai pestisjárvány idején, 1349 táján feltűnő önostorozók tömegeivel szembeni inkvizíció. A lakosságot erősen tizedelő szörnyű járvány szinte elnéptelentette az

országot. Sokan, nyugati példára, zarándoklatokat szerveztek, elhagyták házaikat és halottjaikat, rongyokba öltözve, asszonyok, leányok, sokszor mezítelenül vándoroltak városról városra, és a várostereken önmaguk mezítelen vállait ostorozták. Ez a tömeghisztéria, vallási színezete miatt, természetszerűleg összeütközésbe került a ferences inkvizítorokkal. Nagy Lajos, aki maga is állandó rettegésben élt olaszországi hadjárataiban szerzett gyógyíthatatlan bőrbajával kezén, és illatos füvek gőzével, tömjénfüsttel vette magát körül, szintén menekült az emberek elől. A Kassai kódex szerint: "...a király is forróvizek gőzével gyógyítja magát a régiek papjai előírása szerint..." (209), Egyúttal szemére hányja a ferenceseknek, hogy "az asszonyok mezítelen testét ostorozzák" (210), mikor az Isten ostora, a pestis amúgy is ostorozza őket.

A ferencesek eretnekirtásával kapcsolatban meg kell említenünk a Délvidék városaiban általuk bevezetett újabb szigorításokat, hogy az elítélt eretnekek vagyona az egyházé, őket pedig egy éjszakai siralomház után kora hajnalban, a nyilvánosság kizárásával meg kell égetni (211), XII. Benedek avignoni pápa Gellért ferences rendfőnököt bízta meg a magyar eretnekirtással és sikereiért több ízben megdicséri (212). A kezdeti sikerek nyomán a ferencesek engedélyt kapnak a pápától, hogy annyi kolostort alapítsanak, amennyit csak akarnak, de a pestis által megtizedelt lakosság sorában nem nagyon sikerült lábat vetniök. A nagy járvány idején maga Gellért is meghalt és utódja Peregrinus barát lett, aki öt évig vezette a magyar és boszniai inkvizíciót. Az egyre erősödő bogumil-patarénusok csoportjai ellenállhatatlanul nyomult előre, feldúlta a ferences kolostorokat, úgy hogy 1402-ben kénytelenek voltak feladni az inkvizíciót. Közel százéves működésük így teljesen eredménytelen maradt és a bogumil "dédek", eretnek-püspökök hatalma akkora lett, hogy Szerémségben és Dráva-közben egész sor templomot emeltek. Szerzeteseik, férfiak és nők, együtt laktak egy-egy kolostorban és

nagyon elterjesztették a "feltételes házasságokat", A török térhódítása vetett véget ennek a jellegzetes balkáni vallásnak.

A 15. század elején ismét a domonkosok vették kezükbe a tiszta keresztény hit védelmét. Zsigmond király karában kétirányú volt ez a tevékenységük: az északi irányból jövő huszitizmus váltotta le a flandriai és délfancia katarokat, délről a bogumil-patarénusok eretnekségét megsemmisítő törökök fogságából hazatérők mohamedán befolyása volt számukra gyanús és üldözendő.

Zsigmond király kezdetben a pápaság nagy ellenlábasa. IX. Bonifác pápa törekvéseivel szemben, aki a trónkövetelők sorában Nápolyi Lászlót akarta a magyar trónra juttatni, minden eszközt felhasznált célja elérésében, hogy az egyháznagyokat is Zsigmond ellen hangolja. A fiatal és ambiciózus király mellőzte a pápa kedvenceit és a magyar földön oly nagy befolyásra szert tevő ferenceseket. Első rendeletével megtiltotta, hogy semmiféle "bullás" ne merjen az Apostoli Szentszék kezéből egyházi javadalmat elfogadni, az adományozás jogát magának tartva fenn. Az eddigi gyakorlatban ugyanis a pápák önhatalmúlag nevezték ki a püspököket. Csak akkor oldódott fel némileg a helyzet. amikor már IX. Bonifác is beletörődött jelöltje, Nápolyi László félreállításába és Zsigmondnak is szüksége volt a pápa támogatására a német-római császárság elnyerésére.

Az egyházi élet talán még soha sem volt annyira zaklatott és zavaros, mint a zsigmondi korszak elején, amikor már negyedszázada a nagy egyházszakadás folytán, két pápa között oszlanak meg a hívők, szenvedélyesen eretnekséggel vádolva egymás követőit. Zsigmondnak is része volt a nagy egységesítő zsinat ama végzetes elhatározásában, hogy Husz Jánost, a Wiclif-féle tanokat sikerrel hirdető cseh reformátort Konstanzban máglyára küldötte. Husz hívei évtizedeken át tartó guerilla-háborút kezdtek és befészkeltek magukat a Felvidéken. A bosszúálló cseh szabadsapatok nemzeti ügyükké téve Husz tanítását, fegyveres erővel és eszmei harccal komoly veszedelemet jelentettek a keresztény egyháznak.

Az új eretnkséggel szemben a magyar Domonkos-rendi János raguzai szerzetes irányításával kezdték meg a harcot, de sikertelenül. Az első huszita-pert Sárospatakon tartották, ahol a cseh várkatonaság kezdte terjeszteni a huszita elveket. A két szín alatti áldozás volt a tételük és a "kelyhesek" mozgalma a Felvidék cipszer polgárság soraiban is elharapódzott. János fráter egyszerre vette fel a harcot velük és a délvidéki eretnkséggel. A Domonkos-rendiek nagy teológiai felkészültsége azonban csődöt mondott a fanatizált tömegekkel szemben.

1435 novemberében érkeztek Bázeltól Zsigmond székesfehérvári udvarába a híres spanyol inkvizítorok, Torquemada, János fráter és Montenegro János, hogy a spanyol inkvizíció módszereinek ismertetésével segítségére legyenek magyar rendtársaiknak az eretnekirtásban (213). Nagyszombat és Bártfa voltak tanúi próbálkozásaiknak, de a máglyára küldött husziták elrettentő példának szánt tűzhalála ellenkező hatást váltott ki a városok polgáraiból: a szerzeteseknek menekülniök kellett és csak a fegyveresek védelme alatt tudták elkerülni a felkoncolást. A kassai Boldogasszony kolostortemploma mellett a mészárosok piacán kitépték egy Rozda nevű asszonynak a nyelvét, mert a huszita tanokat hirdette. Másnap éjjel felgyújtották a kolostort és a szerzetesek közül két öreg, akik nem tudtak időben kimenekülni, bennégtek. A Kassai kódex "nagyszámú elítélt eretnekről" beszél; de számadatokkal nem határozza meg állítását, sem azt, hogy milyen természetűek voltak az ítéletek. Gergely tartományfőnök selmecebányai, iglói és bártfai pereiben több száz gyanúsított szerepelt, javarészb en a Felvidék idegenajkú polgársága. Maróth fia György volt a király megbízottja az inkvizítorok védelmére. Költséges védelem volt, de a városok szívesen fizettek. Nagyszombat város polgárai egyedül a várfalak megerősítésére, tornyait bevonó bádoglemezekre tűzveszély ellen, 4.800 forintot fizettek, az esztergomi érsek zsoldosseregének napi 35 arany forint és 4 akó bor költsége mellett. (214.)

A huszitaüldöző bizottságok országszerte működtek. Még a Szerémségben, Zimonyban is folytattak ellenük vizsgálatot. A Dunántúlon Székesfehérvárott ütötték fel főhadiszállásukat az inkvizítorok Salamon fia, Péter fráter vezetése alatt. A király, aki többet volt külföldön, mint Magyarországon, György esztergomi érsek kérésére állandó kísérettel látja el őket. Ő maga is, Mátéval, segédpüspökével együtt, azon van, hogy az erdélyi szász városokba lassan beszivárgó eretnek eszméket fegyveres erővel is irtani kell. Ilyen értelemben jár el Csák Miklós vajda a segesvári Domonkosrendiek perjelének védelmében.

Egész különleges hitvédelmi eljárás honosult meg a szerencsétlen nikápolyi csata (1396) után az ország déli részein, főképp az erdélyi városokban: a török rabságból visszaszökött, vagy kiváltott magyar és szász foglyok ellen. Zsigmond király szorgalmazta ezt a legkegyetlenebb inkvizíciót, attól tartva, hogy a hazatérők a mohamedán vallási és erkölcsi élet eszméit rokonszenvessé tehetik az ország lakossága előtt. Európa már századok óta ismerte a mohamedánság szellemi erejét, magas kultúráját, építészetét, orvosi tudását. Joggal tarthatott tehát a volt foglyok rokonszenvet sugárzó elbeszéléseitől, élményeitől, közvetlen közletről szerzett, sokszor évtizedes tapasztalataik alapján. Az eljárás velük szemben főképp a tanult, esetleg írástudó réteget érintette, mert ők könnyen vontak hasonlatot a keresztény és mohamedán vallás és erkölcs között, sokszor a mohamedánok javára.

A szerzetesek közül a későbbi török portyázások folyamán az 1430-as években, szintén sokat elhurcoltak: a Kódex szerint pl. Segesvárról 12, Szászsebesről 8, Gyulafejérvárról 8, Negyszebenből 26 Domonkosrendi szerzetest vittek fogságba az udvarhelyi székely kolostor 12 tagján kívül. Az inkvizíció a hazatérő szerzeteseket is vizsgálat alá veti, hogy nem lettek-e apostatákká, hitehagyókká akár kényszer, akár belső meggyőződés alapján. A nyelvkitépés volt a legáltalánosabb

büntetése az elítélteknek. Zsigmond király különleges "comissio propria Domini Regis" címmel Csák Miklós vajda kötelességévé teszi 1409-ban, hogy szervezze meg a határkémekek csoportját, hogy a visszaszívárgó elemekről azonnal jelentést tegyenek és a király által kijelölt inkvizítorok elé vigyék. A hazatérők hitét és erkölcsét kivizsgálva engedték családjukhoz, vagy esetleg évekig tartó megfigyelés alatt tartották, a megrongált templomok és kolostorok újjáépítésén dolgoztatva őket. A király számolt azzal, hogy kemény rendeletét a szerencsétlen hazatérők ellen honfitársaik nem fogják "lelkiismeretesen" végrehajtani, éppen ezért Konrád von Wizensehe, Ungelter Péter és Stizer Miklós bajor Domonkos-rendieket bízta meg, hogy a szász városokban üssék fel székhelyüket és minden hazatérőt szigorúan vizsgáljanak felül. IV. Jenő pápa pedig 1444-ben a bázeli Riecher Jakabot küldte Erdélybe, mint teljhatalmú pápai legátust az egész rendtartomány vallási életének megreformálására. A Kassai kódex a kivizsgáltak számát 450-re teszi.

Nagy szerepet játszott az inkvizítorok egész sora a meglazult fegyelmű kolostorok ellenőrzésében és megreformálásában is a humanizmus korszakában. Maga a pápai udvar is lényeges átalakulásokon ment át időközben, a középkori theocentrikus világszemlélet helyett a felújított görög és latin klasszikus költők és filozófusok néha nagyon is szabados életmódját véve át. A reneszánszkor liberalizmusa már nem adott lehetőséget az inkvizíciónak olyan értelemben, mint a "Militia Christi" korában, de még nem számolták fel, mert hasznos eszköznek bizonyult a politikai célok megvalósítására. Spanyolországban már ekkor javában dühöng az ottani inkvizíciós terror, ezrek mennek máglyára, de már nem egyházi intézmény, hanem a "legkatolikusabb királyok" érdekeit szolgálja még akkor is, ha egyháziak, főképp Domonkos-rendiek a végrehajtó szervei.

Magyarországon a meglazult kolostori fegyelmet szintén külföldi szerzetesek veszik kezelésbe. Pápai meghatalmazással, teljes joggal

működik a ferencesek megreformálásán Kapisztrán János, aki azzal a megbízatással jön magyar földre, hogy a török ellen keresztes hadat verbuváljon lángoló beszédeivel. Sokkal nagyobb jelentősége volt Della Marca Jakab fráternek, aki nemcsak a rendtársai, hanem a magyar nép vallását is a régi szigorúbb mederbe szerette volna terelni. Eretnekgyanús vidékek falvaiból a lakosságot egyszerűen áttelepítette az ország egyik részéről a másikba királyi jóváhagyással. Erdélyben a határmenti falvak elhanyagolt vallási állapotát azzal akarta feljavítani, hogy a lakosságot más, tiszta keresztény környezetbe kényszerítette, nagy kárára az ország demográfiai elosztódásának, senki földjét teremtve éppen azokon a részeken, ahova a szomszéd népek expanziós politikája már régóta vágyott a gazdag magyar földek után.

Szolgálatukban állnak a megreformált szerzetesek, ferencesek, domonkosok. Javarészből idegen elem. Az erdélyi "jámbor női egyesületek", már ebben a korban kánonjogi formák között élve, ellenszegülnek minden szigorító reformnak. A Nyulak-szigeti hatalmas és gazdag kolostor apácái megtagadják az engedelmisséget természetes feljebbvalóiknak, ha azok a régi fegyelemtől beszélnek. A fegyelmező inkvizítorok egész sora, szinte hadjáratszerűen irányítva veszi keményen kézbe az ellenállás letörését. Domonkos apácakolostorok, mint a Margit-szigeti, fehérvári, veszprémi, pécsi komáromi, szegedi, de legfőképpen Erdélyben a kolozsvári, szatmárnémeti, brassói, besztercei, segesvári apácák vagyona ekkor már oly nagy volt, hogy az ország legnagyobb gazdasági hatalmát jelentették. Vám- és révjogok, árumegállítók, vásári privilégiumok állandó és nagy jövedelmet biztosítottak nekik a hatalmas és az egész országot behálózó birtokokkal, melyeket századok alatt a kolostorba lépő főúri családok leányai hozományként adtak kolostoraiknak. Ugyanez a helyzet a Klarissza, ferences-apácákkal, bár a szegénység fogadalmával lépnek a szerzetbe, gazdagságuknak se szeri, se száma. A pápák kiváltságokkal halmozzák el őket, és hogy a keményebb fegyelem nyüge alól szabaduljanak, egyenesen a Szentszéknek vetik

magukat alá, és vezetőik, a "fejedelemasszonyok" egész udvart tartanak maguknak, nagy adókat fizetve a pápai kincstárnak, hogy szabadosságukat megtarthassák.

A reformpápák igyekeznek a visszaéléseket elfojtani és újból szabadkezet adnak a férfiszervezeteknek, hogy a régi szegénységi eszmény tisztaságát helyreállítsák. Episcopi János 1466 óta teljhatalmú megbízott és inkvizítor a magyar apácák felett. Nagyobb harcot kellett folytatnia, mint elődjeinek az eretnek-irtásban. Rendi jelentések egész sora említi, hogy a szerzetesnőket erőszakkal megfosztják egyházi ruháiktól, kituszkolják őket a kolostorból. Tömeges áthelyezésekkel egyik városból a másikba, állandó mozgásban tartják őket, hogy fanatikus összetartásukat megtörjék. János fráter a korbácsot is alkalmazza a böjtöltetés és magánzárkák mellett azokkal szemben, akik nem engedelmeskednek parancsainak. IV. Sixtus pápa belső, egyházi reformjainak végrehajtására, egymás után nevezi ki az inkvizítorokat az alsópapság és szerzetesek körében terjedő "kelyhes mozgalommal" szemben. Podjebrád cseh király kiközösítése huszitzmusa miatt a kornak egyik legnagyobb egyházi botránya. Mátyás király maga is két irányban kénytelen hadierejét lekötöni: a cseh szakadár mozgalommal és a török veszedelemmel szemben. A pápai udvarban működő "Magister Sacri Palatii" - penitenciamesterek tisztjét ebben az időben javarészt a magyar domonkos szerzetesek töltik be és a pápa bizalma bennük látja a legjobb munkaerőket tervei végrehajtására. Így nevezte ki IV. Sixtus kassai Ignácia Miklóst 1483 okt. 28-án Magyar- és Csehország főinkvizítorává. Jellemző a kinevező pápai bulla az akkori magyar vallási viszonyokra: "Miután a Magyar Királyság és a szomszédos Csehország területén nagyon sok a tévelygő és eretnek, akikről hallunk, és mint tudjuk, hogy ebben az időben ott semmiféle eretnek-ellenes inkvizítor nem működik a hit tisztaságának védelmére. Vágyva arra, hogy a jelzett vidékeken a hit tisztasága újból ragyogjon és az eretnekségek kiirtassanak, téged a kassai Domonkos-rendiek

szerzetéből való teológiai mestert, Ignácia Miklóst kinevezünk a gonosz eretnekségek inkvizítorává az egész Királyság területén, a fenséges Magyar Király összes birodalmaiban és egyben megbízunk az Apostoli Szentszék általános prédikátori tisztjével is." (215)

Az új inkvizítor feladata a felvidéki városok ellenőrzése volt a husziták és a kelyhesek ellen. Csendes munkájáról csak annyit tudunk, hogy az országnagyokat sorra látogatva meggyőzi őket, hogy minden erejüket összpontosítsák az egyre közelebbi török veszedelem ellen és a vallási egységet védjék meg a huszitákkal szemben.

Sokkal nagyobb kavarodást idézett elő Brünni Bálint inkvizítori kinevezése 1488-ban (Valentin de Brunna bohemio) egész Magyarország és a szomszédos Csehország területére. Ő már keményebben vette tisztségével járó feladatát és hírhedt volt a mezítelen asszonyok ostromozásairól. Az eléje vitt huszitákat, főképp asszonyokat a kolostorok kapuja előtt pőrőre vetkeztetve, korbácsolással véresre verte. Selmechányán egy Sura nevű özvegyet annyira megfenyített, hogy a szerencsétlen behalt sebeibe. A város polgármestere a piactéren nyilvános ravatalon virrasztót tartott a hulla felett és a felbőszült nép megrohanta a kolostort és követelte Bálint kiadását. Az inkvizítor egyházi díszbe öltözve, papi hatalmának a jelvényével, a stórával nyakán és inkvizítori szimbólumával, a keresztfogantyús pálcával kezében, megjelent a tömeg előtt. Határozottsága és nyugalma annyira megdöbbenetette a tömeget, hogy szabad elvonulást engedett neki. Az esztergomi érsek közbelépésére azonban a rendi felettesek a pápa megkérdezése nélkül, visszavonták inkvizítori megbízását és kiutasították Magyarország területéről, megtoldva büntetését azzal, hogy tíz évig cseh földről Magyarország területére nem léphet (216). A pápa közbejárására csak annyit módosítottak a végzésen, hogy visszavonták az egész ország területéről való kitiltást, mert szülőföldjére sem engedték őt be az ottani kolostorok, és megelégedtek azzal, hogy a magyar tartományfőnök engedélye nélkül tíz évig Selmechánya környékére

sem mehetett (217}

206.. III. Incze pápa levele legátusához: "Recibimus itteras, quas tua nobis fraternitas destinavit... gaudeamus autem et in Domino commendamus quod inter gentes prius ignotas et populos linguae quam non noveras, que estudias..." MIGNE PP. LL. Vol. 216. 1238. old.

207. Kassai kódex: ". .. adultera transformavit palacium tuum prostibulo..." Anno 1285.

208. THEINER: i. m. I. 526-7.

209. "...rex etiam curabatur vaporibus aquarum secundum instructionem magorom paganorum..." Kassai Kódex, anno 1283.

210. "flagellant mulieres nudis carnibus..." U. o. 1352.

211. FARLATI: Illyria Sacra. III. 317.

212. THEINER: i.m.671

213. HERGENRÖTHER: i. m. 1V. 464.

214. Magyarországi városok régi számadáskönyvei. (Nagyszombat) 133. old.

215. Arch. Vaticanum. Reg. 677. Fol. 325.: "Cum per Regnum Ongariae (sic!) in quo multi errores, haeresesque auditi sunt, nullus ibi haereticae pravitatis inquisitor existat... Nos cupientes ut errore et haereses huiusmodi poenitus extirpentur ac fidei praedictae lumen in illis partibus elucescat, te Nicolaum Ignacii de Cassovia ordinis fratrum paedicatorum et theologiae professorem haeticis pravitatis inquisitorem per totum Regnum et universum dominium serenissimi in Christo regis Ongariae Bohemiaeque instituimus, ac etiam insuper te generalem Apostolicae Sedis predicatorem in Regno atque dominio Ongariae et Bohemae instituimus et deputamus"

216. "Magister Valentinus de Brunna bohemió expulsatur confinibus Ungariae non obstante breve Apostolico et privatur privilegiis. inquisitorum propter scandalum horribile in civitate Selmiciensis". Kassai kódex: anno 1488.

217. Domonkos Rendi Levéltár Róma: Regesta 1489. J. 159/a.

"Magister Valentinus de Brunna privatur omnibus gratiis et infra decem annos non possit sine licentia provincial accedere ad conventum et civitatem Selmiciensem."

Az utolsó inkvizítorok sorából érdemes megemlíteni Michael de Oriente nevét. Francia származású volt és Konstantinápoly elfoglalása előtt a perai Domonkos-rendi Szent Miklós kolostor francia szerzetesei között tanult. A pápa bizalma 1498-ban emeli az inkvizítorok székébe. Lángoló szenvedéllyel szervezi a törökök elleni országos hangulatot egy esetleges keresztes hadjáratra, de az inkvizíció terén már semmi működést sem fejt ki. VI. Sándor pápa 1501-ben a már török kézen levő Bosznia püspökévé és egyben magyar inkvizítorrá

Polner Gábor nagyszombati származású szász dominikánus személyében talált méltó utódot. Mihály halála után Polner egyben a pécsi püspök segítőjeként a délvidéki részek várkatonaságát és a királyi hadsereget látogatta, hogy harcias szellemüket fokozza a török ellen.

A legutolsó inkvizítorról a Kassai kódex 1518-ból emlékezik meg a következő szavakkal: "Körmendi Gáspár fráter tiltakozik Nemay János Komárom várparancsnokánál, hogy a városban levő két öreg Domonkosrendi szerzetest a várplébániában szállásolta és a kolostort az istentelen lutherista eretnekeknek engedte át."

A Magyar Páltól Körmendi Gáspárig felvonuló magyarországi inkvizítorok sora, 1222 és 1529 között hitvédelmi intézkedésükkel a hazai egyháztörténelem háromszázados küzdelmét tárják fel a hozzájuk csatlakozó és általuk irányított helyi eretnekirtókkal együtt. Ezeknek a teológiában és egyházjogban kiművelt szerzeteseknek a tevékenységét analizáljuk a továbbiak során.

VI.

NYELVEMLÉKEINK AZ INKVIZÍCIÓ MÉRLEGÉN

Irodalomtörténelmünk a "Halotti beszédet" és a "Löveni Mária Sirmalmat" ismeri, mint az első magyar nyelvemlékeket. Liturgikus latinnyelvű könyvekben megbújva, a véletlen mentette át őket korunkra és úgy tekintjük őket, mint irodalmi anyanyelvűségünk gyöngyeit. Pedig ezek csak apró morzsák, töredékek csupán egy már századokkal idősebb magyar nyelvű irodalomból. Erősen téved az az irodalomtörténeti szemlélet, amely; tagadja még csak a lehetőségét is annak, hogy ilyen magyar szellemi termékek egyáltalán léteztek. Megokolásul azt hozzák döntő bizonyítékkul, hogy miután nem létezett Magyarországon olyan irodalmi igény mint sürgető szükségyszerűség, amely írásra ösztökélte volna a magyar írástudókat, nem is létezhetett irodalom sem. Ezt a véleményt főképp Thienemann Tivadar képviseli az újabb irodalomtörténészek közül. Szerinte az egyedüli olvasni vágyó réteg a városi polgárság volt és miután ilyen magyar földön nem létezett, irodalom sem létezhetett (218). Röviden megfogalmazott tételük szerint "tatárjárásra és egyéb nemzeti szerencsétlenségre hárítani a magyar szellemi sivárságot, a nemzeti nyelvű könyvek pusztulását, romantikus és felbuzdult képzeletvilág szüleményének kell tartanunk, mert a magyarságnak nem voltak ilyen könyvei". Ez a "hivatalos" felfogás, mint látjuk, nyugati párhuzamokból indul ki, de főképp a városi polgári réteg, mint egyedül irodalmat igénylő elem, magyarföldi hiányából.

Hozzászoktunk, hogy népünk minden kultúrmegmozdulását, művészi alkotásait, legendáit nyugati szemléletből indulva, nyugati mércével mérje a hivatalos tudós gárda. Pedig egy frissen és az európai szellemnek idegenszerű alkotó vággyal érkező ázsiai népnek a kultúrája, művészete és legendái is ázsiai gyökérből táplálkoztak. Keleten is voltak már sokkal előbb, mint nyugaton magasfokú kultúrák, a kereszténység dogmákba merevedett tanításától elütő tiszta erkölcsű vallások, keleti fantázia szötte színes legendák, hősi eposzok és a magyar nép, amely "mint tövis fűródott Európa szívébe a 9.

század végén" hosszú vándorútján, míg visszatért "Attila örökébe", nem ment el mellettük érzéketlen közönnyel. A magyar népléleknek éppen ázsiai származása miatt felfokozott, kultúrigényei voltak.

Ha egykorú keleti életszemléletből indulna ki a magyar irodalomtörténet, akkor meglepő eredményekre jutna a párhuzamok, összehasonlítások útján. A tatárok kultúra-pusztításáról például csak Halagu kán szerepét kell ismernünk. 1260-ban elfoglalva a szíriai alamus várat, ahol már akkor a muzulmán világ hatalmas csillagvizsgáló intézete működött, áttelepítette a több, mint 400.000 kötetnyi könyvtárat, amelyet a tatárjárás Kelet-Európában és a kaukázusi államokban összeharácsolt (219). Ebben a korban, amikor hazánkban egy bibliáért két falut adtak tizenkét ekényi földdel, kétszáz jobbággal (220).

Bayantu kán (uralk. 1312-1320) Anjou-házi királyaink kortársa, Csoski Odsir kolduló szerzetessel ezer példányban nyomtatta ki "stupával" az egyik legnépszerűbb vallási könyvet és azt ingyen szétosztatta a nyájak mellé rendelt pásztornepek között (221).

A "véletlenek törvényszerűsége" úgy akarta, hogy ebből az ezer példányból csak egyetlen maradjon a turfáni öskolostorok homokba temetett romjai alatt és ez az egy példány is csak 22 oldalnyi töredék az eredeti 168-ból.

A példának hozott "keleti" adatok megdöbbentő erővel mutatják a következő tételek igazságát:

- 1.) volt a keleti pásztornepeknek is kultúrigénye még nyájaiak őrzése közepette is;
- 2.) ezt a kultúrigényt ki is elégítették könyvvel;
- 3.) nemcsak a gazdag kereskedő és katona osztály jutott betűhöz (ami nyugaton a városi polgárok privilégiuma!) hanem a szegényebb népelemek is és
- 4.) az 1000 példányból csak egynek a töredékét sikerült megtalálni.

A rideg "tárgyilagosság", amellyel irodalmi anyanyelvűségünk lehetőségeit kutatták és kutadják a német városkutató párhuzamokba temetkező elkötelezett irodalomtörténészeink, ma már joggal akarja felszámolni a "romantikus" képzeletvilághoz tartozó és valóságban nem létező magyarnyelvű irodalmat. A Jagelló-korszak

alatt íródott és a Nyulak-szigeti kolostor szorgos iratmásoló apácáinak, Ráskai Leonak, Sövényházi Mártának kódex-gyöngyei az 1500-as századfordulóról csak egy kolostori közösségnek lelki igényeit volt hivatva kielégíteni. A szigeti klastrom azonban csak egy csepp volt a tengerben. A magyar nyelv mézét, zamatát sóvárgó többmillió néplelke igényelte nemzeti öntudatában történelmének hősi eposzait, faja eredet-legendáit, gyermekeinek szőtt színekkel tobzódó meséit. Ez a lelki igény nem a Jagellók korában született: évszázadok előzték meg az apáca-irodalmat magyar nyelven.

Voltak magyar könyvek és írások már a 12. században is. Elég csak a Nyulak-szigetén élt és halt nagy magyar vezeklőnek, Árpádházi Margitnak a szentté avatási perét bevezető jegyzőkönyvek tanúságát felidézni. Mikor a 17. században Lósy esztergomi prímás parancsára felnyitották Margit koporsóját, teteme mellett találtak egy 1271 augusztus 1-éről dátumozott iratot. A pápai szenttéavató vizsgálóbizottság jegyzőkönyve volt ez, Artolus velencei kalmár tolmácsolásában a kihallgatott tanúk vallomásáról (224), Az egyik tanú szerint a kolostorban ősi idők óta, még mikor az apácák a veszprémi közösségben éltek, tehát a 13. század legelején, magyarul olvasták a Passiót, Krisztus szenvedéseit (225). Miután a Passió az Újszövetségnek nagy részét kitölti, fel kell tételeznünk, hogy az első, okiratszerűleg említett magyarnyelvű Biblia fordításáról van szó (226), De nem ez az egyetlen eset és nyom a magyar Bibliáról. A 14. század elején a firenzei kolostorban, ahol az inkvizíció "könyvcenzorai" működtek, élt Pasavanti fráter domonkos-rendi szerzetes és hivatalos könyvcenzor. Ő mondja egy kezébe került magyar Bibliáról az első, idegen ajakról elhangzó "könyvkritikát" azzal, hogy "scurolinguaggio"-ja, "homályos nyelvezete" van (227). A másik adat szintén egy domonkos szerzetestől; a francia Guarinus rendfőnöktől származik, aki Árpádházi Szent Margit életének legendájával kapcsolatban említ egy nagyobb terjedelmű magyar Bibliát. (228),

Az említett firenzei könyvcenzúra volt az inkvizíció által kijelölt fórum a hit tisztaságát veszélyeztető könyvek és iratok ellenőrzésére. A magyarországi inkvizíciós perekben egész sora szerepel magyar

Bibliáknak, az "istentelen manicheizmus" vádjával illetett írásoknak, szentek legendáinak, csillagászati és madárjós könyveknek, alkimista jegyzeteknek, amelyek nagyobb része - ha azokat nem égették el - ide került.

Az inkvizíció szövegvizsgálatai, kemény szigorral végrehajtott kritikája legalább ebben a formában, ahogy feljegyezte az elkobzott könyvek címeit és azok tulajdonosait, nagy távlatokat nyit - akaratlanul - egy valóban nemcsak létezett, hanem sokszerű és országszerte elterjedt magyar nyelvű irodalomról. Miután a hit védelmét szolgálta, természetszerűleg elsősorban a Biblia latin- és magyar nyelvű példányaait vizsgálta felül.

Ezt a feladatát a hitélet és dogmatikus ortodox vallás törvényeihez mindenek felett ragaszkodva, nagy tárgyilagossággal hajtotta végre. Épp azért nem szabad elfelednünk, hogy nem negatív pusztító szándék vezette még akkor sem, ha a Bibliát máglyára dobatta. Az egyház védekezése volt ez tanai tisztaságának érdekében a 13. század óta annyira elterjedt hamisított szövegű Bibliák, csonkított szentírások és az esetleg tévedésekre vezető helytelen fordítások ellen.

A latin nyelvű biblia szövegek sem voltak a 13. század elején egységesek és az Ószövetségi Biblia különösen sok változatban, eléggé nagy eltéréseket mutatott. A Szent Jeromos fordította Vulgata, eredeti héber szövege után, vagy a görögből fordított u. n.

Septuaginta, a századok folyamán sokat csiszolódtak (229). Maga az inkvizítor Domonkos-rend sem fogadott el akármilyen szöveget, hanem mindjárt megalakulása első éveiben Toulouseban tartott, 1229. évi káptalanján "bibliajavító" bizottságot állít fel a Szent Jakab kolostorban (230). Ez a bizottság, amely egy lombardi, egy német, egy francia és egy angol szerzetesből állt, azonnal elvetette az u. n. Sensi fordítást (231). Minden biblikus szöveget be kellett szolgáltatni a Szent Jakab kolostornak, ahol annak orthodoxyját, szövegének épségét szorgosan felülvizsgálták.

Nagy gondot fordítottak arra is, hogy laikusok kezébe Biblia ne kerüljön. Bár ezt a tilalmat a toulousei 1229-es zsinat is meghozta, a Domonkos-rendiek azt is megtiltják, hogy a velük szerzetesi közösségben élő dolgozó testvérek (frates conversi) Bibliát

olvassanak, vagy ilyen kezükbe kerülhessen (232). Egy Bertalan nevű szerzetes 1240-ben valahol szerzett magának egy Bibliát, amiért a rendi nagy káptalan súlyos büntetésben részesítette (233}. Szigorúan tilalmazták a latin szövegek magyarra való fordítását. A dolgozó frátereket, vagy a női kolostorokat lelki gondozásban részesítettő papszerzeteseknek még csak jegyzetet sem volt, szabad készíteniök, hogy hallgatóságuk előtt könnyebben fordíthassanak (234). Az egyetemi hallgatók sem készíthettek maguknak "quaternost", vagyis jegyzetfüzetet. Csak a szöveget írhatták le pontosan és azt is a mesternek a jelenlétében. Széles margót kellett hagyniok üresen, ahova később a kommentárokat írták (235).

A magyar könyvinkvizíció folyamán nagyon szigorúan büntették a "könyvrejtegetőket". Attól eltekintve, hogy könyveiket, Bibliájukat elkobozták, a máglyahalál veszélye is leselkedett rájuk. Mégis majdnem minden esetben titokban tartják a könyvek hollétét (256). A kódexek a 13. században, még akkor is, ha csak egyszerű másolatok voltak minden "illuminálás" díszítés, miniatúrafestés, vagy "iniciálé"-díszes kezdőbetűk nélkül, roppant nagy értéket képviseltek. A magányosoknál családról családra öröklődtek, a kolostorokban pedig szigorú előírás szerint "catenatus", láncra verve tartották őket a könyvtár falába illesztett vaskarikához rögzítve, vagy a liturgikus könyveket a "pulpitus" olvasóállvány láncához erősítve a kódex fatáblás bőrbevont gerincét. A Domonkos-rend még 1323-bon is hoz ilyen rendeletet, hogy "a láncos könyvekre különös gonddal figyeljenek" (237), Ha a kézirat díszítésekkel, képekkel is ékeskedett, akkor még nagyobb értéket képviselt.

Hogy a szegényebb réteg is olvashasson, megszületett az egyszerű kézirat "Biblia Pauperum" - Szegények Bibliája, mely a 12. század óta nagy elterjedtségnek örvendett a Lyoni szegények és valdensek eretneksége nyomán, de valódi népszerűsége a 14. század vége felé a legnagyobb. Rövid célzatosan összeválogatott szövegek, kézirat másolatok, melyeket a szegény vándorprédikátorok használtak evangéliumi fejtegetésükhöz (237/a) Az egyetemek lezüllött diákjai mindig ügyesen tudták kamatoztatni felületes jártasságukat e téren. Miután a korszellem amúgy is átítatódott bizonyos

reformkövetelésekkel az egyházzal és fennálló társadalmi renddel szemben, könnyít volt ezeket a "szegény-bibliákat" értékesíteni, mert az összeválogatott szövegek főképpen az evangéliumi szegénység eszméinek szándékolt csoportosításaként megkönnyítették a vallási vitákhoz szükséges citátumok láncolatát.

Főképp vásári tömegekben jelentkeztek ezek a vándorprédikátorok, vagy céhekbe tömörült iparosok körében igyekeztek nemcsak eszméiket elterjeszteni, hanem egyúttal a >Biblia Pauperumokat" áruba bocsátani. A hitvédő inkvizítorok gyanúja nyomon kísért minden idegent, jövevényt a Teuton János szervezte "Militia Christi" útján. A német városi polgárság volt e téren a legmegbízhatóbb elem. A Felvidék városaiban sűrűn találkozunk ilyen irányú adatokkal. Kassa város inkvizitora fráter Orbán 1289-ben Lőcsén, Bártfán, Körmöcbányán és a környező falvakban tartott "könyvrazziája" során 85 ilyen "biblia pauperum"-ot kobozott el, melynek gyakorta adta a "diabolica" - ördögi - jelzőt. (238), A tulajdonosok mindig idegen nevű, javarészt "cipszer" címisek. Hogy a könyvek kelendőségét biztosítsák, sokszor képekkel is díszítették, hogy azok didaktikus értékét az esetleg olvasni nem tudók számára is némiképp érthetővé tegyék.

Mindenesetre feltűnő, hogy a "Biblia Pauperum" főképpen a Felvidéken volt elterjedve és jellegzetes polgári olvasnivaló és az inkvizíció többszöri kutatásai ellenére újra és újra felbukkannak a sokat használt kéziratok. Hogy megdrágítsák, színesre festik kezdőbetűit.

A csatári monostor egy ilyen festett bibliáját 1256-ban Guthkeled Vid mester elzálogosította egy Farkas nevű magyar zsidónak, aki viszont továbbadta az admonti kolostor osztrák szerzeteseinek. Vid mester kárpótlásul két falut adott összes járandóságaival együtt a csatári szerzeteseknek(239), volt ez, mert a 13. század elején és a 14. század végén Európaszerte elharapódzott a pénzvágy, időnyerés szempontjából gyakorolt szövegek lerövidítése, kivonatolása, amelyeket teljes szöveg értékében adtak el drága pénzen. Nemcsak szegény írástudó falusi papok, nyomorgó egyetemi hallgatók tartották fenn ezen a módon magukat, hanem a világhírű párizsi egyetem

keretén belül, működő "bibliothecari" könyvkereskedők is ezen az úton igyekeztek meggazdagodni.

Roger Bacon, a híres ferences skolasztikus hosszadalmasan foglalkozik ezeknek "az eretnekeknél gyalázatosabb, tisztességtelen tógákban járó írástudóknak törvénytelen üzleteivel" Szerinte a máglyát is megérdemelnék, mert elrejtik a lehetőséget azok elől, akik szorgos gonddal igyekeznek az Írás szövegeit megismerni. Tőle tudjuk, hogy 1275-ben a párisi egyetem rektora kénytelen volt elrendelni a "bibliothecariusok" kötelező eskütételét, hogy csak teljes és hamisítatlan szöveget adnak el(240).

Magyar szempontból sokkal nagyobb veszélyt jelentett a prágai Károly-egyetem szegény diákjainak széles körben elterjedt bibliai és más szövegek hamisítása. Ők már iparszerűen üzték a bibliagyártást. Nagy Lajos királyunk egyik argumentuma a pécsi egyetem sietős felállítására éppen a magyar könyvinkvizíció során felderített nagyszámú hamisítvány és csonkított, tudományos szövegek voltak. Való igaz, hogy a prágai 1348-ban IV. Károly német-római császár és cseh király által alapított egyetem hallgatósága javarészből Európa szegény tanulóiból verbuválódott és a megnehezült élelmezést másolásokkal igyekezett feljavítani. Reánk maradt tréfás verseikben maguk is bevallják üzemüket: "A szegény skolasztikusok az iskolákban tanulnak - és nagyfokú szegényükben nem szívesed koldulnak. Szerény, kicsi írásokat íme néktek írunk, hogy kapjanak valamit töletek, mert vizet azt nem isznak..."(242). Tehát egy kis "írásbeli munkára" szívesen vállalkoznak, hogy italra - csak víz ne legyen - költhessék. Az egyetemi hallgatók egyébként ebben a városban hírhedtek voltak arról is, hogy burkoltan vagy nyíltan, de mindig a fennálló egyházi és társadalmi rend ellenlábasaként szerepeltek (243). A prágai egyetem "jelzésével ellátott írások, bibliai zöme csonka és hamisított szövegű és nagyban hozzájárul a későbbi huszitizmus szellemi előkészítéséhez a következő században. XI I. Benedek pápa hadjáratot indít a "biblias carolinas" ellen, de már nem a Domonkos-rendiek, hanem a ferencesek vezetésével. Az esztergomi ferences kolostor tagjai Nagy Lajos különleges támogatásával Pozsonyban, Nagyszombatban, Bártfán, Lőcsén és

Szatmáron nagyméretű bibliaégetéssel igyekeztek elnyomni a prágai hamisítványok elterjedt tömegét (244).

VI. Kelemen avignoni pápa ismét a domonkosokra bízta ezt a feladatot fráter Gyárfás fehérvári perjel vezetésével. Éles vitákat váltott ki a nevezett eljárása a szepesi káptalan több tagjával szemben, akik nem helyeselték a könyvek megsemmisítését, amely őket is érzékenyen érintette, miután saját könyvkereskedésük volt épp a "carolinas" jelzésű Bibliákból és egyéb teológiai iratokból (245). Még Zsigmond király korában is akadtak esetek, amikor az inkvizíció szöveghamisítással találkozott 1418-ban, de már nem bibliai szöveget csonkítottak, hanem Aquinói Szent Tamás Compendiumának 3 kötetét. Legérdekesebb és a "véletlenek összejátszásából" született adatunk, egy augsburgi ilyen nemű hamisítvány. A memlingi származású Zeagg Burkhard önéletrajza szerint érdemes nyomon követni a szöveghamisítók eljárását, könyveik árúba bocsátását és az üzleti "hasznot", amellyel egy ilyen folyamat járt. Az önéletrajz szerint a korán árvaságra jutott fiatal fiút plébános nagybátyja tanította meg írni és szöveget másolni. Miután a plébános meghalt, a szerencsétlen fiú ismét utcára kerül és sok csavargás, koldulás és bordélyozás után egy kitalált leánnyal házasságot köt. Megélhetésükre nincs más mód mint a szövegmásolás. Egy városi paptól megbízást kap Szent Tamás Summájának a másolására és ívenként 4 "groschent" kap jutalmul. Neje fonással is segíti. Sokszor éjjel is dolgoznak és másolgatnak, úgy hogy egészen jól kezd menni a soruk. Burkhard zsoldos katona lesz Augsburgban, ahonnan a városi tanács, miután megtudja, hogy írástudó, követségbe küldi Székesfehérvárra Zsigmond király udvarába. Itt igyekezett diplomáciai követség ürügye alatt üzletet kötni és az Augsburgból magával hozott kész Summákat árúba bocsátani. A véletlen úgy hozta, hogy éppen Salamon fia Péter Domonkos-rendi perjelnek kínálta fel megvételre, aki nemcsak a Summának nagy ismerője és korának ismert teológusa volt, hanem Magyarország akkori főinkvizítora is. Súlyos pénzbírsággal, könyvei elkobzásával fizetett és szerencsétlenségben szerencséje volt, hogy külföldi kapcsolatai, követségével együttjáró bizonyos fokú "mentessége" szabadította meg, hogy a "világi hatalom karjának"

kiszolgáltassák, ami hosszú várfogságot jelentett volna (246)
Az inkvizíciós jegyzőkönyvekben szereplő latin- és magyarnyelvű Bibliák, szentek legendái és egyéb iratok, elveszett nyelvmemlékeink sorát gazdagították. Anyanyelvűségünk elveszett írásos bizonyítékait érdemes felsorolni.

Benedek tatai presbiter-plébános 1238-ban adott számot Damasus fráter inkvizitor előtt egy csonkított, vagy rosszul fordított magyar Szent Lukács evangéliumról. A vádbafogott plébános vallomása szerint, azért nem jelentette be a jelzett munkát, mert az általa használt misekönyvvel volt egybekötve. Eredetére vonatkozólag csak annyit tudott mondani, hogy elődjétől, a Szent Demeter templom papjától származik és hogy az elhalt plébános özvegyétől, aki nagy szegénységben él, vásárolta meg. Miután fráter Damasus csonkának és értelmetlennek találta a szöveget, amelyet egyébként régi volta miatt már-már alig lehetett olvasni, szétválasztatta a missale-misekönyvtől és felhasználva az egybegyűlt hívősereg jelenlétét, nagy beszédet tartott a hit tanainak tisztaságáról és egységéről, majd ünnepélyesen a templom mellett elégették a kifogásolt iratrészt több "scripta curiosa" kíséretében (247).

Ez az első elégetett magyar szentírás szövegről szóló adatunk. Egyben azt is látjuk belőle, hogy a szegényebb egyházak, templomok birtokában levő ilyenmű iratok rendszerint nem szerepelnek egyedül, hanem más jámbor könyvekkel együtt. Kétségtelen, hogy a nép előtt adandó alkalmakkal felolvasták a magyarnyelvű szövegeket. De a Legfontosabb következtetés az 1238-ban elégetett nyelvmemlékekből az, hogy miután a perakta szerint a szövege a "használat miatt már alig olvasható", hogy egy legalább is 12. századi magyar evangéliumról kapunk hírt.

Van ugyan régebbi könyvinkvizíció is, a pontosan tíz évvel korábbi, 1228-ban az erdélyi szászok falvaiban lezajlott könyvelkobzásokról, de mint látni fogjuk, ezekben az esetekben, ahol 12 könyvet koboztak el, nincs említés sem azok szövegéről, sem nyelvéről; feltételezzük, hogy vagy latin, vagy esetleg németnyelvű könyvekről van szó. 1228 Szent Vince vértanú napján (január 22) Gerhardus segesvári perjel vezetésével Renaldus erdélyi püspök felkérésére egy hármastagú

bizottság végigjárta Regun (Szászrégen), Oronos Winch és Erkw (Szászkerked) falvakat, hogy az esetleges lappangó és be nem jelentett Bibliákat kinyomozzák és megvizsgálják. Miután a falvakban ellenállásra találtak, két hét múlva visszatértek az Aba nembéli Leusták fia Olbodas comes és fegyveresei kíséretében és 12 könyvet koboztak el (248).

Ugyancsak ebben az esztendőben Corlardus comes védelme alatt a kolozsvári Wolfgang inkvizítor Deés környékén, főképp azonban Káld községben folytatott eljárást, ahol "a régi pogányság fészke" volt. Sajnálatos módon, nincs részletezve az elkobzott "scripta curiosa" gyűjtőcím alatt említett könyvek tartalma, sem száma, de van egy nagyon sokat sejtető mondata "ismeretlen betűkkel" voltak írva. Ez a megjegyzés, miután megelőzi a tájékoztatás, hogy az "rég pogányság fészke" volt, a kis Káld község azt a gyanút kelti fel bennünk, hogy esetleg rovásírásos, régi magyar iratokról történik az első okiratszerű említés. Az inkvizítor, Wolfgang német származású kolozsvári dominikánus valószínűleg nem tudott magyarul és nem ismerhette az ősi, de akkoriban még divatozó rovásírás t, még kevésbé az írásk szövegét, azért adta a "scripta euriosa" gyűjtőnevet azok részletes felsorolása helyett. Szerencsére Wolfgang perjel kutatóútja nem fejeződött be Káld faluban, hanem a vidékére is kiterjedt szorgossága. Az Ilmod patakocska és Guratanus (Gyertyános?) erdő közötti "remeteségben" élő Regwes (Regős?) nevű magányos öregtől elkobozott egy könyvet: "az istentelen manicheista" és a vádlott által "legenda Elexi"-nek nevezett "ismeretlen betűkkel" rótt írást (249)Később látni fogjuk, mekkora jelentősége van a "manicheista" jelzőnek és még inkább a "legenda Elexi" könyvnek, amely őseink Kaukázusból magukkal hozott legendacsoportjának egy része (250). Ez a "Szent Elek legenda" a Nyulak-szigeti kolostor könyvei között is szerepel (251), nyugateurópai elterjedtsége épp a magyarság által oly sokáig megőrzött Buddha-legendacsoport egy gyöngyszemének tekinthető (252).

Érdeemes felsorolni a "Barlaam és Jozsafát" legendák gyűjtőneve alatt az európai irodalomtörténészek és "hagiografusok" által annyit vitatott Buddha-mondák leszármazottjait, az eddig már ismertetett "legenda

Elaxis" mellett. A tatárjárás utáni időkben Krizostom segesvári perjel talált eretnekgyanús könyveket a Torda melletti Daág villában, Kelnuk faluban egy Chily nevű magyar birtokában. Ez az 1254-ből származó adat is "egy sötét manicheusi" könyvről szól "sancti falsificati" - hamisított szentek címén. Az ugyanebben a faluban Ebel fia Teel tulajdonát képezte az inkvizíció által elkobzott, de már pontos címmel jelzett "Vitasti Alesi", tehát Szent Elek élete. Ugyancsak a jelzett könyvcenzor jegyezte fel a Brassó melletti Zanchatelek (Sanchatewluki) Erwyn (Erőny?) nevű magyar "scriptum manicheicum" könyvét cím és közelebbi adat nélkül (253), 1272-ben Berthold, a kerti cisztercita apát felkérésére a brassói "tiszteletreméltó asszony Aglent" birtokában levő alexandriai Szent Katalin legendáját vizsgálta felül a Gyulafehérváron működő könyvinkvizítor (254).

A Kökényes Renholtli nemzetségbeli Mykod comes védelme alatt működő könyvvizsgálók 1288-ban Turuskun várát, Alsóvincet Barabuch falu Muhy nevű villáját, Sáros telkét és Paptelkét kutatták fel az ott elterjedt, eretnekgyanús könyvek felderítésére. A jegyzőkönyvek nem említik, az inkvizítorok nevét, de miután Mykod comes a kolozsvári perjellel, Gellértsel ugyanezekben az években járta a székely falvakat, feltételezzük, hogy az ő nevéhez fűződik a jelzett falvakban "aratott siker": huszonzét gyanús iratot koboztak el, közöttük a nyolc "lingua vernacula" tehát magyarnyelvű Szent Katalin és antiókiiai Margit életét (255).

218. THIENEMANN T.: „Városi élet a magyar középkorban.”

MINERVA (1923). 41. - 69. old.

219. ALDO MIELI: "El mundo islamico y el occidente medieval cristiano" Bs. As. 1848. 171 oldal. ..

220. DEDEK C. L.: Árpádkori irodalmi emlékek. Budapest. I. 76. é. n.

223. HAENISCH E.: Mongolica der Berliner Turfan Sammlung. Berlin 1954

224. MONUMENTA E. VESPRIMIENSIS. I. kötet bevezető szavai 50. old.

225. "Per totam quindenam ante Pascha occupabatur in memoria

- Dominicae Passionis et historiam passionis sibi legi vulgaliter faciebat..." ACTA SANCTORUM: Januarius a 903.
226. V. ö. 224. jegyzet 234. old.
227. KARDOS T.: "A HUSZITA BIBLIA" Budapest 1953. Magyar Nyelvtudományi Társaság 82. szám 44. old.
228. V. ö: 225. jegyzet.
229. KATHOLISCH KIRCHENLEXIKON. "Bibel" szó alatt.
230. WALZ A.: "Vom Buchwesen im Predigeorden bis zum Jahre 1180." Festschrift M. Grabmann. Különlenyomat 117.
231. MONUMENTA ORDINIS FRATRUM PRAEDICATORUM III 9. - 82.
- 232: LABBEI: "Collectio Cociliorum Tolosanorum" T. IX. 427. 14. kánon.
233. "Propter modum notabilem aquirendi." MONUMENTA O. P. III. 17.
234. WALZ A.: i. m. 119.
235. MONUMENTA O. P. II. 47. és "...curet prior provincialis... quoniam studentes ne scribant quaternos..." DENIFLE: Chartularium Universitatis Parisiensis I 133.
236. Kassai kódex: 1237. "Multi obstinati excondent biblias non obstante periculi mortnis eis afflictis..."
237. "...Libri in cathenis et in armario communi usi deputati sunt." Fr. Herveus Britone rendfőnök parancsa az 1323. évi barcelonai nagykáptalanon.
- 237/a. A "Magyar Helikon" kiadó jelentette meg 1966 karácsonyra az esztergomi "Biblia Pauperum" hasonmását. A mű kritikáját (Kovács Zoltán tollából) közöljük, hogy az ilyen természetű iratok európai elterjedését felmérhessük. Mint látni fogjuk, Magyarország is beletartozott ezekbe az eretnek mozgalmakba. Mint annyi más sorstársa, ez a könyv is Itáliába került. A "Biblia Pauperum" a szegények bibliája, a középkori keresztény lelkiség egyik jellegzetes terméke. Kialakulását a 12. századtól a 15. század végéig a fennmaradt emlékeken követhetjük. Az: Újszövetség legfontosabb eseményeit, Krisztus életének titkait mutatja be, hozza annak előképeit az Ószövetségből, képekbe és rövid magyarázatokba foglalva adja az

üdvösség történetét. A szegények bibliája elnevezés a legnagyobb valószínűség szerint azokra a szegény vándorprédikátorokra vonatkozik, akik számára ezek a szentírási kivonatok készültek, s talán összefüggésben van a 12. századtól Európa szerte elhatalmasodó, reformokat követelő eretnek mozgalmakkal is. A magukat Krisztus szegényeinek nevező kataroknak, akik az ószövetséget részben vagy egészben elvetették, s csak az újat fogadták el, a Biblia Pauperum-mal mutatták be mint didaktikai eszközökkel a szintén szegény, többnyire szerzetes vándorprédikátorok a szentírás egységét.

Először kéziratos formájában terjedt el és vált nagyon népszerűvé, majd a fametszet sorozatokat könyv alakban adták közre, végül pedig illusztrált nyomtatott könyvként került az egyre szélesedő olvasóközönség kezébe.

Hazánk mindhárom fajtából rendelkezik egy-egy példánnyal. A Szépművészeti Múzeum őrzi a Biblia Pauperumnak egy 1330. körül észak Ausztriában készült kéziratát és egy szedésnyomással előállított ősnymotatványpéldányt, mely 1462-63 körül Bambergben Albrecht Pfister nyomdájából került ki.

Ez a szegények bibliája a 15. század közepe táján készült a németalföldi fametszés egyik kiemelkedő emlékeként. Papirosa két francia papírmalomból, a troyesi és a champagneiből került ki. E kiadásból a szakirodalom ma tizenegy példányt tart számon: Brüsszel, Chantilly, Párizs, Zürich, Sankt Gallen, Drezda (az esztergomi példányból hiányzó első levelet a jelen kiadás az itt őrzöttből fényképen mutatja be), London (2), Hága, New York és Esztergom. Az utólag, de még a 15. században kifestett esztergomi példány pasztellszínei és más tónusai, németalföldi mesterre vallanak. Még a keletkezés századában Itáliába került; erről tanúskodik a könyvszerető ember panaszos kis olasz versikéje: milyen nehéz visszaszerezni a kölcsönadott könyveket. A további olasz birtoklás jele a beragasztott 17-18. századi olasz típusú nemesi címer.

238, Kassai kódex: anno 1289.

239. V. ö. 222. jegyzet.

240. AGUIRRE Y RESPALDIZA: Ragerio Bacon. Barcelona, 1945. 375. old.

242. "Pauperes scolastici, qui in scholis student
 Et prae magnitudine mendicare pudlent,
 Homine litterulam modo vobis scribunt
 Detis ipsis aliquid quod aquam non bibunt..."
 Citálja: Chaluppeky, L'Université Charles a Prague de 1348-1409.
 Praga 1948.
243. "Sumus quidem canonici, ecclesiae nullius,
 Fratres omnes, heretici ordinis neutrius..." U. o.
244. KOCH J.: "Philosophische und theologische Irrtumslisten von
 1270 bis 1329- Melanges Mandonnet. II, 305.
245. Kassai kódex: "mandamus biblias carolinas dictas, tamquam
 mutilatas, erroneas et periculosas comburendas esse... 1345.
246. PAULSEN Fr.: "Geschichte des Gelehrtenunterrichts auf den
 deutschen Universitaeten". Leipzig, 1919. I. 26-28
247. Kassai kódex: "Anno dni 1238 - 12. Biblia mutilata et scripta
 curiosa in foro ecclesiae Sancti Demetrii solemniter combusta sunt..."
248. Kassai kódex: U. o. "Anno 1228."
249. U. o.
250. HIRAM PERI PFLAUM: "Der Religionsdisput der Barlaam-
 Legende' ein Motiv abendländischer Dichtung." Salamanca 1959. 21.
 jegyzet.
251. GULYÁS A.: "Apáca könyvtár a Nyulak szigetén" - Magyar
 Könyvszemle, 7923,
252. LE CUQ V.: "Ein christliches und ein manichaeisches Fragment
 in türkischen Sprache." Sitzungberichte der Preussischen Akademie
 der Wissenschaften von Berlin. 1909, - 1202.
253. Kassai kódex: anno 1254 - 23.
254. Kassai kódex: anno 1272. 45/v.
255. U. o.: anno 1288 - 34/r.

Az eddig felsorolt, megsemmisített vagy elkobzott könyvek sorában feltűnő számban szerepelnek Szent Elek, alexandriai Katalin, antiokiai Margit, sőt még epikus formában a "Remete és király" címen az egész Európában nagy elterjedtségnek örvendő "Barlaam -legenda" eredője (256). Ehhez az irodalmi, ősi forráshoz, kell számítanunk azokat az iratokat is, amelyek "manicheista" jelzőt viselnek (257). A nevezetes

Barlaam "keretregény" valójában a fiatal Buddha életének legendás részleteiből ered és évezredek folyamán minden vallás, a keresztényt sem véve ki, átformálta a benne rejlő nagy értékű erkölcsi motívumokat jámbor, épületes olvasmányokká, hogy élvezetes formában adhassa hívei kezébe. Vannak iszlám előtti arab, soghdiai= ó-perzsa, georgiai, abházi, görög, sőt zsidó fordításai is az egyes részleteknek. Európába a magyarságon kívül a sokkal későbbi francia kereszties hadjáratok trubadúrjai, Gui de Cambrai, Baudouin de Sebourc híres eposzai útján kerültek el (258).

Magyar eredetkutatási szempontból a Barlaam-motívumok ilyen korai jelentkezése magyar irodalmunk anyanyelvűségének hajnalán, arra enged következtetni, hogy a magyarság már jóval a honfoglalás előtt, első kézből kapta ezt a legenda csoportot és azt már a 8. században nemcsak magáénak mondhatta, hanem tovább is fejlesztette.

Eredetlegendáink, mint Emese álma, Hunor és Magyar leányszöktetése, stb. legnagyobb turkológusaink szerint manicheusi "emanációs motívumok". Azonosak a 6. század elejére visszavezethető Ogaz és Bilge kánok hasonló csodálatos fogantatásával és születésével az ősi nemzetségi "totem-állatok", turul, szarvas és oroszlán varázsló erejének befolyása alatt (259). Még a Volga-menti bolgár, ótörök testvérnépünk legendáiban is szerepel ilyen álom, nemzetségindító legenda, ahol véletlenül ugyancsak Álmos a születendő gyermek neve, mint a mi Emese legendánkban (260), Röviden megfogalmazva: a honfoglaló magyarság sabir-török eredetű törzseinek a hitéletében jelentős nyomokat hagyott hátra a manicheista ősi vallás, mint eszmei hordozója, irodalmi terjesztője a Barlaam-legendák koszorújának és a belőle eredő jámbor, később keresztény mezbe öltözött "szentek élete" sorozatnak. Egy másik, nagyon fontos következtetés: az inkvizítorok és krónikásaink ismerték eredetlegendáink manicheusi eredetét és annak "eretnek" élet.

Anonymus Álmos pogány alakjára illeszti a manicheizmus maradványai ellen a keresztény színt: "a Szentlélek volt vele", azért lett oly bölcs és jóságos (261).

Ez a megállapítás nem csupán a manicheusi eredetlegendákból ered, hanem történelmi és nyelvészeti adatokból is. Hogy az említett és a

nyugati irodalomtörténészek által "keretregény"-nek minősített legenda-csoportot valójában megérthessük, ismernünk kell annak vallási történelmi eredetét.

Mani- görögösen Mannes - ősi káld-mágus nemzetség tagjaként született a Sasanida királyok birodalmában, a mai Perzsiában, K. u. a 3. század elején. Mint "Isten emanációja" kisugárzása a dualizmus, a jó és gonosz örök ellentétéből eredeztetett tanok alapján, új vallást alapított. Tanításának lényegét hosszú századokon át csak ma kezdjük megismerni. Bár rengeteg könyvet ír, azok megsemmisültek.

Csak a turfáni ásatásoknál, 1905-ben kerültek elő nagyobb töredékek (262) Az új vallásnak ő maga lett első vértanúja: Chosroes sasanida király elevenen megnyúzatta, bőrét szénával kitömve, a nagyobb városokban fákra akasztották tanítványai elrettentésére (263)" Halála éve, K. u. 290 egyúttal tanainak elterjedését is jelenti mint fontos időpont a vallástörténelemben. Nem volt vitatkozó, tanait erővel hirdető vallás, hanem "sincretista" - összegező - épp azért minden vallásból kivette az általa megfogalmazott hitrendszer kiegészítésére a megfelelő elemeket. Így szerepelnek benne buddhista elemek csak úgy, mint keresztények. Elterjedtségére elég csak az az adat, hogy a híres keresztény egyházatya, Ágoston, fiatal korában hívei közé tartozott(264) tehát Észak-Afrika hajdani hatalmas római kolóniáiban is lábat vetett. Keresztény "apologéták" hitvédő iratainak egész sora foglalkozott tanainak tévedéseivel és mint említettük, korunkig ezek voltak a forrásai a manicheizmus ismeretének.

Magyar eredetkutatási szempontból Mani követői a 6. század végén jelentős eredményeket értek el azzal, hogy megtérítették a nagy Ujgur, ó-török állam fejét Bika kánt, aki egyszersmint államvallássá is tette birodalmában a manicheizmust (265). Már 762-ben kolostorok egész sorát alapítja, főképp az ujgur főváros,

Turfán vidékén. Szerepük az ó-török irodalomban rendkívül nagy. Könyveik már Szent Ágoston korában nagy feltűnést keltek gyönyörű pergamenjeikkel, festett iniciáléikkal, szöveg közötti képeikkel és a kódexek fémfoglalatos kötéseivel (266). Ők vezették be és fejlesztették tovább az ó-török rovásírás elődjét (267). Ismertető jelük a két jobb tenyér egymásba csapása - kézfogás - volt, amit

előttük egyetlen nép sem ismert (268). Hívei fehér ruhát viseltek és aszkézisük, vezeklő életmódjuk követőit ó-török (kők-török) nyelven "zendik" - szenteknek hívták, amely nevet később az Iszlám felvétele után a mohamedánok "eretnek" értelemben alkalmazták {269}. Szerzataik jó részét a "szapulás", a tisztálkodás tölti ki, a víznek, mint tisztító elemnek gyakori használatával. Aszketikus életüknek legszebb példátára a turfám kolostorromokban talált, Katlag asszonynak tulajdonított "Bűnbánati ima". Szerepelnek ebben az ó-török (kők-török) nyelven írt szövegben Kutlug fia Daramis és leánya Kutad is. "Orvis"-nak nevezi benne a gyógyító, szemfényvesztő kuruzslókat, "szatócs"-nak a házaló kalmárokat. A legnagyobbnak vélt bűnt a "hazug" fogalommal jelölték.

A sok könyv- és irattöredék, melyeket a turfáni és környékbeli kolostor-romokból, száraz homokkal eltemetett városok falai alól századunk fordulóján feltártak, tele vannak egy letűnt, nagy kultúra nyomaival, amely honfoglaló magyarságunk Dontói - Kievi tartózkodásánál előbukkanó archeológiai adatokra is élénk fényt vetítenek. A kievi magyar sírokban talált sakk-tábla, a manicheusok egyetlen megengedett és nagyrabecsült szórakozásának a "királyi játéknak" a bizonyítéka, az ó-török nyelvű Álmos könyvben szereplő kék gyöngyök a honfoglaláskori magyar sírokban, ezzel az ősi, letűnt kultúrával való kapcsolatokból erednek (271).

256. V. ö. 250. jegyzet. Hiram Peri, aki egyébként a jeruzsálemi héber egyetem irodalomtörténet tanára, gazdag, irodalmat sorol fel jelzett munkájában. Nemcsak az eredetét kutatja a legendaciklusnak, hanem későbbi elterjedését is az európai nyelveken. A felsorolt irodalomban a magyar is szerepel, de csak értéktelen, 19. századi "áhitatos ponyva" jelleggel. Ebből is látszik, hogy az inkvizíció milyen alapos munkát végzett az eredetileg ázsiai motívum kiirtásában és csak akkor békélt meg vele, amikor a kereszteshadak trubadúrjai útján nagy kerülővel örmény, georgiai és arab forrásokból merítve és a középkor "áhitatával" átítatva, előzönlötte nyugatot. A környező népek irodalmi emlékeiben már sűrűn szerepel ennek az új, második hullámnak az emléke, ugyanakkor, amikor magyar nyelvemlékeinkben a jelzett Nyulak-szigeti apáca-irodalmon kívül semmi nyom.

257. A könyvinkvizíció vezetői kétségkívül tudatában voltak, hogy keletről a Duna-medencébe nyomult őseink kapcsolatban állottak a manicheista vallással. Mint látni fogjuk, Kiev várában tartózkodásuk emlékét Photius bizánci keleti ortodox pátriárka is megőrizte "apologétikus iratában", ahol Ügek és Almos udvarát már manicheusnak jelzi. Vitairatát egymásutánban másolják, kommentálják újabb "apologéták", mint mytilenei Zakariás, akinek 932-ből származó kézírata a kievi barlang-kolostor könyvtárában volt és történelmi visszapillantás számba vehető a manicheizmus elterjedésére vonatkozólag De írt a "török vallás" ellen Method is, Cirill társa, és szintén személyes kapcsolatai voltak a honfoglalás előtti, Lebediában és Dentumagyariában élő őseinkkel. Latin vonalon már ismerjük szent Ágoston írását Faustus, volt hittársa és mestere ellen, de még nagyobb népszerűségnek örvendett Damaszkuszi János: "Contra Manicheos" c. munkája. A "török vallás" tudatát még a honfoglalás után is megőrizte Szent Gellért munkája őseink hitéről és így a római egyház hagyományoszerűen ismerte ezt a sokszor rovásírások titokzatos jegyeibe burkolt irodalmi veszélyt, mely nem annyira dogmaszerű tanítást, "intellektuális vallásismeretet" terjesztett, hanem népi nyelven írott, értelemhez és érzelemhez egyaránt szóló erkölcsi tanulságokat. A "manicheus" jelző azért szerepel olyan sűrűn az inkvizíció jegyzőkönyveiben még a 13. században is, mert a nyugati latin műveltségű papoknak teljesen idegen volt maga az ősi magyar rovásírás és még inkább annak tartalma. Gondolati társítással tehát az ősi "török vallást" jelképező írásokat minden habozás nélkül "manicheus"-nak ítélték, ami egyenlő volt a máglyatűzzel.

258. APPEL C. "Gui de Cambrai: Balahan und Josaphas." 1907. és BORGNET J.: "Baudouin, de Sebourc: Le chevalier au Cygne." Bruxelles. 1848.

A legenda-ciklus valójában a Buddha élettörténetének kiszínezett változatai nagy utat tettek meg, amíg az egész emberiség közkincsévé lett. Ha a fordítások dátumait figyelembe vesszük, meglepő, hogy a turfáni, részben rovásírásos, részben sogdiani kötöttírási legendák töredékei 799-ből származnak. Időrendben követi ezt az ó-török (ujgur?) szöveget az arab fordítás a 9. század elejéről majdnem, egy

időben a georgiai (abkáz) nyelvű szöveggel, amelyet ad Kaukázusból Bizáncba származó Euthymius szerzetes görögre fordít a 10. század második felében. Hommel (Veisslovits: "Prinz und Derwisch" München, 1890. munkájához írt előszavában) a héber fordítás Ibn Chisdai munkájának tartja a 13. századból. Fontosnak tartom megemlíteni Peri professor tanulmánya alapján a Barlaam és Jozsafát nevek változását a fordítások egymásutánjában. Az ó-török rovásírásos szöveg azonos a "pehlevi", tehát a párthus nyelv által szaturált ó-perzsa névvel: Bodisatta. Az arab szövegben (a diaktrikus pontozás elcserélése miatt) már Budasaph, a georgiai abkáz nyelven Yodasaf, amelyet a görög torzított fordításban Joasaph alakra változtattak. A "keresztény" európai formája egy kis történelmi hamisítással azonosította a zsidó Józsafát király nevével. A Barlaam név változása is szembeötlő: A Buddha címét jelentő „úr”- Boghavon alakból, a pehlevi Balavar név áll legközelebb az ó-török hangzáshoz, amelyet az abkázok Balavari-ra módosítanak és a mai formájában - ahogy Európa ismeri - az arab fordító fordításra vezethető vissza. Ez a kis nyelvészeti kitérés - Peri alapján, szükséges, mert a legenda ősi címéhez közelálló ó-török, manicheusi neveket Bodisatta és Balavar alakban sokkal közelebb érezzük törökös nyel: kincsünkhöz, mint mai "modern" változatait. Bodisatta - Elmélkedő, "bódult", lelkileg "boudug" atya és fia Bala "var" az "ur" fogalmával azonos mint Buddha nevében.

259. Marquart egész sorozatot említ ezekből a "manicheusi emanációs" eredetlegendákból "Guwaini's Bericht Über die Bekehrung der Uiguren." Sitzungsberichte der phil. und historische Classe der Akad. der Wiss. 1912. 480- 491.

260. BANG-RACHMAT: "Die Legende vom Oguz Quagan" Sitzungberichte der Preussischen Ak. d. W. Berlin, 1932. 683.

261. ANONYMUS Cap. 7.

262. GRÜNWEDEL: "Die archeologischen Ergebnisse; der dritten Turfan Expedition." Zeitschrift für Ethnologie" Jahrg. 1909.

263. SALEMANN C. "Manichaeische Studien" I. Saint Petersburg 1908

264. Szent Ágoston "Vallomásaiban" nagyon sokszor említi, hogy

fiatal korában ő is a manicheusok sorába tartozott és nagy tisztelője volt Faustusnak, akit később megtérése után külön apologétikus iratában "Adversus Faustom" címmel támadott. Tőle tudjuk, hogy Karthago egész környéke a manicheusok vallásának hódolt.

265. SCHLEGEL G.: "Die Inschrift auf dem uigurischen Denkmal von: Kara Balgasun." Sitzungberichte der Preuss. A. d. W. Berlin, 1905.

266. KESSLER: "Mani" Berlin, 1899. p. 366: A szerző említi a 859-ben meghalt Kagyiz szavait, aki szerint már akkoriban sokan megbotránkoztak a manicheusi fényűzésen, amellyel könyveiket írták és díszítették. Szent Ágoston a már említett "Adversus Faustom" c. munkájában pedig így ír: "Tam multi et tam grandes et tam pretiosi codices vestri - incendite omnes illas membranas elegantesque tecturas decoris pellibus exquisitas..."

267. Radloff véleménye ez, bár nem tér ki a "magyar rovásírásra", de szerinte a manicheusok erősen továbbfejlesztették és újabb betűkkel gazdagították a "den ganzen Osten beherrschenden türkische Literatur und Runenschrift...", és mindezt a 7. század végétől kezdve.

„Bussgebete der Manichäer." Bulletin de l'Academie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg, 1911.

268. HENNING W. B.: "Ein manichaeische Henochbuch." 1934. 27.

269. KESSLER: i. m. "Szeretném, ha a ‚zandik‘ manicheusok ...nem adnának ki annyi pénzt, hogy tiszta fehér papírt és ragyogó fekete tintát vásároljanak"... mondotta Kagyiznak Ibrahim al Sini, aki már felvette a mohamedán vallást. 371. oldal.

271. LÁSZLÓ GY.: "A honfoglaló magyar nép élete" Bpest, 1944 - és Thomsen W.: "Ein Blatt in türkischen "Runen"-Schrift aus Turfan" (Sitzungberichte - 1910.) A szerző szerint az általa; feloldott rovásírásos török nyelvű, szöveg a 700-as évek végéről íródott, és már akkor számontartotta a magyar honfoglaláskori sírokban oly gyakran talált kék "gyöngyöcskék" jelentését: "kök yürün tas" -a kék gyűrű kő -, védelmet nyújt azoknak, akik "őszinte tucsar yat kisi a kartu umaz" - maguknál tartják, hogy kárt amazoknak ember ne tehessen... A kék kő szimbóluma az eget jelentette és aki védelme alá helyezkedett nem fogott rajta semmiféle ártás.

Legfontosabb az összes turfáni iratok közül a von Le Coq francia származású tudós által talált és feldolgozott "Barlaam legenda" töredék. 1905 nyarán ásták ki Bulajuk kolostorának romjaiból Tudományos kiértékelése 1923-ban jelent meg de kapcsolatait a magyar ősi irodalommal még alig érintették (273). Ez az említett Barlaam-töredék és kísérő szövege a tudós v. Le Coq szerint: "feljogosít bennünket arra a megállapításra, hogy manicheusok és nem a keresztények voltak a Barlaam-legenda elterjesztői Európában és hogy ennek a változatai sugalmazták a nyugati népek, többek között a németek és franciák kultúrájában ismert szentek életét." Ebben rejlik ennek a szerény töredéknek nagy kultúrtörténelmi jelentősége(274). Ezek alapján kiegészíthetjük a megállapítást: Egyetlen európai nép sem kapta első kézből az ó-török irodalmon keresztül jövő legenda ciklust, csak a magyar. Az Altaj és Kaukázus vidékéről hozták magukkal őseink a hitvilágukat erősen befolyásoló manicheizmus hatásával együtt. Ez a dualista befolyás a honfoglalás előtti korból, főképp a 8. század óta nyomon követhető és történelmi bizonyítékok egész láncolata igazolja.

A kievi várban már manicheusoknak nevezi a magyar vezető réteget, tehát álmos családját, Photius bizánci pátriárka. Eretnekségekkel foglalkozó "apologetikus" iratában seregszemlét tartva a bizánciakkal kapcsolatos népek fölött 895-ben. írja, hogy "a kievi törökök manicheista eretnekség hívei (275). Görög nyelvű iratában még azt is megemlíti, hogy ezen a vidéken - Kiev vára - olyan népek laknak, akik a "karapóztou Theou" nevű szellemi lénynek is hódolnak, akit mint Isten kísérelőjét, küldöttjét tekintenek, pedig egy rosszindulatú lény (276). Hogy őseink hiedelemvilágában már akkor létezett a "garabonc" mai fogalma, ezek a szavak kétségtelenül bizonyítják, Photius pátriárka egész közelről ismerhette a Kiev irányából oly nagy veszedelmet jelentő "turkoi" népet annál is inkább, mert egyik követő Szent Cirill már átutazott Dentai Magyarországon, a sabirok birodalmán, amikor Krím félszigetén egy "ungre" nemzetiségű csapat elfogta és csak némi habozás után engedte útjára a kazárok kánjához (277). Ez az epizód 860-ban történt és bizonyára összefüggött a pátriárka ama szándékával, hogy a kazárokat érdekkörébe vonja.

Ismerjük nagy levelezését a bolgárok cárjával, akinek keresztény hitre térítésénél nagy szerepe volt (278). De ismerhette ősi népünket a kievi vár ispánjainak Asköld és Dir-nek kalandozó hadjárataiból is ugyanezen évben, amikor megrohanták Bizáncot Mihály császár távollétében. A pátriárka, mint az állam egyházi feje nem tudott más fegyverrel ellent állni, mint Mária fátylával, amelyet az egyik bizánci templomban őriztek; könyörgő körmenetet tartott papjaival, hogy az égiek távoztassák el felőlük a veszélyt. A "turkoi" csapatok kívülről láthatták a várfalakon menetelő éneklő, imádkozó, templomi zászlókat lengető papságot és a Patriarkát és visszavonultak(279). Így menekült meg Bizánc

Honfoglalás után is fennállnak még bizonyos kapcsolatok a manicheusi vallással. Szent Gellért marosvári (Csanád) püspök, aki a magyarokat valóban közelről ismerhette és vallási életük minden megnyilvánulását más irányban is számon tartotta, tudta róluk, hogy Mani ősi dualizmusának régi hívői. Géza fejedelem, István király atyja ezt be is vallja neki: elég gazdagnak és hatalmasnak érzi magát arra, hogy egyszerre két istennek -jó és gonosz - szolgáljon. Egyébként is egy külön "apologéta", hitvédő írásában foglalkozik a manicheista "eretnkséggel", amelyet azonban a velenceiek simulékony diplomáciájával élve, nem mert, vagy nem akart konkrét vezető személyiségekre vonatkoztatni. A forrás kiadvány, amely Szent Gellért említett vitairatát elemzi, csak mellékmondatként veti oda "...adversus manicheismum quoque pugnat sanctus noster" -a manicheizmus ellen is harcolt szentünk(280). Bár vannak vélemények, hogy Szent Gellért nem tudván magyarul, nem ismerhette őseink hitvilágát, azt kell vallanunk, hogy több mint húsz év, amit magyar földön eltöltött, bizonyára nem múlt el nyomtalanul e tekintetben, hiszen a hittérítők minden törekvése minden időkben az volt, hogy a gondjukra bízott népek nyelvét mielőbb elsajátítsák. De ettől eltekintve a Csanádi püspök népünk más régi szokását, pl. a "lares"-ek népi elterjedését csak úgy megfigyelte, mint ázsiai, számára teljesen idegenszerű melankólikus énekét(281). Tarthatatlan tétel, hogy nem volt módjában őseink hitéről első kézből, saját tapasztalatai alapján magának képet alkotni. A manicheista vallásnak külsőséges

megnyilvánulásai, sajátos szertartásai is voltak, és ha másból nem, ezekből formálhatta meg hitvitázó iratának manicheistákra vonatkozó részét(282)_

A hazai köztudatban a középkor folyamán élénken élt az emlék a magyar ősvallás manicheusi kapcsolatairól és annak eretnek voltáról. Törvényhozásunk történetében még 1563- ban is nevének említik meg: "Ezekben az utóbbi években Magyarországon olyan káromkodások terjedtek el, amelyekben Istentől az egyedül őt megillető teremtő erő elvonatik és az ördögnek, ebnek, kutyának, vagy másféle gonosz teremtménynek adatik. .."(283),

Megnevezi a törvény a káromkodások eme fajtájának az eredetét is: "a török manicheusi eretnekek által terjesztődik. .."(284) Miután maga a jelzett törvénycikk megemlíti, hogy "irradicatus", vagyis meggyökeresedett szokásról van szó, nem gondoljuk, hogy e török manicheizmus eretneksége az ozmán törökökre vonatkozik. Az iszlámba ilyen dualista felfogást tükröző tanítás nem illeszthető be. De azért sem, mert a Mohácstól 1563-ig eltelt három évtized alatt nem gyökerezhetett meg nemzeti kifejezés, hiszen éppen a törökkel vívott élet-halálharcban alkalmazta a magyar harcos. Az „ördög-adta", "kutya-teremtette", "ebadta" kifejezéseket, amelyek ellen az 1563-as törvény íródott, sokkal öregebbek a török hódoltsági időknél.

Azt viszont Ipolyi püspök is észrevette, hogy népi szólás-mondásaink legmaibb mában is használt változatai, mint "hozott a manó, vigyen a manó", "hogy a manóba", "mi a manó?" stb. okvetlenül kapcsolatban vannak Man i. "heresiarcha" nevével. "Kétségtelenül fennáll a névnek ősvallási fogalom maradványi jellege és nyelvnomainkból máig kitűnő ily jelentése"(285), Ugyanezt kell mondanunk a "Manó" névvel kapcsolatos közmondásainkról: "Harcol mint manó a cserfa tetején" - kétségtelenül a "zendik" vallásalapítójának vértanúhalálával összefüggő, ma már elszíntelenedett népi emlékezés nyoma.

Ugyanerre utal, csak kissé erősebben: "Akkor még manó is saját bőrében járt" (egy változata: "Akkor még manó is gatyában járt. ..), tehát olyan régen, amikor még Manit nem nyúzták meg elevenen, régestelen régen.. . (A madárijesztőket népi szólásunk sok helyütt ma is "manó"-nak nevezi).

Szükségünk volt erre a nagy kitérőre, a manicheizmus vallástörténelmi taglására, mert nagy jelentősége volt az irodalmi motívumok, legenda-csoportok eszmei hordozásában. Betűt teremtett, hogy őseink nyelvén írásba foglalhassa az addig szájról-szájra szálló hősi eposzokat, legendákat, meséket, mondákat. Bevonta őket egy hatalmas kultúrkörbe, gazdagítva őket a tiszta erkölcsi erővel, amely az általuk elfoglalt Pannoniában már régen szétszűllött. Ekkora kitérő után azonban bizonyítva látjuk, hogy befolyása nagyobb volt az irodalomban, melynek a gyökerei egészen a 8. századig nyúlnak vissza időben és Turkesztánig érnek földrajzi térben.

A Barlaam-legendakör európai terjedésének könyvtári irodalma van - kivéve a magyart. - és manicheusi örökségmivoltát a középkor nemcsak sejtette, hanem tudta és ismerte is. Ezzel magyarázható a 13. századi inkvizíció különleges szorgoskodása, a sokat emlegetett alexandriai Szent Katalin legenda elkobzása, mert ez a "keresztény mezbe bújtatott változata" Barlaam hét tudóssal folytatott hitvitájának. Alexandria szentje is a különféle vallások téves eszméit vitatja a városa hét tudósával. Ugyancsak irtották "Szt Elek" legendáit is, mert a könyv hőse, epigon Ja a keleti aszkétának, aki atyja gazdagságát megvetve, koldusruhába öltözve élt a szülői ház küszöbén, próbára téve a járó-kelő udvari emberek jóindulatát... Szent Vid, antióki Szent Margit életének a legendái csak átszínezett jámbor változatai a Barlaam-legendakör egy-egy fejezetének. A "sárkányölő" Szent György lovag, vagy a magyar Szent László eposzok mozzanatai megtalálhatók ebben a "keretregényben" csak úgy mint a király és remete jelenet, ha Attila epigrammjára gondolunk (286), melyet későbbben tárgyalunk.

A felsorolt könyvelkobzások és ezzel a „manicheusi eretnecség” javarészt erdélyi jelenségek. Ugyan ez a "keleti motívum" jelentkezik ugyancsak Erdélyben, a középkori templomfestészetben, Szent László kultusszal kapcsolatban, ahol sűrűn szerepelnek a Barlaam-legendá apróbb mellékjelenetei. Ugyanezt mondhatjuk pl. a bögszi középkori református templom Margit ciklusáról is(287).

Az eddig felsorolt Barlaam-legendák eredőkből Szent Katalin hitvitái Lipót-megye Komlós falujában és Vágsellyén fordultak elő azzal a

megjegyzéssel, hogy "nagyon öregek, alig olvashatók" és hogy tulajdonosaik a "szegény népnek szoktak belőlük felolvasni". Miután a magyar vallástörténelemben oly nagy szerepet játszó "beginizmus" két esetével állunk szemben, a felolvasó személyekkel foglalkozva, későbbi fejezetünkben térünk rá fontosságukra.

Országosan elterjedt egy másik jámbor irodalmi termék, apokaliptikus hősök, vezeklők és vízionáriusok látomásai Az inkvizíció tartalmánál fogva gyanakvó szemmel nézte ezt az irodalmi fajt is. Őseink hitvilága a halállal nem zárta le az emberi életet, hanem egy új, túlvilági keretbe helyezte az elhaltak szellemeit. Hogy a sírontúli élet erősen foglalkoztatta a képzeletvilág színező erőit, az nem az ázsiai népek kizárólagos sajátja, hanem általános tünet az emberiség kultúrtörténetben. Minden idők legnagyobb irodalmi remekei tárgyalják a túlvilágba sodródott hősök, vezeklők vándorlását, vízióit a sírontúli élet elképzelt országában. A földi igazságszolgáltatás gyakran csődöt mond a mindent kezükben tartó zsarnokokkal szemben. Embertelen kegyetlenségek levezeklésére rövid a földi élet. Elnyomott, igazságtalanul szenvedők megjutalmazására nincs mód a földi téreken, éppen ezért az emberi igazságérzet a túlvilág gyötrelmeit szánja vagy a mennyei örömök édességét ígéri az alvilág lakóinak. A keresztény hitvallás merev dogmatizmusával ugyanazt tanítja, mint a "pokoljáró irodalom" középkori laikus alkotásai. A sírontúli világ örvendező üdvözlőjei nem csigázták fel annyira az emberiség fantáziáját, mint a kárhozottak gyötrelmei. Innét a nagy eredő: a pokoljárók irodalma. Az emberiség legnagyobb, halhatatlan értékű ilyenemű írásai között ott találjuk Gilgames gyönyörű eposzát, leszállását az alvilágba, Ulisses látogatását halott hősei birodalmában és Dante "Divina Comediá"-ját, a keresztény másvilágról vallott dogmák hatalmas vízióját, költői köntösbe

öltözötte.

Az inkvizíció által elkobzott, ilyen tárgyú iratok között természetesen nem szabad az említett irodalmi remekművek értékéhez mért szellemi alkotásokat keresnünk. Irodalmilag kisebb, sőt talán selejtes értékűek, de a néplélek teremtette őket és nem a formájuk, hanem a belőlük áradó erkölcsi tanulság fontosabb.

Mint már mondtuk, a pokoljárók-irodalma, eredetien magyar motívumokkal vagy az ébredő reneszánsz szellemtől megihletve, országosnak mondható. Az 1288-ban Turuskun vára és környékén tartott inkvizíció alkalmával fráter Gellért kolozsvári perjel és Mykod comes az általuk elkobzott 27 gyanús könyv között megemlítenek két példány „descensusad infernum” című iratot(288), 1289-ben a Felvidéken, Sáros-megye Veresalma faluban kobozza el Orbán kassai perjel, Ithe fia Derke hasonló tartalmú könyvét. Itt már egy kissé részletesebbet is megtudunk, mert megjelöli a pokoljáró hős nevét: "Visiones Georgii militis in infernum". Ez a könyv a feljegyzés szerint "nagyon régi"(289). A Dunántúl is ismerte ezt az irodalmi fajt: Győr város Domonkos-rendi perjele, Márkusa Rábaközi Patuna falu papjától Jánostól kobozza el "Sancti Georgii militis visitatio in purgatorio et patadisi gloria" című munkát(290).

Ezekkel a felsorolt, elkobzott könyvekkel nem vész ki az alvilágjáró hősök vagy vezeklők irodalma: 1350-ben ismét felbukkan, de most már megújított formában, megújult hőssel és vezeklővel: "Georgius novus" címen találkozunk a pécsi domonkosok könyvtárában, majd az inkvizíciós perek listáján, hely és év nélkül, de a 14. század elejéről származó "Georgius renovatus et authenticus"(291). címmel. Az Ágoston-rendi kanonokok St. Flóriáni monostorában még ma is meglévő, 1458-ból származó, több kézen átment másolatának címe is: "Georgius Novus". Ebben az évben fejezte be a másolást Jodok Christan lechnitzi pap, a Szent Pál templom Corpus Christi oltárkáplánja és 1467-ben a karthauziak szerzetébe lépve, rendjének ajándékozta az írást(292).

A "Georgius navus" alcíme szerint "Látomások a pokol kínjairól, vándorlások a purgatóriumban és a paradicsom dicsőségében" megismerhetjük az eddig említett "pokoljáró" hősök egyikét és viszontagságait az alvilág borongó félhomályában, a pokol rőt fényében és a mennyek ragyogásában. Az elmondott esemény összefügg Nagy Lajos királyunk olaszországi büntető hadjárataival a férjgyilkos Nápolyi Johanna ellen. A meghódolt nápolyi királyság várait a győztes Nagy Lajos legvitézebb "kapitányai" védelmében hagyva, nem feledkezik meg a híres-neves, magyar főnemesi származású, Gusifan nemzetségből sarjadt György vitézről sem. Ő kapja meg többek között Trója várát. A könyv, amely régi legendaelemeket olvaszt össze, hogy a vitéz kapitány alakját romantikusabbá tegye, tele van ugyan földrajzi és történelmi tévedésekkel, felületes ismeretekkel a magyar nemesi címekről - György hol kapitány, hol herceg, és főnemességét a római kúria is jóváhagyta! de kétségkívül magyar néplélek teremtette. Fiatal, 24 éves csupán, de kegyetlensége nem ismer határokat. Véreskezű zsarnoka, a vidék népének és saját katonáinak. Egy ízben 350 személy halálát okozta igazságtalan és meg nem alkuvó rendeletével. A magába szállás pillanatainak gyengesége, vagy erőssége, egy ízben álmából felriassza, isteni hívó szóra annyira úrrá lesz lelkén, hogy vezeklő útra szánja magát. Avignonba zarándokol, ahol Ybernia prímása felhatalmazza a híres írlandi Szent Patrik vezeklő barlangjának meglátogatására. Kenyeres-vizes böjtön tengődve, lazsnakba öltözve, gyalogszerrel érkezik a vezeklés színhelyére, amely egyúttal látomásainak is színtere lesz.

Ha az elmondottakat kapcsolatba hozzuk Tar Lőrinc legendás, poklokat járó élményeivel, akkor a Nagy Lajos korabeli időket Zsigmond király uralkodási éveivel váltják, mint történelmi háttér. Itt már a főnemesi megcsodált hősről a nép egyszerűbb fiáról, Lőrincről mondja el népiesebb és érthetőbb köntösben ugyanazokat, vagy hasonló víziókat. A legenda Tinódi Lantos Sebestyén kobozán

született meg a máig ismert formában:

"Énekben hallottam, vagy volt, vagy nem volt,
Tar Lőrincz pokolba ment volt,

Egy tüzes nyoszolyát ő ott látott volt,

Négy szegénél négy tüzes ember volt ..." (293)

A "pokoljárás-motívum" ősi, népi monda-legenda világhoz tartozó irodalmi vetület. Nemzeti anyanyelvűségünk eme kivirágzása azonban 'nem maradt meg a magyar népiség keretén belül, hanem tovább élt történelmünk szolganépeinek közöttünk élő, vagy mellettünk lakó délszláv népeknek korai irodalmában. Ezekkel az epigonokkal kegyesebb volt a sors: még ma is kimutatható az egyenes hatás mélygyökerű népi legendáinkról a szlovéneknél (294). A Kukuljevics-féle délszláv irodalmi töredékek gyűjteményének több darabja ismétli meg a magyar közvetítéssel érkező pokoljáró motívumot: Tüzes Mária a pokolban, Szent Péter és a pokolbéli bűnösök, a Trójai háború, stb. Ezek az 1468-1520 között íródott töredékek glagol írással rótt szövegei közvetlen szomszédságunkban és azokon a vidékeken, melyek hajdanán Magyarország szerves részei voltak, több mint feltevés, majdnem bizonyosságszerűen egyenes leszármazottjai ősi legendáinknak (295).

Nem vallásos tartalmú, tehát a hit tisztaságát és épségét közvetlenül nem veszélyeztető laikus tárgyú iratok sem kerülték el az inkvizíció alapos ellenőrzését. A középkor theokratikus világszemlélete adhatott erre a felfogásra alapot. Az a lehetőség, hogy eretnek vagy pogány eredetű könyvek által a keresztény hit káros tápot kaphat ha azok magyar nyelven íródtak és közvetlen ellenőrzés hatáskörén kívül állnak, csak fokozta az inkvizítorok "alaposságát" azok elkobzására. A laikus célzatú irodalom művelői a mohamedán vallás "ismaelita" névvel ismert szekta tudós, papjai és csillagászaik voltak. A 13. századi európai krónikákban szereplő "szaracének" műveltsége természettudományos alapokon nyugodott és matematikában, földrajzi ismeretekben, orvosi tudásban, főképp azonban a csillagászat

elméletében és megfigyelések szisztémáiban, jóval felülmúlták a nyugati ilyen természetű tudományágakat. Világkapcsolataik kereskedelmi és pénzügyi kibontakozás terén, szintén jelentősek. A kereszteshadjáratok óta általános gyűlölet vette őket körül, mert őket tekintették a Szent Sír bitorlóinak és a kereszties hadak több kudarcba fulladt kísérlete nyomán országszerte sokat szenvedtek. Magyarország a korabeli krónikák szerint e tekintetben kivétel volt. Panaszos követi beszámolóik róják fel királyainknak és népünknek, hogy minden szakadárnak, eretneknek otthont adnak maguk között. A magyar nép híres vallási türelmét nem jó szemmel nézte a pápaság és minden igyekezetével azon dolgozott, hogy a nem keresztényeket, közöttük a böszörményeket is visszaszorítsa legalább is a magasabb tisztségek sorából. Már II. Andrásra nyomasztólag hatott Salamon kamaraispánja miatt, a pápai legátus kiközösítéssel fenyegetése (296). IV. Béla korában eléggé visszaszorították az ország közhivatalaiból a böszörményeket, de IV. vagy Kun László alatt Mizse nádor és az egész udvartartás főbb emberei böszörmények. Ezekre zúdult aztán a király váratlan halála után 1290-93-ig tartó nagy szaracén inkvizíció. Ekkor áldozatul esnek a magyar vagy arab nyelvű, javarészen csillagászati és orvosi könyvek.

A keletről eredő szellemi termékek eleve gyanúsak voltak a hit védelmét szolgáló könyvcenzúrák előtt. Bár nem tartották kimondottan tilosnak az asztronómiával foglalkozást - hiszen annak egyik fajtáját az egyházi, főképpen pedig a káptalani iskolákban is tanították, hogy az egyházi ünnepek kronológiáját könnyebben meghatározhassák (297) - de annak "astrolabiá"-nak nevezett ágát, horoszkópok felállítását, csillagjóslást, ha nem is mint eretnokséget, hanem mint babonaságot, erősen üldözték. Európa királyi udvaraiban a XI. század óta majdnem mindenütt megtalálhatók ezek a keleti "okkult tudományok" művelői, a későbbi csillagjósok. Mint látni fogjuk, ezek a keleti muzulmán egyetemekkel, a szíriai Aleppóval és Damaszkusszal, nyugaton pedig a II. Frigyes alapította Salernó

egyetemével álltak kapcsolatban.

273. Tudomásom szerint vallásunk középzásiai gyökereit rendszereseit senki sem bogozgatta és amióta Vámbéri látszólag elveszítette a "finnugor és török" háborút, vallás- és néprajzkutatóink az északi "peremnépek ígázatében" élnek. Munkácsi Bernát egyeduralmát e téren a "Vogul Népköltési Gyűjtemény" hatalmas köteteiben, amelyek a Magyar Tudományos Akadémia költségén jelentek meg, senki sem tudta letörni. A finn tudós, Krohn: "A finnugor népek pogány istentisztelete" c. munkáját Bán Aladár, a fordító erőltetve alkalmazta ősvallásunkra, pedig maga a szerző kimutatta könyvében, hogy a magyarok vallási életének egészen elütő színezete van. A ködös, borongós vallások irányába törekszik az USA-ban oly nagy apparátussal dolgozó Sebők Tamás is, aki már 1958-ban megjelentette a "Studies in Cheremis" gyűjteményének 6. kötetét (a "Wenner Green Foundation" támogatásával és a "Journal of American Folklore" szerkesztésében, míg a_ középzásiai, sőt ma már a sumér gyökerekig visszavezethető magyar mitológia és ősvallás Hamupipőke sorban tengődik és már évek óta vár kiadásra a megboldogult Varga Zsigmond "Magyar Mithológia" c. hatalmas kultúrtörténelmi jelentőségű munkája. Ipolyi Arnold püspök hasonló című munkája körül már kezdet óta olyan vihar keletkezett, hogy az önérzetében otrombán megsértett tudós maga vásárolta fel könyve elérhető példányait, hogy elégesse és ma mint halott, múzeumi gyűjteményen "rágódnak" a legújabb nemzedék kutatói (Lásd Kovács Ágnes: "Die Folkloresammlung von A. Ipolyi im Archiv des Ethnographischen Museum" Néprajzi értesítő 1956, 223-260. old.). Bobula Ida kutatásai a nyelvészet terén, a vallástörténelmi és mithológiai eszközöket vaslogikával alkalmazza és irányt szab a sumér és ótörök kultúrforrások felé. Két rövidlélegzetű tanulmánya: "The Great Stag" (Anales de Historia Antiqua. y Medieval Bs. As. 1953) és "A magyar ősvallás nagyasszonya" (A sumér-magyar rokonság kérdése, Buenos Aires, 1961. 69-81 old.) már teljesen ilyen irányban halad. Hiányzik

azonban egy rendszeresen kidolgozott és az ősi ázsiai eredetű legenda-
mondavilág kiértékelése, amely nem akarja a magyarság ősvallását
egy bizonytalan "eurázsiai" keretbe belegyömöszölni. A finn-ugoros
irányzat elkötelezett hívei dolgoznak ma is ezen a téren. Legújabb
ilyen félresiklás Diószegi V.: "A sámánhit emlékei a magyar
hagyományban" c. munka, amely a még kétségtelenül meglévő
"emlékeket" a peremnépek északi fényébe akarja visszavinni,
jogtalanul használva a "sámánizmus" megjelölést az "animizmusra"
még akkor is, ha a "sámán" papi nevet törökös rokonságunktól
"kölcsonzi" és terjeszti ki az általa meglátogatott töredéknépekre. A
"sámán" az ősi sumér napisten papja.

274. LE COQ V.: i. m. 1205.

275. Photius pátriárka irata két változatban maradt meg: I. a Vatikán
könyvtárának "MS 1925" jelzése alatt egy 14. századi átiratban és II.
az u. n. "Hamburgi kódex"-ben. Az utóbbit kiadta J. Chrisostom Wolf:
"Anacdota greca". Hamburg, 1823-ban Titus Bostrensis és Seraphion
de Thumis műveivel együtt.

276. PHOTIUS: "Kata Manicheón" irata a Mani-féle tanítás lényegét a
következőkben jelöli meg: Két legfőbb lény, a Theos és Satanás,
léteztek örök időktől fogva, teremtetlen erőkként. Az első a jó, a másik
a rossz elemet jelenti. De mindegyiknek rendelkezésére áll, mint
segítő eszköz, egy rajtuk kívül álló szellemi erő, aki a jó elemnél, az
Istennél mint "karpós" - "gyümölcs" szerepel és mindenben az ő
irányítását követi. Ennek a szellemi lénynek, mint egy isteni
küldöttnek, hódoltak - a szerző szerint - „ethnos kai archontes ton
Tourkonen. Kartrón Kioba", tehát "a kievi vár török népe és vezérei"
is ezt a vallást követték.

277. Photius nagyszabású térítő és a bizánci szakadéregyházat
Rómával egyesíteni akaró szándékának egész irodalma van, külföldi
történészek szorgos kutatásából. Kétségtelen, hogy a kievi térségben
lezajlott eseményeket az orosz őstörténelem kutatói szándékosan
félremagyarázzák, mint arra Padányi V. "Dentumagyararia", Buenos

Aires 1963, munkájában mesterien rámutatott főképp Vernadszky "Lebedia" c. tanulmányával kapcsolatban. Ehelyütt Cyrill küldetéséről a kazárok kagánjához vezető útját azért említjük, mert visszatértében minden bizonnyal beszámolt a "turkok" vallási viszonyairól egyházfőjének, Photiusnak. Így a jelzett "manicheusi" értesülés elsőrangú szakember szájából származott.

278. BRÉHIER: "El mundo bizantino". Barcelona, 19.18. 103.

279. BOOR: "Der Angriff der Rhos auf Byzanz" Byzantion, IV. 1894.

286. V. ö. Nyelvelmékeink az inkvizíció előtt c. fejezetünkkel.

287. MALONYAI D.: "A magyar nép művészete" Bpest, 1909. II. 77-8.

288. Kassai kódex: "Anno 1288 n. 34

289. U. o. n. 36. György katona látomásai a pokolban.

290. U. o. n. 42. "Szent György katona látogatása a tisztítóhelyen és a mennyek országa dicsőségében."

291. "Megújhodott és igazi György." Kassai kódex n. 345.

292. Az osztrák Ágoston-rendi kanonokok Sankt Flórián városkában

levő kolostorkönyvtára őrzi azt a példányt, amelyről a magyar történészek eddig nem vettek tudomást. A kézirat sok viszontagság

után került a kolostor tulajdonába 1894-ben. Legelső ismert

tulajdonosa Jodok Christan volt, aki a következő bejegyzéssel

örökítette meg nevét: "Hunc librum ego Jodocus Christan, anno dni

1467 qui fuit annus noviciatus mei, dedi propter Deum ad salutem

anime mee (így!) patribus domus salvatoris ordinis chartusiensis..." -

Tehát 1467-ben belépett a karthauziak szigorú rendjébe és lelke üdve

biztosítására, Isten nevében, a szerzetnek adományozta a könyvet. De

nemcsak tulajdonosa, hanem másolója is volt, a könyvnek "kolofon

Ja", végző sorai szerint és 1453-ban készült el vele. Dercsényi D.

"Nagy Lajos kora" Budapest, év nélkül, munkája is foglalkozik a

"pokoljárók" sorozatával és megemlíti Toldy F.: „Egy XIV. századbéli vezeklő Islandban, Szent Patrik purgatóriumában." (Századok 1871.

229) című tanulmánya alapján György vitézt és egyben jelzi a számon

tartott másolatokat is: "A legelső pokoljárást a bécsi volt udvari könyvtár és a melki apátság, sőt a prágai egyetemi könyvtár egy XV. sz-di kódexe is megőrökíti:' T. m. 72. Az általam említett másolat a losonci pap keze munkája. tehát elkerülte a kutatók figyelmét, bár a kolostori könyvtár a látogató tudósok neveit évszám szerint számon tartja és a nevek között pl. Fraknoi Vilmos és Karácsonyi János püspökök aláírásával is találkoztam.

293. Ódon zamatú magyar ízét ennek a Zsigmond-korabeli Tar Lőrinc legendának Tinódink ajkáról a "Régi Magyar Költők Tára" közli. A későbbi népköltészetet is megragadta a "pokoljárás" borzalmas élménye és Tót Lőrinc, Toldi Lőrinc, később Dózsa György nevével hozta kapcsolatba.

294. JAGICS V.: "Prilozik historiji knjizenosti naroda hrvatskoga i esbskoga." Arkeologija. IX. 63-151, magyar fordításban: "Adatok a horvát és szerb nép irodalomtörténetéhez".

255. KUKULJEVICS J.: "Gesta Romanorum" című gyűjteménye az előbbi jegyzetben szerepel.

296. HÓMAN-SZEKFŰ: Magyar Történet III. kiadás, I. kötet.

297. ZINNER E.: "Petrus de Dacia, ein mittelalterlicher Astronom" Archeoin. 1936. 318, old. Ez a szerzetes csillagász 1291-ben jelentette meg nagy csillagászati munkáját, amelyet a középkorban oly sokat használtak az időszámításra és némileg a jóslásra is. Miután az inkvizítor rend tagja volt és Párizs egyetemének védnöksége alatt csillagászokodott, nem került olyan sorsra, mint a magyar böszörmény csillagászok, akik ellen éppen ebben az évben kezdték el a "purificatio" kemény végrehajtását.

A böszörmény inkvizíció egész fejezetet tölt ki az inkvizíció során és ehelyütt csak az általuk magyar földre hozott, vagy itt írott művek és könyvek sorsával foglalkozunk.

Kun László nádora, Mizse nagy befolyással volt a királyi udvar és főképp a fiatal uralkodó életére. Két böszörmény eredetű asztrológust tartott, egyik Tarchó, egészen közeli rokona, talán unokaöccse lehetett,

a másik Zsöge csillagiós. Talán nem is annyira jósló művészetük, mint politikai működésük megbosszulására készült az inkvizíció, amikor László meggyilkolása után, 1290 Szent Lőrinc napján elfogatták őket és hosszú vizsgálat eredményeként két év múlva Ladomér esztergomi érsek és Kelemen fráter, a budai Szent Miklós kolostor perjele jelenlétében lefolytatott kihallgatása alatt irataikat is elkobozták. A jegyzőkönyv szerint: "a nevezett és Istentől rendelt hatóságok, a keresztény hit tisztaságának védői és az istentelen eretnokségek irtói, vádolják a nevezett Mizse fia Tarchót, aki jelen van és részben saját akaratából, részben a kínpadon vallatva beismerte, hogy a meghalt, boldog emlékü László király kúriájában asztrolabiának nevezett praktikákat folytatott és volt urát az ország ügyeinek intézésében befolyásolta, befolyását a saját és a pogány saracén vallásnak érdekében kihasználta." Ugyancsak elismerte, hogy céljai érdekében az alább nevezett könyveket "írta, birtokolta, alkalmazta" (298) A felsorolt könyvek közül megemlítendő a "liber stellarum et signorum", amelyről a vádlott elismerte a szerzőséget. Vallomása szerint, hogy a király jobban megértse, magyarra is lefordította. Tarchó tagadta, hogy egy "Liber interrogationum" című arab munkának ő lett volna a szerzője és fordítója. A jelzett írásnak még csak címéből sem sejtjük tartalmát, bár magyar fordítása az inkvizíció kezébe került. Mindennél érdekesebb, hogy a per lefolyása alatt több levelet olvastak fel előtte, amelyek a szíriai Aleppóból kerültek magyar földre, de címzettjét nem tudta az inkvizíció kinyomozni. Ezzel szemben felolvasták a vádlott levelét Mizse nádorhoz, kimentve magát, hogy a "Liber de maximo secreto medicine et de extracto sanguine humano" című, salernói eredetű munkát még nem volt ideje lefordítani. Késlekedését azzal okolta, hogy "ne csodálkozzék, vagy méltatlankodjék valaki a fordítás nehézsége, vagy nyersesége miatt, ugyanis nehéz az eredeti művet a szép magyar nyelvre átültetni. . ." (299.)

Ugyancsak az említett Ladomér érsek és kelemen fráter előtt zajlott le Kun László öreg csillagászának a pere is, aki Mizse nádor befolyására

engedte át Tarchónnak a magas udvari tisztséget. Ez a vádlott némi betekintést enged az udvari csillagászok tevékenységébe. Vallomása szerint a horoszkópok felállítása után, melyeket táblácskákra írt fel, éjszakánként figyelte a madarak hangját is. A reggeli órákban ő volt az első, aki megjelent a királynál és jelentést tett neki a csillagok állása és a madarak hangjainak alapján az aznapi országos és egyéb teendőkről. Elkobzott könyvei között szerepelnek a "tabulati stellarum" című gyűjtemény és egy magyarnyelvű versgyűjtemény: "Cantica super sepulcrum Attilae Regis" címmel. A bizottság vizsgálatára a vádlott elmondta, hogy a jelzett iratot apja fordította le Aleppóban, mikor az ottani egyetemen tanult. Vallomása szerint a kéziratot többen is elkérték tőle lemásolásra, mint Poaich mester és Dominus Miklós esztergomi kanonok (300).

Magyar irodalomtörténeti, eredetkutatási és hún- hagyományi szempontból az ő vallomásából hallunk először egy Aleppóban, az ottani muzulmán egyetemen ismert Attila eposzról, vagy "Carmen funebre" létezéséről. Érthető, hogy hosszú évekig kutattam a muzulmán világban ismert költemények hosszú soraiban a hún királyra, Attilára vonatkozható adatokat. Kevés lehetőségem akadt, hogy a vallomás említette költői munka, vagy népi legenda eredetét valamiképp kapcsolatba tudjam hozni a meglevő Attila eposzokkal, mikor Hertling nagy munkájában, az "islamologia"-ban egy rövid, de annál többet mondó utalásra akadtam. A tudós szerző megemlíti a 13. században élt Hoca Dechani költőt, aki Ala-Ettin (Ala-al Din) seldzsuk török szultán udvarában élt és szorgos gyűjtője volt a muzulmán világ írott és szóbeli hagyományainak. Ezekben az átmentett hagyományokban említi Hoca Dechani, hogy a régi, iszlám előtti törököknél nagy szerepet játszottak a költő- énekes- mágus személyek, akik gyakran énekelték többek között a "gyászdalokat Attila haláláról."(301)

Ez az adat rendkívül fontos és lelkiismeretességre figyelmeztető intés, hogy kultúrkapcsolatainkat a keleti, izlám előtti időkre is ki kell

terjeszteniünk. Egyben megcáfolta Yakut a muzulmán tudósok ama állítását, hogy a Halebben (Aleppó) tanuló magyar böszörmények kizárólag a nagy muzulmán egyházjogász, AbaHanifa tudománya kedvéért látogatták volna ezt a szíriai várost. (302). Csillagászatot és talán tudatos eredetkutatást is végeztek a magyar történelem javára. Ladomér érsek és Kelemen főinkvizítor felfokozott gonddal igyekeznek irtani a muzulmánokat III. András koronázása után. A budai Szent Miklós kolostor perjele ekkor kap megbízatást, hogy az egész ország területén szervezzen albizottságokat, a helyszínen folytassák le a vizsgálatot és csak abban az esetben hozzák a vádlottakat Budára, ha ügyük nagyobb fontossággal bír (303). Így vizsgálta végig egy szegedi bizottság, az ottani domonkosok főnökével az élén, a somogyi határokon levő muzulmánok lakta falvakat, Acsát, Mernyét, Böcsüt és Csökét. A lezajlott vizsgálatok eredménye: 8 darab "saracén" nyelvű "opus astronomicum" - csillagászattal összefüggő munka volt (304). Pécs mellett egyébként Makarhegyen, a Mecsek hegységben, csillagvizsgáló intézményük is volt a muzulmánoknak és a század végén a Domonkos-rendiek pécsi kolostoránál már működő nyelviskolában "arab nyelvet is tanítottak" (305). A jegyzőkönyvek adatai szerint az itteni Sandur nevű tudóst is megidézte a Szegedről kiinduló inkvizíció, mert birtokában volt egy "albatenii Liber astronomie" című munka. Visszaadták tulajdonosának Hont Pázmány János pécsi püspök közbenjárására. A könyvet visszajuttató végzés szerint: "a tiszteletreméltó dominus Sandur mestere volt a Makarhegyen levő saracén csillagvizsgálónak" (306). Miután ugyanezzel a névvel, szerepel egy másik muzulmán tudós is két fiával Zengis és Anis tanulókkal, akik Egyek faluban laktak és "arab nyelvű iratokkal kereskedtek" a jegyzőkönyvek pontatlansága miatt nehéz megállapítani, hogy a két ízben szereplő Sandur nem egy és ugyanaz a személy volt-e. Az Egyek faluban lakó Sandur vallomásában azt állította, hogy Kun László követe volt a szicíliai királynál hat éven keresztül és két említett fia a salernói egyetemen

tanultak arab nyelvet és egyéb tudományokat ezen idő alatt (307). Árpádházi Margit kanonizációs perében 1276-ban kihallgatott tanúk sorában is szerepel az említett Sandur, aki a pápai bizottság előtt elmondotta, hogy latinul is tud és a közeljövőben utazik Sziciliába, mint a magyar király követe (308). Sandur fellebbezett Ladomér esztergomi érsekhez, hogy az inkvizíció végzése ellen tiltakozzék, annak ellenére, hogy azt a végzést adták, hogy "contra fidem nihil tenet" - a hit ellen semmit sem tartalmaz. Fellebbezésének az oka valószínűleg tiltakozás volt a vizsgálat ellen, mert nagy műveltségű és diplomáciai jártasságú ember volt és bizonyára nemesi címet is kaphatott (309).

Akun nyelvemlékek sem szerencsésebbek a magyarokénál: ők sem kerülhették el az inkvizíciót. A kun misszió egészében a magyar Domonkos-rendiek vezetése alatt állott. Megtérítőjük Tódor fráter, segédpüspöke volt a flamandnak ismert, de Paulus Hungarus által "anglicus"-nak nevezett esztergomi érseknek (310). IX. Gergely pápa ismételten dicséri a nevezett segédpüspök nagy buzgalmát a kun térítés érdekében. Miután a kunok inkvizícióinak külön fejezetet szentelek, ehelyütt csak gyér irodalmukról emlékezem meg.

A kún nyelvű irodalmat a Domonkos-rendi misszionáriusoknak tulajdonítják, akik ugyanazon rend tagjai, mint az inkvizítorok. Ellentmondásnak látszik a két történelmi tény szembeállításása, hogy egyrészt a domonkosok írják, másrészt ugyancsak a domonkosok semmisítik meg a kún nyelvű irodalmat. A nagyon kis számú kún nyelvtöredék nem ütközhetett az inkvizíció elveivel, mert a "Codex Cumanicus", vagy "Petrarca Codex" néven ismert irat - a leglényegesebb darab - nem más, mint egy a kún nyelvű liturgiában használt Himnusz gyűjtemény, melyet az egyház nagyobb ünnepek és ismertebb szentek napjain énekelt és énekeltetett híveivel (311). A másik nagyobb töredék a "Kun Rejtvények" címen ismert, tréfás kérdések gyűjteménye. Csak 4 oldalnyi terjedelmű és az előbbinek, a "Codex Cumanusnak", a fedőtáblájaként szerepelt. Lehetséges, hogy

Milánó nagy könyvtárigazgatójának, Fatinak a véleménye igaz, hogy „hosszú ideig vándorolgotott régi tulajdonosa nem mindig tiszta zsebeiben, mert elnyűtt oldalai alig olvashatók” (312). A kun nyelvemlékek tehát a mai magyar "Halotti beszéd" és "Mária siralom"-nál sokkal nagyobb szövegmennyiséggel rendelkeznek. Feltétlenül nagyobb számú kódexük lehetett már csak azért is, mert éppen a Domonkosrendieknek Jászvásárott levő nagy kultúrcentrumában az énekiskola mellett másolóműhelyük is volt már a tatárjárás előtt. 1228-ban PiriJezda kúra főúr nagyobb mennyiségű pergamentet ajándékozott a jászvásári domonkosoknak, hogy "folytassák a kun kódexek másolását" (313). Ennek a nagymennyiségű kódexnek sehol semmi nyoma.

W. Bang, aki német részről alaposan tanulmányozta a "Codex Cumanicus" és "Találós Kérdéseket" német szerzetesek munkájának tartja az iratok szerzőit azon az alapon, hogy "gótikus" betűkkel vannak írva (314). Másik argumentuma, hogy a rejtvények egyike "fehér daruról" szól és ez a madár Marco Polo leírásában is szerepel (315), mint Távolvelet tipikus madara, ahova a korabeli magyar domonkosrendiek vagy más misszionáriusok már nem értek el, tehát az említett "gótikus" betűk alapján a könyveknek német eredetéhez kétség nem fér. Nem tarthatjuk elfogadhatónak ezt az "elfogulatlan és tárgyilagos tudományos megállapítást" még akkor sem, ha a nagy' olasz utazónak, Marco Polonak fehér darujával akarja igazolni azt, mert magyar földön is ismert, sőt nagyon ismert fogalom, mesében, dalban, legendákban egyaránt mint népi motívum, a fehér daru lebegő alakja (316). Sokkal inkább elfogadható gróf Kuún Géza állítása, hogy a Himnusz gyűjtemény "Vexilla Regis" húsvéti diadaléneke közelebb áll a magyarhoz nyelvileg, szerkezetileg, mint az eredeti latinhoz és aki latinból fordította, magyarul gondolkozott és úgy öntötte a kun nyelv rigmusaiba (317).

A 13. századi könyvek tartalmát vizsgáló cenzorok jegyzőkönyvei csak pár esetben említik meg a "comburatur égettessék meg"

ítélkezést. Legtöbb esetben elkobozzák és csak ritkán kerül vissza tulajdonosa kezébe még akkor is, ha megkapja az akkori idők "nihil obstat"-ját: "kontra fidem nihil tenet" (318).

Talán bizalmatlanság vezethette a főinkvizitorokat, hogy a könyvek sorsát nem bízták magyar származású szerzetesekre, mert esetleg elfogultságból nem jártak volna el teljes szigorral, hogy még a megsemmisítés árán is megvédjék a hit igazságát. Mindenesetre a fennálló rendelkezések szerint az elkobzott könyveket Firenzébe vitték, ahol egy erre külön szervezett bizottság döntött sorsuk felől. A bizottságban magyar nyelvet ismerő szerzeteseknek is kellett lenniük. Az említett fráter Passavanti, aki egy 13. századi magyar Bibliáról mond kritikát, csak a magyar nyelv ismeretében tehette ezt (319). Ugyancsak ide szállítja az inkvizíció a "beginák", jámbor női vezeklőknek szánt "Consolatines" - ciklusát és valószínűleg a Nyulak szigeti kolostorban született "Lelki Tükör" iratokat is (320).

A nagy időtávlatokban elkobzott kéziratok sorsa a firenzei kolostorban akkor válik jelentőssé, ha a magyar elveszett "ös-gesta" (321) nyomait kutatjuk. Miután az inkvizítorok a 13. században a királyi udvarban ütötték fel székhelyüket (322) módjukban állott az u. n. "udvari irodalmat" és királyaink könyvtárait egész közelről megismerni. IV. Béla udvarában a tatárjárás előtt Johannes Teutonicus, amíg a magyar rendtartomány főnöke volt, mindennapos vendégnek tekinthető (323). Ugyancsak a székesfehérvári udvar állandó lakója a tatárjárás utáni években a pápa bizalmasa Péter (324) főinkvizítor és még inkább Kun László idejében Simon fráter, aki a Szent Miklós perjeli tiszjtét is viseli ugyan, de a királyt állandóan kíséri (325). IV. Béla udvara a középkori szokások szerint külön iskolát tartott fenn, követve atya II. András példáját, aki nemcsak fiait, Bélát és Kálmánt taníttatta itt, hanem kiválóbb és tehetséges ifjakat is. Így tanultak, mint Béla és Kálmán hercegek iskolatársai Dénes fia Dénes, aki később lovászmester, Mátyás kancellár, a leendő esztergomi érsek,

Lőrinc mester udvarbíró és Tamás királyi nótárius és testvére (326). Az udvari iskolában az új szerzet tagjai, a Domonkos-rendiek a latint tanították (327).

Ebben a környezetben élve, az inkvizítorok pontos és alapos képet alkothattak a királyi könyvtár századok alatt összegyűlt értékeiről. Hogy a magyar "ős-Gesta" a királyi könyvtár birtokában volt, ahhoz semmi kétség nem fér. Így kívánta az Árpád-ház kezdetétől vallott misztikus, isteni beavatkozással alapított dinasztikus eredetlegendája Álmostól Attiláig, Attilától Noéig vezetve vissza őseit. A biblikus családfa lehetett többek között az inkvizíció szemében a "botránykő", ezt kellett lecsiszolni és folytatni Anonymus "kiértékelő" műveletét, nem keresztény motívumokat "parasztok fecsegésének" tartva, és a kritikus ész józanságával mellőzve mindent, ami a keresztény világgéppel ellenkezésben van (328). Megkeresztelik az ősi adatokat - elég csak Álmos alakjára gondolnunk, "kivel a Szentlélek volt" (329).; Elhagynak részeket, hogy az egyházi felfogás érzékenységét ne sértsék. Így maradt ki az első, meglévő krónikákból a biblikus családfa, mely Attilával kapcsolja össze a magyarság eredetét. Az ősi Gesta tehát minden körülmények között az inkvizíció kezébe került. Eltűntetése nem lehetett nagyon egyszerű, hiszen a dinasztikus dicsőfény légkörét, őseink töretlen családfáját királyaink még a legkeresztényebb korszakokban is féltékenyen védték. Ezért jelentős Kézai Simon mester, Kun László krónikásának új és módosított írása, amelyben a kor szellemének megfelelően nem ad támadási felületet olyan legenda-részletekkel, amelyek a keresztény felfogást botránkoztatnák volna. Meglepő, hogy a Kézai-krónika védekező álláspontot foglal el a korabeli, nyugati papkrónikások felfogásával szemben, akik szerint "a magyarság állati szörnyetegek leszármazottja". Kézai bizonygatja, hogy az ő népe is "férfiak és nők házasságából, született" (330). Még inkább elterjedt vélemény volt ez Attiláról és hunjairól. Egy olasz krónika szerint: Attilát kutya nemzette (Attila fu generato da un cane. ..) {331}. Ugyanez az orosz Nesztor

krónika szerzőjének véleménye is, aki csodálkozik: "Isten türelmén, hogy állati szörnyetegek eme fajtáját megtűri az emberek között. ..." (332). Attila "barbár és vérengző, követ kövön nem hagyó" híre a középkor Európájának képzeletvilágában sokkal torzabb formában élt, mint manapság. Az inkvizítorok sem maradhattak mentesek ettől a minden keleti értéktagadástól, főképp ha olyan világnagyságról volt szó, mint a Rómát is rettegésben tartó nagy hun király. Hogy egy vérengző keleti zsarnok biblikus genealógiával Krisztus családfája mintájára Noéig vezesse vissza ősei sorát, ütközött a 13. század theocentrikus keresztény felfogásával, tehát el kellett tűnnie. Ezek lehetnek megalapozott okai az "ős -Gesta" eltűnésének. Az eltűnés módja a már említett inkvizítorok udvari tartózkodásával függhetett össze, akikkel királyaink, főképp IV. Béla, keleti kapcsolatai miatt állandó "mentegetődző" álláspontot foglaltak el (333). Fontosnak tartjuk a kérdést megoldani: hol volt, kinek kezébe kerülhetett az említett "ős-gesta"? Ezekre a kérdésekre ad választ a valószínűség meggyőző erejével az inkvizíció ama rendelete, amely a firenzei kolostor bizottsága elé utalja az elkobzott könyveket. Nincs ugyan pontos adatunk arra, hogy ez történt volna az "ős-gestával" is, de az irodalomtörténeti tény, hogy éppen a firenzei Domonkos-rendi kolostorban írta meg a szerzethez tartozó Antonin érsek a 14. század végén híres "Chronicon" című történelmi munkáját, már olyan adat, hogy forrásmunkáinak kiértékelésével okvetlen kapcsolatba került az említett, elveszett irattal. Firenzei Antonin "Chronicon"-jának magyarok eredetével foglalkozó része ismeretlen forrásmunkákon alapul. Eredettörténelmünkkel kapcsolatos adatait nem meríthette más forrásból, mint valami ősi krónikából, amely sokkal gazdagabb és bővebb volt, mint Anonymus és Kézai krónikája. Honnét vehette tehát "első forrás"-nak számítható adatait, ha nem az "ős- Gestából", vagy annak másolatából? A kutatások mai eredménye szerint a firenzei dominikánus "Chronicon"-ja szolgált oroszlánrészben alapul a Thúróczy krónika megírásánál. A Thúróczy krónika, teljes címén

"Chronica Hungarorum", 1488-ban jelent meg először nyomtatásban Augsburgban, kézirata megelőzte Ranzanus "Epitome Rerum Hungaricarum" c. munkáját, tehát nem maradt hátra más alapvető forrásmunka, mint a firenzei szerzetesé. Annál is inkább, mert Attila Noéig vezetett családfája, csak ebben a munkában szerepel (334). Antonin érsek tehát nem meríthette ismereteit más forrásból, mint egy, a firenzei könyvek között közel két századon át lappangó "ös- Gestá"-ból, vagy hozzá hasonló, hún- magyar kapcsolatokat számontartó eredetlegéből (335).

Megerősíti fejtegetésünk alapját egy másik irodalomtörténeti adat ugyancsak Attilával kapcsolatban. Ez már a 13. század közepéről származik és II. Frigyes császár egy "distichon"-jával van összefüggésben, amely minden vitán felül bizonyossá teszi nemzeti krónikánk erőszakos eltávolítását hazai földről. A Kettős Szicília Királyság ura I. Frigyes, korának botrányköve, a pápaság többszörösen kiközösített "Antikrisztusa" híres könyvgyűjtő, szenvedélyes olvasó volt (336). Ismerte és nagyra becsülte a keleti kultúra szellemi termékeit. Beszélt nemcsak németül és latinul, hanem görögül és arab nyelven is. Ő alapította a világhírű palermói könyvtár és a salernói keleti egyetemet, ahol több volt az arab és görög tudós, mint a korabeli ilyenemű intézetekben együttvéve (337). Nagyfokú jártasságra tett szert asztronómiai tudományok terén, és szenvedélyes rajongója volt a solymászatnak. Csillag- és madárjósításokra vonatkozó híres distikonja az az adat, amely Attila verses eposzával feltűnő nagy hasonlóságot, majdnem azonosságot mutat. Az állítólag sajátkezűleg szerkesztett vers szövege így szól:

Fata volunt, stellae docent, avium volatus,
Quod Fridericus ego malleus orbis ero ...

Az attilai szöveg:

Terra tremit, stellae cadunt

Et ego malleus orbis ero ...

Az első sor a Frigyes-féle szövegben csillagászati és madárjóslati

ismereteire vonatkozik, helyettesítve a hún király "csillag esik, föld reng" ősi epikus szavait, a második sor azonban teljesen azonos mindkét versben. Hogy a hasonlóság nem véletlen műve, az kétségtelen, de fennáll a kérdés, hogy került a két "világhódító" distikonjába a szöveg, melyiké az időbeli elsőbbség. A "malleus orbis - flagellum Dei" Isten ostora Anonymusnál már a 12. században előforduló kép, és pedig Attilára vonatkoztatva: Árpád magát Attilától származtatta, akit "Isten ostorának neveznek" (337/a). Bár ez a jellegzetes kifejezés II. Frigyes kedvenc udvari írójának, Viterbói Godefridnek "Pantheonjában" is szerepel (338), az elsőbbség mégis a magyar Anonymus-krónikát illeti annál is inkább, mert a Lechmezei veszített csata után Lél-Lehel vezér is ezekkel a szavakkal válaszol Konrádnak: "Mi a legnagyobb isten bosszúja vagyunk, általa küldettünk, hogy ostorotok legyünk" (339). Ismerik ezt a szóhasználatot Kézai Simon mester (340) és Káldi Márk Képes Krónikája is (1341), bár későbbiek II. Frigyes és viterbói Godefrid koránál.

Az "Isten ostora" ősi soron szerzett keleti öröksége a magyarságnak, mint az isteni fenyítő szándék lesújtó eszköze éppúgy, mint a "malleus orbis" - világpörölye képlet, a régi "misztikus kovácskirályok" varázsszerszáma, a történelem folyamán jogarrá váló hatalmi szimbólum (342).

A két vers közül tehát a hún királyé nemcsak, hogy régibb, hanem az elveszett "ős-Gesta" egy része is (343). Kutatva az eltűnt magyar forrás útját, vissza kell térnünk a könyvcenzusa színhelyére, a firenzei San Marco kolostorba. Mint már említettük a magyar udvari könyvtárakban bennfentes főinkvizítorok könnyen hozzájuthattak a magyar eredeti krónikákhoz és talán a buzgó keresztény királyaink valamelyike is hozzájárult, hogy a pogány hun király "hivalkodó biblikus családfáját" eltüntessék. Minden esetre gondolkozóba ejtethet a történelmi adat, hogy IV. Béla belső barátja Teuton János magyar főinkvizítor, aki egyébként évekkal előbb II. Frigyes palermói

udvarában huzamosabb időt töltött, 1232-ben IX. Gergely pápa felkérésére találkozót kért a császártól hogy enyhítse a közte és a pápa között elmergesedett helyzetet (344). Ez a találkozás II. Frigyes, és Teutón János között a firenzei San Marco kolostorban történt meg. Majdnem ugyanez az eset zajlott le, ugyancsak a firenzei könyvcenzura központjában, 1245-ben egy másik közvetítő tárgyaláson, amikor IV. Ince felkérésére Lombard Péter, a tatárjárás utáni első inkvizítor IV. Béla udvarából sietett Frigyes császárt Róma-ellenes hadjáratától visszatartani(345)

Ismervén a gögös Hohenstaufen könyvgyűjtő szenvedélyét és IV. Béla bőkezűségét rokonai iránt - II. Frigyes vette feleségül Béla nagybátyja Imre királynak özvegyét - nem lehetetlen, hogy ezen az úton került a firenzei kolostorba a könyv, amelyet aztán Antonin érsek a 14. század végén átdolgozott" (346).

Miután az attilai és II. Frigyes féle distikonok közötti összefüggést elfogadhatóvá tettük, még azt is megállapíthatjuk, hogy az elkobzás, vagy eltűnés 1250 decembere előtt történt, mert ez az a "terminus ad quem", ameddig a császár megírhatta Attila hírét-nevét is megirigylő versét, mert ebben az évben és hónapban halt meg(347).

Összegezve adatainkat az inkvizíció által elkobzott vagy megsemmisített irodalmi termékekről számbavéve azok sokszerűségét, de főképp több ízben említett magyarnyelvűségét, el kell vetnünk a hivatalos irodalomtörténelmi állítást középkori szellemi igényeink sivárságáról, irodalmunk szegénységéről. Voltak magyar írások, teljes könyvek a "Halotti beszéd" és "Mária siralom" előtt is. A magyarföldi inkvizítorok buzgósága talán éppen anyanyelvűségünk irodalmi kísérleteinek kurtításával tett jóvátételment kárt. Nagyobbat, mint történelmi tragédiánk, a tatárjárás és törökdúlás együttvéve. A firenzei adatok és az inkvizíció jegyzőkönyvei alapján irodalomtörténetünket lelkiismeretes analízissal főképp keletről hozott eredetlegendáinkkal, a Barlaam-"keretregény" változataival, az udvari költészet "Trója ostroma" töredékeivel, ősi soron örökölt

manicheusi szemszögből egészen új szintézisbe kell állítanunk. Az ázsiai szellemi örökség sokkal gazdagabb és főképp eredeti és jellegzetesen magyar, időben jóval korábbi a nyugati, másodlagos irodalmi hatásoknál. Téves szemlélet, pl. hogy a Szent László-legendák gyökereit a spanyol Santiago irodalmában keresik (348). Ferdítés, hogy a "manicheus" Elek-, Katalin-, Vid-legendákat francia trubadúroktól kaptuk. Tévedés a magyar csodaszarvas motívumot a Szent Hubertus-legendából eredeztetni. Ősi szellemi tulajdonunk, csak úgy, mint a "kacsalábon forgó vár", az "égig érő fa" mesemotívumaink.

298. Kassai kódex Anno 1292 n. 4.

299. Kassai kódex: u. o. n. 4. Munkájának magyar fordítása: "Könyv a legnagyobb orvosi titokról és az embervér kivonatról."

300. Kassai kódex: Anno 1292 n. 5. Ez a jegyzőkönyvi részlet a másolatban feltűnő piros tintával volt bekeretezve és oldaljegyzetként a következő szavak szerepelnek: Calamitas superstitionis cuius auctor est mercenarius demonii.." A jelzett "tabulákra" ugyanis feljegyezték a csillag konstelláció szerinti rövid jóslatokat, madár és állathangok alapján. "De voce corvi - Holló károgból: ARIES: novellas audies, - TAURUS: item designat, GEMINIS: ad protontotem accedent, - CANCER: detractionem designat, - LEO: Fornificationem, - VIRGO: melum rumorom ad dies, - LIBRA: detractionem malam hominum, - SCORPIUS: dampnationem animalium in pecudes, - SAGITTARIUS: duritiam designat, CAPRICORNIUS: inuenies bonitatem. - AQUARIUS: causa mulierum, PISCES: litern in ciuitate designat; - tehát egy egész ciklust "végig jóslat" a holló károgból. De szerepelnek még: "De voce galline" - tyúk káralásból, "de motu ocuh" - szemmozgásból, "de sonitu ignis" - tűzropogásból, "de ululatu tanin" - kutya vonyításból stb. eredeztetett jóslatok is. - Ennél értékesebbek a "Tabufa Stellarum" c. könyv kérdései, amelyek valószínűleg egy-egy fejezetet jelentettek: "Utrum regnum est stabilis" - Vajon az ország szilárd-e? "De viro qui recensit a regno suo" -a férfiről, aki visszatér

országába. "Utrum peryenit ad regnum out non" - Vajon királysághoz jut-e? "De paucitate venationis" - Vadász sikerről. Ilyen és hasonló tárgyú kérdések kétségtelenül arra mutatnak, hogy Kun László udvari csillagásza alaposan teljesítette feladatát...

301 PAREJA F. - HERTLING L.: "Islamológia". Madrid, 1954. II. 835.: "Basta recordar que los poetas-cantores-magos non antiquisimos entre los turcos: hay mención, por ejemplo de "cantos funebres por la muerte de Attila".

302. Jerney említi a magyar vallásfelekezetekről írt tanulmányában Yakut tudósításából a következő beszámolót az aleppói muzulmán egyetem magyar hallgatóiról: "Meg voltam lepődve Aleppó városában az emberi sokaságon, akik Abu Hanif ritusa szerint az egyházjogot tanulták. Mikor megtudtam róluk, hogy magyarok, kíváncsi voltam, hogy mit tanulnak és megtudtam, hogy egyházjogot". "Tudománytár, 101. oldal. Yakut maga is sokáig tanított az aleppói egyetemen és ott is halt meg, mint nagy etimológus. De az aleppóiak legnagyobb ereje éppen a csillagászat és a vele összefüggő matematikai tudományuk voltak, kínai, sőt ujjgur, khorasani tudósok tapasztalt vezetése mellett. Nem tartom valószínűnek, hogy ezek a csalogató tudományok érdektelenek maradtak volna a magyarföldi böszörmény egyetemi hallgatók előtt.

303. Kassai kódex: Anno 1291. no. 12.

304. U. o. Anno 1291 n. 23.

305. U. o. Anno 1292. n. 14.

306. „Dnus Sandur magister domus custodie spherarum...” u. o.

307. U. o. 1292. n. 14.

308. Monumenta Romapa Epacopatus Vesprimiensis I. 380. old

309. Kassai kódex: Anno 1292. n. 14.

310. Codex Biblioth. Vatic. Fond. Borghese. 261. fel. 90/r.

311. Bang: "Beitrag zur Erklärung des komanischen

Marienhymnus" General Sitzung der Phil, historische Classe der

Preuss. W. Akademie. Berlin. 1910. - akinek megállapításait erősen

- vitatja Salemann: "Zur Kritik des Codex Cumanicus" c. tanulmányában, Bulletin de A. Imp. des Se. de St. Peterbourg. 1910.
312. BANG: "Über die Rätsel des Codex Cumanicus" : "Certainement ce précieux ms. a été longtemps dans les poches peu propres d'un ancien possesseur; et tele a contribué a rendre encore moins lisible une écriture, par elle-meme évanouie .. ."
313. Kassai kódex: Anno 1228. n. 23.
314. BANG: i. m. 336. old. „von deutscher Hand..."
315. „Grus leucogeranus" a darú leírása Marco Polonál (Yule Cordier kiadás I. 296.) "There are five different kinds of cranes found in those tracts... the second kind again is vall white..."
316. A magyar néphagyomány sokszor --- tévesen -a turullal téveszti össze a darut kétségtelen bizonyítékként, hogy a két madárnak a szimbólikus jelentősége éppen eredetüknél fogva ázsiai legendakörünkből magyarázható. V. ö.: SCHENK T.: Magyar Solymászmadár nevek". Aquila, 1935-8. c. tanulmányát.
317. KUÚN G.: "Codex Cumanicus" Bpest, 1880. 143. oldalon rámutat, hogy pl. a "vexilla regis" c. húsvéti himnusz szövege sokkal közelebb áll a magyar fordításhoz, mint a latin eredetihez és citálja bizonyítéku Szilágyi Á: "Középkori magyar költői maradványok"-ban közölt magyar szöveget.
318. Ez az általános, felmentő ítélet formulája: "contra fidem nihil" „a hit ellen nem vét" értelmében, ezzel az egyházi fórum a maga részéről lezárta a vizsgálatot, bár a "brachus secularis" "a világi hatalom karja" talán még tovább vitte a pert és súlyos ítéletet hozott.
319. A magyar középkori biblia-irodalomnak legalaposabb szakértője Kardos Tibor, hosszas kutatásai és zseniális meglátásai kapcsolták össze az Európa szerte szétszórt, gyér számú adatokat a nemzeti nyelvű Bibliákról. „A laikus mozgalom magyar Bibliája" (Minerva, 193x. 52-81.) csak a kezdet volt és huszonhárom év múlva eljutott annyira, hogy a firenzei inkvizíciós központ -- amelyről azonban ő sem tudott - Passavanti Domonkos-rend fráter és könyvcenzor

véleményét felfedezze az eddigi ismereteink szerinti első magyarnyelvű Bibliáról. Munkálkodása eredményét Kardos: "A huszita Biblia keletkezése". (Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 82. sz. Bpest, 1953 c. munkájában tette közre.

320. KOLTAY-KASTNER: "Az együgyű lelkek tükre" címen megjelent munkája tér ki a középkori magyar "speculum"-okra, aszkézist és egyéni misztikát csoportosító írásművekre, amelyek annyira elterjedtek a 13. századi jámbor irodalomban. Hogy Árpádházi Szent Margitnak tulajdonítható-e, vagy sem, nyitott kérdés. Mindenesetre a királyleány szentté avatási vizsgálatainál a S. Congregatio előtt 1941-ben P. Böle Kornél Domonkosrendi szerzetesnek és dr. Lovass Elemér bencés tanárnak - Margit irodalmunk két szakértője -- ünnepélyes esküt kellett tenniök, hogy tudásuk és lelkiismeretük szerint a szentéletű királyleány semmiféle írásos munkának nem volt a szerzője. - Nem mond ellent az eskünek a kolmári Domonkos-rendi apácáktól származó "Subtilia" 1280 után írt kódexe sem, amelyben a következő bejegyzés maradt fenn a legelső oldalon: "Margerita amabilis fiba regis tam nobilis..., majd követik a lelki tanácsok: *Somi regis filis quondam in subtilia*

Hoc opus exegit suisque posteris dedit

O principis filie sorores subtilie

Ad agni nuptias datas port inducias

A MS. ma a kolmári (Németország) városi könyvtár tulajdona 508, szám alatt, 141 számozott oldal.

321. DEÉR I.: "Quis fuerit fons primigenius Gestarum Chronicarurnque Hungaricarum medii aevi ex saec. XI. - morindus et post deperditus?" *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Tom. I. 3-11.

322 FEJÉR: *Codex Diplomaticus H. VI. - I. 301*: "Innocentius Papa VI. Priori de Ordine Praedicatorum... Nos Plenam de te in Domino fiduciam obtinentes, ut in curia.. illustris regis Hungarie moraturus..." 1243. jul. 5.

323. THEINER: I. m. IV, 123.

324. V, ö. 322. jegyzet.
325. Kassai kódex: 1278 - 81.
326. BÉKEFI R.: Árpádkori közoktatásügyünk". (Czobor: "Magyarország történelmi emlékei" c. díszkiadásban a Millennium alkalmából. 81.)
327. Kassai kódex: "Exodus FF." című töredék.
328. Anonymus cap. VI.
329. U. o.
330. KÉZA: Cap. IX. 12.
331. Arminesi degli Roco Paduano: „Attila flagelum dei tradotto della vera crenica": „ove si narra come, detto Attila fu generato da una cane, e di molte destruttioni fatte da lui nell, Italia." Padova év nélkül. A Széchenyi könyvtár Katalógusainak I. kötet 8. sz. 32. lap.
332. PRIAN-CHANINOFF: „Historia de Rusia" Santiago de Chile, 1938. Ez a munka sem értékeli nagyra a Nestor-féle "rekopiációkat, amelyeket nem mint szemtanú, hanem mint elfogult és logikátlan ortodox szerzetes hiszékenyen összeírt."
333. WENZEL: Árpádkori Okmánytár. III. 57. - IV. Béla mentegetődzik a pápa előtt, hogy két leányát két lengyel, egyet pedig a rutén hercegekhez adott feleségül és fiát egy "valamiféle" kun leánnyal házasította, de ezt "propter bonom cristianitatis" tette. Sárospatakról kelt levele IV. Incéhez, 1256, dec. 11-én és később a nagy Hulagu kán kérését, hogy leányát Kunigundát adja feleségül a tatár unokaöccshöz, maga a pápa is igyekszik megakadályozni. Aki mentegetődzik, ismét IV. Béla.
334. HIHTH F.: „Die Ahnentafel Attila's, nach Johannes von Thúrócz" Bulletin de Ac. Impérial de St. Pétersbourg. 1900. 22 és következők.
335. MORCAY: "St. Antonin, archeveque de Florence". Paris, 1947.
336. WOOD-FYFE: "The art of falconer." Stanford, University, California. 1943. Ez a legalaposabb munka eddig, amely nemcsak a császár tudomány-felkészültségét tárja fel az ornithológia terén, hanem egész egyéniséget, amely még ma is sok vita tárgya.

337. MIELI A.: "El mundo izlamico y el occidente medieval cristiano": Euenos Aires, 1946. II. 98. old.
- 337/a Scriptores Rerum Hungaricarum. I. 61. oldal.
338. GODEFFRIDUS VITERB.: "Pantheon" Liber XXII 17. oldal.
339. Scriptores Ferum Hungaricarum. I. 61. oldal.
340. U. o. I. 151.
341. I. m. I. 261. oldal.
342. Alföldi A.: „A tarchán méltóság eredete:' Magyar Nyelv, Budapest, 1932. 207-16. A szerző mesterien oldja meg a kovács-király szimbólum kérdését törökös népek kultúrközösségéből eredeztetve ezzel történelmünk jogar-kalapács jelképét. Egyébként a munka teljes összhangban áll Frazer G.: „The magic art and evolution of Kings" tanulmányával.
343. A distikon fenséges ütemezésű epikus formára vall és többen így Ipolyi A. püspök is -megkísérelték, hogy az ősgesta verses alakját. legalább részleteiben rekonstruálják, nem is kis sikerrel. Mások viszont Janus Pannoniusnak tulajdonítanak egy ősi, magyar krónikát, verses formában, ennek azonban semmi tárgyi alapja nincs,
349. Kassai kódex: "Exodus FF" című töredék 1232.
345. Kassai kódex: Ano 1245. „In absentiam inquisitoris ad mandatum dei, pape ambaxadoris conventu Florancie..."
345. FERDINANDY M.: "Et ege malleus orbis... Annales". Bs. As. 1955.
347. MIE.: I: i. m. LL. 201.

VII.

A "TAKÁCS-ERETNEK" MOZGALOM (4)

A 12. és 13. századfordulón Flandriában, Brabant, Liége, de főképp Gent és Ypres vidékén a középkor hatalmas szövő-fonó ipar nagyméretű fejlődése nyomán, egy új szociális réteg alakult ki: a "takehan" - takácsok osztálya, a megvetett és elnyomott városi lakosság kézimunkás tömegei. Az akkoriban még Lotharingiához tartozó városok gazdag polgárai és kereskedői tartották kézben ezt a hatalmas tömeget, amely feldolgozta a jó minőségű angol és később magyar gyapjút. Kész áruival elárasztotta nemcsak egész Európát, hanem még Indiába és Afrika északi városaiba is eljutott vele. A "takehan" fogalma magába zárta a szövő-fonóipar ágait művelő gyapjúmosókat, gyapjúverőket, a "kéukujjúaknak" gúnyolt kelmefestőket is. A gazdag tőkésék, miután kezükben volt az olcsón vásárolt gyapjú és drágán eladott "draperia" barchent, aranykófiúmmal varrott szövetek ára közötti, sokszor 600 %-os nyereség, egyre kapzsibbak lettek, a hatalmas kéziipari tömegeket valósággal éhbérért dolgoztatták; természetszerűleg nagy társadalmi feszültség állt elő. A takácsok érdekszövetségeket szerveznek, vallási színezetbe burkolva elérhetetlen vágyaikat. A szervezetek - "comuna"-k - az evangéliumi, ősi keresztény szegénységet tüzték ki eszményképül, mintegy vigasztalásul önmaguknak. Megvetették a gazdag polgárságot, mert hatalmas várfalakkal választotta el magát tőlük. A szegénység eszmehordozóját Szent Pál apostolban látták, aki sátorszövésből tartotta fenn magát. Egy újfajta eretnekség melegágya lett a "comuna" azzal, hogy a gazdag néposztályokat, többek között a dúsgazdag egyháziakat is megvetette; lassan, de észrevehetőleg eltávolodott az egyházi fegyelemtől, állandó veszélyt jelentve a fennálló renddel szemben. Jacques de Vitry, aki ismerte a flandriai városok életét, írja róluk keserű szavait: "Violente et pestifere communitates", szét akarják törni az egyházat (348). A veszély nő, az

egyre duzzadó kéziipar munkásai előzőnlük a városokat és hatalmas, sokszor 8-13 hektáros területeket betöltő fabarakokban mossák verik, szárítják a gyapjút és készítik elő az asszonynépnek szövésre-fonásra és kelmefestésre (349). A barakkokat "mansiones"-eknek hívták és lakosságuk annyira felduzzadt, hogy a 13. század elején Gent város polgárainak a negyed része, közel 5.000 "takehan - takácsból állt" (350). Ugyanez a helyzet Ypresben, Liégeben is.

A takács mesterség és az eretnekek kapcsolata az európai vallástörténelemben nem vita tárgya. Egyedül csak azon vitatkoznak, hogy vajon a takácsok lettek-e eretnekké, vagy az eretnekek takácsokká? (351) A kérdésnek; azért van nagy jelentősége, mert a középkor az eretnekek megjelölésére sokszor használja a takács fogalmat (texerant - takehan). Magyar földön is hasonló a helyzet, amint látni fogjuk az inkvizíciós perek folyamán. A takács-eretnek mozgalom Európa szerte elterjedt és az ipari "proletariátus" jellegét felöltve, sokhelyütt forradalomra vezetett. Ismertek a kölni takácsok harcai, a firenzei Ciompi-gyapjúszővő lázadás (1379-ben). Miután a 13. század elején már túltermelésben voltak a flandriai takácsok, tömegesen maradtak munka nélkül. Reggelenként tömegével várták, hogy valamelyik "gyár" mestere szerződtesse őket nyolc napos munkára. „Hajnali látástól - esti vakulásig" dolgoztak, a városok előírásai szerint nyolc naponként kellett volna őket fizetni, de a munkaadók sokszor "selejt" áruval kárpótolták őket, amit nem tudtak eladni.

Így nőtt és fokozódott a nagy társadalmi feszültség a takácsok megvetett rendje és a többi, vagyonosabb réteg között. Eretnek szónokok lázítják tettelegességre a népet, sokszor mindent romboló eredménnyel. A zendülésre buzdító munkásszervezőket a polgárság kémei állandóan figyelték és sorsuk a száműzetés, vagy máglyahalál volt (352). 1230 táján Douai-ban egy kisebb méretű lázadás értelmi szerzőinek sikerült elmenekülniök, bár a város piacán már összehordták a rózsát, hogy máglyán megégessék őket. Korabeli

források csak annyit említenek róluk, hogy "Magyarországra mentek takács testvéreikhez" (353).

A magyar eretnokségek történetében a nyolc megszökött flandriai takács fordulót jelentett. Hatásukra hazai földön is "vallási" színezetet vesz fel az ősi szövő-fonók, szervezete, főképp az itt megtelepedett flamand, vallon, vagy mint nálunk nevezték őket, "olasz" és "latin" bevándoroltak között.

Magyarországra flandriai bevándorlók már a 11. század folyamán érkeznek nagyobb csoportokban a szintén flandriai származású váradi püspök hívására. A Liége-környéki lázadások földesuraik ellen, már akkor sokak életét veszélyeztették. A flandriai kereskedők panasza Cliton Vilmos gróf ellen, mutatja, hogy sok kereskedőnek és szövőmunkásnak kivándorlásra kellett gondolnia: "Bezár bennünket az ő földjére (Flandres), hogy áruinkat ne tudjuk eladni máshol, munkásainkat nem tudjuk dolgoztatni és amit birtokolunk, minden haszon és újabb áruk beszerzésének lehetősége nélkül fel kell élnünk..." (354). A panasz 1128-ban hangzott el. Két év múlva 1130-ban megjelennek Nagyváradon a premontreiek, ugyancsak a flandriai vidékről, hogy felépítsék első prépostságukat. A két dátum egybeesése és a premontreiek rendkívül gyors fejlődése azt mutatja, hogy nem jöttek egyedül, hanem az új hont kereső flamandokkal. Ez adja meg Nagyvárad jellegzetes flandriai településének magyarázatát.

A 13. század elején szereplő magyar takácsok még nem voltak eretnekgyanusak (355). De nemcsak Nagyvárad környékén telepsznek meg nagyobb és zárt tömegekben a vallonok-flamandok: Országszerte akadunk telepeikre, amelyeket a középkori emlékeink "latinoknak" és "olaszoknak" neveznek. "Olaszi" nevű falvaink az ő alapításaik. Eger vidékén, a Szent János völgyben is a 11. században telepsznek meg, ahol "leodiumi" népnév alatt még századok múlva is saját nyelvüket beszélik (356). Oláh Miklós egri püspök, aki Mohács után II. Lajos özvegyét, "Marie de Hongrie" -t, mint személyi titkár a Német Alföldre is elkíséri és ott megírja hites munkáját a "Hungaria"-

t, megemlékszik ezekről az egervidéki "olaszokról", akik még az ő korában is az ősi vallon-flamand nyelvet beszélték.

Oláh Miklós, magyar földön épp ezen a vidéken élt, Belgiumban módját ejthette a két nyelv alapos összehasonlításának (357). Az egri vidékről királyaink ösztönzésére elkerülnek a Szepességbe is és a bányavárosok polgárságát élénken színezik. Nagyobb tömegben Esztergom, Székesfehérvár, Ó-Buda és Zágráb városokban telepedtek le. Esztergomban oly nagy számmal, hogy egyes nyugati városkutatók őket tartják az ősi magyar főváros alapítójának (358). Esztergomban mély gyökeret vert a leodiumi-flamand polgárság; nagy "mansioni" árutelepei voltak már a tatárjárás előtt. Magában a városban külön "vicus latinus" jelzi nagy szerepüket. Mikor a tatárok megjelentek, több száz flandriai asszony legszebb aranyszóttos ruhájában jelent meg parancsnokaik előtt, kérve őket, hogy kíméljék meg a várost. Már a tatárok sem tartották őket magyaroknak, és a flamand ipar legszebb remekeibe, csipkébe és skófiumba öltözött asszonyoktól elveszik ruháikat. (359).

Ha még megemlíjtük, hogy az erdélyi "szász" városok lakosságának jó hányadát és Szerémség bortermelő munkásait is ők alkotják, akkor számat vethetünk a flamand-vallon tömegek magyarországi megtelepedésének nagy jelentőségével.

A vallon településtörténeti adatok sorravétele után visszatérve az említett nyolc takács-eretnek prédikátorra, akik 1230-ban "magyar testvéreikhez" jönnek a flandriai Douiaiban reájuk várakozó máglyahalál elől. Ez azt jelenti, hogy a két ország között hagyományos kapcsolat állott fenn az említetteken kívül is. A premontrei kanonokok állandó szellemi kapcsolatai folytán, 1234-ben két prépost, egy felsőrajnai és egy flamand, végigjárják a magyarországi szerzetházait. Ugyanez a helyzet a cisztercitáknál, ők háromévente mennek ősi anyaházukba, Cîteaux-ba. Sok liégei pap is megtelepszik nálunk a vallon hívek lelki gondozására. Esztergom

érseki székében Róbert szintén flamand, bár Paulus Hungarus "anglicus"-nak nevezi (360). Vallási kapcsolataik ősi földjükkel oly erős, hogy még 1447-ben liégei feljegyzések szerint Esztergom környékéről 150 magyarföldi vallon zarándokol szülőföldjére, és tudott arról, hogy az elődeik onnan vándoroltak ki (361).

A flandriai textilipar városaiban a takácsok mozgalma az 1240-es években annyira forradalmi jellegű, hogy a városok szövetséget kötnek egymás között a munkásvándorlás megakadályozására. Ez a "liga" kötelezte magát, hogy a sorsukkal elégedetlen munkásokat ha egyik városból a másikba költöznek, visszaszolgáltatják régi munkaadójuknak. Minden gyanús takács az inkvizíció elé került, Thomas de Cantipré tanúsága szerint többeket meg is égettek közülük (362). 1245-ben a már említett Douai takácsai szervezett tömegekben hagyták el a várost és javarészüket Németországba vándorolt (363). Ettől kezdve állandó forrongások vannak és Európa összes országai lezárják előttük határaikat és visszatoloncolják őket, csak Magyarország és Svájc adnak nekik menedéket. Sokkal nagyobb jelentőségű Gent (Gand) takácsainak elvonulása 1274-ben, amely az ipar teljes megbénulását vonta maga után. Mi sem természetesebb, hogy még pápai rendeleteket is hoznak az "eretnekek" visszatartására, mert ekkor már Dél-Franciaországban oly erőre tettek szert, hogy Albi város és Lyon környékén kénytelenek véres hadjáratokat vezetni ellenük. Hatalmuk oly nagy, hogy elűzik a püspököket és megalakítják a "Lyon szegényei" mozgalmát, Valdes Péter kelmekereskedő "valdenses" eretnekeinek utódját.

Az említett két forrongás 1245-ben és később Kun László uralkodása alatt 1274-ben nagytömegű takács-eretnek rajokat fogadott be Magyarország ' (364). Brunó olmüci püspök jelentést tesz erről a pápának, felhíván figyelmét az eretnekségek nagy elterjedésére hazánkban (385).

Az új jövevényekkel feltöltődik a régi vallon-flamand települések

egész sora, főképpen Esztergom, Ó-Buda, Brassó és a Szerémség, ahol a bortermelést újra felvirágoztatják (366). Az országba rajzó takács-eretnekek nemcsak mesterségüket terjesztették, hanem az egyháziak gazdagságát megvető hangulatot és a "kövér polgári fényűzés" gyűlöletét is. Esztergom környékén ismét arra kényszerülnek, hogy munkájukkal keressék meg kenyerüket. Régebb óta megtelepedett, gazdag honfitársaik igyekeztek kihasználni az olcsó munkaerőt, megszervezik velük a város melletti "manisoikban" és a környező falvakban a magyar barchetipart; asszonyaikat "aranyszövésre", skófiúmvarrásra fogják be (367) Ugyanez a helyzet az ó-budai és fehéregyházi "Kereszturak" klastromainak gyapjúfonó, kelmefestő telepein, ahol hatszáz asszony és leány dolgozott a "beginák"-nak nevezett, "jámbor asszony-egyesületek" leple alatt (368). A férfi takácsok és női szövő-fonó munkások szociális mozgalma, amint látjuk, Magyarországon is egy újszerű, manicheusi askézis formájában; a szegénység krisztusi eszméjét hirdelve és élve, vallási köntösben jelentkezik, mint ősi hazájukban, Flandriában és Lombardiában. III. Honor pápa, megrettenve a "lombardus" eretnecség nagyméretű elterjedésétől" örömmel fogadta a Domonkos-rendiek ama szándékát, hogy magyar földön a takácsok és beginák "lombardus" eszméket hirdető új eretnecséggel szembeszálljanak. Az új szerzetesek első kolostorai éppen a takács-városokban, Esztergom, Győr és Csázmán alakulnak meg. Magyarnyelvű Domonkos-rendiek nem voltak egyszeriben akkora számmal, hogy egyidejűleg elláthatóak volna a pápa és Szent Domonkos által annyira óhajtott kun-missziót és a takács-eretnecségeket. Feltételezzük, hogy az első Domonkos-rendiek sorában jelentős számmal voltak képviselve flamand szerzetesek is. A kolduló szerzetesek arra voltak hivatva, hogy a takács-eretnekek szegénység eszméit gyakorlatilag, egyházi síkon is megvalósítsák. Az inkvizíció tehát egy magyarföldi, de idegen fajú és nyelvű, városi réteget érint első sorban, mint közvetlen veszélyt. Az inkvizítorok küzdelme a takács-eretnecségekkel szemben már a

tatárjárás előtt megkezdődött és kitombolta magát. Az erdélyi részek "szászai" valójában azonban a flandriai új telepések Brassóban is szervezkedtek. A II. András által kiűzött Teuton-lovagrend csupaszon hagyott itteni kolostorát vették át és igyekeztek az inkvizíciós program megvalósítására. 1237 decemberében ítélik meg először Burzenland Bortze falujában.

Jowb fia Rech "iudex colonorum draperiorum" a gyapjúszövőők telepeinek bírása panaszára fráter Gellért "inquisitor Ultrasylvanus" elítéli a brassói, börtönben, vagy "Iocum obi peccata sua peniterent" Walfredus colonust, feleségét Eadimina asszonyt és két leányát Walagilidist és Lautgardot is. Miután nem akartak, bünbánatot tartani és makacsul megmaradtak eretnokségük mellett, ítéletük máglyahalál, melyet Brassó piacán hajtottak végre (369).

Ez az egyetlen eset, amikor halálos ítélettel találkozunk a takács-eretnekek esetében. Bizonyára nagy hírt verhetett fel az egész környéken. Vannak perek 1237-ben, ugyancsak Brassóban és környékén élő flamand eredetű "texerant"-ok ellen. G áspár fia Robholt "textor pignolatarum" és nyolc társa kerülnek vád alá, a János vitézek - Kereszturak kísérik őket fegyverrel az inkvizíció elé. A vádak nincsenek megemlítve, de takács-eretnek alapon vizsgálva az esetet, kétségtelenül a "hit tisztaságának védelmében" járt el Gellért fráter: teljes vagyonek Kobz és "hét falun túl száműzetés" várta őket. Elkobzott vagyonuk szerint elég jó anyagi helyzetben voltak. A János vitézek "leprás-kórházai" javára foglalták le mindenüket (370).

1243-ban Artholfus erdélyi püspök indított nagyobb szabású mozgalmat a takács-eretnekek üldözésére. Ekkor már a segesvári Domonkos-rendiek az inkvizítorok. Malembach (talán Mülbach - Szászsebes) városban folyik le egy nagyobb szabású per, Ledegwex "massarius gantinus" - genti flamand kereskedő; vádolt be volt honfitársai közül többeket, Gito Woradus és Ledegwerus "magistri

textorum gantinatorum", vagyis a takácsok mesterei, vezetőivel élükön. A vádak, az "istentelen takács eretnekek szövetségeinek megalakításáról" szólnak. Felsorolják előttük a halálbüntetések lehetőségét és egyenként meg kell esküdniük, hogy szervezkedő szándékukkal felhagyva, a „gyapjúszövők kollégiuma", az egyház és Brassó város által jóváhagyott szabályai szerint fognak élni. Artholfus püspök az "új telepések papjait, magistereit és bíráit" egybehívta és az országban fennálló intézmények, egyházi tisztségek megbecsülésére intette őket, hogy a lakosság és városi polgárság között ne legyenek ellentétek. Kinevezte kanonokját Thomas fia Henchet, hogy állandó lelki felügyelet alatt tartsa az újonnan érkezett takácsokat és családjaikat. Az esetben, ha panaszok merülnének fel ellenük, az inkvizíció elé utalja őket (371).

Ezek az új, "coloni"-nak nevezett flamandok, a tatárjárás után ismét nagyobb tömegben érkezhettek Brassó vidékére. Egyelőre nem csináltak nagyobb zavart, de a hazai földről őket kísérő rossz híruk hatására, szükség volt eleve meghozott intézkedésekre.

1280-ban már nagyban szervezkedik a takácsok tömege és egyre merészebben száll szembe a város tanácsával. Hogy az egyházi hatóságok kegyeit elnyerjék, "fraternitas Sancti Pauli Apostoli" - Szent Pál testvériség címen társaságot alapítanak. A vallásos külszín alatt a szegénység és kézimunka ügyesen eretnekséget takargat. A brassói Domonkosrendiek temploma mellett szoktak gyülekezni és jámbor énekekkel, kórusos szavalataikkal fejezték ki vallási igényeiket. Ez a lappangó eretnekség azonban nem maradhatott sokáig rejtve. A takácsok és hozzájuk csatlakozó gyapjúverők, kelmefestők bére az összes Brassó-környéki falvakban egyöntetű volt, hogy a munkásság ne vándoroljon a neki előnyösebb munkaadók szolgálatába. Vezetőjük Brendelinus, nemrégiben Erdélybe érkezett szövömester, aki ismerte Kolozsvár környékét és kezdődő textiliparát. Hatására, jobb fizetés reményében nagyobb tömegek mozdulnak el eddigi munkahelyükről. A kerti cisztercita apát hívta fel a figyelmet a veszedelemre, amelyet

az ezrekre becsült tömeg lassú vándorlása jelentett. Rongyosan és éhezve vonultak át családjaikkal a takácsok "Castrum de Culus", Kolozsvár irányába, szent énekeket zengedezve. Az asszonyok lemeztelenített vállait vezetelve ostromozták, nyugati "flagellánsok" szokása szerint. A városok és falvak piacain, terein pihentek meg. Szónokaik izgató beszédek tartottak. A fanatizált tömeg elért Nagyenyedig, de itt Kampholt fia, Henrik fegyvereseivel találta magát szemben. Miután a lakosságnak megtiltották, hogy élelmiszerral segítse a vándor vezeklőket, a környékbeli falvakban raboltak és állatokat vágtak le. Enyeden a tömeg megtámadta az egyik helybeli kelmekereskedőt és több késszúrással megölte. A gyilkosság magához térítette a tömeget és a halottat a város piacán felravatalozva, engesztelő imádságot zengtek hullája felett. Kampholt fia Henrik felszólítására, hogy a gyilkosok jelentkezzenek, egyszeriben tizenkét személy állt elő, mindegyik magát vallva gyilkosnak. A vitában egy Gerlacus nevű takács megmutatta véres kését és átadta magát a fegyveres hatalomnak. Ezek után a tömeg énekszóval visszafelé indult régi munkahelyére Brendelinus minden tiltakozása dacára, mire ő is csatlakozott a gyilkos kíséretéhez. Az inkvizíció perében ők maguk mondtak el mindent "szabad akaratukból és lelkiismeretük szerint" brassói elindulásuktól kezdve a gyilkosságig. Brassó várfalán kívül felakasztott hullájukat "kiszáradásig" elrettentő példaként hagyták a népnek. A vallomásokban a gyilkos tettét azzal okolta meg, hogy a kereskedő "jobban szerette az urakat, mint-a takácsok comuna-ját, pedig ezekből élt". Brendelinus szerint pedig megérdemelte a halált, mert "látták őt többen, hogy takács létére bort ivott" (372). Az inkvizítor nem nagy szerepet játszott az ügyben és a gyilkosság megtorlását nem lehet az átlagos hitvédelmi bíróság rovására írni.

A Brassó vidéki szövő-fonó ipar mellett sokkal nagyobb jelentőségű volt, az ősi királyi székváros, Esztergom és a környékén megtelepült takácsok hatalmas tábora.

A dunamenti nagy országutakon már ősi idők óta nagyfokú kereskedelem bonyolítódott le, Regensburg felől követve a nagy folyam medrét; Győr, Esztergom, Buda és az Alduna vidékén Újlak (Francavilla) jelzik a nagyobb kirakodó és árumegállító helyeit. A másik irány Regensburgtól Kievig vezetett a 13. század kezdetén, amikor a tatárjárás és később a kunokkal vívott hosszú határviellongások megbénították a Don-parti város felé irányuló forgalmat. Esztergom jelentősége azonban mindig erősebb lett, az újabb és újabb bevándorló, vagy törvényes üldözés elől beszívargó elemek megtelepedésével. A nagy országutakon és részben vízi úton érkező flandriai, alsórajnai német kereskedők aránylag biztonságosan szállították áruikat, mert a pozsonyi révnél és vámnál a ciszterciák, Esztergomnál a hatalmas és sok fegyverrel rendelkező Jánoslovagok nyújtottak nekik védelmet. Bár a védelemért sokszor súlyosan fizettek, ez nem zavarta őket, mert áruikat annyival drágábban adták el vevőiknek. Jártak ezeken az utakon a flandriai kalmárok kész áruikkal, és a magyar félig feldolgozott gyapjút és szerémségi bort szállították vissza.

Esztergom sokáig kedvenc helyük volt. Raktáraikról már megemlékeztünk és ismerősek az ősi királyi város „vicus latinus”-ának flamand lakói is. A város tanácsa még a 14. században is nagy többségben flamand, annyira, hogy sok nyugati városkutató szerint magát az ősi királyi székhelyet is ők alapították volna. Ez természetesen nem felel meg a valóságnak {373}, de hogy Esztergomnak sokáig "flamand" jellege van, az kétségtelen. Főképp a szövő-fonó flandriai iparral való kereskedői és később az itt megtelepült takácsmunkásság nagy száma domborítja ki ezt a jelleget.

A város jelentősége azzal, hogy a királyi udvar elköltözött falai közül egyáltalán nem csökkent. Ott maradt az ország második számú

nagyhatalma, az esztergomi érsekség, politikai és gazdasági befolyásával. Ott volt a nemzetközi vonalon is jelentős Ispotályosrend egyik főkonventje a legforgalmasabb dunai révnél. Falain kívül már a 13. század első évtizedeiben megtelepszene a kolduló rendek, a domonkosok és a minoriták, akiket az ágostonosok követnek neves teológiai főiskolájukkal. A Duna-szigetén pedig ott állt az ősi bencés apácakolostor. Mint már láttuk, az egyháziak javarészen szintén flamandokból verbuválódnak, sőt maga Róbert Esztergom érseke is flamand II. András korában. Hogy az első kolduló rendi kolostorok tagjainak először itt sikerült lábat vetniök, szintén arra enged következtetni, hogy ők is flamandok.

Egy 1297-es oklevéllel a király rendezi a káptalan által bérbeadott és évszázadokig használt házak helyzetét a polgárság igényeivel szemben. A háztulajdonosok és bérlők jegyzékéből némi képet kapunk az ősi telepesek, polgárok, iparosok helyzetéről. Miután csak a szigorúan vett káptalani házakról van benne szó, természetesen nem ad teljes és a valóságnak megfelelő tájékoztatást, de az általa felsorolt 15 iparos közül 6 "peliparius" nyerges és egy "calcifex" csizmadia. Ezekből az adatokból tudjuk, hogy a korai Árpád-korban annyira virágzó nyereggyártó iparnak is itt volt az ősi fészke. Nagyobb bőrkikészítő iparuk emléke a közellévő Nyergesújfalu nevében maradt fenn.

A legnagyobb jelentőségű iparág a gyapjúszövőés, sok kézimunkást foglalkoztató textilipar volt. A "fullók" vagy gyapjúmosók telepei mellett felsorakoztak a "baborok", vagy gyapjúverők hevenyészett barakkjai, akik előkészítették a nyers gyapjút a továbbmunkálásra, átadva a takácsoknak, a "tinctores"-ek, kelmefestőknek és "carzatores"-eknek, akik végekbe vágták a kész "drapériá"-t. Talán több ezerre tehető ezeknek a textilmunkásoknak a száma, amely 1245 óta egyre gyarapodott és 1280 táján Kun László idejében már elérte csúcspontját. Visszaesést jelentett a 14. század egész Európát, többek között Magyarország lakosságát is kétízben súlyosan megtizedelő

feketehimlő-járvány, majd az esztergomiak 1447-ben szervezett zarándoklata ősi földjükre, Flandriába (374). Akkoriban már Gentben, valósággal visszacsalogatják a sok szociális forradalom és vallási üldözés által olasz, angol és magyar földre kivándorolt "texerants"-ok késői unokáit. Ekkor sorvadt el a virágzó szövő-fonó ipar annyira, hogy már 1457-58-ban, tehát alig tíz év múlva egyetlen év alatt a pozsonyi vámnál több, mint 15 ezer vég finom és középfinom posztó, 10.000 vég selyem barhent és vászon áramlott Magyarországra (375).

A Domonkosok, mint már említettük, 1221-ben telepedtek meg Esztergomban, de nem magában a városban, hanem a takácsok ipari negyedében. Bors özvegyének Annának adományozása folytán jutottak a "Vicinus S. Catharina" - Szent Katalin városrészben fekvő telkükhöz, ahol első magyar kolostorukat szervezik Róbert flamand származású érsek támogatásával. Szívesen fogadja őket, mert javarészen honfitársak, és bennük látja ősi hazájukból egyre özönlő takács-eretnekek mozgalmának ellensúlyozóit. Innét indult, mint később látni fogjuk, az első tatárjárás előtti kun misszió is, amelynek sikerét mutatja, hogy Kiebben és Jászvásárott is megtelepszene (376).

Az első összeütközés az inkvizitor rend tagjai és a takács-eretnekek között valószínűleg a hitviták folytán, 1236-ban következett be. Ez év karácsonyán a flamand raktármunkások, akik az árukat kezelték, külön "tisztá keresztény Krisztus születését" ünnepelték és laikus hitszónokaikkal az élükön, körmenetet tartottak a "szegény Messiás" tiszteletére, télvíz idején, mezítláb menetelve a várfalakon kívül. A domonkosok is szónoklatba kezdtek és elítélték az eretnek eszméket. A vita után a felajzott flamandok felgyújtották az alig kész kolostort (377). A rövidke, parázs jelenet mutatja, hogy a feszültség a pápa új küldöttjeivel szemben sokáig megmaradt, bár Róbert érsek békéltette fanatikus honfitársait. Két év múltán újra megismétlődött a zendülés és egy János nevű szerzetest halálra kövezett a felbőszült tömeg, mert

valami szent iratukat ünnepélyesen elégettette (378).

348. GIRY: "Documents sur les villes en France". Paris, 1885. 59. oldal

349. PIRENNE H.: "Historia economica y social de la Edad Media" Buenos Aires, 1965. 127. oldal.

350 I. m. 137.

351. PIRENNE H.: "Recueil de documents relatifs a l'Histoire de l'industrie dirapière en flandre" Bruxelles. 1906-24. I. 138.

352. Espinas: "La vie urbain a Douae" Paris, 1913. 234. oldal.

353. PELLITIER E.: "Histoire du travail manuel en Flandrie:" Paris, 1922. 45. oldal.

354. PIRENNE H.: i. m. "Nos in terra hac (Flandes) clausit ne negociari possemus, imo quidquid hactenus possedimus, sine lucro, sine negociatione, sine aquisitione rerum consnpsimus .. " 166. oldal.

355. A flamand források és az olmützi cseh püspök vádjai Magyarország ellen, ma a 20. században okvetlen büszkeséggel kell eltöltsön bennünket, mert népünk és királyaink már akkor sokkal humanistább módon, emberségesebben gondolkoztak a menekültek és nyomorgók felől, mint például ma az USA a "nagy szabadságok hazája", ahova több követelményt szabnak a megtelepedésre, mint a mennyek országában.

356. BALÁSY F.: "Heves vármegye története". Eger, 1877. 111. oldal.

357. OLÁH N.: "Hungária", 1938. 34. oldal.

358. SCHÜNEMANN: "Die Entstehung des Stadtwesens in Südwesteuropa." Breslau, 1929. 128. old.

359. LAMB H.: "The march of the barbarians" spanyol fordítás: „La marcha de los barbaros", Buenos Aires 1963. Ez az elfogult északamerikai tudós a tatárjárást "új színekkel festi." Attól eltekintve,

hogy német és cseh hadseregekkel találkozunk írásában, amelyek megmentették Európát és visszaretentették Batu seregét Bécsújhelynél, hogy az osztrák fővárost el ne foglalják, a csehek dicshimnuszát zengi, mint a nyugati kultúra és kereszténység megmentőit. A "tudós" amerikai egyetemi tanár "pamfletíróvá" lép elő, amikor írja: "A jóságos Vencel, cseh király jelenti a német császárnak, Frigyesnek, hogy elűzte a tatárokat" Arról is tudomása van, hogy a francia Templomosok mekkora áldozatot hoztak és mekkora veszteséget szenvedtek: "Tudd meg - írja a Templomosok mestere, Ponce d'Aubon Szent Lajos francia királynak - hogy a tatárok elpusztították Henrik lengyel herceg országát és meghalt vele együtt sok bárója, közülünk pedig meghalt hat testvérünk, három lovagunk és két tizedesünk (sargento)." A magyar seregről és IV. Béláról a csendes ironia hangján emlékezik meg, s "mulattatóan érdekesnek" tartja szerepüket Julián barátot egy "olasz püspök, Perusai Salvio, papjának" állítja be. De kár is szót veszítenünk a nagy amerikai tudós munkájára, bár olyan informátorai vannak, akikkel csak kevés történész dicsekedhetne el a világon. Tisserand bíboros, a vatikáni, könyvtár igazgatója, két éven keresztül áll szolgálatára, Krakkóban és Varsóban is esztendőt tölt, Leningrádban pedig a legjobb orosz koponyák segítik történelmi, problémáit megoldani. Nem tudom mekkora visszhangja volt az USA-ban a könyvnek, de Dél-Amerikában eddig öt kiadást ért el, terjesztve a magyar történelem "gyáva és szégyenletes hírét" és félrevezetve a "népszerű történelem" hatékony fegyverével fél világ véleményét. Valahogy az az érzésünk, hogy egyszerű ellensúlyozás akart lenni az 1956-os véres magyar forradalom "erkölcsi sikereinek", abban a szellemi köntösben, ahogy az USA-beli történelmi tudás a maga gyermekesen naiv, vagy naivan gyerekes felelőtlenségével jelentkezni szokott, elrontva sok komoly és képzett agyú amerikai tudós hitelét is, akik nem üzletet látnak a tudományban, hanem tárgyilagos igazságkutatást. Szerencse, hogy az USA-ban is kisebbségben vannak a Lamb féle „tudósok” - bár a kisebbség mindig

- hangosabb - és így van remény tárgyilagossá tudomány ápolására.
360. BACKMUND N.: "Monasticon Praeraonstratense." Straubing, 1949, 23 és Codex Bibl. Vat. Fond. Borghese fol. 90.
361. HOCSUMI: "Gesta episcoporum leodiensium." pag. 252.
362. CANTIPRATANIIJA (Cantipré) T.: "Bonum universale de apibus, Douai 1605. II. 446.
363. BORCHGRAVE R.: "Histoire des colonies belges en siècle 12. et 13." Bruxelles, 1865.
364. Kassai kódex: "Exodus FF." című töredék jegyzete 1245-ről. - és az 1277. jelentkezési kötelezettség.
365. Schaenburgi Bruno olmtüzi püspök panaszos levele Magyarországra ellen 1272-ből X. Gergely pápához: ". .. due filie Regis Ungarie Ruthenis, qui lant scismatici desponsate sunt. Soror juvenis hujus Regis Vathatio est tradita Ecclesie inimici..." Wenzel: IV. 10. - és "Haec sunt pericula imminetia, quod in eodem regno manifeste haeretici et scismatici confoventur terrarom profugi aliarum..." Vertner M.: "Az Árpádok családi története" 501. oldal.
365. Monumenta Strigon. II, 238.
367. BÓLE K. O. P. : "árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legrégebb Margit-legenda" Budapest, 1939. 34. old. "laminarum auri isncisor.
368. Kassai kódex: Anno 1248. n. 4.
369. I. m.: Anno 1237. --- n. 6.
370. I. m. Anno 1237. - n. 8.
369. I. m.: Anno 1237. --- n. 6.
370. I. m. Anno 1237. - n. 8.
371. I. m.: Anno 1243. -- n. 2.
372. "...plua diligit dominis quam communitates texatorum de quibus vivit " -- i. m. I280.
373. SCHÜNEMANN: i. m. 131. oldal.
374. HOCSUM: i. m. pag. 254.
375. SZÜCS J.: "A városiasodás elakadása a középkorban". .Élet és

Tudomány", 1967. 925. oldal.

376. Kassai kódex: "Exodus FF" c. töredék.

377. "In festo Nativitatis Dni conventum nostrum S. Martini de Striggonia heretici de modo igne destruxerunt..." Kassai kódex, 1236.

378. I. m.: „Exodus FF" 1238. "Frater Johannes crudelitate hereticorum dilapidatus et occisus est et verus martyr honoratur..."

Nagyobb méretű hitvédő-perek csak jóval a tatárjárás utáni időkben kerültek sorra, 1272-ben, amikor egy valóságos "monstre" perben nyíltan eretnekséggel vádolják a következő takácsokat: Jundolin, Godescalus, Bertholdus és Heys gyapjúverőket, Jeclinus, Hederic, Athelio és Gobolinus mestertakácsokat. Henzo nevű munkatársuk felbujtására bejárták a falvakat Esztergom környékén és Csallóközben, az apróbb szövőüzemek dolgozóit be akarták kényszeríteni a "comuna" kereteibe, hogy így a "collegium draperiorum"mal, a kelmekezeskedők szövetségével szemben, biztosabban járhassanak el. Az esztergomi "vicus latinus" comese,

Arcynus jelenlétében Marce I, a Domonkos-rendiek akkori provinciálisa és magyar főinkvizítor személyesen vezette le a hitvédő vizsgálatot. Hosszadalmasan, egyenkint hallgatta ki a vádlottakat és a sok tanút. Nem akart súlyosabb büntetést róni az eretnekgyanús takácsokra, mert a nyomorúságos bér, amit fizettek nekik, itt sem volt nagyobb, mint hazájukban, Flandriában, Azzal az ígérettel, hogy vallásvitákba többé nem bocsátkoznak és a comes engedélye nélkül munkahelyeikről nem mozdulnak el, szabadon engedik őket, Egyben azt is kilátásba helyezik, hogy visszaesés esetén élnek a király rendeletével és kiutasítják, őket az ország területéről, (379).

1275-ben Gisiber "fullo" - gyapjúmosó ellen emelt vádat Fülöp esztergomi érsek, A munkás a bazilikában közszemlére helyezett Krisztus-szoborról letépte az aranyos köpenyt és magára terítve, végigsétált a városon. Arcynaus comes és az esztergomi perjel, Gyárfás vezették a tanúkihallgatásokat. Egybehangzó vélemény

szerint a vádlott "mente toptus", - elmebajos volt. Páran azt állították, hogy Gisiber az ördöggel kötött régebben szövetséget, hogy ellopja Krisztus köpenyét, de mivel késett a paktumot betartani, megszállotta őt a sátán. A per végén az inkvizíció a Domonkos-rendiek kolostorába kísértette a vádlottat és ördögűzési szertartások után "visszaadta őt atyja védelmébe".

Sokkal nagyobb port vert fel a város polgárságában az érsek vallásoktatási rendelete 1276-ban, mely a takácsok gyermekeinek a Domonkosok templomában tartandó kötelező vallásoktatását írta elő, hogy a terjedő eretnekségnek útját szegje. Fülöp érsek és a káptalan katonái fegyverrel járták végig a családokat, feljegyezték a gyermekeket és amikor augusztus 3-án az első katekizmustanításra csak kevesen jelentek meg, az íjászok elhurcolták őket házaikból és a kolostor templomába vitték. Egy Mata nevű asszony, Ronardus "lanifex" - vászonszövő munkás felesége, azt a hírt terjesztette el, hogy a "Kereszturak" a Szentföldre akarják vinni a gyermekeket. Valóságos forradalom tört ki a rémhírre. A tömeg egyszeriben az érsek palotája; és a János-lovagok kórháza köré tömörült, -ahol nem voltak felkészülve a meglepetésszerű támadásra. A felbőszült takácsok népe mindkét épületben nagy károkat okozott. Csak Arcynus comes és Rennerius polgár meggyőző rábeszélésére higgadtak le a kedélyek. Fülöp érsek elégtételt kért a ház népén elkövetett erőszakosságokért, míg a János-rendiek több városon kívüli házat felgyújtottak. Az inkvizíció is eljárást indított a lázadó szülők ellen. Így kerültek jegyzőkönyveikbe Mates fia Rimarus, Jacus fia Gean, Lell fia Reynaldus és Parcy fia Achilles és az említett Ronardus és felesége Mata asszony. Az a vád, hogy az egyházi felettések ellen gyalázkodó és rágalmozó kijelentésekre ragadtatták magukat és tisztátalan eretnekségekben nevelték, nevelik és akarják nevelni gyermekeiket. Miután vagyonuk nem volt és egy gantei kereskedő közbenjárt értük, nem utasították ki őket, hanem Mata asszonyt megvesszőztették az esztergomi várban és két vásár napján napkeltétől napnyugtáig

szégyenfához kötötték. A többieknek fél napidíját munkaadóik az események évfordulójaig kötelesek voltak visszatartani a károk megtérítésére.

Az inkvizítorok 'tevékenysége is megszorodott azzal, hogy fegyveresek kíséretében hetenként kétszer, előre nem jelzett napokon végigjárták a "takács mansio" telepeit és a környező falvak szövőmunkásait, hogy azok ne tudjanak gyűléseket tartani és vallásos énekekkel, beszédekkel és bibliaolvasásokkal eretnek tanaikban megerősödni.

László esztergomi prépost-kanonok és Marcel provinciális 1277 Vízkeresztje után az újabb genti bevándorlókat sorra citálják és a Gent, Brabante és környékének püspökeitől (380) kapott lista alapján mintegy razzit tartottak, valószínűleg az eretnek felbújtók felderítésére, mert ezek a leodini egyházmegyében 1274-ben nagy károkat okoztak. Fülöp érsek parancsára mindazon takácsok, akik Carcassone vidékéről Dél-Franciaországból szakadtak ide, jelentkezni kötelesek előéletük kivizsgálására. Carcassonne vidékén ugyanis a francia királyok Monfort Simon vezetésével keresztes háborút vezettek az ottani "albigensek" szektája ellen, akik erre kisebb csoportokba verődve menekülni kezdtek Európa országútjain.

Brunó olmücsi cseh püspök panasza szerint ezekben az években Magyarországra nagyobb 'tömegű eretneket és szakadárt fogadtak be, akik egész Közép-Európa vallási életét veszélyeztetik (381). A pápa nem is maradt tétlen és legátusa, a Nyulak-szigetén élő Fülöp fermói püspök útján Budára zsinatot hívatott egybe, amelyen maga Kun László is megjelent. Az 1279. zsinat határozatai, a "Kun törvények" gyűjteménye világosan mutatja a flamand és francia püspökök befolyását XXI. János pápán keresztül a magyar egyházfőkre és a királyra: "...a tisztelendő Fülöp Atyának, a pápai apostoli szentszék küldöttjének eskünket adjuk, hogy megfelelő jogunk és hatalmunk

karával hatásosan közreműködünk az eretnekek elnyomására és kiüldözésére országunkból..." (382).

Kun László esküje írott malaszt maradt legalábbis abban a tekintetben, hogy a bevándorló takács-eretnekek hivatalos kiutasításáról semmi nyom sincs. Ellenkezőleg, az ország iparosodását elősegítő új jövevényeket szívesen fogadják most már nemcsak Esztergom és vidékén, hanem a kunok is szorgalmazzák letelepedésüket. Apatin környékén, ahol vászonszövésre tanítják a népet, nagy gazdagságra tesznek szert, ugyanúgy mint Ujlakon és Palánkon, ahol a dunai réven idegen kereskedők csoportjai érkeztek Bizánc felől északra és innét délre. Itt is az ispotályos lovagok kezében van a vámjog, akiket IV. Béla ajándékozott meg a Szerénai bánssággal (383). A Szerémségben a katarus elemekkel terhelt takács-eretnekség szelleme az itteni kis mezővárosokban ver gyökeret. Miután itt nem volt meg az iparosok érdekszövetségének megszokott vallási kerete, nem is figyeltek fel rá annyira, mint az esztergomi posztóipar és a brassói prémipar mozgalmaira. A csendben gyökeret verő eretnek szellem főképpen a szőlőmunkásokat hódította meg. A nagy szerémségi szőlőkultúra virágzó telepei, a Balkánról jövő "bogumil" eretnekek találkozáspontjában állanak. Ez a szellem hasonló „vezeklő, szegény és megtartóztató" életmódjával, a takács-eretnekség vallotta elvekkkel. A "patarenus -bogumil" eretnekségek üldözése, a dalmát és boszniai részeken, csendes beszivárgást eredményezett a Szerémségbe, ahol a viharok elől meghúzódtak, a szőlőtermelésbe beilleszkedtek ezek az új balkáni elemek.

1285-ben az inkvizíció felfedezi a csendesen megbújt eretnek fészkeket és Hontpázmány János pécsi püspök valóságos hadjáratot vezet ellenük. A pécsi domonkosok, a délvidéki és boszniai "patarenusok-bogumilek" 1223 óta - szívós ellenfelei. Nekik is új elemet jelentett a flandriai "latin" formába bújtatott eretnekség. Kezdetben hitvitákkal igyekeznek megtéríteni és az egyház ösvényeire

terelni őket, de kevés eredménnyel. 1285-ben már hitvédő bizottságok járják a Palánka és Apatin közti vidéket, a pécsi püspök védelme alatt. A szülők makacsul ellenszegültek, hogy a gyermekeiket templomokban, iskolákban gyűjtsék, hogy az egyház felügyelete alatt tanítsák őket a vallás igazságaira. Hontpázmány püspök rendeletére a gyermekeket erőszakkal szedték össze és vitték Baranyavárra, ahol az elkobzott vagyonokból és a püspök által -megajánlott alapból tanították őket, 17 éves korukig. Ez volt a szándék, amelyet a szülők elleneztek és így a kezdeményezés nem tarthatott tovább, mint két három évig. Az inkvizíció nehéz helyzetben volt a Szerémségben, mert csak fegyveresekkel járhattak a tömegszenvédeyek fellobbanása miatt. 1287-ben már a püspök katonasága is hajlamos volt, hogy az eretnekek oldalára álljon és megtagadja a parancsok végrehajtását. János püspök kénytelen Lodomér esztergomi érsek segítségét kérni lázadó katonasága ellen. Ez vonatkozott a Domonkos-rendiek védelmére is pécsi kolostorukban. Így szűnt meg ezen a vidéken az inkvizíció és csendben terjeszkedett tovább az eretnekség és csak a 15. századfordulón a huszitizmus idején tör felszínre. Ekkor már a gazdag polgáriasult szőlőtermelők állnak mögötte, a 13. századi flamand telepesek és beszívárgott balkáni szőlőmunkások késői unokái (384). Ugyanez a lappangó eretnekség vert tanyát Pozsony és Sopron környékén, ahol az osztrák határ közelsége miatt nem tűnik fel annyira az idegen elemek felbukkanása. Bár Sopron már 1276-ban határozatot hozott, hogy a város falain belül "idegen kereskedő, vagy bármilyen nevezetű jövevény, még mesterember sem tartózkodhat éjszaka idején, ha nincsenek a városban rokonai, akik biztosítják, hogy a nevezettek nem eretnekek" (385). A jövevények emiatt elkerülik a falakkal körülkerített városokat és a kis mezővárosokban telepsznek meg, Sopron mellett a 12. század végén kialakul és feltöltődik kisiparos elemekkel, - kovács, varga, szabó és nyereggyártó kézművesekkel - Csepreg, Keresztúr és Kőszeg apró városkák sorozata; Pozsony vidékén pedig Szenc, Modor és Galánta telítődnek fel velük, akik

később szintén a huszitzizmus irányába hajlanak, a 15. század elején.

II. Moys nádor és Simon budai inkvizítor, akik az egész országot olyan fáradhatatlanul járják a hit védelmének szolgálatában, Sopron vidékét is elérik az 1270-es évek elején. Maga Moys, Sopron comese, tehát ismerte a vidéken megbúvó eretnek lakosságot. Magában Sopronban 14 pert bonyolítanak le, ahol a sok idegen nevű vádlott neve mellett még több idegen tanúvallomás tárja fel az eretnekek "üzelmeit". A Ferences-rendiek az egyedüli magyarok a városban és a jelek szerint annyira elszigetelten éltek, hogy már arra gondoltak, hogy elvonulnak a közeli Kapuvárra, magára hagyva kolostorukat. A város Szent Mihály székeskáptalanja akadályozta meg őket ebben a szándékukban és azzal igyekezett a helyzeten javítani, hogy megszervezik a városban dolgozó különféle iparágak mesterembereit, a keresztény vallás égisze alatt működő céheket, bojkottálva a kívülrekedt, "eretnekgyanús" elemeket. A céhek működése pillanatnyilag ugyan megoldásnak látszott az idegen eredetű eretnekségek ellen, de mint látni fogjuk, helyrehozhatatlan károkat okozott azzal, hogy megakadályozta a magyar iparosság belépését érdekszövetségükbe és ezzel megfojtotta az Árpádkor elején annyira virágzó magyar iparágakat. Bár azokat tovább fejlesztette, de teljesen az idegen eredetű mesteremberek vezetése alá rendelte és ezzel kizárta a városok polgárosodásában egyre kevésbé szereplő honi elemeket. A magyar egyházak eredetileg védekező fegyverként használták az idegen származású és külföldi vallásos szellemet terjesztő ipari munkásság ellen a, céheket. Ez a védekező fegyver az idegenek szervezőképessége folytán hamarosan az ő kezükbe! került országszerte és az ő érdekeiket szolgálta. A céhek az egyazon iparágat művelő mesteremberek érdekszövetségei voltak, egyházilag és városilag jóváhagyott szabályzatokkal. A nyugaton már régóta bevezetett céhrendszer magyarföldi gyökérverését a hitvédelem előharcosai támogatták a 13. század elejétől kezdve. Ráütötték a

"tisztá keresztény vallás" jellegét, ahogy elvegyék az életlehetőséget a nem egyházi érzelmű iparosok elől. A céh megalakulásánál az első lépés mindig egy-egy oltáralapítvány létesítése volt. Az oltár szentjének védelme alatt állt a szorgos mesterek csoportja. Zászlójukra a védőszent képét tűzték, ünnepét testületileg gyertyás körmenetekkel tartják, ahonnan nem maradhat el egyikük sem az "eretnység gyanúja" nélkül. Ellenőrzik még baráti kapcsolataikat is. A legfontosabb azonban az, hogy a céheken kívülállók be ne kerüljenek csoportjukba csak akkor, ha vallási felfogásuk teljesen megbízható. Az inkvizítorok rendje minden igyekezetével segíti a céheket és azon van, hogy minden apró iparág művelőit, kézműveseit külön-külön céhekbe tömörítse "jámbor fraternitás" ürügye alatt. Így könnyebben ellenőrzi a városok vallásos életének megnyilvánulásait.

A brassói takács-eretnekek mozgalmától is, a céhekkel igyekeznek távortartani a városi iparosságot. Magában Brassóban a 13. század második felében a Domonkosok szervezik meg a később országos jelentőséggel bíró prémipart. Ez az ősi Árpádkorban kezdődő magyar kézművesség már régóta Európa szerte ismert volt és magyar szücsök remekeit királyi fényűzésnek, főúri pompának tekintették. Amikor azonban a brassói kolostorból kiinduló eszme alapján megszervezték a "Szent László testvériséget", 1256-ban, lassan az ő kezükbe kerül a magyar szücsipar erdélyi részlege: A szászság felismerve a kezdeményezés jelentőségét, hamarosan kézbe vette és megszervezte "társcéheit" Rozsnyó, Kolozsvár, Pécs városokban és így fél országot behálózta érdekszövetségük. Ők diktálják a nyersanyag és készáru beszerzési és eladási árát. A mesterember aki a hatalmas szücs céhen kívül maradt, egyszerűen éhhalálra volt ítélve. A korabeli céhládák listám alig-alig szerepel magyar mesterek neve, pedig az iparág egyre jelentősebb és már a nagyváradi gyülekező helyen többszáz társzeker sorakozik fel, hogy a Domonkos rendiektől, számukra szerzett bécsi szabadságlevél oltalma alatt, Ausztriába vigyék a magyar föld

szőrmeremekeit. A brassói szücs céhbellekkel vallási szempontból valóban nem is volt nehézsége a hitvédelmi bizottságoknak, de annál károsabbak voltak a magyar iparosodás és polgáriasodás terén. Céhszabályzatuk első pontja szerint: "Mindenek előtt azt akarjuk, hogy semmiféle idegent nem szabad céhünkbe beengedni". Az idegenek közé sorolták az ősi magyar iparosokat is, akik nem beszélték a flamandok vagy szászok nyelvét és éppen ezért a szabályzat szerint, "vetélkedések elkerülése végett kívánjuk, hogy a mi nyelvünket nem beszélő mesterek vagy segédek és még kevésbé inasok a céhbe fel ne vetessenek". Ugyanez a helyzet a nagyszebeni "linifex" vászonverő, a segesvári "curripari"-kocsigyártók a kassai "Szent Lukács mohler"-képíró, ablakfestő és asztalos iparosok céhénél, ahol pl. a Bártfán, Eperjesen és Lőcsén kezdődő magyar festőművészetet szóhoz sem engedték jutni. Ugyanez a helyzet az esztergomi világhírű ötvösiparosoknál és nyergeseknél is. Az egyház, főképp pedig az inkvizíció által állandó lelki kezelés alatt tartott céhek, azonban később mégis melegágyai lettek a huszitizmusnak. Ez a cseh eredetű vallási mozgalom, az évszázadok alatt, az iparos rétegekre rákényszerített "jámorság" színezetét rövid idő alatt letörölte.

Összegezve a flandriai eredetű, Magyarországra is elhatolt takácseretnység, az ellenszerként megalkotott céhek és az inkvizíció viszonyát, azt kell mondanunk, hogy a magyarság vallási türelemmel és politikai érdektelenséggel Brunó olmüci püspök beszámolója szerint, mintegy tárt kapukkal fogadta a 13. század vallásüldözte tömegeit, a gazdagok kizsákmányolása ellen lázadókat, ugyanakkor, amikor a művelt nyugati országok menekültek elleni határzárata folytán olyan sok emberélet pusztult el. A szabadságszerető magyarság szívesen fogadta a szabadságukért hazájukat elhagyó népeket, azok vallási és szociális helyzetének minden felülvizsgálata nélkül. Ezek a jövevények századok folyamán át megtarthatták

nemzeti önállóságukat, országot alkottak az országban és mint művelt nyugat üldözött fiai, új otthonukban több kiváltságot kaptak királyainktól mint pl. az ősi székelység. Az inkvizíciós perek folyamán látni fogjuk, hogy hamarosan éppen az erdélyi szászok, akik a "Diploma Andreana" a középkorban egyedülálló kiváltságait annyira ki tudták használni a maguk javára, hogy még a környékbeli magyarnyelvű falvak papjait is az inkvizíció elé állítják, ha a magyar hívekkel magyar nyelven foglalkoznak. Kolozsvár domonkosrendi kolostorában, még 1465-ben is ujjal mutogatták a "magyar szónokot", akit Mátyás parancsára ki kellett jelölniök. A szebeni szász prépostok könyörtelensége az inkvizíció terén a magyar ügyekben, a tizedkövetelésekben, egyenesen a lelkiek rovására megy. Segítőtársaik az Ispotályosok, akikhez magyar vagy székely beteg nem nagyon került be, viszont tűzzel vassal irtják a nép ősi magyar papjait a sámánokat, nem annyira vallásuk miatt, hanem azért mert orvosló ősi szeren örökölt tudásukkal néha nagyobb, de majdnem minden esetben egyenértékű gyógyító tehetséggel álltak népük elesettjei és szegényei mellett. S mindezt azért, mert az ő anyagi érdekeiket sértették elvonva tőlük a betegek nagy számát.

379. Kassai kódex: Anno 1272. - n. 3.

380. I. m. 1279. - n. 1.

381. WERTNER: i. m. 501. oldal.

382. MARCZALI H.: "A magyar történet kútfőinek jegyzéke" Budapest. 1901. 176. oldal.

383. WERTNER I. m. 234. oldal.

384. Monumenta Strig. II. 345.

385. Kassai kódex: "Exodus FF" jegyzete 1276.

MÁSODIK RÉSZ ŐSHITÜNK SÁMÁNJAI

VIII.

A KOZMOSZ ÉS A SÁMÁN

A világmindenség jelenségeinek központjában álló ember időtlen idők óta védtelennek érezte magát a rajta kívül álló, felmérhetetlen és egyben megmagyarázhatatlan természeti erőkkal szemben. Láta maga körül a természeti erők ezerféle megnyilvánulását, amelyek sokszor javára váltak, de ugyanakkor a pusztulás lehetőségét is magukkal hozták. A létbizonytalanság állandósulása ellen keres mentséget és menedéket, amikor a természeti erőket igyekszik megismerni és azok jóindulatát a maga javára biztosítani. Látja, hogy a nap kellemes melegével elviselhetővé teszi az életet, megérleli a nélkülözhetetlen földi gyümölcsöket, de ugyanakkor pörkölő erejével kiégethet mindent, megsemmisítve az élet lehetőségeit. Az eső növeli a vegetációt, oltja a szomjat, de a sok belőle mocsarakat termel és elfojtja az életet.

A primitív ember gondolkodásmódjában ezek a jelenségek nem pusztán véletlenek, hanem valami magasabb törvény egy ismeretlen erő akarta így. A primitív ember érezte magáról, hogy ő is egy része a nagy kozmosznak és a nagy erők sodrásában a veleszületett vággyal igyekszik kitapogatni a nagy törvényszerűségek értelmét. Keresve a jelenségek okát, eljutott azok okozójának, valami rajta kívül álló hatalmas és felmérhetetlen erőnek szükségszerű létezéséig és abban a pillanatban, hogy rádöbrent erre, meg is hódolt előtte azzal, hogy kegyét kereste, vagy haragját igyekezett magától távoltartani. Az emberrel veleszületett a vallási fogalom. Ettől már csak egy lépés a vallási ceremóniák kialakulása, a rejtett erők kultusza, amelyek ugyan láthatatlanok, de éppen ezért „szellemekkel” gazdagítja a képzelet, hogy emberibbé tegye őket. Állandó kapcsolatot akar fenntartani a nagy Lénnel, amelynek többféle nevet ad, de mindig takarja az Isten

fogalmát, még akkor is, ha a nagy erők egyetlen eredőjéig gyarló agyával még nem tud eljutni és az Egyetlen erő megnyilvánulásait több lény között osztja is meg.

Hamarosan azonban arra is rádöbben, hogy a Legfőbb Lény nem fogadja egyformán mindenkitől a hódolatot, nem engedékeny minden halandóval egyformán, hanem vannak kiválasztottjai, akik könnyebben férkőznek jóindulatához és sikeresebben tudják elhárítani haragját.

Ezek a kiválasztottak, talán a bennük rejlő érzékenyebb felfogóképességükkel, hamarabb megsejti az ismeretlen erők szeszélyeit és könnyen alkalmazkodnak azokhoz, tehát bizonyos előnyük van az átlag emberek felett. Talán maguk a rejtett erők ihletik meg ezeket a választottakat, akik sorsszerűen cselekszenek és az emberiség többi részét ösztönszerűleg képviselik a titokzatos és felmérhetetlen erők felé.

Kimondhatjuk ezen az alapon, hogy nem a papok születték a vallást, hanem a vallás szülte a papokat. Így születtek a sámánok is, már a legősibb emberi kultúrában, amit a történelem elsőnek ismer: a sumir életben. A sumir pantheonban a Nap-isten Samas, a mindeneket látó, néző-szem, a ragyogó fénykorong, a centrum. Rája esküsznek, tőle indítanak el minden jogot. Tőle akarják megtudni előre a jövőt a jósök(386). Papja a patesi, a királypap, vagy papkirály, aki maga is felette áll; az átlagembernek vagy a sámán, aki már közvetítő is egyszemélyben. Az animizmus papja, és ismernie kell a rengeteg jótékony- és ártó szellemet akik a teremtés dolgaiban, tárgyaiban és ezer megnyilvánulásában állandóan élnek, vagy megpihennek.

Nevük fennmaradt az ural-altáji népek történelemelőtti időitől kezdve, mint akik az "életfája" körül tevékenykednek, amely a legszentebb és legmagasabb hegy csúcán, a Sumeru-n állott(387). Innét a sámán név, amely megmaradt még Hammurabi kódexében is, mintegy igazolásul, hogy az égiekkel volt tennivalója: "Absamé" égi atya, "sahsamé" égi király (387/a). A belsőázsiai ősnéptörédek vallását és hiedelmeit

kutató vallástörténészek és az összehasonlító tudományágak művelői, keresve sem találhattak volna megfelelőbb jós-pap-vajákos fogalmakat egybefogó egyetlen személyt, mint prototípust az "animizmus" papjára. Az animizmust aztán a primitív vallások sokszerűségéből előállott kényszerűség folytán több részre bontották, de a sámán és az általa képviselt hiedelemvilág a mai tudomány szakkifejezései között oly sokat szereplő "sámánizmus" formában már kiirthatatlanul belegyökeredzett.

A "sámán" nevet a jegyzőkönyvek soha sem említik. Mindig mágus t, vagy ha tekintélyes, öreg sámánról esik szó "pontifex magorum" mágus főpap néven illetik. Ez érthető is, mert a középkor a "mágusok" nevét, a sok keletről Európába szakadt vallási eretnokségek nyomán, sokat hallhatta mint kárhoztatott nevet. A mágusok osztályon kívül álló, félig kuruzsló, félig misztikus csodabogarak számba mentek a középkor hajnalán és még később a 13. században is, így nincs mit csodálkoznunk, ha éppen a hit tisztaságának védelmére rendelt intézmény végrehajtói, az inkvizítorok, ezt a félig megvető kifejezést használták egy olyan vallás papjaival szemben, amelyet eredetétől pogánynak tekintettek. A perzsa és egyáltalán a mezopotámiai vallások ellen, a latin és görög keresztény egyházak, sokszor nem tudnak jobb fegyvert használni, mint a leglehetőlenebb és legmegdöbbentőbb rágalmakat. Semmi sem hangzott előttük megvetendőbbnek, mint a "mágus" név. Az egyházatyák Szent Jeromostól Tertuliánig, Eusébiustól Clementinusig átvették a görög és latin pogány költők és történészek összes fekete színeit a keleti mágusok és később ezek népeinek gyalázására.

A legelterjedtebb rágalom a szülők és gyermekeik közötti kötelező vérfertőzés. Ezer változatban tudták ezt a később teljesen alaptalannak bizonyult vádat terjeszteni. Még a legfinomabb lelkületű költők sem tudtak ettől a rágalomhadjárattól megszabadulni. Catullus pl. írja, hogy a mágus úgy születik, hogy az anyának a saját fiával kell nemzenie őt{388}. Plutarchus pedig Nagy Sándornak osztja a nagy

dicsőséget, hogy megszüntette volna a mágusok vérfertőzését(389). Csak hevenyészve felsorolom pár ókori és középkori szerző író nevét, akik a mágusok gyalázatát tele szájjal hirdették. Laertius a Proemio c.. munkájában, Xanthus egy egészen külön iratban: "La Magika" a mágusokról terjesztett erkölcstelen, vérfertőző gondolatokat megtoldja azzal, hogy saját öregeiket megeszik, mert sajnálják tetemüket a férgektől. Az idősebb emberek szívének kitépése vagy a csecsemők felfüstölése és mint ingyenc ételek fogyasztása szerepelnek ezen a borzalmas rágalom-tömkelegben.

Plinius sem volt jobb e téren. Herodotos a történetírás atyja sem mentes ettől, amikor szkyták erkölceiről ír (390).

A szkyta mágusok emléke is az emberevés borzalmaiban volt burkolva, majd róluk átment minden ázsiai eredetű népre ahonnét már csak valóban egy lépés volt a magyar sámánok "mágusok"-kénti kezelése. A szkytákat már sok legenda lengi körül a középkori irodalom soraiban, de még mindig kísért az emberkoponyának ivócsuporként használt képe (391).

Még a kereszténység is óvatos a három királlyal, akik keletről Betlehembe mentek és a görög szövegből csak bizonytalanokodva és habozva fordítja hol királyoknak, hol mágusoknak a Kisdéd látogatóit. A magyar fordítás talán a legtapintatosabb: ". .. bölcssek jöttek napkeletről"(391/a).

A "sámán" helyett tehát mindenütt "mágus" szerepel a jegyzőkönyvekben mintegy kifejezve a szónak "mellék ízét". Nem is feltűnő ez, hiszen a pogány papság megjelölésére már a karolingi idők avarjainak a papjait is mágusoknak nevezik a nyugati krónikák; kifejezve ezzel varázslói tehetségüket is.

Sokkal inkább várnánk, hogy a magyar köztudatban mélyen meggyökeredzett "táltos" vagy "tátos" nevet használták volna. Erre azonban egyetlen adatunk sincs. A sámán név változata "Chaman" a Kassai kódex más szövegében, és oklevélileg említve előfordul ugyan (392), de ennyi az egész. A mágus magyaros formája a "m ágo c"

szintén szerepel pár alkalommal, de különösebb jelentősége arra nézve, hogy ez az elnevezés elterjedt volna, nincs(393).

Ezért, és csak ezért, a "sámán" nevet használom tanulmányom, során, alkalmazva az ősi sumir Samas isten papjainak a nevét, amelyet azóta akaratlanul az összehasonlító vallástörténelem is mint szakkifejezést használ (393/a).

IX. A SÁMÁN EGYÉNISÉGE

A sámán név eredeténél sokkal bonyolultabb kérdés egyéniségének, személyi adottságainak meghatározása. A modern lélektan keresve a természetfelettinél az emberre hatékonyan befolyásoló eredményeit, egész irodalmat teremtett a sámán pszichológiai alkatáról. A vallási megnyilvánulás ezernyi formája bőséges anyagot szolgáltatott sokszor téves meghatározásokra, amelyek eredményeképpen a sámán, mint valami torz egyéniség, beteges lelkialkatú egyéniség tűnik fel, aki nem annyira aktív irányítója a vallási cselekményeknek, mint inkább médiuma egy kívülről jövő és őt lenyűgöző pszichikai folyamatnak. Vannak vélemények epileptikus hajlamairól is, épp úgy mint gyenge, beteges, túlérzékeny idegrendszeréről, amelyet a lelki, érzelmi megmozdulások könnyedén legyőznek(394).

Nem vitatva ezen állítások helyességét - ezekről később lesz majd szó - mindenesetre a szokványostól eltérő és' az átlagember előtt érthetetlen jelenségek, a felületes szemlélőben éppen rendkívüliségük miatt, zavaros egyéniség benyomását keltik. Már a sámán kiválasztódása is rendkívüli és szokatlan. A jegyzőkönyvek többször is említik, hogy a sámán szülei hetedik gyermeke és szinte végzettszerűen megbélyegzett, felsőbb erőktől kiszemelt lény. A hetedik szám varázsa a gyermekek születésénél a középkorban bizonyos elkötelezettséget, áldozathozás szükségét keltette a szülőknél. Árpádházi Margit is hetedik gyermek volt (395). A meggyökeredzett népi hiedelemmel szemben az egyház úgy védekezett, hogy a hetedik gyermeket a prisdaldusok maguk vitték a keresztvízre és keresztény nevelésük biztosítására gondosan felügyeltek. Kétségtelen, hogy maga ez a szokatlan felügyelet ellenhatást kelthetett a szülői és családi környezetben is és amint a gyermek eljutott esze használatáig, bizonyos félszeg és borongó lelkiállapot rabjává lett. A kiválasztódást okvetlen követte egy

bizonyos fokú elkülönülés az emberi közösség szűkebb környezetéből. Erre vonatkozólag van adatunk a jegyzőkönyvekből: Ecel Márton tövisi pap vallja Gogán sámán elleni perben, hogy ismeri a vádlott egész családját és szüleit, akiknek a nevezett sámán hetedik gyermeke volt és a pristaldus vitte keresztelőre. Arra a kérdésre, hogyan lett mégis pogánnyá és azok papjává a tanti válasza az, hogy a vádlott körülbelül, húsz éves korában megszökött a családi házból és mikor pár év múlva visszatért, már tudták róla, hogy sámánna lett" (396). Ez a bizonyos "pár év" amiről szó esik tehát elegendő volt ahhoz, hogy a fiatal sámánjelöltből kiértékelje adottságait, de még sem elég arra, hogy önmagát teljes tudattal vallotta volna sámánnak, mert mint az említett tanú vallotta, Gogán sámán arra a kérdésre, hogy tud-e már gyógyítani is, azt a választ adta, hogy "ehhez még fiatal vagyok..." (39'7).

A sámánlélektan kutatóinál sokszor találkozunk olyan véleménnyel, hogy a pogányság vallásának képviselői többnyire testi hibákkal, torz alakokkal, fejlődésben visszamaradt fogyatékossgal megvert egyének, akikkel a természet mostohán bán. Ijedelmet és ellenszenvet váltanak ki egyszerű megjelenésükkel, akikről a nép véleménye is azonnal mint "megszálltaknál, eszelősökről" nyilatkozik.

A testi eltorzulás és fogyatékossg elmélete nem nyer semmiféle támogatást a jegyzőkönyvek adataiból. Testi fogyatékossgokról két esetben történik említés: az öreg és vak Abadéd sámánról, aki ujjaival tapogatva olvasta a rovásírást és vaksága valószínűleg öregsége következménye volt (398), valamint Macha sámánról, akinek a kopaszságáról (399), ami bár egyénileg feltűnő, de nem megy ritkaságszámba és nem is visszataszító annyira, hogy a viselőjében a csökkentértékűség nyomasztó érzését uralkodóvá tenné. Nincs semmi nyom tehát, hogy egyéb testi fogyatékossgok előfordulása igazolná a fenti véleményt. Ellenkezőleg. több esetben találkozunk egészséges családapákkal, józanul viselkedő testvérekkel, sőt nővérekkel is, akik férjnél vannak, mint Ágota és Marsa (400). Van eset egyenes ági négy

nemzedékváltásra is, amikor ük-, déd-, nagypapa és apa után a fiú következik egymás után egy családban, mint sámán (401). Ennek a nemzedékváltásnak előnye főképp a gyógyítások, kuruzslások terén mutatkozott, hiszen egy ősi család minden hagyományát tovább örökölték a gyermekek és egyúttal az életerős, testileg-lelkileg ép sámánokról tesznek tanúságot.

Ami a nép irántuk érzett vonzalmát illeti, arra legjobb válasz az elesettségben, főképp a betegségben hozzájuk forduló szegényebb néposztályok, pásztornépek bizalma. Közszeretnek és megbecsülésnek örvendtek még az inkvizíciós fogságukban is. Voltak, akik bátran kiálltak érdekükben a bizottság előtt (402). Terhelőleg csak egyetlen egy asszony vallott ellenük, akit személyes bosszú vezetett vádjában.

A nép bizalma a sámán tevékenységének sokszerűségéből is kiviláglik. Meghívják őket a családi élet, a munkaév; a vallási megnyilatkozások ünnepeire. Együtt él ilyenkor a néppel, kinek választatlan bírója, atyja, tanácsadója egyben. Még ma is vannak falvakon "mindenre készséges", mindenki bizalmat élvező, egyszerű emberek, akik lakodalmakban násznagyok, disznóvágáskor böllérek, búcsújáráskor harsányok, állatjárványkor "lódoktorok", tréfagyártók és versfáragók, senkifiai de mindenki apjai, akiken mint mondják „nem fog sem áldás sem rontás” és hozzátartoznak a falu képéhez, mint kézen-közön hasznos vénemberek, mesét szövögetve megilletődve hallgató gyermekeknek, tanácsokat osztva komoly atyafiaknak.

A sámán magánosságáról már megemlékeztünk. A bizottságok is megemlítik a "remeteségeket" ahol laknak és a vén Abadédnél szinte keresztény képlettel fejezik ki magukat: "...a pusztai remetének lelke volt vele..." (403). Tápláléka is egyszerű. Legalább is amit felajánlanak neki, az csak friss tej és kenyér lehet. A tanúk mindig ezt említik. Nem mintha vegetáriánus lenne, hiszen eszik az áldozatok húsból is és az ünnepeken kiveszi részét a tobzódásból. Többeket közülük

időnként részegséggel vádolnak annak ellenére, hogy a felajánlott szíveslátás a két egyszerű ételen nem jut túl soha.

Magatartásuk a jegyzőkönyvek szerint néha nagyon méltóságteljes. Erre mutat a gyakori "more episcoporum" kifejezés főképp a szertartásaik közepett. Szertartási ruháiktól eltekintve nagyon egyszerű viseletben jártak, mert szegénységüket minden esetben megállapítja a vizsgálat, csak a csallóközi négy falu, Kürth, Páka, Beke és Csütörtökhely sámánja, a talán kun származású Kománfi a, népi nyelven

Ecsől (Echwl), visel menyétrémet és "az esztergomi érsek mintájára hermelines palástot..."(404).

Ha magányban éltek és öregek voltak, akkor a nép jó szívvel állt melléjük és mint a vak Abadéd sámán mellett állandóan rakták télen a tüzet és ellátták élelemmel. Főképp az asszonyok jó szíve esett meg rajtuk, amikor veszedelemben voltak. Így történt a Tolna, megyei Laáz falu sámánjával az "orvos" előnévvel dédelgetett Tasd-dal. Királyi orvosok feljelentésére idézték a bizottság elé, mert "incisio corporist" művi beavatkozást végzett egy asszonyon "post partum" (szülés utáni) visszamaradt kelevény eltávolítására. Bár a műtét sikerült, híre ment és vádba fogták. Menekülni akart, de megsebesítették, mire a falubeli asszonyok a templomba vonszolták és a középkori templomi menedékjog alapján megmenekült.(405).

386. DHORME H.: "Les religions de Babylonie et d'Assyrie", 87. oldal.

387. HOLMBERG: "Der Baum des Lebens". Helsinki, 1923. 41. old.

387/a. HOMMEL F.: "Historia de Babilonia y Assiria " Barcelona, 1925. A „Samas" istenségre vonatkozólag egyébként nagy irodalmunk van. Mint az égi és földi igazságszolgáltatás legfőbb pártfogója a Sumer-akkád-asszír pantheonban, sőt még a zsidóság ősi emlékeiken is visszatükröződik.

388. CATULLUS: Epigramma 90.: „Nam Magus ex matre et nato gignatur oportet; Si vera est Persarum impia religio..."

389. LAERTIUS DIOGENES: "Audiui Magus ut licitas matrum et filiarum suarum nuptias habere." Proemio. Cap. 7_ - Plutarchos: "De Fortuna Alexandri" cap. 5. vers 17.: "Docuit Magos matrum suarum reverentiam et cum illis misceri vetuit..." - Strabo az egyedüli, aki hellyel-közzel szembeszáll korának eme ferde felfogásával és elmondja, hogy a görögöknek régi rossz szokása, minden idegen népet megrágalmazni, főképpen, ha az magasabb erkölcsi és politikai síkon, áll, hogy így a nemzeti önérzetet - mások rovására- fokozzák saját fiaiban.

390. HERODOTOS: Liber IV. cap. 18. A szkíták emberevő, eunuch, vérfertőző stb. hírért többször megemlíti Sajnos ezeket a görög forrásokat a középkori "történészek", - főképpen nyugaton - valóságos haditudósító és szemtanú számba vették és értékelték, pedig ma már köztudomású, hogy egyik sem volt Geográfiai adatai részben megbízhatatlanok, részben pedig úgy torzítja a helyneveket, hogy a megoldásuk reménytelen. Főképpen a szkítákról "szerzett" híradásai vannak ellentétben a mai modern archeológiai adatokkal és néprajzi eredményekkel. Herodotos hitele fogy és ma már a szkítákról sokkal tisztább vélemény van kialakulóban, főképp az Altaj vidéki ásatások nyomán. Tamara Talbot "Les Scythes" c. könyve - teljes egészében az új orosz archeológiára építve - Nagy Gézával együtt altáji népeknek tartja őket. (Paris, 1958).

391. HERODOTOS: Liber. L IV. cop. 64.

391/a Szent Máté Evangéliuma: 2. 1-12.

392. Kassai kódex: 1270 július 4-én: Moys comes és a kománok bírāja megidézi többek között Lőrinc fiát Chaman-t a toplucsányi várba.

393. Az ősi magyar nyelvben ismert volt a "mágócs" szó, amely a turfáni töredékekben előfordul ujjur nyelven, itt is megvető, lenéző megjelölése a pogány, vagyis az ujjurok vallásától eltérő hit papjainak: "...ol moguclarka tar bisiknig bulunginte. . ." (adott a mágusnak egy darab követ amely a jászolból törött le.) BANG: "Zur Kritik und Erklarung der Berliner Ujjurischen Turfanfragmente."

393/a. A "sámán" név egyébként az ó-török nyelvcsoporthoz (keleti) tartozó és a hunokhoz legközelebb álló tunguzok és altáji törökök használatában is előfordul, Lewitzky A. szerint az általános használata a következő: "Ils ont (a sámánok!) un rom spécial: Les Toungous - mandschous les apellent chaman ou sama; les Turcs altaïen kam ou gam; les kazak-kirghizes baksa; les Yakouts oyun (masculin!) et udagan (féminin!); le Bauriates bö (masculin!) et odegön (féminin!); les Samoyedes tadibeg; les Ostiak tytibe; les Esquimos angalthok etc. Dans la littérature ethnographique on emploie habituellement le term de shaman, chamane ou chaman". Histoire Générale des Religions. Paris, 1948. I. 159. Ugyancsak ez a szerző kifejti egy tanulmányában a legnagyobb vallástörténész, P. Wilhelm Schmidt S. v. D. nyomán, hogy a samojed nép ("emberevő" - „önmagukfajtaevő") papja a tadibeg valójában a "tati" elpuhulása, és az osztják „tytibe" szóval azonos. Ha ők tudtak volna magyarul, kétségtelenül azonosították volna a magyar "tátos" szóval. Így érthetetlen, hogy a "céhbeli" nyelvészek és történészek a "sámán" szót használják - egy esettel több a következtetlenségre! - hiszen ez a szó a törökös nyelvkincshez tartozik és semmiféle kapcsolata nincs a "finn-ugor" elmélettel, hanem ősi sumér szó.

394. A sámán lelki alkatára nézve a modern lélektani tanulmányok egész sora bizonyos kényszerzubbonyba akarja bújtatni az "animizmus" képviselőit és még inkább papjait. Ez talán áll az alkoholizmus szédületébe esett "peremnépek" papjairól, akiket az orosz kultúra legelső számú vívmánya a "vodka" hódított meg (épp úgy, mint az indiánok tömegét a "tüzes víz", hogy így is gyengítsék ellenálló képességüket). Semmi esetre sem áll azonban a középkori sámánjaink egészséges életmódjára, akik "csak tejet, sajtót és kenyeret" fogyasztottak és a mai értelemben szinte "vegetáriánusok"-nak számítottak. A sámán pszichéjéről egyébként a legszebb és legtárgyilagosabb lélektani tanulmányt P. Elkin M. írta: "Aboriginal Men of High Degree" c. könyv-ben a "Medicin-man are normal"

fejezetben. (Sydney, 1947.) "He is therefore (a sámán?) a man of high degree. As such he is more complete exponent of normal life than those with less appreciation and understanding of the background of that life -a background which is mystycal and psichic, magical and animistic", I. m. 24. old.

395, FEHÉR M. JENŐ,; Árpádházi B. Margit áldozattudata" Vigília, Budapest, 1938.

396. V. ö.: Jegyzőkönyv Gogán sámán peréről.

397. U. o.

398. U. o.: Abudéd sámán pere.

399. U. o.: Macha sámán pere.

400. U. .o.: Ágota és Marsa pere.

401. Kassai Kódex: 1243. n. 7.

402, Lásd Turkó Sámuel sümegi várkovács vallomását Ithe sámán ügyében.

403. V.ö. .jegyzőkönyvek: Abadéd sámán pere.

404. V.ö.: Jegyzőkönyvek: Ecsöl sámán pere.

405. U.o. Tasd sámán pere.

X. A SÁMÁN ÉS A RÉVÜLET

A magyar ősvallásnak nem voltak tételes tanai, rendszerbe foglalt dogmái olyan értelemben, hogy azok; elfogadásától tették volna függővé valakinek a hitét. Nem ellenőrizte senki, hogy ki mennyit és mit hisz azokból ami hosszú évezredek alatt ősei hagyományából, hiedelemvilágából fennmaradt. Valójában nem is volt vallás, hanem erkölcsi rend, ahol a természetfeletti erőket is bevonták a való életbe, mint valóságfaktorokat. A szellemvilág jóindulatának megnyerésén és ártani akarás elkerülésén túl, nem is igényelt a pogány világszemlélet sokat még papjaitól sem. A külsőségek megtartása, szertartások, hagyományok betű szerinti betöltése adták a nyugodt lelkiismeretet a hívőknek, sámánnak egyaránt.

Miután a vallás nem tanokból, hanem közösségi és egyéni szertartásokból, rövid, "igéző" kiszólásokból, áldásmondásból átokszórásból állt, nem is kaphatunk összefüggő képet az ősi hitről. A sámánok sem tanították a "vallás igazságait". Nem voltak ennek a vallásnak szentjei vagy fakírjai sem, akik aszkézissel, vezekléssel nagyobb fokban akartak volna részesedni a természet szokásos rendjét meghaladó erőkből. A keleti vallások jellegzetes aszkézise, a buddhizmus bonzai a maguk imamalmaival, vagy az ókeresztény pusztai remeték önsanyargatásukkal épp úgy távol állnak ettől a természetes, evilági életszemléletű vallástól, mint a mohamedán forgó dervisek fanatizmusa.

Nem mond ellent állításunknak az a tény, hogy a misztikum, elragadtatás, látomások, a keresztény teológia értelmezése szerinti "víziók" viszont annál nagyobb szerepet játszottak a sámánizmus keretén belül. Ezek a vizionáriusok, próféták és elragadtatottak azonban nem keresztény tökéletesedési eszmékkel azonosak, amelyek az istenközelséget mint megszentelő élményt és részben egyéni érdemet is keresték, hanem inkább a mai modern spiritiszta

"szeánszok"-hoz hasonlóan "médiüm"-ként lépnek fel, hogy a jövőre szóló irányítást, a betegség megállapításához szükséges támpontot megismerjék. A sámánizmus elragadtatottjai tudatosan készültek fel egy-egy ilyen közösségi jövendölésre, a maguk ősi révületbe ejtő módszereivel. Ez is egy lényeges különbség a keresztény misztikusok elragadtatásai és a sámán „bódulatba” esése között. Az elsőt a lemondás, vezeklés aszkézise készítette elő, egy állandó természetfeletti erő magnetikus körébe élve, a másik pedig alkalmilag megrendelt révület.

A jegyzőkönyvek természetszerűleg nem sokat foglalkoznak a sámánok elragadtatásainak értékelésével, hanem mint egyszerű vádakat sorolják fel a, szóbeszéd tárgyává vált, hallomások útján fülükbe jutott víziókat, azzal a szokványos megtoldással, hogy "a keresztény szentek, Máriát, de különösen László királyt is belekeverik látomásaikba ... "(406). Azt soha sem kutatták, egyszer sem kérdezik a vallatásnál, hogy a víziók valóban víziók voltak-e? A középkori kereszténytudat még csak a kételyt sem engedte meg magának afelől, hogy ilyen természetfeletti jelenség kizárólag csak a krisztusi vallás privilégiuma lehet. Nem is vesztett tehát a sámánok elragadtatására sok szót, hogy azt a tanúkkal részleteztesse, hiszen az önkívületi állapotban, túlvilági üzeneteket közlő, eldadogott szavak szerinte csak részesség vagy csalás eredményei voltak.

A sámán révülete sok jegyzőkönyvben szerepel vádként, de sem a szokványos vizsgálati kérdések; sem a tanúvallomások nem adnak módot teljes leírására. Részletek sejtetik ugyan, hogy fához támasztott létrán, vagy magán a könnyen megmászható fán kapaszkodott felfelé a sámán bizonyos ritmikus, dobbal vert ütemkisérettől "elbódulva" és ott a magasban volt találkozása a "yotenri"-vet vagy valami nagyobb szellemmel, akitől aztán "revelációt kapott" valami kinyilatkoztatást, hogy közölje a néppel.

Solymossy S.: "A magyar ősi hitvilág" című nagy munkájában

rekonstruálja az ősi sámánrítület fokozatos menetét, a szibériai töredék rokonnépek sámánizmusából, de csak apróbb közösségekben, egy-egy jurta, sátornyi hívősereggel. Radloff nyomán írja meg tudós alapossággal a nagy "élmény lezajlását"(406/a). A magyar sámánok jegyzőkönyveiből ilyen kisebb csoportok előtt nem játszódnak le elrívülések. Topol sámán esete az egyetlen, hamarosan a tatárjárás utáni évekből, amikor a jegyzőkönyv megemlíti a pogány elrívülés végzetes tömeghisztériáját. A jelzett sámánt Scela fia Miklós mester vezetésével Sycardus domonkosrendi tartományfőnök vonta felelősségre a következő sűrített váddal: AKokoth comes birtokán tartott pogány rejtkehelyen, amelyet lóvágótelkének mondanak, a jelzett vádlott a szent fára kapaszkodva mint ő mondotta, találkozott a pogány istennel, akiktől azt az üzenetet hozta, hogy ismét hamarosan nagy háború és pusztulás jön, amely egészen romba dönti az országot és a rossz jövőre hárítástól olyan félelem tört ki a népek között, hogy az öregek közül páran öngyilkosok lettek ... (407).

A Sáros-megyei Borberek sámánja Chene fia Farkas is egy magas fa tetején találkozik isteneivel és szerzett értesüléseivel rettegettségre hozza a vidék népeit, mert háborút jósol A jegyzőkönyv megemlíti, hogy a katonák főképp félnek az ellenség újabb jelentkezésétől (408). Dastor sámánt 1272-ben azért idézték meg II. Moys és Simon fráter, mert Mihály ispán birtokán Bolterag (?) faluban, amikor az új kenyér ünnepét tartották pogányok szokása szerint, felgyulladt a patak menti nádas és elégett a rajta átvezető fahíd is. A jelzett ünnepen Dastor nem engedte a népnek a tüzet oltani, mert rítületbe esett és saját vallomása szerint Szent László királyt látta fehér lovon a tűz felett lovagolni fényes koronával a fején és arra kérte a sámánt, hogy ne oltás el a tüzet, mert ez csak jele annak a nagy tűznek, amely a gonoszokat, akik elhatalmasodtak az országon, meg fogja majd égetni. A bizottság a vádlott aggastyánt felmentette még a pénzbüntetés alól is (409). Az elrívülések okát rendszerint "részegség"-ben keresi az inkvizíció,

de egyetlen esetet sem találunk arra nézve, hogy a tanúk ezt a kérdést kielégítően "igennel" válaszolták volna meg.

XI.

AZ ŐSHIT DÉMONJAI

A sámánhit szellembirodalma nagyon népes, mozgalmas ország. A mindenség összes alkotó része szállásadója egy-egy szellemnek. A lég, föld, víz hármasságának földi vetületei soha sincsenek egyedül: szelleme van mindegyiküknek. A dolgokban lakozó szellemek, azonban még nem töltik meg a lelkek birodalmát. Vannak testen kívüli szellemek, is. Kötetlenül surrannak a halandók között és bár észrevétlenül lebegnek, tűnnek el, megjelenésük és távozásuk befolyásától senki emberfia nem mentesül.

Ezek az őrszellemek, akiknek segítő, vagy ártó szándékába belebeleütközik a gyarló ember. A sámánok feladata az, hogy titokzatos jelenlétüket felajzott, érzékeny idegrendszerrel a sejtelem és tudás határán tapogatózva feltárják és ha ártó szándékáról megbizonyosodnak, igyekezzenek eltávolítani. Minden betegségnek meglévén a maga gonosz szelleme, a gyógyító sámánnak elsődleges feladata felismerni ezeket az ártékony lényeket és fortéllal, vagy erőszakkal eltávolítani a megszállt, lerontott testből.

A "gyógyító sámán" fejezet sok ilyen fortélyt tár fel, amelyeknek természetes magyarázatát az egyszerűségi gondolkozás eredményezte. A sámán az ok és okozat viszonyát mérlegelve, következtetések láncolatával rájött, hogy a természetben nincsenek ugrások és ha az emberi szervezet betegségeit hiányok okozzák, azokat pótolni kell, ha túltengés a kórokozó, vissza kell szorítani.

A szellemek birodalma tehát ősi hitvilágunk mitológiájának egyik lényeges része. Az említett őrszellemek mellett a halál percében elvált lélek is önálló életkört nyer magának és mint valami fátyolszerű, bizonytalan lebegésű lény marad a hozzátartozók elérhető közelségében, majd későbbben megpihen az ősök szellemének

nyugvóhelyén a családi tűzhely küszöbe alatt. A jegyzőkönyvekben néha az inkvizitorok kíváncsisága is ki-kicsillan: szeretnének részleteket tudni az ősi pogány hitvilág képeről. Bár itt-ott kielégítik ezt a kíváncsiságot, amelyet mint a korabeli folklórkutatás megnyilvánulását tekinthetjük, rendszeres eredményt nem értek el. Töredékeiből azonban némi képet mégis alkothatunk magunknak és más oldalon szerzett tapasztalatokkal kiegészítve lassan visszavarázsolhatjuk magunk elé elsikkadt magyar mithológiánkat.

Hogy az ősi hit abban a formájában, ahogy azt például Magyar Pál mester ismerte, majdnem biztosan egyistenhitnek mondható. Sajnos a latin skolasztikus bölcselet teremtette kifejezés "ens supremo" a legfőbb lény, vagy létező, amely kifejezést az első magyar inkvizitor ősi vallásunk Istenére alkalmaz, nem mondja meg az ősi nevet. A "Halotti beszéd"-ben szereplő „legfelsőbb lény" neve már "Isten" és Pál mester által említett kinyilatkoztatási parancs megemlézése (410) azt jelenti, hogy valószínűleg viták előzhettek meg a szó ősi formájának elfogadását, magyar theologiai viszonylatban. Ha a "Nyelvelméleink és az inkvizíció" fejezetére visszagondolunk, számon kell tartanunk a sok régi magyar bibliafordítást, melyeket megsemmisítettek. Az idegen eszmekörből őseink közé szakadt misszionáriusok, akik bizonyára ismerték nyugat népeinek vallásában nyüzsgő isteneknek egész tömegét, óvatoskodhattak minden további nélkül átvenni és a kereszténység Deus szavával azonosítani a "barbár" hangzású "isten" nevet. Talán volt is okuk, hiszen a magyar ősi nyelv keleti gazdagsága folytán ezt a szót mindig egy szóvá forrasztotta össze már akkoriban is az „úristen", - "őregisten", - "jóisten" formákba. Ezeknek az "előszavaknak" a jellege nem is annyira melléknév, vagy jelző értelműek, hanem a maguk "úr", - "őreg" és "jó" lényeg formájukban a végtelen hatalmat, az időtlen örökkévalóságot és a megtestesült jóságot fejezik ki és a magyar nyelv zamatját ismerőkben többet sejtetnek, mint a mögéjük ragasztott

"isten" szó. Pál mester bizonykodása tehát, hogy a keresztény vallás "legfőbb lény"-e a magyar "Isten" szóval is azonosítandó és így az általa kinyilatkoztatott áldozati parancsok is tiszteletreméltók, minden bizonnyal ilyen "nyelvészeti vitatkozásból" születhetett és egyben azt mutatja, hogy még a 13. század elején sem csitulak el teljesen a hangok az ősi soron szerzett, Ázsiából hozott "isten-fogalom" magyar kialakítása körül.

A sámánpercek jegyzőkönyvei több alkalommal megemlítik, hogy a vádlottak "yotetri" vagy "yotengri" nevében is gyógyítottak. Ez az egyik ősi, hún szókinszhez tartozó szó(411), valójában az "eget", "mennyet" jelenti, de mint az Isten lakhelyét, mint "mennyen lakozót" közelebről meghatározva, átvitt értelemben az Istenre is alkalmazható. A vallomások szerint a gyógyító sámánok igyekeztek felfokozni a beteg istenhítét és bizalmát, valamint elhárítani azt a természetes félelemérzést, amely egy-egy ilyen "varázsló" hírével felruházott, sokszor a gonoszokkal praktizáló hírében álló ember egyszerű megjelenése keltett a betegben. De azt is jelentette, hogy a gyógyítás ingyenes, mert "isten-hírével - isten-nevében" történt.

Ha két jóindulatú lény mellett még megemlítjük a "Szent bába" nevet, akit Lőrinc fia Tamás sámán hívott segítségül a szülő asszonyok nehéz órájában (412), akkor már ki is merítettük az embert segítő és támogató jó szellemeket. Ez a "szent bába" a vallomások hitvilágában mint valami jószágos, fénybeöltözött valaki szerepelt és az emberi élet hajnalát igyekezett a földre lépő, új lény számára elviselhetővé tenni. Az ő nevében adták a "kék gyöngyöt" a gyermeknek, mert akkor "idegen ember" nem árthatott az újszülöttnak. Ez a hiedelem az ősi, turfáni ásatásokból előkerült töredékéből is ismert és egyúttal jelzi a magyar honfoglaláskori sírokban olyan sokszor talált kékszinű kövecskék és gyöngyök misztikus értelmét (413).

A jóindulatú szellemek mellett sokkal nagyobb számban szerepelnek a gonosz, ártanikész lények, akik állandóan körülengik az embert és

adandó alkalommal megszállják testét, vagy annak egy részét és beteggé teszik. A betegség-démonok egész sora ismeretes és javarészből állatképekben vonultatják fel őket a jegyzőkönyvek vallomásai.

Fejedelmük Hakit néven szerepel; a pereket vezető szerzetesek is igyekeztek feltárni teljes lényét, de csak szórványos adatokkal találkoztak ők is, legalább is a tanúk részéről, akik valószínűleg nem is ismerhették az ősi hiedelemvilág eme sötét vezérlő alakját annyira, mint azt a sámánok híresztelték róla, hogy mekkora hatalommal rendelkezik az emberi egészség felett (414).

Csanaki Jakab özvegyének tanúvallomása a leghosszabb egybefüggő szöveg Hakit természetére vonatkozólag. Szerinte nagyon fontos szelleme volt, mert a vádlott Hanis sámán a gyógyításoknál sűrűn emlegette a nevét. Amit tudott róla, anyjától hallotta, aki többször elmesélte neki, hogy az említett szellem, mihelyt a hold felkel, bizonyos társaival összeállva, meghatározott időben és meghatározott helyen, amit "pat"-nak neveznek, jönnek össze. Ez a hely teljesen parlagon áll, sem apró, sem a lábasjóság ott meg nem él, sem emberek jelenléte nem lehetséges, mert nincs semmi mód arra, hogy ott megmaradjon valaki, hacsak a rablók és harácsolók nem pihennek meg rövid időre. Mikor azonban a sámánok a nagy szellem, Hakit nevét kiáltják, az kénytelen eltűnni, mert ereje és hatalma a nevében van; és kiejtve elveszti azt (415). Orsolya özvegy vallomása ugyanebből a perből a Hakit-űzés szertartását is elmondja. Szerinte a sámán, amikor a beteg házába lépett, botjával a négy sarok felé sújtott és következő tartalmú mondókát mondotta: "Hakit, Hakit, távozz ebből a házból" és hogy "sem föld alatt, sem föld fölött ne legyen semmi hatalmad..." (416).

Valószínűleg ugyanezt a szertartást végezték akkor is, amikor a ház vagy betegszoba négy sarkából port kapartak össze és szélbe hajítva,

valami ismeretlen szellemnek nevét mondogatták a sámánok, vagy sámánnök. Botokkal felzaklatták a, sarkok csendjét, mintha ott bujkáló szellemek után nyomoztak volna. Ezek a klasszikus "exorcizmus", ördögűzés tipikus szertartásának nyomai.

Hakit mellett megemlítik még a sárospataki sámánok perében felvett jegyzőkönyvek az ősi ázsiai démonnak, az "izgágá"-nak "i zcacu s"?sá latinositott formáját (417).

Radloff szerint ennek az ó-török (köktörök) szónak igazi jelentése "vámpir", "vérszopó" démont jelent (418). A turkológusok "nesztorá" szerint a szó gyökerének két változata van, a) az "isz"- inni, tő és b) az "íz" -izzik, mint a manicheusi emanációs "izzás", vagyis lélekből kiszakadt "iz" - "lélek" tő. Végeredményben azonban a szó a manicheusi "Bűnbánati imá"-ból származik az ujjurok vallásváltoztatása idejéből, vagyis a 8. század közepéről és az első említése az ősi hun-magyar rovásírás betűivel fordul elő (419).

Démonológiai jelentését a gonosz és ártékony vérszopó "vámpir"-ban állapítja meg és szerinte a nyelvészeti adottságok egybevetése után, a történelmi nyomok is arra mutatnak, hogy a keleti törökség szókincsében már sokkal régiebb, mint a manicheizmus feltűnése és nem a kök-türkök vették át a manicheista misszionárusoktól, hanem megfordítva, a sámánok adták át a jövevényeknek mint ősi démon fogalmat(420).

Az izgágával elmondottakkal kapcsolatban a turkológusok mint ikerdémont említik a "falánk" és mindent szétmarcangoló "yik" démont és miután a gyógyító sámánok pereiben gyakorta előfordul a démon neve, őt is épp olyan régiek tartjuk, mint az izgágát. Mai orvosi szóval ma a torokgyík összetételben fordul elő és a difteritis, gyermekbetegség jelölésére használja népi nyelvünk.

Ugyancsak a sárospataki monstreperben tesznek említést a vádlottak védelmében felszólaló tanúk a "körmök" nevű démonról az ártékony szellemek sorából(421). Radloff kök-türkök szóelemzésben említi

meg ezzel a szóval kapcsolatban, hogy az altáji népek hiedelemvilágában a szellemet két kategóriába osztották: a töc (másként möc) és Nama nevű szellemekre. Az utóbbinak, vagyis a Nama csoportnak is két változata van, a jó és rosszindulatú, testtől levált lelkek csoportja és a gonoszakat a körmöc gyűjtőnévvel illetik. Nyelvészeti hasonlataival tovább elemezve a démon nevét, megállapítja, hogy okvetlenül összefüggésben van az ősi Chormuzta démonnal, aki különösen a gyermekek testén okoz harapásaival sokáig be nem gyógyuló sebeket. Ez a betegség a "pali" vagy a mai orvosi nyelven a gyermek gyakori nyálzásával a szájsarkok, szögletek a "pállott" felsebző betegsége.

Szerepel a démonok sorában az "enesu" falánk szellem, akinek az ősi hitvilágban a halottak tetemeinek, állatok hulláinak eltávolítását tulajdonították. A Szent Gál községben lefolytatott perben szerepel, amikor megemlítik a sámánok lándzsáját, amelyet a halottak sírjába szoptak, döfni, hogy az oda már beférkőzött "enesu" démont lerögzítsék, hogy bevégezze komor, pusztító feladatát. Nem fér kétség hozzá, hogy az "enyészet" mai szavunknak ez az ősi használati formája, hiszen a nép még ma is használja az "enyészet anygala" fellakmározza a holtak tetemeit.

A nagy népi betegség a tuberkulózis démonát kutya formában képzeltek el és meg is említik, hogy a betegekiből a "kutya ugatott", a száraz köhögés jellegzetes hangját utánozva ezzel és mintegy rosszakaratú élőlényt sejtve a betegség mögött. Hogy az állatokban, tehenekben is lakott és azokat is beteggé tette, szintén elterjedt hiedelem volt.

A toplicányi várban Moys nádor, kunbíró és két királyi orvos jelenlétében lefolytatott vizsgálatnál, Lőrincfi sámán ellen vallotta Derke Menyhért özvegye, hogy férjét megtámadta a tüdővész, egy téli favágásban szerzett erős hülés nyomán. A házhoz hívott segédsámán Farkas dobra szórt borsóból is megállapította, hogy a

beteg már nem sokáig él, mert "a démon, amely a tüdőt lassan megeszi, ugat belőle ... "(422). Miután egészséges tejet rendeltek a betegnek, elsőnek megvizsgálták egy tehenet is: "befogták annak orrlyukait és hallgatva annak lélegzését, megállapították, hogy nincs benne semmiféle démon", úgy, hogy ennek a tehénnek a tejét és csak ezét rendelték állandó italul a betegnek.

A vérhasnak a "vörös démon" nevet adtak és ellenszerül a laza szövetű fűzfaszén törött porát adták azzal a mondással, hogy "fekete por a vörös démonnak, hogy elhagyja a testet."

Nem sok az ősi, elsikkadt mitológiából a pár felsorolt démon neve, de mindegyike jelentős eredetkutatásunk szempontjából, mert kétségtelenül azonos a hunok és ó-törökök hiedelemvilágának megfelelő fogalmaival. Egy rendszerbe foglalt vallási képről, a pár említett eset összegezése ugyan messze áll, de részleteivel is sejtetik őseink hitéletének gazdagságát.

XII.

A JÓSLÓ SÁMÁN

A sámán, mint láttuk, nagyon sokszor segédkezik a szülésnél. Az újszülöttet a küszöb alatt lakozó ősök szellemi körének mutatja be először és nem hagyja magára az elkövetkezendő években sem. Főképpen a bakonyi makkoltató "subulkus" falvak sámánjainak az életéből ismerünk bővebb részleteket az ifjúság és a gyerekhad életéből. A kondák őrzésére felkerekedett falvak népe sokszor elvitte magával a serdültebb gyermekeket is és ilyenkor a sámánok foglalkoztak velők "megtanítva őket mindarra amit a papok tanítani szoktak. . ." - mondja az egyik tanú(422/a).

A felserdült legényeket valami ősi pogány módon a vallási közösség tagjaivá is avatták. A thepei kondások "pontifex magusa" sámánfőpapja Boksa mágus és három famulusa Badar, Delko és Nwest peréből ismerünk részleteket erre vonatkozólag. Orbán szűcs, az egyik kihallgatott tanút a bizottság megkérdezi, hogy meg van e keresztelve, mire ő a legnagyobb természetességgel válaszolja a következőket: "Megkereszteltek a fizgói Szent László forrásnál". Az idő felől érdeklődve, hogy mikor történt ez, azt felelte, hogy biztonsággal ugyan nem tudja, de nem sokkal azelőtt volt, mielőtt szülei házasságra vezették. A bizottságban kétségtelenül felmerült a gyanú, hogy valami pogány szertartásról volt szó, amit a tanú a keresztséggel cserél fel, éppen azért részletesebben kezdenek tőle érdeklődni a keresztsége körülményeiről. Megtudjuk tőle, hogy a makkoltatók nagysámánja keresztelte sokadmagával és emlékezete szerint úgy folyt le a szertartás, hogy a hajából elől valamit levágtak, a forrásban megmosták fejét és mellét, hátát pedig megkenték olajjal, majd kapott egy bőrvet dereka köré(423).

Ez a fajta szertartás tehát csoportokban zajlott le, amikor a legények túljutottak a serdülőkorukon és házasságra érettnek tartották őket. A

hajvágás, vagy amint említik, "pilisezés" gyakran előfordul, mint a keresztelés pogány módja is. Nincs semmi nyom arra, hogy keresztény befolyásra a névadással egy időben vagy azzal összefüggésben kereszteltek volna. A bizottságok minden ilyen kétes esetben újrakeresztelést rendeltek el.

A családi élet kialakulásában a születés szertartásain és a pogány vallásközösség felavató ceremóniái mellett, a sámán tevékeny részt vett a házasságkötések vigalmi részében is. Vigalmi résznek tartom az ősi "leányvásárok" családok közötti hosszadalmas, szinte adás-vétel jellegű szerződéskötés végső fázisát követő hegyen-völgyön szóló lakodalmát, ahol a vigadozás ősi szokásában résztettek mindenkit. A "jaculator" sámánok, vagy regösök szerepe ilyenkor egészen kézenfekvő.

A szerződés egy fajtája a "vércsók" (osculum sanguinis), de természetére nehéz fényt deríteni. Nagy ünnepélyességet jelentett és talán a besenyő népszokások közé tartozhatott, mert az egyik perükben fordul elő a kifejezés meg toldva a "hetedik nemzedékig tartó" jelzővel. Talán határjárások ünnepélyes megpecsételése alkalmazzák egyes nagycsaládok birtokainak pontos szétválasztásánál. A sámán minden esetre nemcsak tanúja, hanem lebonyolítója is a szertartásnak.

Végtisztesség megadásánál is volt tennivalója. A halottat ő mosta meg és utána senkinek sem volt többé szabad érintenie. A Lábatlan, Esztergomi falu Holdu nevű sámánjáról mondta el az egyik tanú, hogy a halott lábára fordítva húzta fel a sarut, a jobbat a ballábra a balost a jobblábra. "Táblájára tette a szükséges vasakat" (424). Miután az ősi hit szerint a halottat nem lehetett az ajtón kivinni, sokszor falat bontottak és ott dugták ki a holttestet a házból. Hetesi Mihály tanúsága szerint Boksa sámán segítői madártollas öltözetben ugráltak körül a házat hangosan énekelve, miközben füstölték a ház sarkait, a fákat és

bokrokat, amelyek közel voltak hozzá. Arra a kérdésre, hogy kértek-e valamit szolgálatukért a nevezettek, a tanú azt a választ adta, hogy: "a szokásos falbontásért és sírbarakásért a szokásos lovat nyergestül ... "(425).

A sírba is ők tették tehát a halottat. Hetedik napi tevékenységükről a temetés után, maradt az adat, hogy a "gonoszok lándzsájával" mélyen a sírdombba szúrt és azt ott hagyta, hogy a "enesu" szellemét odaszögezze vele.

A temetőjárásról, énekkarok felvonulásáról is sokszor esik szó, de ezeknek a jelentőségét nem ismerjük. A papság egyébként a sámánokat, ha meghaltak, nem szívesen engedte a templomok mellé temetni, mint pogányságban megrögzötteket.

A sámánok együttélése a családi élet legfőbb eseményeivel még nem meríti ki kapcsolataikat a néppel. Sokszerű tevékenységük mellett mindig volt alkalmuk, hogy az egyesek vagy családok, esetleg az egész falu segítségére legyenek, ha igényelték őket. És ez gyakran megtörtént a már említett családi eseményeken és betegségeken kívül is. Leggyakoribb volt a jövőmondás utáni érdeklődés.

A jósló, jövőmondó sámán már a babona határán él. Bár mélyfokú természetismerete, az emberi adottságok összegezése, bizonyos alapot teremt neki az események elkövetkezendő kibontakozásának megsejtésére, de a végső döntést mégiscsak véletlenek, számszerűleg ki nem fejezhető lehetőségek képzelt alapján, vakon kell kimondania. Idegrendszerük érzékenysége ilyenkor van legnagyobb próbára téve. Keresik a révületet, amikor az ismeretlen jövő felé merednek. Külső ceremóniákkal megteremtik maguknak a pszichológiai légkört, dobjaik monoton ütemével, fojtott hangú szövegek sűrűn ismétlődő, sokszor értelmetlen mormolásával maguk is megszédülnek és még inkább megszédítik a szem- és fültanúkat. Ilyenkor kapaszkodnak az "élet fáját" utánzó létrafokon a magasba, hogy megkapják Isten üzenetét.

A kimondott üzenet bizonyára apró, töredékszavak tömkelege és nem ad világos választ a kérdésekre, de annál több sejtelemmel burkolja a lényegét. Ilyenfajta, révületes "felszállásokra" azonban csak nagyon fontos kérdéseknél, közösségi ügyeknél kerülhet szó.

Sokkal gyakoribb a varázsdob jóstehetségének alkalmazása. A sámáni hatalom jelvénye, a kozmológiai erők sűrített szimbóluma a dob. Öröklődik sámánról sámánra mint valami kultúrkinccs. A jegyzőkönyvekben gyakran szerepel. Betegségek gyógyításánál a környezet gonosz szellemeit ennek a hangjával űzik, a révület felidézésénél is -fontos szerszám, az egyéni jóslásnak pedig nélkülözhetetlen kelléke. Már ismerjük a sámánt, akitől mikor ellopták a dobját, elbujdosott és felakasztotta magát egy berekben(426). "Elveszett a dobja, elveszett az ereje" - mondta az egyik tanú. A sámándob egyfenekű dob volt, tojásdad alakú hártáján a kozmoszvilágmindenség felvázolt rajzával. Kivájt fenyőből, vagy más könnyű fából álló alapjához szíjak voltak erősítve, amelyeken apró fémkorongok függtek. Az ujjak ritmikus dobolásával szólaltatták meg.

A jegyzőkönyvek dobjain mindig vannak régi, valószínűleg rovásírásos szavak, amelyeknek az értelmét a tanúk sem tudták megfejtetni. Egy fiatal sámán elbeszélése alapján, védőszellemek és a tulajdonosa nevei együtt szerepeltek rajta.

Gyakorlati alkalmazásáról sűrűn halljuk, hogy borsót dobtak rá és a szemek helyzete után mondtak jóslatot, aszerint hogy a kozmikus figurák melyikének hatáskörébe gurultak. Az ovális dob hártájának közepét, ami egyúttal a zenit is jelenti, a Nap képe foglalja el, mint a kozmikus rendszerünk éltető csillagát, amelynek a sámán egyszersmint ősi elkötelezettje. Négy irányba vetített sugarai négy negyed tájra osztják az egész mennyboltot és egyben az alatta elterülő, vagy meglapuló földi tereket. A négy kardinális irány így már kialakult, de más a jelentése fent, vagyis középen és lent, mert a

mennyei világ fordítva áll a földivel szemben: ami ott jobbra esik, az itt lent balra van és megfordítva. A mennyboltot részre bontó sugarak hosszabbik tengelyirányzatán áll a Szent Szarvas, amelyet a sumirok, a bihari mondák és a kők-türkök Darmasnak szarvasnak neveztek. A mögötte elnyúló és ellentétes irányú sugár az ősi "hetevény" - Fiastyúk képét hordja az egyik és egy ismeretlen sötét csillagot a másik, ellentétes oldalon. Ugyancsak a szférákban még a Napsugarainak kisebb tengelyének irányában áll jobbra (tehát földi vetülete bal)a sötétfejű, kezében zsákot lóbáló viharsszellem, akit régebben az ősök Garaboth-nak hívtak és mi garaboncnak nevezünk, az őstörökök pedig Garuda néven illettek és mindig az Isten kísérője, szárnyas viharsszellem, fekete köpenyben. Balra (tehát a földön jobbra) a csupa ragyogó bőség, jó idő, eső és termékeny meleg anyja, a "napba öltözött asszony" ragyogó hajával.

Egy alacsonyabb szférában kavarognak a napmadarak a sólymok és az ordasok a farkasok, halak és kettős csillagzatok szűkebb körben, mintha a zoodikus kör tagjai lennének. A nagy tengelysugár vége felé, de még a dob felső peremén, ott áll az "égígérő fa" közepén és ágait-bogait a Nap felé nyújtja. Nincs kétség, hogy a sámán ezen az úton "száll az ég felé". S az egész kozmológiának az értelme a földön a magányos ember, aki az égígérő fa legalsó szemközti pontján indul tevékenykedni, például vadászni. Körülötte a "kerek világ", erdők és hegyek, állatok és szomszéd emberek, kötött- és "örsszellemek", akik szabadon járnak kelnek, hogy ártsanak vagy segítsenek. Nem messze tőle -a küzdő embertől - élete értelme, családja, gazdagsága a kerek karám, ahol állatait tartja bezárva, míg a gonosz ártó szellem körüljárja (427).

Egy ilyen sámándob a beavatatlan előtt valóságos rejtélyszámba ment, viszont a jóvendőmondó gazdája minden rezzenését ismerte. Féltékeny is volt rá nagyon, óvta, dugta mindegyik. Finnországban, ahol a sámánizmus még a 18. század végén is virágzott, a

misszionáriusok legelső dolga volt a sámándobokat összegyűjteni. Torne János (Tornaus) az 1600-as évek elején panaszkodik, hogy hiába kényszerítik a sámánokat a dobok leadására, mindig találnak náluk elrejtett példányokat. A dán hittérítők egyidőben 70 darabot koboztak el, tele régi rajzokkal, írásokkal és összegyűjtötték egy árvaház padlásán, de 1728-ban tűz ütött ki és mind odaégett(428). Ez volt a helyzet a magyar sámánoknál is, de itt alaposabb volt a hitterjesztés, gondosabb a nyomozás és a sámánokkal együtt eltűntek az ősi varázsdobok is.

406. A Szent László kultusz nagy elterjedésére vall, hogy állandóan az ő alakjára hivatkoznak a vádak és bizonyára nem alaptalanul, mert a lovagkirály népszerűsége ősi, ázsiai legenda-gyökerekből táplálkozik, mint ezt a vatikáni Legendárium képsorozata mutatja, ahol pl. Szent Imrének csak 8, Szent Gellértnek 8 képecske hirdeti dicsőségét, míg László királynak 24 (Vatic. Codex No. 8541). Ebben a képsorozatban, amely ugyancsak 1353-ból származik, szerepelnek olyan képek, amelyeknek a jelentését a keresztény legendák nem ismerik és egyedül ó-perzsa hasonló "miniatűr" képek adnak rá megoldást. A Fehér Lovas-motívum az ősi László-legenda maradványa, innét az ősi vallás sámánjainak "látomása", az egyház által kanonizált szentről.

406/a. SOLYMOSSY S.: "A magyar ősi hitvilág." (A Magyarország Néprajza. IV. kötet 429. oldal.)

407. V. ö. Jegyzőkönyvek: Topot sámán pere.

408. U. o.: Chene fia Furkus sámán pere.

409. U. o.: Dastor sámán pere.

410. Kassai kódex: Monitor magistri Pauli. V. ö. 141. jegyzet.

411. SHIRATORI K.: "Sinologische Beitrage zur Geschichte der Türkvölker" Bulletin de St. Pétersbourg, 1902. 3. oldal

412. v. ö.: Jegyzőkönyvek: Lőrinc fia Tamás sámán pere.

413. THOMSEN W.: "Ein Blatt in türkischer Runenschrift aus Turfan." (Sitzungsberichte der Preuss. W. A. Berlin, 1910. 302-

303. oldal).

414. U. o.: Hanis perében a hatodik tanúvallomás.

415. U, o.

416. U.. o.

417. RADLOFF: " Busgebete der Manichaer" (Bulletin de l' Ac. Des Sciences, St. Péterbourg 1910. 877.)

418. RADLOFF: „Altürkische Sfduien." II. 226.

419. SHIRATORI K.: i. m. 13. oldal

420. RADLOFF: i, in. 314. v. ö "izsi"

421. Kassai kódex: anno 1268: okt. 28.

422. RADLOFF: „Bussgebete" stb. 874. 1. jegyzet.

422/a. V. ö.: Jegyzőkönyv: Degesd perben a harmadik tanúvallomás.

423. A "felövezés" szertartása valószínűleg egyértékű volt a nagykorúvá avatással. Freisingen Ottó magyarországi útja alkalmával, 1147-ben. II. Géza idejében, leírja, hogy a fiatal királyt egy fatönkből épített templom melletti nyílt mezőn különleges papi áldással, amely ily alkalmakkor szokásban volt -felövezték. (Freisingen Ottó: Chronika. Lib. VII, cap. 25)

424: V. ö.: Jegyzőkönyvek: Holdu sámán pere.

425. U. o.: Boksa sámán pere.

426. Kassai kódex: anno 1243. n. 4.

429. WINITZ F.: "Zaubertrommel in Meiningen" Zsch. f. Ethnologie 1910. H. 1. A szerző említi, hogy Linné Károly, a róla elnevezett botanikai rendszer megalapítója, nagy gyűjtője volt a sámándoboknak. Ugyancsak ő említi és közöl egy 13. századi képet tibeti bon-papokat; ábrázolva, akik dobbal szertartást végeznek.

428. U.o

XIII.

A SÁMÁNOK PAPI RENDJE

A sámánok sokoldalú tevékenységében majdnem minden esetben szerepelnek segédszemélyek, akiket a jegyzőkönyvek néha a keresztény papság hierarchiájánál alkalmazott "diaconus" -szerpap, máskor csak egyszerűen "famulus" vagy a sámán "serviens"-e néven említenek. Kétségtelen, hogy az inkvizítorok sokszor összecserélték az egyes vádlottak neveit a foglalkozást, rangot, vagy papi méltóságot jelölő szavakkal és így bizonyos zavart idéznek elő, de az összes jegyzőkönyvi adatokat analizálva, felsoroljuk a szereplő sámánsegédek neveit, akkor a következő kép alakul ki: a harsán (vagy harsány), bács, boksa, arbis, furkus, dallacs, bő vagy bőd, ulu és duru álltak a sámán szolgálatában bár néha ugyanezek a nevek egyúttal mint családi és személynevek is értendők.

A "Sámánok papi rendje" valóban bonyolult hierarchikus rend éppen sokoldalú tevékenységük miatt. A "regős" fogalma is szerepel sámán-névként, de van rá eset, hogy "regős-bács" tisztségnevet együtt alkalmaznak, vagy pl. a perben egyáltalán nem szereplő gyógyítás vádjá mellett „jaculator" címet is használnak, ami valójában a vándorzenészeknek, trubaduroknak felel meg. A középkor közkeletű "magus" szava, amint láttuk majdnem kizárólagos jelölése a sámánnak a perek irataiban, ennek a szónak magyaros változata mindössze háromszor fordul elő "magoc" formában, A harsány név alkalmazása, mint "segédpap" tisztségét viselő sámáné, több ízben is szerepel. Kapsán sámán "famulus"-a és Silvad sámán Peles nevű harsánya ilyen "diaconus"-i minőségben szolgálnak a betegek és a sámán szertartásai körül. Hatáskörüket nagyon nehéz körülírni, mert néha valóban elsődleges sámáni cselekmények tényleges személyei, máskor pedig csak a kísérő körülményeknél

játszának szerepet. Annyi bizonyos, hogy tollas ruházatuk, madárkarmos lábdíszek vannak, tehát eredetileg madárszerepük volt és talán valami totem szimbólikus maradványát idézték szokatlan öltözetükkel. Sokszor jártasak a gyógyítás művészetében is és rovásírásos botjaikon szerepelnek az illatos gyógynövények. Egy esetben hordozható széken viszik ide-oda, mert már annyira öreg. Nagyon sokszor azonban, mint személynév szerepel és egyszerűen alkalmazzák nevük mellé a "mágus" jelzőt (429).

Ha a madár-totem szerepét tekintjük benne, akkor önkénytelenül is kínálkozik az ősi, Altáji vidékén is nagyon közismert madár a hangja után így nevezett hari s. (Crex-crex). Beke Ö. jeles madártan-kutatónk névelanalízise szerint: "Hangutánzó a haris (Crex-crex neve". Ipolyvecén (Nógrád m.) "hars", Tiszamellékén "bors" neve van; a "hars" neve már Molnár Albert szótárában is megtalálható (17. század eleje). Győr megyében "harisz"-nak ejtik, s a Szamosháton is, Nagyszalontán pedig a sokat beszélőt mondják "Haris"-nak. A Barkóságban a haris nyekergő fűzfátrombita, a "harsol" pedig azt jelenti, hogy harissal trombitál, de a madár is harsol, mikor szól. Az Ormánságban azt mondják: "Ej, csak ne beszéljön kend olyan harissan!" -- mérgesen, pattogóan. A haris hangját sok szólásban emlegetik. Molnár Albert idézi: "Az harist az ő maga szaván fogják meg." Dugonicsnál: "Kiált, mint a haris. Szájas, mint a haris. Kiált éjjel-nappal, mint a sovány haris." Zala megyében: "éles a nyelve, mint a harisnak." Népdalban is gyakran szerepel: "Árokparton szól a haris madár..." Petőfi is megénekelte: "Nem szól a harsogó haris a fű közül..." (430).

Földrajzi elterjedése egybeesik az ősi hún-kök-török vidékkel és az Altáji hegység nyugati lejtőitől dél felé egészen közönséges fészkelő madár (431), akárcsak nálunk Magyarországon.

A harsány tevékenységéről első adatunk a sumir- kultúráig vezet, ahol

az ugariti szövegek között szerepel a neve, mint: H-r-s-n- R-b k-h-n-m - Harsánu a papok feje (432). Szerepét nehéz megállapítani, mert a sumir-papi rend is nagyon változatos és sokszerű tisztségekből tevődött össze. Magyar vonatkozásban kiegészíthetjük még a ma is népszerű magyar "búcsújárások" előénekesének a nevével: harsán. A mélyen érző nép bizonyára nem ok nélkül adta ezt a nevet az éleshangú, harsánytorkú búcsúvezetőknek, akit a közbizalom ösztönszerűen választ magának vezérül.

A sámánál alacsonyabbrendű papi tisztség a "bács". Ősi soron örököltük ezt a szót, amely már a turfáni töredékekben is szerepel és így egyenes írott adattal egészen a 6. századig tudjuk visszavinni (433). A berlini töredékekben is előfordul kétízben a „bács” fogalma (434). Ezekből az írástöredékekből kielemezhetjük, hogy eredeti jelentése már az ó-perzsa és pártus nyelvben "hymnuszéneklő valakit" jelentett (435). Radloff szerint pedig a kök-türk nyelvű "bacs" ige jóval korábban ismert fogalom volt Mezopotámiában, mint az Izlám megjelenése (436), és tisztára ó-török jelleget mutat. K. Foy szerint a "bacsag" manicheista istentisztelet volt, amely a himnuszok egy év alatti ismétlődő körét jelenti (437). Az éneklő, himnuszengő fogalmat egyébként törökös rokonnépeink mindenütt ismerik. Castrén finn tudós múlt századi, Turkesztánban folytatott népiének gyűjtése nyomán említi, hogy a "bacs"-ok valójában trubadurok, akik emlékezetből énekelnek és nagyon élénk, tobzódó fantáziájuk van (433). Feladatuk a fejedelmi udvarokban tanítani a fegyverrel való bánást, vívást, nyeregbe törni a lovakat és nevelni az ifjúságot, hogy jó katonák legyenek belőlük (439).

Moravcsik nagy munkája a török nyelvmaradványokról a görög irodalomban, szintén megemlékezik a bizánciaktól is használt és szokás szerint elferdített "peskésion"-ról, amit „bachis"-nak fordít le (440), bár ezt a véleményét egy német nyelvkuató nem osztja teljesen, mert szerinte a helyes megfejtés "peskes" bachus lenne (441).

Kaltenbach utazó megállapítása szerint a samarkandi és darvasi törökös üzbégeknél a bacsa "táncos fiúkat" jelent, akik hajukat hosszúra növesztik, vagy bár megnyíratkoznak, de egy egészen hosszú tincset meghagynak fejükön, dobszóra táncolnak és nagy tiszteletnek örvendenek a lakosság előtt. Minden nagyobb ünnepen szerepelnek, és ha valahova vendégek érkeznek; ezek a bacsa-fiak szórakoztatják őket (442)

Magyar nyelvünk az ősi pásztorkodás emlékét őrző "számadó juhászának" adta a bacsó nevet, aki rendszerint a legidősebb ember a nyáj körül és nagy természetmegfigyelőként mindenre tud kádenciát, akár az állatok betegségeivel, akár múltbavesztett idők emlékeivel foglalkozik. Űgyes a barkácsolásban, fa- és szarufaragásban és primitív zenei készségekhez is ért. A húszas években élt még a Dunántúlon olyan bacsó is, aki messze földön híres szemorvos volt: egyszerű bugylibicskával hályogot távolított el a szemekről, "mintha párás ablaküveget törölt volna le" (443).

A jegyzőkönyvekben szerepel személynévként is, de hogy valójában a sámánnak segédje volt és inkább a regős tevékenységhez állt közelebb, mutatja a "regws bacsa" kifejezés, amellyel többször találkozunk (444).

Gyakori elnevezése a sámán-segédnek a baksa, vagy boksa. Szintén ősi, keleti szó. A már többször említett manicheusi írástörödékek között szerepel az Idikut-Charú romokban talált legendáskönyvben, amely oly sok adattal szolgál ennek az eltűnt vallásnak a megértéséhez (445). Radloff szerint a szó igazi jelentése "felvett, magára öltött szellem" és a partusból került a kök-türk nyelvbe a manicheusi misszionáriusok útján. A turfáni ujjur töredékekben szintén találkozunk vele, de itt már jelentése „mester" vagy "tudós" (446). Gabain az ősi kínai "pak-shi" -- "tudóspap, mester" szóval azonosítja (447).

Mai törökös rokonnépeink között is ismerős ez a szó. Kalmük ősi nyelven bakra szóval jelölték a doni kozák seregek legmagasabb rangú lelkipásztorait, a mongolban pedig főképp a buddhisták között "öregmester" értelemben alkalmazták, a teológiában jártas lámák megszólítására (448).

A sámáninkvizíció feltűnő gyakran alkalmazza mint családi nevet is; nemcsak a sámánok, hanem a tanúk között is előfordul. A 13. századi magyar hős, aki Podolánynál megverte a Kun Lászlóval szövethető tatár "Arany Horda" hadait, szintén Boksa családi nevet viselt (449). Főképpen a besenyők között volt elterjedt név. Egy 1279-ből származó II. Moys által kiadott idéző-okirat szerint a perbe fogott Myske fia István és ellenfele Heinrich fia Jakab között felmerült vetélkedések levezetésére az utóbbi három "serviense". Chaman (Saman), Fulkus és Boxa megjelentek a topolcsányi várban (450). Ugyanezek a nevek szerepelnek a Kassai kódex jegyzőkönyveiben is (451).

Az "orvost" jelentő "arbis" név is előfordul (452). Ják mester és László fráter előtt folyt le a Tolna-megyei Laaz faluban élő Tasd gyógyítósámán ellen, akit "vulgo", azaz népiesen "Arbis"-nak neveztek. A vádlott valóban nagyon tehetséges gyógyító sámán volt. Vádolták "incisio corporis"-szal, vagyis műtéti beavatkozással, nyugodtan felvagdosta a beteg testrészeket és bár kutatták, hogy volt-e halálos áldozata sebészkedésének, kénytelenek voltak felmenteni a „contra fidem nihil tenet” - "hit ellen semmit sem vétett" jelszóval. Majdnem egy időben Feewend (Fövend?) faluban tartóztatták le az apa és fia sámánokat Heber névvel, akik a beteget izzasztással gyógyították és mikor hozzátartozói meg akarták ismételni a kezelést, meggyulladt rajta a takaró és súlyos égési sebeibe belehalt. Itt is "arbis"-nak nevezik a sámánokat (453).

A magyar középkori források és okiratok az "orvos" fogalmát az Európaszerte elterjedt és különösen a párizsi egyetem által alkalmazott

"Physicus" névvel jelölték. A "medicus" mintha alacsonyabb rang lett volna, a "chirurgus" pedig sebésznek számított. Ezért feltűnő, hogy népi nyelvünk már a 13. század eleje óta használta az "arbis" - "orvos" kifejezést olyan sámánokra, akik gyógyítottak.

Ennek a szónak az eredete szintén ázsiai múltunkba nyúlik vissza. A turfáni töredékek között Thomseri említi az "álmos-könyvekben" (454). Az említett töredék szerint a szó alapjelentése az "arbag" - "csalás, szemfényvesztés" volt, de később alkalmazták a mágiára és varázslatra is (455). A. von le Coq pedig az általa megfejtett manicheusi szövegből a "tanácskozás a beteg felett" ("orvosi consultórium") jelleggel (456) ruházta fel.

A manicheusi vallási irodalomban tehát szerepel az "orvos" szó a mai értelmében, de bizonyos mellékízzel, mint azt a latinok "harruspex"-eikről mondták, hogy szemfényvesztők, de azért mindig megadták nekik a kijáró tiszteletet. Nyelvünkben tehát legkésőbb a 7. században már meg volt a kialakított fogalom a félig varázslónak tartott gyógyító orvosról.

Szokatlan és csak egy ízben előforduló megjelölés a "barus", a kisajtói Káld sámán neve mellett. A jelzett sámán elleni vádak zöme "látomásokról" és "jelenésekről" szól és egy öreg vizionárius személyét idézik. Az exageták is sokat foglalkoztak evvel a névvel és valóban rendkívüli jelenség, hogy a 13. századi magyar "látnokokat" ezzel a mezopotámiai eredetű jelzővel illessék, mint annak idején K. e. a 10. században. Pákozdy László a debreceni egyetem orientalista tanára szerint: "Barum: egy tipikus jövőmondó pap, vagy próféta, mezopotámiai mintára." (457). Ugyancsak ő idézi Albrightet, aki Anettel foglalkozva említi: "Egy barum Ilu Nazir névvel, mint tábori lelkész kísérte a hadsereget." (458)

Az Ilu Nazir, az "istennéző" jóspap, próféta általános kifejező szava a barum, vagy magyar változata a Barus, kétségtelen összefüggésben áll

a "varázs" szóval és annak tevékeny, cselekvő formája. Az I. Béla uralkodása alatt kitört lázadás szítói között oroszlánszerepet vivő pogány papnőnek a neve Rasdi, többek szerint ennek a "varasolo" szónak változata (459). Ipolyi felveti a kérdést, hogy az éhhalál gyötrelmeire ítelt szerencsétlen asszony, aki saját lábait rágta szét, vajon mint személynevet viselte-e a "rasdi"-t, vagy mint hivatalnevet? (460)

A turfáni töredékek berlini gyűjteményében szintén előfordul a szó, ám bár nem kimondottan manicheista közvetítéssel, hanem mint buddhista elem. A kök-türk nyelv, Radloff szerint, nem tudta lefordítani a "R-s-d-i" fogalmat, tehát szó szerinti átvette minden, szófejtő, kiértékelő szándék nélkül és nem lehet beleilleszteni a szókincsébe. Szanszkrit szófejtés szerint a "r-s-d-i" varázserőt jelent (461).

429. V. ö. 393/x. jegyzet.

430. BEKE ö. dr.: „A magyar madárnevekről.” Aquila, 1943. 154. oldal.

431. SELEVIN V. A.: "Distribution of birds in western Altain and its foremountains " Az URSS Tud. Akadémia 1925. évf. közlönye.

432. SCHAEFFER: "Ugaritica." II. fig. 231. Felírása: harsanu chef des Pretres.

433. GABAIN A.: i. m. M. 172 - M. 443.

434. RADLOFF: Vorislamische Alttürkische Studien. II. 851.

435. MÜLLER: „Die Sprache der türkische Turfan Fragmente". 1935.

436. RADLOFF: i. m. 875.

437. FOY K.: "Die Fragmente -von Turfen". Sitzungsberichte der Preuss. Wiss. AK. von Berlin. 1909. 357.

438. Revue de Deu Mondes. 1873. 574.

439. Zeitschrift für Ethnographie, 1884,

440. MORVACSIK GY.: "Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen. 218.

441. HARTMANN: "Zur Wiedergabe türkischen Namen und Wörter in den byzantinischen Quellen", Berlin, 1952. 4.
442. „Das Emirat von Buchara". Z. f. E. 1914. - 14.
443. Megboldogult Batthyány-Strattman László herceg-orvos közlése a 20-as évekből, aki a: „csodadoktor" nagy tisztelője volt.
444. v. ö. Leuko, Gonda. Both, stb, pereit.
445. RADLOFF: „Die vorislamische Schriftarten der Türkvölker". 854.
446. GABAIN: i. m. A3, C9. D19.
447. U. o. 95. oldal.
448. UNKRIEG W.: Ein moderner buddhistischer Katekismus für buriatische Kinder". Anthropos (XXI) 529.
449. HÓMAN-SZEKFÜ: Magyar Történet. I. 605.
450. Hazai Oklevéltár I. 62. - 55.
451. V. ö.: Jegyzőkönyvek: Chaman pere.
452. V. ö.: Tasd sámán pere.
453. U. o.: Heber sámán pere.
454. THOMSEN W.: Journal Roy. Asiatic. Soc. J. 1912.
455. LE COQ v.: U. o. 1911. „Chustunafit" 31. oldal
458. BANG, i m. 629.
457. PÁKOZDY L.: "Von Ugarit nach Qumram (Altorientalische Forschungen. 1961).
458. PÁKOZDY L.: "Az istennevek használata a Bielám-Perikópában". (Theológiai Szemle, 1928. 14)
459. Anonymus Cap. 8.
460. GABAIN A.: I, m. 10-11. A turfáni töredékekben többször is előforduló nevet G. buddhista eredetű kölcsönszónak minősíti, amelyet már az ó-törökök sem tudtak nyelvükre fordítani, hanem egyszerűen átvették a szanszkrit "rshaddi" - varázserő értelemben.- Ezek szerint a Rasdi név - akár személy-, akár papi név - amelyet Bonfini „Varasoló"-val helyettesített (v. ö. Ipolyi i. m. I. 161.) valóban katekizokén varázserőt személyesített meg. .

XIV.

ÜNNEP ÉS ÁLDOZAT (5.)

A sámánizmus, mint minden vallás, ismerte az áldozat fogalmát és jelentőségét. Az igazi áldozat az ember legkedvesebbjének odaadása. Így érezték őseink is, akik ázsiai eredetű nép lévén, legkedvesebbjüknek a lovat tartották, mint a pusztai emberek legjobb barátját és sorstársát. Ezért választotta az ősi hit a lovat áldozatul. A gazdagok lovaikkal együtt temették el halottaikat, de a szegényebb magyarság rétegeinek sírjából sem hiányzik az elhunyt lovas felszerelése, nyerge, kengyele; szimbólumai egy túlvilági hitnek; ahol; újból a ló lesz az ember vándortársa.

A loáldozat az altáji ősnépek régi kiváltsága. A "Kínai Évkönyvek" már K. e. 1200-ban említenek egy fehér ló áldozatot a hun királyok történetében (462), míg az utolsó ilyen szertartásokról Mátyás király korában történik említés a Bakonyban, mint a lappangó magyar pogány hit utolsó lobbanása. A kereszténység erősen üldözte a loáldozatot és az inkvizíciók során gyakorta szerepel a vádlistán. Nem csoda, hogy már csak lopva, bújva merészelték itt-ott megújítani az ősi szertartást. Gyakorta találunk rejtekhely neveket, melyek áldozati szentélyszámba mentek és egyben kifejezik a nép félelmét is a tilos és üldözött szertartás miatt: "Lápbújó", "Lóvágótelkű", "Bújóberek" stb., mind ilyen nevek.

Nincs egyenes adat arra, hogy a sámánok vágták volna le a lovat és inkább a hús szétoztásánál volt nagyobb szerepük. A lakoma szinte az őskeresztény "agapé" emlékét idézi. Kivételes eset Guthai Zub, nemesi származású sámán loáldozata, amelyben ő vitte a feláldozó, lóvágó pap szerepét (463). A húsból azokat is részeltették, akik valami oknál fogva nem tudtak megjelenni a szertartáson. Olbod fia Baksa és "famulusa" Kortul pusztán(464) Ebed, népiesen Kenő, Tengöld sámánjai, Csebrák faluban és Euse pusztán szerveztek loáldozatot

(465). Kopasz, vagy népi nyelven Tar Septepusztán osztott áldozati húst (466). Kakoth comes birtokát képező "Lóvagó" nevű "puszta helyen" pedig olyan lóhúst osztott a sámán, hogy többen megbetegedtek tőle, ami súlyosbította a sámán ellen emelt vádat, amely a rossz jóvendőmondás miatt amúgy is summás volt (467). Rendkívüli bonyodalma volt Chikó "nagyágusnak", akit segédjével, Bodfi harsánnal együtt fogtak perbe, mert az áldozati ló, amelyet Csebreg comes földjén levágtak, lopott jószág volt és tulajdonosa, Kozma feljelentést tett a sámánok ellen a királyi kúria bírójánál. Az ügy elcsitult azzal, hogy megfizették a lopott ló árát, de a tolvajt, aki eladta, karja levágására ítélték (468).

A lóáldozatok mellett szerepel a "tortapanis" kenyéráldozat is. A tanúvallomások alapján az évi aratások befejezése után, a mai; Péter és Pál apostolok ünnepe táján, tartották az úgynevezett "nyár-ősz"-ünnepet, amelynek legfőbb pontja az új lisztből készült, apró, friss cipó kiosztása volt. Ezek elkészítése a sámánok feladata volt és szimbolizmusát azok is megőrizték régi hagyományként, akik már az új valláshoz tartoztak. Az ételek elkészítését különleges szertartások kísérték. Az apró, manapság pogácsának nevezhető süteménynek, a lakosság nagy- értéket tulajdonított. Énekszó kíséretében osztották szét a hívők között. Kevés kivétellel minden perben szó esik róla még akkor- is, amikor a vádlottakat felmentik, tehát nem tartották súlyos vétségnek, viszont elítélték volna, ha a sámán netán ellenértékre, vagy viszont adományra tartott volna igényt, amire nincs eset a jegyzőkönyvekben.

A tavaszi, rügybontó, termékenységi napot "görgölő vesszőkkel" ünnepelték. Nem ismerjük ősi jelentőségét, bár minden népnél van szerepe az üde gallyaknak, mint a zsendülő ölet szimbólumának. A jegyzőkönyvek szerint szinte országos "kántálások", énekes járások voltak ezeken a napokon. A kondás sámán minden anyasertés után adott egy-egy vesszőcskét és a nép apró ajándékokkal viszonzta. Talán ez jelentette az áldozat megváltását.

Az igazi, nagy ünnepek a sámánhit szertartásai szerint a napjárással összefüggő, állandó ünnepek voltak, mint a karácsony és a „narews” - talán "nyárőrsznek" hívott, takarulási ünnep.

A Karácsony ünnepe az ősi hitvilág legnagyobb napjai közé tartozott, épp úgy, mint a kereszténységénél az Ige megtestesülésének földi születésének legszentebb megemlékezése. A sámánpercek folyamán sokszor felbukkan a vallató kérdés a pogány magyarság ünnepeire vonatkozólag, sokszor pedig a tanúvallomások egy-egy elejtett mondata világít rá a karácsony fogalmára, mint egy titokzatos, misztikumba burkolt, 'keletről hozott kincsre.

A téli nappihenővel egybeeső ünnep szimbóluma a kozmogónikus, égen lejátszódó és emberi képzeletet ősi idők óta izgató változásoknak. A téli napjárás ekkor a legalacsonyabb és az éltető fényforrás mintha lázas, bágyadt beteg lenne, amíg december 21-e után lassan új erőre kap. A puszták népe, a természet ölén felnőtt és annak erőivel viaskodó ember, ismerte ezeket a természeti jelenségeket és az "animizmus" szellemsokaságának tarka hadából szimbólumokat választott ezeknek a Napfordulatoknak megszemélyesítésére.

Karácsony szavunk egy a sok közül, amelynek az etimológiáját az eddigi szófejtő szótárak az ismeretlenek közé sorolták. A sámánjegyzőkönyvek reményt adnak a szó jelentésének megfejtésére, vagy legalább is észszerű magyarázattal megközelítik rejtett értelmét. A sámánhit legnagyobb ünnepe a karácsony volt. Így vallotta 1245-ben Dala fia Undo perében Rufus segesvári polgár: " Krisztus születése ünnepén, a régi magyarok, a sólyom ünnepét tartják. . ." (469). Obol várjobbágy szavai szerint pedig: "Ekkor (karácsonyról van szó) a sólymokat vadászatra eresztik és sok nép viszi oda madarait, amiket a sámánok megáldanak..." (470). Kisszer Mihály szerint: "...a régihitűek Urunk születése napján tartják a sólyom ünnepét." (471) Ágota özvegy, Ithe sámánról vallja a következőket: "Amikor karácsonykor a fiatalság az első, új sólymokat felrepteti,

szokott énekelni és buzdítani az ifjúságot, hogy ezeket a dolgokat soha emlékezetéből kivesszi ne hagyja. . ." (472). A felsorolt vallomástörödékek számos ilyen példával szolgálnak, de van egy nagyon fontos közöttük, a nagy sólyomünnep ősi nevét is közlő adat: II. Moys, Simon fráter és a kisebb testvérek rendjének orvos tagja, János jelenlétében kivizsgálásra utalt Boksa védelmére felsorakozott tanúk egyike, egy bizonyos Kozma a következőket mondja: ". . .in festo falconnarium vulg ar ekarasun dicto ..." -a solymárok ünnepén, amelyet népi nyelven karácsonynak neveznek (473).

Ez az adat tanúskodik feltevésünk mellett, hogy a sólyom madár és karácsony ünnepe között belső tartalmi és szimbólikus kapcsolat áll fenn. A solymászat magyar földön nagyon népszerű volt. Az erdős, berkes falvak népei friss vadhúsról gondoskodtak ezzel a hasznos népi szórakozással, de egyúttal társadalmi jelentőséget adtak neki azzal, hogy a fiatalságot ezzel a, sokszor szenvedélyig fokozódó és szórakoztató időtöltéssel lekötötték. A sámának a felsorolt adatok szerint ténylegesen részt vettek a solymászat szokásának ébrentartásában és évenként éppen a sólyomünnepnek nevezett téli napforduló idejére tették, amikor a mezők, rétek nem adtak munkát a szorgos legényhadnak és így nyugodtan szentelhatték idejüket erre a nemes kedvtelésre.

Miután a sólymok nevei és fajtái nincsenek feltüntetve, a leginkább ismert, személy-, család- és földrajzi neveinkben előforduló kerecseny sólyomra kell gondolnunk, annál is inkább, mert Kéza Simon, aki maga is solymár volt, már ebben az időben, mint nagy közkedveltségnek örvendő vadászmadarat említi a "kerechet" sólymot (474).

Kéza adata a "kerechet" sólyomról nagyon sokat foglalkoztatta már eddig is nyelvészeinket és ornitológusainkat (475). Végző eredményként leszűrtek a következtetést, hogy az orosz "guruson" szóból származik és talán - mint Gombócz Zoltán véli -a kievi nagyfejedelem udvarából, magyar királyainkhoz feleségül ment orosz

hercegnők hozták volna magukkal, mint értékes hozományt (476). Nyelvészeink sajnálatos és megrögzött szokása egy-egy ismeretlen szót, amelynek nem tudnak gyökeréig tapintani, egyszerű gesztussal szláv szomszédaink nyelvkincsébe utalni, ahonnet - szerintük - a magyarság legelső kultúrszavait merítette. Így történt, amint láttuk a kerecsen szóval is. Már maga "a magyar összehasonlító nyelvészet megalapítója" Gyarmathi Sámuel, 1799-ben állítja, hogy ennek a népszerű magyar sólyomnak a nevét az orosz "Gorotsun" szóból kölcsönöztük (477). A megállapítást sokan nem vették végleges eredmény gyanánt, hanem tovább kutattak a szó eredete és jelentése után. Jerney János már közvetítő álláspontot foglal el, mert érzi, hogy a kerecsent valóban ősi zamatú magyar szó és; megalkuszik önmagával: "Abban állapotam meg, miszerint a kerecseny az északkeleti népeknél közös eredetű név lehet s azok sorába tartozik, amelyeket a magyar nép már a leghajdanibb korban sajátjává tön, mielőtt e földre lépett volna ..." (478). Jerneynek ez a véleménye nem más, mint egy hipotézisre épített hipotézis, amely szerint az oroszok a Krecset szót az ősi ugoroktól vették volna kölcsön Gorocson formában.

Schenk Jakab, nagy ornitológusunk, aki legkomolyabban foglalkozott a turul-kerecsenty-zsongor sólyommadár nevekkel, azt az ellenvetést teszi, hogy a Gorutson szó az oroszban ismeretlen, viszont a Krecset forma egyedül csak ezt a nagy szláv népet illeti, mert az sem a lengyelben, sem a délszláv nyelvekben nem szerepel (478/a).

A nagy vitába beleszólt mélyérzésű nyelvészünk, Czuczor Gergely is: "A Kerecsent, illetőleg Kerecsen szó minden íze magyar elemekből áll s egész szerkezete számos példával bizonyított magyar nyelvhasználaton alapszik, úgy hiszem, senki sem fog magyar eredetijén kételkedni." (479). A kételyek azonban nem szűntek meg. A kerecsen madár nevének kielemezése ugyanis szorosan összefügg a magyar eredetkutatással. Azért igyekeztek a finn-ugor elmélet elkötelezettjei egyedül az orosz "gorocson" valamelyik változatához

kapcsolni a szógyökeret, mert akkor legalább egyetlen szó támpontjuk lett volna a magyar krónikákban, amelynek összes eredetlegendái, a csodaszarvas, a turul kép, a vérszerződés stb., mind délkeleti irányzatú motívumok és egyúttal irányadók az őstörténelmünkben.

A finn-ugor elmélet képviselői, sok ellentmondás után, részleteredményekre szorítkozva, inkább hagyták aludni a kerecsen körül képződött vihart, mert az eredmény végső formája számukra minden körülmények között lesújtónak látszott. A törökös nyelvészek és őstörténetkutatók kapták fel tehát újra a témát: Kuún Géza hatalmas tanulmányában sorolja fel az eddig felszínre került magyar és külföldi kerecsen-adatok egy részét (480), Vámbéri pedig főképp a csatagáj nyelvhasználat munkamenetével tárt fel egész sor török, ősi madárnevet, amelyek hangzásilag teljesen azonosak a kerecsennel, ámbar az ornitológusok szerint az általa említett madarak nem bizonyos, hogy sólyom-fajhoz tartoznak, (481). Bálint Gábor pedig a mongol népek madárneveihez kapcsolta a kerecsent és a hasonlata meglepő azonosságot mutat a Karaczhagai sólyomfajta nevével.

Vámbéri szintén említ hasonló madarat Karcsa néven (482).

A kultúrszó vándorlása néptől-népig, nyelvtől-nyelvig, felcsigázta a nyelvészek szenvedélyét, akik egész irodalmat hordtak össze igazuk bizonygatására. Ebben az esetben a kerecseny szó, amely Kéza krónikájában mint az ősi magyar szókincs egy szép gyöngye került a terítékre tehát, de a sok "pro és kontra" véleménynek utolsó zárószavát még egyik fél sem mondta ki. A finn-ugor elmélet hívei ma is töretlenül hirdetik, hogy az orosz kölcsönszó az egyetlen megoldás, pedig minden észszerűség az ó-török népek felé utal. Nyelvészeti vonalon nem érdektelen két újabb adatunk, mert mint látni fogjuk, a történelmi adatok minden kétséget kizárólag a keleti törökség terébe visznek minden elfogulatlan kutatót. Az URSS Tudományos Akadémia 1925 évi Ornithológiai értesítője Souschkin professzor rendezésében kiadta az Altáj hegység és környékének madárfaunájáról szóló gyűjteményét. A gyűjtemény legérdekesebb adata szerint a

kerecsen madár ezeken a részeken, de főképp az Ob folyó völgyének egy erdős részén fészkel nagyobb mennyiségben, amely földrajzi részt Charics-nak neveznek. Tehát, vagy a madár adott nevet a völgyrésznek, vagy megfordítva (483). Mindenesetre a kerecseny madár nem kizárólag az Ural hegység sólyommadara, mint azt a finn-ugorok földrajzi háttérként kisajátítani akarják, hanem az Altáj-hegység környékét övező vidékeken is szívesen tanyázik (484), de mint látni fogjuk, Magyarországon is költ.

Egy másik adat a kerecsen "kultúrszó" földrajzi elterjedésére, a Kelet-India-i Bihar tartomány területén még ma is nagy népszerűségnek örvendő a solymászat, főképpen a Biró, Munda, Karria, Kavar és Bokta törzseknel, ahol a nagy sólyomfajták pettyes változatát, amely a mi vadászsolymunkkal azonos, "karichaa"-nak nevezik (485). A mondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy a kerecsensólyom neve és kultusza honfoglalás előtti időkből származik, és úgy nyelvészeti, mint földrajzi elterjedés alapján a törökség kultúrkincséhez tartozik. A "kerecseny" név tehát az ősi, Altáj-vidéki hun és török népek kultúrközösségében élő elődeink szókincséhez tartozott, nemcsak nyelvészeti kutatások alapján, hanem a madárfauna földrajzi körülhatárolása szerint is. A történelmi segédtudományok jelzett két ágához még hozzátársul a címertan is, amelyet Roheim, Gombócz és Schenk használtak fel az ősi Turul szimbólum eredetének feltárására (485-a). A "totemisztikus" magyarázatot, amit Roheim képvisel - sokan elvetették és inkább a "szimbolikus" irányzat mellett döntöttek. Ezt a véleményt foglalja keretbe Baltagi: "Keleten a sólyom a nemes bátorság jelképe és oly nagyra becsülték, hogy az uralkodók több helyütt családi címerekül választották. Részemről a hunok a "Turul" madarának címertani eredetét és jelentőségét is e momentumban látom. A bátorság, a vakmerőség jelképes madaráról törökfajta uralkodók nagy előszeretettel nevezték el magukat" (486). Ez a szempont, amely valóban teljesen a törökség irányába tereli a kerecsen madár nevét és kultuszát, akár mint apróvadakra levágó

vadászmadár, akár mint fejedelmi, vagy nemzetségi címer. Baltagi a turulmadarat említette, mint a hunok, főképpen Attila szimbólumát, pedig a kerecsen is éppen olyan régi, sőt tisztség megjelölésre, mint névadó, jóval megelőzi a magyar fejedelmek attilai örökségét, a turult. Eredetkutatóink mellőzték az említett történelmi analógiák alaposabb kiértékelését, pedig ezek a párhuzamok nemcsak hogy meglepően azonosak, hanem feltűnő nagy számban fordulnak elő. Érthető ez a tartózkodás, mert eredetlegendáink legősibb darabjai kívülálló értéként szerepelnek a finn-ugor elmélet érdekkörain. Ezekkel a hasonlat-vizsgálatokkal csak tovább gyengítették volna hipotéziseik amúgy is nagyfokú vértelenségét.

Kéza szerint az Árpádok örökölték az Attila-féle turulmadarat, mint nemzetségi, szent jelképet. Ezt mondják Anonymus és Káldi, sőt Turóczi is. De vajon eszünkbe jutott-e tovább kérdezni, hogy ha a törvényszerűség erejével ható kettős királyság Árpád idejében is létezett, akkor az uralkodótárs, vagy másod-fejedelem tartott-e magának nemzetségi szimbólumot a nevezetes sólyom madarak közül? A feleletet már sokan megadták a kérdés első részére, hiszen a kettős királyság eszméjét - mint biztos tényt állítják -- a kazároktól vettük át. Az sem új, hogy Árpádnak volt egy uralkodótársa, aki a jelek szerint a névleges fejedelem volt. Ez a társfejedelem csak keveset szerepelt és a krónikák alig-alig emlékeznek meg róla. Anonymus a maga korában már "irányított történelmet" írt, krónikájában csak az Árpádok, vagyis a turulok szerepeltek, mert ekkor már a társuralkodók ősi szokásjogon alapuló intézménye korszerűtlenné vált és már Anonymus korában, nem volt tanácsos vele foglalkozni.

Árpád társuralkodója Cursán volt. 886-ban az Aldunánál felkeresi őket, mint a "turkok fejeit" a bizánci császár követe, hogy rábeszélje őket Simon bolgár király megtámadására. Georgius Monachus kifejezetten megemlíti a két nevet egymás mellett: Cursan és Árpád (487) Anonymus is megemlékezik róla a hét vezér felsorolásánál, de

nagy diplomáciai óvatossággal, mert a "turul"-ok és "kurucsán"-ok nem értették meg teljesen egymást. A hét vezér felsorolásában ugyanis mint negyedik tagot a Kundu nevet említi és nem feledkezik meg arról, hogy fiát Kursánt is felsorolja. Szem előtt tartva, hogy az ősmagyarságnál a felvonulási, felsorolási, települési vagy az ülési sorrend bizonyos törvényszerűség szerint történt --- mint azt László Gyula oly nagy hozzáértéssel kifejtette - akkor okvetlenül szemünkbe ötlük a hét vezér közt közösen álló név, a Kündü vagy Kundu, aki az ó-török vagy hún Napnak a nevét viselte és valójában a tényleges, elsődleges király volt és tőle. jobbra a "j-bghu" és a "b-jghu" (jobbág - balág) foglaltak helyet egyenrangú felekként, de ezért a "primus inter pares" első az egyenlők között - mégis a kündü -a nap szimbólumát viselő névleges fejedelem (488). Anonymus Kündü vezér neve után megemlíti a fiát, Kursánt, akinek a szállásbirtoka a honfoglaláskor Ó-Buda volt, tehát az ország közepe, sőt ennek a fia is, a szintén sólyom nevet viselő Kartal birtokai még mindig, a település-történet tanúsága szerint, az országközep. A kündü név török eredetét ma már senki sem vitatja. A turfám ó-török szövegekben is mint nap szerepel (489). A kazároknál ő előtte vitték a napkorongot, mint a névleges napkirály szimbólumát és minden; bizonyos ez lett volna magyar földön is a helyzet, de az Árpádok már az egyenesági öröklődéssel adták át a trónt fiaiknak, mellőzve a török ősnépek oldalági, nagybátyai öröklődési rendjét(490).

Hogy a magyar krónikákban nem szerepel a Kursán név, az krónikásaink egyszerű, alkalmazkodó óvatosságán múlott, hogy a "turulok" vonalát semmiféle mellékági törekvés ne zavarhassa. A korabeli krónikákban -- Anonymusra gondolok -a Turul sincs megemlítve, ami viszont abban leli magyarázatát, hogy Szent István, aki Patrona Hungariae-nak ajánlotta fel országát és az ő képét tette zászlajára, nem tartotta kívánatosnak, hogy az ősi Turul "totemjelvény" vagy nemzetiségi szimbólum, mint pogánykori hagyomány szerepeljen és így jó időre tilalmazták a név használatát.

Ezért, feltűnő, hogy bár a Turul, ősi soron számon tartott eredetlegendánk leghisztebb madara mégis csak 1237-ben fordul elő mint birtoknév, mint személynév pedig 1239-ben és akkor sem királyi vér, hanem csak a zalai vár Csanád nevű jobbagyának a fia, Turul viselte (491). Pár évtizedes eltolódással ugyanez a helyzet a kerecseny névvel is. 1255-ben fordul elő, mint gelsei Rajk birtokának a neve és csak 1274-ben fordul elő, mint személynév, bár előkelőbb környezetben, "Kerecsen - homo regis", királyi ember (492). Ettől kezdve azonban a Kerecseny nevű falu- és családnevek sokkal gyakoribbak, mint a turul jelképesek (493).

A Kurusán - Kerecsen közti hangtani különbségekre kár szót veszíteni, hiszen ha az orosz "guruson" elfogadható alap lett volna a finn-ugor elmélet szempontjából, akkor a kurusán sokkal közelebb áll hozzá. A különbség a kettő között csupán annyi, hogy a "guruson" létezését maguk az ornithologusok vonták kétségbe és így a finn-ugor "hangtörténelmi fázisokat" nyugodtan alkalmazhatjuk az ősi törökös kursánra. Egyébként a kiejtési rejtelmekbe burkolt szavak, amelyek a Kínai Annalesek-ben a hunok történetéből fennmaradtak, megemlítik a húnok fejedelmének nevét, amely nem személyt, hanem tisztséget jelöl és ez Shiratori szerint: Ku-sa-han - királyi cím (494). Szerinte a koreai félszigeten még ma is "kursán" a fejedelmi, vagy királyi cím. S miután a vadászmadár totemjelek révén a kínai fal tövéig jutottunk, nem érdektelen megjegyezni, hogy ugyancsak a tudós sinológus adata szerint a királyfit, ifjú fejedelmet a hunok kínai átírásban Shao-wa - Csoba - Csaba névvel jelölték, amelynek pontos jelentése "sas-, vagy súlyomszerű madárfióka" (495).

Elfogadva a kerecseny madárnév szerepét őstörténelmünkben, lényeges lépést tettünk népünk ősi szokásainak megértésében is. Ősapáink a solymászatot magukkal hozták Ázsiából és kedvtelésük, a kellemes haszonnal egybekötve, évszázadokon át bizonyos misztikummal vette körül a madarak nevelését. Tévedés lenne elfogadni Kéza Simon ama állítását, hogy a "krecseth" madarat

valahonnét úgy hozzák, mert a középkori Magyarország majdnem kétharmadát betöltő erdői, lápjai, mocsarai nyugodt költő teret adott ennek a rokonszenves vadászsólyomnak. A magyar ornithológia művelői Magyarországon 1949-ben is közöltek szaklapjukban kerecsensólyom fészkeket. Agárdi Ede megfigyelése szerint, Bátaszék mellett az erdős terepen, a Mecsek hegység nyúlványaiban, találkozott a kerecsensólyommal. L. Antal pedig szinte az, ősi magyar rajongás hangján újságolja: "A kerecsensólyom előszeretettel keresi fel a dúsnövényzetű, öreg, magas fákból álló, erdőkkel, borított kisebb-nagyobb Duna-szigeteket, Palánka és Temeskubin között ... Erős szélben egészen alacsonyan, közvetlen mellettem szállottak... A kirepült fiókák száma 4-5" (496). Ugyanezt a hírt adja Merőn F. is a Vértes hegységből. Egyetlen év megfigyelése csupán, amit elfogadhatóvá tesz a feltevés, hogy népünknek a középkorban sokkal nagyobb lehetőségei voltak sólyomfiókákat szedni a fészekből és a június-júliusban már tollasodó példányokat hosszú és türelmes idomítással előkészíteni a karácsonyi vadászatra.

A solymászat középkori elterjedéséről már többször tettünk említést. Maguk a magyar keresztény papok is foglalkoztak ezzel a vadászati ággal, bár az inkvizíció törvényei tilalmazták (497). A "Falconarii", a solymárok, vagy madarászok (aucuparii, aucupes) külön foglalkozási ágat alkottak és saját ispánjaik voltak. II. András egyik 1231-évi oklevele szerint a szatmári Madaras-falván a királyi solymároknak kötelessége volt az állatállomány ellátása mellett, a kékesi erdő felvigyázása és a széna gyűjtése. Voltak királyi solymárok még Tordán és a Bodrog-megyei Gyopol községben is a 13. század folyamán. Buda közelében Solymár volt a falujuk, míg Pozsony megyében Solymos-Karcsa, Nyitrában Halla falva. Voltak Liptóban is solymárok, akik a király birtokát képező falvakban laktak, Hevesben pedig Domoszló falván éltek nagyobb csoportban. De nemcsak a királyaink, hanem az egyháziak is tartottak solymárokat. Így adott II. Béla 1138-ban a dömösi prépostságnak négy solymárt, akik a papság solymait

gondozták. Volt a Csanád nemzetségnek is solymárfalva Sonkolyoson és a Bertény nemzetségnek a biharmegyei Solymos faluban.

A solymászat ilyen országos elterjedtsége mellett a kerecseny avatás napja valóban országos ünneppé változott. Mélyebb jelentőséget azonban sokkal messzebb kell keresnünk az ünnepnek, mint az egyszerű kellemest és hasznost összekötő népi szórakozás. A sólyom madár a Mezopotámiáig visszanyúló nap-kultusznak a madara volt. Az ősi, legrégebb és szinte a teremtés hajnalának derengő tisztaságát idéző sumir világ ötezer éves távlatából ragyog a minden életet és jogot jelentő Samas isten, akinek a papjai kezdetben maguk a királyok, később a sámánok és madaruk, a sólyom. Csupa szimbólum az "animizmus", a sámánhit jegyében. A nap, mint mondtuk, decemberben; a "solsticio" naperő forduláskor a régi hit szerint megújul saját erejében. Ilyenkor viszik és röptetik feléje a fiatal sólyom madarakat, akik eddig bőr-szemellenzőikkel, a sötétség rabjai voltak, most a fény forrása felé röppenhetnek, magukkal víve több ezer éves kultusz ismeretlen áldó imáit, amelyek a sámánok ajkáról elhangzottak. Ezt az ünnepet nevezte a pogány papság, a sámánok rendje kerecseny ünnepnek, mely a mai karácsonnyal időben is egybeesik (498).

A karácsony tehát az ősi hitvilág mélyértelmű és a sámánok által megáldott napmadarak ünnepe. Érthető tehát, ha tilalmazták a sólyom áldását, hiszen a kereszténység nem tudta saját képére és hasonlatosságára átformálni, mint annyi ősi pogány szokást. Az inkvizíció küzdelmét e téren ismerjük, pedig még a kereszténnyé vált magyarok papjai is találtak maguknak formulát, az ősi sámánáldások helyett (499).

462 HIRTH: Sinnologische Beitrage stb. 251-2.

463. V. ö.; Jegyzőkönyvek: Guthai Zub pere.

464. U. o.: Olhod fia Boksa pere.

465. U. o.: Ebed sámán pere.

466. U. o.: Kopasz sámán pere.

467. Kassai kódex: 1267. n. 1.
468. V. Q.: Jegyzőkönyvek: Chiko sámán pere.
469. V. ö.: Jegyzőkönyvek: Undo sámán pere.
470. U. o.
471. U. o.
472. U. o.: Badur sámán és társai pere.
473. U. o.: Boksa sámán pere.
474. SCHENK J.: „Magyar solymász madárnevek”. Aquila. 1938. 348. old.
475. Gobócz Z.: "A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány". Nyelvtudományi Közlemények. 1917. 184.
476. U. o. 196.
477. SCHENK J.: i. m. 412.
478. Jerney J.: Új Magyar Múzeum 1850. 256.
- 478/a. SCHENK J.: I. m. 335.
479. CZUCZOR G.: "Kerecsen és Kerecset". Új Magyar Múzeum 1859-355.
480. KUÚN G. gr.: "Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originialis historia antiquissima". Caludipoldi, 1852. - 95.
481. SCHENK J.: I. m. 335.
482. BÁLINT G.: „Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén". 1877.
483. SELEVIN V. A.: „New data on distribution of birds in western Altai". „The article is based upon the personal observation of the autor, on river basins of Ouba, Oulba and partly of CHARYSH". (Bulletin de l'Université de l'Asie Centrale. Taskent. 1935.)
484. STEGMANN B.: „Beitraege zur Ornithofauna der Cis-Altai Steppe". (URSS. Tud. Ak, Közleményei 1928).
485. V. ö. 483. jegyzet, 124, oldal.
- 485/a. SCHENK J.: I. m. 324.
486. ROHELM G.: "A kazár nagyfejedelem és a turulmonda". Etnografia. 1917. 58.

487. MIGNE PP. GG. 109. kötet 886. év. Georgius Monachus szerint a császár megbízható vezérét, a "kemény" Nicetot küldte a magyar vezérekhez, Árpádhoz és Kursánhoz (Arpade et Cursane), hogy rávegye őket a bolgárok elleni harcra.
488. ROHEIM G.: I. m. 43.
489. GABAIN: I. m. 92. oldat.
490. Bíborban született Konstantin tudósítása a besenyők öröklési rendjéről (Migne PP. GG. 117 kötet 311. col.).
491. KOVÁCS N.: "Betűrendes népmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori 'Új Okmánytárához'. Budapest, 1899. 125.: „Turul filius Chunad Jobagionis in castro Zalad". Czinár: „Index alphabeticus Codicis diplomatici Hungariae". Fest, 1866. 49. oldal.
492. "Kerechen possessio..." Kovács: i, m. 362 és "Ladislaus filius Oguz etc..." Czinár 14L: i. m. 233.
493. SZAMOTA L: "Oklevélszótár" egész sor Kerecset és Kerecsen családnevet sorol fel az előbbieken említett gyűjtemények mellett, ahol a 13. század óta nagyon sok Kerecsen helynévi előfordulással is találkozunk.
494. SHIRATORI: i. m. 14 és 25. oldal.
495. U. o.: Shao-wa: "Name der Falken- oder alderartigen Vögel" 22. oldal.
496. Kerecsensólymok fészkelése a Mecsekben, Vértesben, és Fehéregyháza környékén. Aquila, 1949.
497. Már a szabolcsi, Szent László korabeli zsinat (1089) tilalmazza a papok számára a vadászatot, később, 1238-ban, kifejezetten a sólyomvadászatot ("Monita magistri Pauli").
498. Dr. Baráth Tibor montreali egyetemi tanár szíves közlése.
499. „Benedictionale Ecclesiae Romanae". Róma, 1678. "Benedictio avorum" cím alatt.

XV.

AZ IRÁSTUDÓ- ÉS REGŐS-SÁMÁN

Ázsiai örökségünk legszebb kultúremlékét, a rovásírást, krónikásaink tudósításaiból ismerjük (500). A Túróczi-féle krónika ugyancsak a székelyek írásának tulajdonítja ezt az Európában addig ismeretlen írást, bár a hitvédelmi perek szórványadatai valóban zömében Erdély területéről származnak, akad zalai és somogyi sámánok körében is írástudó. Turóczi adatát, mint láttuk, részben az "Ős-Gestá"-ból vette, amelyet szerinte "Scythicis litteris" - skyta betűkkel írtak, "botok bevagdosásának művészetével élve" (501). Írtak az ősök egymásnak üzeneteket és leveleket is. Bonfini megerősíti ezt az adatot és részletezi az ősi "rovott betűk" jellegét azzal, hogy "scyta betűik vannak, amiket nem papírosra írnak, hanem a legrövidebben fába vésnek (bevágnak) és kevés jellel, sok értelmet fejeznek ki vele" (502). Bonfini kétségtelenül a magánhangzók hiányára utalt a megjegyzésével, hogy "kevés jellel" élnek. A keleti ősi nyelvek sajátsága mint tudjuk, valóban fellelhető az ősi magyar rovásírásban is.

A legelső sámánper, ahol a rovásírás első ízben szerepel, annyira töredékes, hogy a pontos évet csak megközelítőleg lehet kiszámítani. A pert ugyanis Moys nádor vezette és az "inquisitor Ungarie" neve ismeretlen. Miután Moys a királyi családdal rokonságban élő, Monoszló nemzetség tagja, két ízben is szerepel, mint nádor, két nemzedékben az apa. I. Moys még a tatárjárás előtt, II. András idejében, és a fia II. Moys, 1270 végén, mint V. István udvarnagya. A két időpont között tehát meglehetősen nagy időköz tátong és ha figyelmesen összegezzük adatainkat, rájövünk, hogy II. Moys nádor majdnem minden esetben Simon fráterrel szerepel eretnekutató útjain, akiről majdnem mindig megemlítik a jegyzőkönyvek tartózkodási helyét, a budai Szent Miklós kolostort és egy ízben sem

mondják őt "Magyarország inkvizítorának". Ezek alapján a jegyzőkönyv dátumát a tatárjárás előtti évekre, pontosabban 1228-1233 közé kell tennünk, mert I. Moys ezekben az években viselte Magyarország palatínusi tisztjét (503).

Ez a legkorábbi adatunk ezek szerint a rovásírásról az 1230-as évek legelejéről származik és a jegyzőkönyvekben egyike azoknak a pereknek, ahol egyetlen tanú sem jelent meg, mert a vádlott, a Somogy-megyei Füred falu Abaded nevű sámánja, már annyira öreg és tehetetlen vak volt, hogy a bizottság - valószínűleg számalomból - szegényes "remeteségében" személyesen felkereste. Mint a jegyzőkönyv szavai mondják: átadva neki a, botokat "cum litteris vulgo bitik dictis" (504), vagyis a népi nyelven „bitik”-nek nevezett betűket vaksága ellenére nagy könnyedséggel olvasta le, ujjaival tapogatva az írást.

Magyar nyelvünk tehát már a 13. század elején "bitik"-nek nevezte a betű "rovásos" alakját. Kultúréletünk ősi, hunokkal együtt töltött korszakából kaptuk ezt a szót, mely a K. e. első évezredre vezethető vissza Shiratori alapján, aki a Kínai Annalesek ősi "hiungu" - hun szavait elemezte. Szerinte az ősi kínai írásjelekkel rögzített és "píteh"-nek ejtendő szót a hunok idejében még "pi-tek" vagy "pi-tik"-nek mondták és jelentése: írás (505). Kök-türk nyelven is hasonló szót jelez a "bitig" (506). Miután a kínai nyelvben az írászerszámot, az ecsetet "pit"-nek nevezik, maga az írás eszköze jelzi, annak eredményét, a "festett írást". A rovásírás betűit azonban nem ecsettel, hanem valami vágó, éles szerszámmal rögzítették; továbbíve gondolatmenetüket, elfogadva Klapproth adatait az ujjur "bicsik" - és a mandzsu "bicse" szavakról, megtaláltuk a rovásírás írószerszámát is a magyar "bicsak", vagy "bicska" szavunkban (507). A turfáni ó-török szövegekben is előfordul a "bics" - és szó (508).

Az említett Abaded vak sámán szövegei egyébként a betegségek démon Jairól és gyógynövények neveiről szóltak. A sámánok egész soránál találkozunk ezekkel a "pálcákkal", vagy "botokkal",

amelyeken a gyógynövények nevei vannak felróva. Miskei Benedek sümegi várkatona vallja Degesd sámán elleni perben, hogy van neki "egy csodálatos botja, amelyen titokzatos jelekkel a varázsfüvek nevei szerepelnek" (509). Látód fia Honis sámán "famulusa" Harsány pedig nyilaira jegyezte fel fontosabb adatait a gyógynövények bőséges sorából (510).

1245-ben az erdélyi Csele fia Gogán elleni per jellegzetes tanúja, a tövisi plébános, apró részletességgel mondja el, hogy a vádlott, amikor beteg apja ágyánál megjelent, nem tudta elkerülni, hogy a pap kíváncsiságát ki ne elégítse. A kérdések egyike a sámán tegezében levő rovásírásos pálcákra vonatkozott. A fiatal sámán eltitkolta mesterének, valami "nagyon öreg papnak" a, nevét, aki a botocskára felrótta a betegségdémonok és orvosságszerek neveit. A pap nógatására, hogy olvassa el a neveket, a sámán határozottan ellenszegült (511).

A gyógyítással foglalkozó sámánok természetyszerűleg, a számukra annyira fontos neveket könnyen rótták botocskákra, de néha hosszabb szövegeket is kellett rögzíteniök azoknak akik a nép ősi legendáinak, énekeinek ébrentartásával foglalkoztak, mint a "regösök", vagy ahogy a jegyzőkönyvek több ízben említik, a "jaculator"-ok, a nép szórakoztató énekesei, trubadurjai.

A jegyzőkönyvekből nehéz kiválasztani a regösöket, mert a népszórakoztató tevékenységükért kimondottan nem zaklatták őket. Néha nevük, "regös", hívja fel rájuk a figyelmet, viszont sem a vádban, sem a tanúvallomásokban nem esik említés a nép ősi énekeseinek, legenda recitálóinak, mesemondóinak szerepéről. Néha pedig egészen más természetű vádak és vallomások tömkelegében, egy-egy elejtett mondat minden kétséget kizáróan mutatja, hogy regőssel állunk szemben.

A "jaculatorok", népet szórakoztató vándor énekesei, regösök már Szent István korából ismertek. Ősi történelmünk dicsőségét, eredetlegendáinkat, pogány elődök meséit, kedvenc énekeiket már

akkor "per domos et tabernas cantando" házakban és korcsmákban énekelve, kivívták maguk ellen a szent király nemtetszését, aki az esztergomi Szent Lázár kórház felügyelete alá rendelte őket. Ez annyit jelentett, hogy "Szent Lázár szegényei", vagyis bélpoklosok jelzőjével illették őket (512). A nép félelme a bélpoklosoktól, leprásoktól jó időre kiközösítette őket az emberi közösségből.

Regős névvel a periratokban első ízben 1228-ban találkozunk, a Deés melletti Ilmod patak partján remetéskedő sámán személyében, akinek a nevét csak azért jegyezték fel az inkvizítorok, mert egy "ismeretlen betűkkel írt" Szent Elek legendát találtak nála (513). Az egyszerű adatot nem kíséri semmiféle magyarázat és így joggal feltehetjük, hogy a vádlott nevének sajátossága alapján vagy énekelve, vagy recitálva, esetleg valami zenei készséggel kísérve álméltoktatta, vagy bővölte el hallgatóit, a koldus sorsot választó királyfi életének eseményeivel. Fuvoláról is történik említés két "jaculatores pagani" pogány regősök, Berze és Miklós esetében, aki pünkösöd, ünnepén a Tolna megyei Tenguld faluban szerepelnek az ott lezajlott 1256 évi népünnepeken (514).

Mint „regwes bachi” - regős bácsok, intettek meg Bő fia Zordon és Kendje fia Kundua gömöri kúriális bíró, István comes által Bacsunatelkén azzal a váddal, hogy a tabernákat és házakat látogatják énekeikkel és hogy "non jejunanat sabbati" - nem böjtölnek a szombati napokon. Feljegyzik róluk, hogy fuvolájukkal kísérik énekeiket és Zordon zenéje "sokakat extázisba, sőt örületbe ragad" (515).

Regősök, vándorlantosok az 1268-ban Sárospatak környékén gyanús elemek közé keveredett Samator, Chaaka (Csóka?) és Delend "jaculatorok" is. Gergely prépost azzal vádolja őket, hogy meghamisítják a dicsőséges nemzeti ősök tetteiről szóló hagyományokat, a keresztényeknek régi pogány nevet adnak és éjjelente tüzek mellett ülve éneklük a pásztornépeknek, az istentelen pogány szokásokat(516). Bár a vád elhangzott, nem büntették meg

őket, mert a végzés szerint ügyük: "benigne interpretandum", vagyis jóindulatúan kezelendő (517).

Ugyanebben az esztendőben Ják mester és Vasvári László esztergomi perjel, mint inkvizítor, vezetnek vizsgálatot Kayul fia Miklós és Tarr fia Gábor ellen azzal a váddal, hogy meggyalázzák egyes nemzetségek régi dicsőségét, másként mondva el történetüket mint azt a nép ismeri, legendáikban pedig "régi pogány istenek neveit is említik, akiknek az elfeledése a keresztények kötelessége" (518). Vádlisájuk folytatódik azzal a szokatlan megjegyzéssel, hogy a gyermekeket megtanítták a "tüzes praktikákra, hogy a kutyák ne ugassanak" (519).

II. Moys nádor és Simon fráter, a Szent Miklós kolostor perjele előtt megjelent Regwes és Sama "jakulatorokat" is hasonló vádak illetik "sok pogány dolgot mesélnek a hallgatóiknak énekelve a régi históriákat azokból az időkből, amikor a népek még nem voltak keresztények". A kihallgatott nyolc tanú mindegyike elismerés hangján emlékezik meg szórakoztató szerepükről amely "régi vadászok és dicső katonák történeteit" varázsolta vissza a múltjába merengő falu népének (520).

A regösök-"jakulatorok" többnyire emlékezetből énekeltek, vagy mondták a rigmusos szöveget, de vannak adataink arra is, hogy néha botocskákra rótták és onnét olvasták fel a népnek. A fiatalkorú Uvu sámán pálcikáiról tanította a fiatalságot az énekek szövegére. Az írás művészetét, az ősi rovásírás betűvetését is tanították, mint látjuk a bakonyi makkoltatók "ludi magister" Degesd sámán peréből (521). A makkoltatókat kísérő regös-sámánok kultúrtevékenysége tehát, az ázsiai írásbeliségünk megőrzésében is szerepet játszik.

A népi szórakozások legnépszerűbb változatai kétségkívül a Szent László-nap és a Pünkösöd táján tartott lovasversenyek voltak. Részben a gyorsjárású, mokány magyar lovak kitartását, részben a lóidomítást, szilaj lovak nyeregbe törését vállaló ősi csikós legényeink ügyességét tették ezzel próbára nagy vigadalommal és népi sokadalommal egybekötve.

Az inkvizíció során ezeket a lovasversenyeket hivatalosan csak akkor üldözték, ha a győztes "zentlaslow" viselkedése botrányt okozott, vagy ha a futtatás alatt - több ilyen eset akadt - halálos kimenetelű szerencsétlenség történt. A hosszadalmas tanúvallomások csak töredékes képet adnak egy ilyen verseny lefolyásáról, s amit a mellékmondatokból összegezni lehet, a következőkben foglalhatjuk össze: A verseny csak a sámánok által ellenőrzött lovak, kifejezetten a ménék hátán történhetett.

A győztes egy álló évig, a legközelebbi verseny napjáig "zentlaslow" nevét viselte, nem kellett dolgoznia és a többi résztvevők egyforma arányban járultak hozzá eltartásához. A "zentlaslow" mintegy királyi udvart vezetett, legalábbis saját "jaculator"-ja, regőse volt, aki mindenüvé kísérte és hirdette, énekelte gazdája győzelmét. A győztes lovat „idkon”-nak nevezték és többé nem szabadott futtatni" hanem a sámánok egy részt levágtak a farkából és farára csapva szélnek eresztették.

A Szent László-kultusz eme népszerű változata kétségtelenül nagyon sokáig ébren tartotta az ősi soron örökölt ázsiai lovasszokások egyikét, némileg már keresztényi mezbe burkolva azzal, hogy a nagy lovagias király nevével kapcsolta össze a győztesek dicsőségét. Egyben éppen a versenyekre kiszemelt lovak kiváló teljesítményét is figyelembe véve, nemzeti állatállományunk minőségi feljavítását is célozta, ha nem is tudatosan, de annál eredményesebben. Azzal, hogy az "idkon"-nak a nyertes ménnek szabadságot adtak, hogy a szerte-széjjel legelő ménesekhez csatlakozzék, akaratlanul is hozzájárultak az egészséges tenyészállatok vércseréjéhez.

Ompudus mester és Sycardus magyar Domonkosrendi tartományfőnök vezették le a királyi besenyők kondás falvainak "főpapja", Boksa ellen azt a pert, ahol segédei a "diaconi" Bathu r, Delko és Nyest (Nywst) kerültek vád alá, mert Ludvég királyi jobbagy Keresnuk nevű villájában László-versenyt tartottak és a győztes Mihály nevű legényt felavatták "királlyá", aki egy évig részegeskedett

és főképp - emiatt kerültek valójában vád alá az ő biztatásukra nem fizette meg a veszprémi püspöknek a köteles tizedet. A vádlottaknak a "zentlaslow" helyett is fizetniök kellett (522).

Márkus nemes úr Pusztavér nevű birtokán a lovat nyeregbetörő Sámson csikós olyan szerencsétlenül esett a földre, hogy nyakát szegte. Özvegye kérésére Ják mester és László fráter vizsgálatot indítottak Menfeje sámán ellen, aki az egész verseny rendezője volt és az özvegy valószínűleg vagy részrehajlással, vagy hanyagsággal vádolhatta. Az ügy szokatlanul végződött, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, mert az inkvizíció a nép méltatlankodása miatt "elhagyott ügy"-nek nyilvánította az esetet (523). A közfelháborodást tehát maga a bizottság is jogosnak tekintette, hogy az eljárást felfüggeszse és egyben mutálja a lovasversenyeket szervező sámánok töretlen tekintélyét, elfogulatlanságát.

II. Moys nádor és Simon fráter a Fertő-vidéki Monok és Leved sámánokat idézték meg 1278-ban, amikor kivizsgálták egy Rajk nevű nemesi származású "zentlaslow" halálát, aki szintén lóverseny halálos áldozata lett. A sámánok vallomása szerint a ló teljesen egészséges volt és semmiféle "ördögi praktikával" nem volt előkészítve versenyre. Ezt az ügyet egyébként a halott rokonsága kérésére újabb vizsgálat alá vették, de eredményét nem ismerjük(524).

1292-ben Lodomér esztergomi érsek kérésére Kelemen budai perjel vád alá fogta Márkus fia, Jóska "zentlaslow" kíséretéhez tartozó "I grew c" nevű "jaculator" aki gazdájáról olyan hőstelteket énekelt, amelyek csak "dicsőséges szent elődeink életében történtek meg a pogány kunok elleni harcokban" (525). A sokat sejtető vád talán a Szent László legenda-kör valamelyik részletét idézhette, amit a szabad fantáziájú regös átszínezett Jóska csikós hőstettévé. A tanúvallomásokból semmi újat sem, tudott meg a vizsgáló inkvizitor, aki tehát egyszerűen "szerénységre" inti a regöst. A pünkösdi királyság népi szokásának sok változata között tehát a lovasverseny e jellegzetes formája is szerepelt. Mint minden ősi népszokásnál, úgy itt is

bizonyára voltak visszaélések és eltorzulások, amelyek az egyházi és világi hatóságok állandó tilalmát vonták maguk után. De a sok üldözés és fenyítés után is fennmaradt, mint azt egy Ipolyi által idézett pünkösdi versike mutatja a múlt század végéről:

"Mi van ma, ma van ma, piros pünkösdi napja,
Holnap lesz, holnap lesz, a második napja.
Jó legény, jó legény! Jól meg fogd a kantárt,
Ne tipord, ne taposd a pünkösdi, rózsát. . ." (526).

A foglalkozással összefüggő népszokások során a "halászáldás" vagy "gyűrűdobás" szertartásairól is maradt nyom a tanúvallomásokban. Ritka eset, hogy olyan nagyfokú elfogultsággal vádoljanak sámánt, mint Turulkun özvegye vádolta Bodor fia Cseb halászmestert, mert őt okolta férje haláláért, amikor a Dunába hajított gyűrűért vízbe ugorva nem jött fel többé. Ezt a szertartást a tanú szerint Péter apostol ünnepén tartották, tehát itt már kétségtelenül a kereszténység hagyományos ünnepébe való bekapcsolódásról van szó. Szent Péter - a halászok védőszentje - ebben a korban lesz népszerűvé Magyarországon. A "halászyűrű" kultusz is vele van összefüggésben. Turulkun özvegye megidézeti Vubul királyi halászt is tanúságtételre, akitől arról értesülünk, hogy a halászok bizonyos "mondókákkal" kezdtek munkájukhoz. A vízhez érkezve négy kavicsot dobtak a víztükörré négy világtáj irányában, miközben "varázsszavakat" mormoltak: "Akié a mindenség, azé a víz, akié a víz, azé a hal és te adj nekem haladból, akié a víz, mert megkértem azt, akié a mindenség, hogy adj az embereknek enni

A négy világtáj felé dobás és azt követő "mondóka" már egészen keresztény jellegű (526-a).

500. Kéza krónikája (I. cap. 4.) "Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur" szerint tehát Kéza nem volt tisztában az ősi írás jelentőségével és úgy tudta, hogy a rovásírás használata tilos volt. Turóczi pedig (I. cap. 24.) a székelylekről, mint a hunok utódairól említi meg a rovásírás használatát: "characteres quosdam ligno sculptit

et talis sculpturae usu litterarum ad instar vivit..." Túróczi idejében a székelységnél tehát még szokásban volt a fára vésett, (rótt) "character", vagyis betű, amelyet írásra használtak. Bonfini "litteras scythicas", vagyis szkíta betűknek tartotta a rovásírást, amelyeket "fába metszenek és pár jellel nagyon sok értelmet tudtak kifejezni vele". Oláh Miklós egri püspök szintén ismeri a rovásírást és részletezi. Bizonyos jeleket metszettek be fábotocksákra és ezeket (a fábotocksákat) hírnökök helyett, a barátok és szomszédok, mint levelet használták. ("Olohius Nicolaus: "Hungaria". Kollányi kiadás. 195.) A legelső tudományos rovásírás ismertetése egyébként Telegdi János püspök "Rudimenta priscae hunnorum linguae" (Lugdunia Bataviorum 1598.) című munkájában jelent. Szamosi: "Analecta Daciae" (Patavice 1593) is foglalkozott vele. Egyébként a rovásírás kérdése egész irodalmat termelt és a legutóbbi időkig sokan foglalkoznak vele, főképp az emigrációs magyar történészek között. A leglényegesebb azonban Kéza állítása, hogy a rovásírás használata tilos volt: „Litteris ipsorum utiperhibentur."

501. Turóczi szavai: "...in baculorum excisionis artifició, dicarum ad instar utuntur".

502. Bonfini szavai: "...litteras scythicas habent, ligno excidunt. paucis notis multa sensa comprehendunt".

503. Hazai Okmánytár. VII, 51. Eszerint az okirat szerint: "Cum Moys palatínus..." 1234-ben halt meg.

504. Kassai kódex: I. Moys nádor inkvizíciója Abadéd ellen. Kb. 1232 körül.

505. SHIRATORI: i. m.: "Pi-teh - Schrift. Die Zeichen (két kínai szótagkép) werden jetzt Pi-teh ausgesprochen, aber sie müssen früher Pi-tek, oder Pitik ausgesprochen worden sein. Im Turkmenischen (ótörök) heisst "Schrift" Bitig, "schreiben" Biti. (Radloff: "Die alttürkischen Inschriften der Mongolei". 142. old.) Auf mongolisch heisst es Bicsik. . ."

506, KLAPROTH: „Die Sprache und Schrift der Uiguren". 23. old.

szerint ujjur "betű" - bicsik; mandzsu - bicse.

507. A magyar "zsebkés" a nyelvújítás óta szerepel az irodalmi szóhasználatban, de a népnyelv ma is "bicskáról", sőt "bugyli bicskáról", vagy egyszerűen "bicsakról" tud.

508. GABAIN A.: I: m. 69. Shiratori egyébként kiegészíti és összegezi véleményüket a következő megállapításával: "Diese verschiedenen Benennungen solten alle von türkischen Biti (schreiben) herkommen". I. m. 1. A "betű" szó bolgár-török eredetét egyébként a finn-ugorista irányzat elkötelezettjei is elismerik. Ősi, turáni népeket egybefogó szó ez, még az 1300-as évek elején írt "kun Rejtvények" között szerepel egy tréfás talány, amely azt mutatja, hogy a kun nyelv is nemcsak így nevezte az írást, mint mi, hanem ugyancsak fára, ágacskákra, vesszőkre „rótta” betűit: "Biti, bití, bitidim, Bes agacska bitidim" - Betű, betű, betűztem, öt ágacskát betűztem. . ." V, ö, gang: über die Raetsel des Codex Cumanicus. 33.

509. V. ö.: Jegyzőkönyvek: Degesd sámán pere.

510. U. o. Honis sámán pere.

511. U. o.: Gogán sámán pere.

512. Pozsonyi krónika (Toldy F. kiadása, 1895.) I. I43.

513. Kassai kódex: Anno 1228, n. 9. "...legenda sancti Alexi dicta".

514. U. o.: anno 1254. s. n.

515. U. e "..."artam suam cantandi et ludendi exercendo audientes in amenciam verti possent..."

516. Kassai kódex: anno 1268 "Inquisitio Potochiensis".

517. U. o.

518. V, ö.: Jegyzőkönyvek: Kayul fia Miklós pere.

519. "...ne tani latrent".

520. Kassai kódex: anno 1273. ". .. historiae venatorum et gloriosum militum".

521. U. o. Anno 1257.

522. V ö.: Boksa sámán pere.

523.."Propter indignationem populi..." Anno 1257. No. 12.

524. U. o.: Anno 1278.

525. "Inquisitio Ladomeriana", Anno 1292.

526. A lovasversenyekkel, főképpen a "pütkösdi királyság" formájában, hosszadalmasan foglalkozik Ipolyi II. 53-56 old. Szerinte a Csallóközben, Nógrádban, Csömörben stb., még a 17. század végén is divatozott a jelzett népszokás, részben erősen tilalmazva az egyházi hatóságoktól. Citalja a jelzett szöveget is Szabó K. "Új Magyar Múzeum" I. 575.

526/a. Kassai kódex: Anno 1258.

XVI.

A GYÓGYÍTÓ SÁMÁN

A "sámánok" az áldozati szertartásokon, sorskutató jövendöléseken kívül az, emberi és állati betegségek gyógyítását is gyakorolták (527). Mondhatnánk, hogy a 13. század második felében szinte már majdnem kizárólagosan csak ezt a másodlagos tevékenységet végezték és így cseppet sem meglepő, ha 83 jegyzőkönyvnek majdnem mindegyike kuruzslással, engedély nélküli gyógyítással, bűbájossággal stb. vádolja a sámánokat. A hitvédelmi, inkvizíciók hovatovább már csak a királyi, vagy városi "fizikusok" érdekvédelmeit szolgálták.

A 13. századi magyar egészségügyi fejlődésben kétségtelenül nagy megtorpanást jelenthetett a tatárjárás. Utána már a salernói és párisi egyetemeken végző orvosok, legalább a nagyobb városokban, úgy ahogy, ellátták a legszükségesebbeket (528). Nem is annyira az orvosok mennyiségét, hanem minőségét bírálta Paulus Hungarus, aki maga is szembetegségben szenvedett (529), mint annyi középkori szerzetes és inkább értékelte az ősi soron megmaradt és lappangó, nemzedékről nemzedékre átmentett, talán évezredek "arcanumok"-at egy-egy gyógyfű keverékről, csonthelesztésről, friss legelőn felfűvódott szarvasmarhák "köpölyözéséről". Az egyszerű nép félelemmel vegyes tisztelettel, de nagyobb bizalommal volt ezekhez a sámánokhoz, mint az elméletileg talán képzett, külföldi egyetemeket végzett orvosokhoz. Talán a beteg kezelését övező titokzatos, mítikus cselekmények, a "ráolvasások" mágikus hatása, a gyakorta alkalmazott vontatott, egyhangú, litániaszerű recitálások, vagy kezdetleges zenei készségek kerítették évszázadokat is átvészelő nimbuszt a nép egyszerű fia, a gyógyító sámán köré. Sokszor "thaumaturgusnak", csodatevőnek nevezik. Főképpen nagy tekintélye volt a "pásztorkodással", halászzattal és egyéb ősi foglalkozásokkal

életüket tengető sámánoknak.

A királyi fizikusok, mint II. András király híres orvosa, a Szentföldet is járt és sok arab arkánummal megrakodott Sándor (530), a tudós, ferences szerzetes létére orvosként működő János fráter (531) IV. Béla családi orvosa, a mindig készséges Gellért mester (532), csak pár esetben szerepelnek a sámánok ellen vezetett perekben. Később a kun időkben, Ladolfus és Desiderius mesterek (533), az olasz földről hozzánk származott Guarcián, de főképpen Kun László orvosa Szakállas Lőrinc (Barbatus), aki a kunok között erősen elterjedt vérba ellen küzdött, több esetben követeltek kemény ítéletet a szerintük kuruzsló sámánok ellen.

A nép, a tanúvallomások szerint, nyíltan színt vallott, ha az inkvizíció tagjai olyan kérdést tettek fel, hogy miért nem mentek az orvosokhoz: a válasz szerint a sámán jobban érti a mesterségét. Hogy az orvosokat mi vezette, hogy olyan határozottan igyekeztek gátat vetni a sámánok természetes gyógy módszereinek, azt nagyon könnyű elképzelni. Minden esetben olvassuk a kérdést, amit a tanúkhöz intéz a vizsgáló bizottság: kért-e, elfogadott-e valamit a sámán a beteg kezeléséért? A 83 jegyzőkönyv közül egyetlen egy esetben hangzott el az igenlő válasz, Kelemen Márk ajkáról, a zala megyei Szentgyörgy falván Degesd sámán ellen lefolyt perben: a vádlott az elhullott állatok szarvait kérte és fogadta el (534).

A sámánok gyógyítási művészete egyéni volt, egyik a másiktól elütött, bár mindegyik nemzedékről-nemzedékre, apáról-fiúra öröklődött. Így volt ez Boksa fia Boksa esetében (535), ahol az egyik tanú szerint a vádlott, hevített köveket dobált vízbe és a felszálló gőzzel gyógyított reumatikus betegségeket. Négy nemzedéken keresztül örökölte ezt a sajátos módszert, amelyben nagy szerepet vitt a gőzölés után a "szénapakolás" is.

Ha figyelembe vesszük, hogy a négy generáció közel kétszáz éves múltba nyúlik vissza, akkor a Szent István korabeli gyógyító sámánok művészetét mentette át csak egyetlen család, a bakonyi Boksák, a

makkoltatók nemzedéke. A honfoglaló magyarság mozgó, sűrűn vándorló életformája mellett, nagyobb felkészültség és berendezés nélkül alkalmazhatta ezt az ősi izzasztó, természetes gyógy módszert. Az orvoslás művészetét a sámánok gyakorlattal adták tovább néha fiaiknak, néha mint a periratok mondják: "famuli" segédek, alacsonyabb rendű sámánoknak, mint a harsány, bács, regus, magoc, ulu, kám, daru, boksa, bő, stb (536) Deleng sámán esete a legjobb példa erre, akit 1268-ban Ompudus mester, Sicardus és Scela fia Miklós kunbíró valóságos monstre perben vettek pergőtűz alá a sárospataki várban. Itt szerepelnek regusok, bácsok, stb., akik mind vallanak az ítélőszék előtt és beismerik, hogy "discendi causa" tanuláskedvéért követték Deleng magócot gyógyító körútjain (537). A gyógyításokat szakrális cselekmények, énekek, zenebonák, ráolvasások kísérték, sarkokban, szögletekben és a ház körül lármaverés, vagy ahogy a katolikus egyház alkalmazza még ma is, az "ördögűzés" (538).

A sámán tehát néha született, néha "lett" azzal, hogy hívatására felkészült valamelyik öreg, híres-neves mester mellett, apránként elsajátítva annak tudását, arcánúmaid. Egy régi jogszokás, vagy talán helyi rendelkezés szerint Veszprém környékén, Bakonyban és Zalában, a "pristaldusok" (539) kötelessége volt szigorúan szemmel tartani a családokban születendő hetediket, ha fiú lett. Magasabb egyházi parancsra, személyesen kellett a "hetedik fiút" keresztvíz alá tartania és ellenőriznie, hogy a sámánok hozzá ne férközhessenek. Bolkhas Lóránt királyi jobbágy tanúsága szerint Boksa mágus ellen 1252-ben Thepei (?1 Veszprém megyei falucskában lezajlott inkvizíciós perben maga a tanú is köteles lett volna sámán lenni az „isteni gondviselés szerint hetedik gyermek lévén, és ezért a thepei pristaldus személyesen vitte a keresztelő forrásra, amikor még az esztét használni nem tudta" (540).

A sámánkodásnak volt a régieknél egy egészen külön szava, a gyógyítást körülvevő "ördögűzésnek" a megjelölésére: "sigér".

Értelme valójában a "tisztátlan, a gonosz" eltávolítása volt. Hogy ez a szó a mai "zsiger" szóval azonos, ahhoz semmi kétség nem fér. A sámán gyógyító tevékenységének alapeleme a tisztátlanság eltüntetése és a gonosz szellemek elűzése volt. Ezt mutatja a sokféle mosakodás, öblítés és egyéb mozzanatok a sámánhit ceremóniáiban. "A tisztaság fél egészség" alapján állottak ezek a természetes gyógy Módszert gyakorló, sokszor a kuruzslás vádjával illetett egyszerű emberek és magasabb orvosi felkészültség nélkül, néha meghökkentő eredményeket tudnak felmutatni.

A perekben szereplő gyógyító sámánok elleni vádak alapján megállapíthatjuk, hogy a diagnózis helyes megállapítására néha egészen mai módszereket alkalmaztak. Győri Jakab ügyében például szerepel a vádak között, hogy a beteg ütőerét tapogatta, lázát mérte; füleit a betegek meztelen mellére hajtotta, hogy szívverésüket meghallgassa, torokvizsgát tartott, sőt a szem szivárványhártyájából igyekezett a betegség okát meghatározni (541). Két sámánnő testvér pedig férjeikkel együtt sámánkodva, már ismerték a vizelet-vizsgálatot, az ürülék sűrűségének foka szerint következtetve különféle betegségekre (542). A kálnapusztai Lőrinc fia Tuba, azzal botránkoztatta meg a keresztényeket, hogy "vizelet-vizsgálatnál az ürülék színe szerint" következtetett a betegség okára, éppúgy, mint a Túróc megyei királyi hálósok falujának mágusa, Bardus is (543). A mai modern diagnózis ily irányú eljárása, akkoriban még a híres párizsi és salernói egyetemeken sem volt ismeretes.

Az inkvizíció orvosainak célja, hogy elítéljék a vádlott sámánt, bizonyos esetekben meghiúsult a bírákon, vagy a perekben elnöklő királyi comeseken, sőt a Domonkos-rendi inkvizítorokon magán, akik nem engedték a vádlottat elítélni. Chitár fia Boksát, aki a szivárványhártya diagnózist alkalmazta és eredményei feltűnően jók voltak, Simon mester, a budai kolostor főnöke rávette, hogy a szerzetbe lépjen és tudományát tovább fejlessze (544).

Amennyire "modern" volt a sámánok diagnózisa, olyan volt a

gyakorlatuk is a gyógyítás terén. Felismerve a betegség igazi okát és megállapítva előrehaladottságát, természetes magabiztossággal indították meg a gyógyítás folyamatát. Mai szemmel nézve, egy Kneipp forradalmat csinált a hidegvíz-kúrával, pedig ezt a módszert már sámánok is alkalmazták. Káld község aggastyán mágusa Badhur vizes pakolásokkal, zuhanyokkal gyógyított (545). Bár néha ezek a gyógyítási eljárások balul sikerültek, mint a már említett kálnokpusztai Tuba sámán ügyéből ismerjük, hogy a betegének vizes pakolást és egyúttal gőzölést rendelt, de a hozzátartozók ügyetlen hozzá nem értése folytán a kezelt beteg megfulladt; vagy mint a szintén szerencsétlenséggel végződő Hében eset, amikor a beteget tetőtől-talpig becsavaró takaró meggyulladt és a beteg belehalt égési sebeibe (546). Hogy a gyógyítás e módja általában sikeres volt, ezt mutatja Vízpakasz Harsány pere, aki egész Sárospatak sőt Tokaj-Hegyalja messze-híres, hidegvízzel gyógyító sámánja volt (547). A sok betegség között, amely a jegyzőkönyvekben szerepel és a tanúvallomásokból reánk maradt, gyakori volt a gyermekeket tizedelő torokgyík, amelyet már akkoriban is így hívtak népi nyelven (548). Benedek nádor, V. István udvarbírája és Gellért inkvizítor vádolják Bodor fia Cheb mágust 1265-ben (549). Uzafia Péter somogyi gróf és Vasvári László inkvizítor pedig Olbod fia Baksát (550), hogy lázkezelésben a "kemencébe tették a gyermekeket, akik ott fulladtak meg". A gyermekek kemencébe tétele láz ellen egész Európában elterjedt gyógyítási módszer volt, és mint a két esetben látni fogjuk, a sietve hívott sámánok már későn érkeztek a félelmetes "gyík" gyógyítására.

Ősi magyar nyelven, vagy talán kun szavakkal jelölik meg a különféle tanúvallomások a következő betegségeket: "qorsag" - valamilyen bélbaj, felfúvódással jár. A szarvasmarhák gyakori tavaszi betegsége is a friss legelőn. Sámánjaink faszénen szűrt vizet rendeltek ellene felforralva. "Yuz" valamiféle fülbajt jelölt és a gyógyítására a tetőrózsa húsos leveleinek kipréselt levét csepegtették a fájó fülbe.

"Purke" - égési seb, vagy bőrbetegség, amire a sok orvosságot ismerő Erco 1, meszleni sámán olvasztott gúnársírt rendelt betegeinek (551). "Zamug" - (camog?) az öregek betegsége, mert akiket kezeltek, mind nagyon idősek voltak. "Suklan" (552) -a terhes asszonyok szédülése, hasonlóképpen a "Niéva" (553) - az abortusz népi szava, valamint az "Arta" (554) -a meddőség.

Szülések körüli bonyodalomakkal is találkozunk. A tanúvallomások szerint az volt az általános szokás, hogy a 13. századbeli magyar asszony - még ha keresztény volt is -a küszöbre ülve, vagy fektetve hozta világra magzatát. A szokás csak erősödött a tatárjárás után, amiből arra következtetünk, hogy a kun befolyás, vagy pedig a korábbi századok lappangó és az egyházi ellenőrzés hiánya miatt feléledt ősi magyar szokás volt. A jegyzőkönyvek vallomásaiból látni fogjuk, hogy milyen ceremóniák között születtek a régi kis magyarok, akiket az ősi nagycsalád életközösségébe a küszöbön vezettek be. Gyermekehalandóságra a 83 jegyzőkönyvben csak három esetben akadunk. Szent Gál királyi agarászok falujában (caniferi) 1278-ban fordul elő mind a három, amikor Arta sámánöt vád alá fogják, hogy olyan orvosságokat adott az asszonyoknak, hogy a gyerekek halva születtek (555).

Sűrűn előforduló szerencsétlenség a 13. században, hogy az apró csecsemőket a fáradt és vigyázatlan anyák éjszaka, vagy alvás közben agyonnyomják. Ma már nehéz az ilyen szerencsétlenség körülményeit rekonstruálni, de elterjedt dolog lehetett, mert külön, pápának fenntartott kiközösítéssel sújtották az amúgy is szerencsétlen anyát. Sicardus inkvizítor kinevezésében a pápa rendkívül kiemeli azt a lehetőséget, hogy miként járjon el a gyermeküket agyonnyomó anyákkal (556). Árpádházi Szent Margit szenttéavatási jegyzőkönyvében is szerepel egy ilyen eset (557), amikor a szerencsétlen anya, aki agyonnyomta csecsemőjét, a nemrégiben meghalt királyleány sírjára fektette gyermekét, ahol aztán az magához tért. Az eset gyakorisága azt sejteti, hogy a 13. századi anyák hátukon

hordták csecsemőiket házimunka közben, és így történtek a szerencsétlenségek. Ilyen esete volt Borbála és Kolumba asszonyoknak, akik mint tanúk szerepeltek Ágota és Marsa sámánnök perében egy sümegi monstreperen, Pósa fia Nana, a királyi halászok (retiferi) comese és Marcellus vezetésével (558).

Nagyon elterjedt betegség volt a szembaj sok fajtája is, a szerzetesi, káptalani sorokon jobban, mint az egyszerű népnél. A középkor szokása szerint - világitásnál, gyertyafénynél gyantás fáklyánál - éjfélig, kézzel írott könyvekből zsolozsmákat recitáló szerzetesek, vagy kódexeket másoló, szorgos kámzsások, bizony eléggé igénybe vették szemük erejét. Nem csoda, hogy magát a szemüveget is egy inkvizítor rendi szerzetes, a 13. századi Spina Sándor olasz Domonkosrendi fedezte fel (559). Paulus Hungarus sűrűn használja példázatként a szembetegségeket rosszul gyógyító fizikusokat, kiemelve a természetes gyógymóddal szemeket ápoló sámánok előnyeit (560).

A "lippitudo oculorum" gyakori betegséget a sámánok "szent forrás" vízzel gyógyították, - mint Ithe, aki maga is „praktizált” a csanaki forrásvízzel (561).

Szentkirályháza Ják mester kun bírósága és László fráter a vasvári kolostor inkvizítora előtt Sama ellen indított vizsgálatánál a tanúk útján feltárták, hogy a népi nyelven Erwag (Érvágó?) néven nevezett sámán, hályog-operációkra is vetemedett. Demeter, Szent Mihály káptalan cselédje szerint, akin a műtétet végrehajtotta, a legjobb eredménnyel. Ugyanígy ügyeskező szemorvos volt a Sáros megyei Borberek "villában" Chene fia

Farkas sámán is. Róla Moys nádor és Simon fráter, valamint két meg nem nevezett orvos jelenlétében nem kisebb tanú vallotta, mint fráter Blasius, a turuli Ágoston-rendi barátok főnöke, hogy csodatevő, mert neki is leoperálta, - Dea adiuuante - Isten segítségével - szeméről a hályogot, mint "sokaknak másoknak" (562). Az említett tanú hét társa a kihallgatásnál „szent”-nek nevezték a sámánt, pedig az még a

"yotenri" nevében gyógyított és arcanumait botra róva őrizte, mindenkitől rejtve.

Egész különleges helyet foglalnak el a népi betegségek sorában a szentek nevével jelölt kórok. Legrettegettebb a "morbus sancti Lazari", ennek első nyomait már Szent István korából ismerjük az esztergomi kórház nevében (563).

A nép félelme a leprásoktól nagy volt és ahol megjelentek, rögtön híruk ment. A hozzátartozók igyekeztek rejtegetni betegeiket és nagyobb emberi csoportosulásokba, városokban rejtették el. Hanis mágus perében, az egyik tanú szerint, Győrbe is becsempészték a kórt. A szent Lázár- betegség gyógyítása elől a sámánok sokszor igyekeztek kitérni, mert csak a megjelölt kórházakban, erre kiszemelt betegápoló rend tagjainak volt joguk velük foglalkozni. Az esztergomi lepra-kórházon kívül a sárospataki és nagyszebeni leprás telepekről tudunk a sámánperek tanúvallomásaiból. Ahol a betegség felütötte fejét, ki kellett tüzni a fekete zászlót jeladásként a veszedelemre.

Szent Ill és baja is gyakorta szerepel és pedig embert, állatot egyaránt támadó kór gyanánt. A csanaki perben Hanis sámán, a győri püspök testvérét (564), Kisajtódon Káld (565), a somogyi Merke faluban Chitár fia Boks a (566), gyógyítottak ki Szent Illés bajából betegeket és lovakat. A Túróc-megyei királyi hálósok falvainak egyikében is volt Szent Illés forrás, ahol a beteg lovakat mosogatták, mint azt Farcasy fehérvári prépost és Marcellus inkvizítor előtt több tanú vallotta a Magóc fia Bordas és Bő fia Jos elleni perben (567). Ugyanilyen forrás létezéséről tanúskodnak Csatkán Móric tárnokmester és Cyprian inkvizítor előtt a Lattomas fia Leuko perében kihallgatott tanúk. Miután a Szent Illés kultuszának nyomai vannak őseink kievi várában, ahol temploma is volt és a patkoló kovácsok védőszentje lévén, minden jel arra mutat, hogy az ősi ázsiai mithikus kovács- király hagyományai éltek tovább benne.

A János-lovagok, vagy a hospitálosok félig papi, félig betegápoló szerzetes rendje, - amely kórházakat tartott fenn Magyarországon és

különösen nagy érdemei vannak az akkoriban és az Anjou-korban kitört és az egész Európát megtizedelő feketehimlő idején, -- különösen feltékeny volt a sámánokra az "incisio corporis" vagyis műtéti beavatkozások miatt, melyet több neves sámán sikerrel alkalmazott a hozzátartozók sürgetésére: Farcasy fehérvári prépost, a királyi udvar vicekancellárja és Marcellus, a Túróc-megyei királyi hálósok falvaiban a Vág mentén Bardást, "mágóc" fiát többek között azért vádolták ördögi praktikával, mert kelevényeket, daganatokat merészelt felvágni (569). Gardás sámán vádlistája az összesek között a legsummásabb, mert a 18 tanú vallomásából olyan sokszerű tevékenységre következtethetünk, hogy csak valami rendkívüli rosszakarat vihette őt az inkvizíció elé.

Országos ügy lett Rajag fia Ladamer- és a besenyő Boksa "csodatevő" sámánok peréből, akiket az inkvizíció már elítélt ugyan, de valaki a hívek közül a Nyulak-szigetén élő Domonkos-rendi királyleányt, Margitot sikerrel rávette, hogy közbelépjen az érdekükben. V. István, aki nagyon szerette nővérét, Margitot, új vizsgálatot rendelt el és kiküldte Megyerre Sup (Swp) comest, Nemel királyi tisztet és Miklós frátert, a Nyulak-szigeti kolostor lelkészét és gazdasági ügyeinek intézőjét. Érdekes megemlíteni, hogy Margit királyleány alamizsnát küld nekik és kéri őket, hogy gyógyítsák tovább a szegényeket (570). A sok háborúskodás, amely a 13. századot végigkísérte, sok halottat, sebesültet, nyomorékot jelentett a magyarság életében. A hadakat kísérték a királyi és főnemesi udvarok orvosai, akik azonnal kéznél voltak, ha szükség volt rájuk. Az egyszerűbb hadinépet néha csak "kuruzslók", vagy tábori felcserek vették az elsősegély hevenyészett kezelésébe. A sámánok ilyen esetben nemcsak megtúrt, hanem egyenesen kívánatos elemei voltak a hadseregnek. Főleg a nyílveszők kihúzásában voltak nagy mesterek. Köewesd (Kövesd?) nevű faluban a "thamaturgus" Ebed sámán perében tanúskodó, Mád nemzetségbeli Rycolf comes a vádlott védelmében vallotta, hogy Baksa György seregében Podolinnál lábába nyíl fűródott és senki, sem merte kihúzni,

csak a vádlott, aki ugyanebben a csatában a harc bevégeztével sokak életét megmentette azzal, hogy a nyílhegyeket kitepte sebeikből. Ugyanezt vallotta Tumbold nembéli Benedek, Borkus fia Marcellas kun sámánról. Myke fia Márton sárosi comes vállába egy tatár nyila fűrődött, amikor Halicsban 1287-ben csatáztak. Kísérete már elveszettnek hitte és magára hagyták, de Miklós fia Borch sámán, aki az íjászok között szolgált, észrevette, hogy él és kirántotta a sebből a nyíl betörött hegyét (571).

A magyar hitvédelmi intézmény biztosai az inkvizíció lényegét a sámánokkal szemben a népi gyógyítások, kuruzslások irtásában látták. Valójában ez a lényeges különbség a nyugati országok ilyen irányú pereivel szemben. Nyugaton a betegségek gyógyításával, kuruzslással foglalkozókat egyszerűen boszorkányság vádjával égették meg. Ezt a nagy különbséget minden kétségen felül nagyon kidomborította a magyar sámánok valóban meglepő "szaktudása" az egykorú orvosokkal szemben is.

Ma már nehéz lenne megállapítani tudásuk forrását, bár sok adat arra mutat, hogy egy régi, ősi, magasfokú kultúrának, a puszták népeinek sok százados öröksége folytán jutottak hozzá.

Összegezve a gyógyító sámán tevékenységéről szóló adatainkat, elismeréssel tartozunk ezeknek az eltűnt, természet titkait kutató egyszerű emberek emlékének, hiszen századokkal előre megsejtették azokat a gyógymódokat, amelyeket a mai orvostudomány használ.

527. A mai "gyógykovács" fogalma testesült meg az állatorvosi teendőket ellátó sámánban. Még a 18. században is voltak pl. a hadseregnél ilyen gyógykovácsok", akik tekintélye falvainkban rendíthetetlen, még a végzett állatorvosok felett is.

528. A középkori magyar orvosi és gyógyszerészeti adatokat levéltári kutatásai alapján Wertner M. dolgozta fel (Századok, 1893. 594-608. oldal.)

529. Kassai kódex: "Monita magistri Pauli". Töredék.

530. BÉKEFFI: i. m. 82. (Czobor: Magyarország Történelmi Emlékei.

Milleneumi kiadás).

531. Kassai kódex: Anno 1253.

532. M. E. V. Szent Margit kanonizációs perének egyik "kvalifikált" tanúja.

533. BÉKEFFI: i. m. 82.

534. Kassai kódex: Anno 1278 (?). Degesd sámán pere.

535. U. o.: Anno 1256.

536. A felsorolt nevek zöme részletesen szerepel a "Sámánok papi rendje" című fejezetünkben.

537. Kassai kódex: Anno 1268.

538. „Exite spiritus malignus” a keresztelés latin szertartás szerinti szavai.

539. Kassai kódex: Anno 1276 (?).

540. U. o. Anno 1252.

541. Patra és Paula sámánnök ügye.

542. A vizeletvizsgálat ősi ázsiai eredetét, az izlám előtti arabok közvetítésével a görög

"Hypokrates" és rajta keresztül a salernói egyetem orvosi fakultásáig, tudományos alapon Miell A. dolgozta fel (1. m. 297.). Káldus eredete szerinte is valószínű. De hogy a magyar sámánok "első kézből" kapták ezt a tudásukat, ahhoz semmi kétség nem fér, hiszen

kultúrérintkezéseink nyugati behatásai az egyszerű nép fiait már csak ezért sem érhatték el, mert azok minden nyugatit, mint "keresztény gyanúsát" éppúgy elvetettek, mint az inkvizítorok minden keletit. A vizelet vizsgálat eme manapság is használt faja, tehát a természet ölen élő, fűt, fát, virágot ismerő embernek a betegség szimptomák felismerésére épül, amellyel a kórokozó, ártalmas külső hatásokat éles megfigyelőképességükkel, a vizelet elváltozásán is észrevették.

543. Túróc megye, a Vág-völgy nagyon sokat szerepel a perekben, tehát az ősi magyar, besenyő vallás sokáig is mély gyökerekkel tartotta magát ezeken a- ma már teljesen eltótosodott - részeken.

544. Kassai kódex: Anno 1279, "...conversus ad ordinem", ami azt

jelentette, hogy a "conversus" testvérek sorába, tehát nem a papi rendbe lépett.

545. Az ősmagyarság tisztálkodását és higiéniáját Padányi V.: "Dentu magyaria" című munkája hosszasan tárgyalja. Elgondolásaihoz csak annyit kell "kiegészítésül" hozzászönnünk, hogy az általa festett állapot még csak a honfoglaláskori idők Európáját idézi, pedig nyugaton sokáig nem változott a helyzet. Mikor a magyar II. András leányát, a kis Erzsébetet Thüningiába küldte jegyesével, Lajossal, 1216-ban, bizonyára tudta és ismerte a nyugati tisztálkodás elmaradott voltát, azért adott leányának hozományul egy "ezüst fürdőkádat", amelyet az egész akkori németiség szájtátva bámult, az egykorú német krónikák szerint. De a "Nap-Király" sem fürdött sokat a fényen és pompán kívül másban, amit pl. víznek neveznek. Híres palotájában nem is volt fürdőszoba (Lásd: G. Lenotre: Historias intimas de Versailles. Madrid, 1945.). Híres kurtizánjai is csak meglocsolták magukat illatos vízzel, tisztálkodás helyett. Maga a Nap- Király borzalmas büzt lehelte és 40 éves korában már egyetlen foga sem volt, csak pár rossz foggyökere. Fogorvosa, a "világhírű" Cabanés, aki a király "sinusitis maxilar"ját kezelte, mondja el ezeket az intimitásokat. - De a Habsburgok sem voltak sokkal tisztábbak: ők a "spanyol etiquette" szerint éltek, amely szerint egy király, vagy királyné, soha sem lehet annyira piszkos, hogy fürdenie kelljen. Még a b. e. Erzsébet királynénknak is harcolnia kellett, hogy "kicsikarjon" magának egy fürdőszobát. Mária Terézia és udvarhölgyeinek "fejkaparóját" bárki megtekintheti a bécsi k. u. k. Hofmuseumban. Ez a különös szerszám, valójában kb. 30 cm. hosszú ezüstbotocska, amelyet boldogult tulajdonosai arra használtak, hogy megnyhítsék a barokk, tornyos paróka hajviselet alatt lapuló, apró élősdiék okozta kínjaikat, megvakarászva vele fejbőrüket.

546. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az úgynevezett sámánperек zöme - eltekintve azoktól az eljárásoktól, amelyek nem dézsmakövetelés miatt folytak - olyan esetekről szól, ahol valami szerencsétlen körülmény folytán a beteg meghalt és halála okozóját a

sámában látták. Ezek mögött a felsorolt esetek mögött azonban nagyon sok sikeres gyógyítás rejtőzik, melyekről a források nem adnak számot.

547. "Vízpákász" nevében kétségtelenül az ősfoglalkozást jelző "rákász" rejlik.

548. RADLOFF: I. m...

549. Kassai kódex: Anno 1265. No. 8. 550. LT, o.: Anno 1257.

551. Máig is ezt használ a kemenesaljai nép a "szárzbőr"-nek nevezett bőrbetegség ellen.

552. "Suklan" az Altaj-vidéki népeknél egy ősi legendában szerepel, mint terhes asszonyokat megszálló démon, akinek csuklása messze elhangzik.

553. "Nieva" kifejezés a perakta szerint "népi kifejezés" volt - "abortus quem, vulgaris locutio nieva appellat". Talán "a nincs és van" összevonása?

554. Arta nagyon sokszor szerepel Paulus Hungarus "Notabilia" c. munkájában; a Vatikán könyvtárában van: Fondo Borghes 26I. "Titulus XI: De impotentia coeundi: ...Item cum arta non potest contrahi matrimonium. Item, si aliqua sit arta viro suo, ita quod nullo modo potest deflorari, si alii non sit art a, non est matrimonium cum primo". Kutatásaim szerint a szó a magyar nyelvből került ezek szerint a Codex Juris Canonici középkori példányaiba. A mai magyar használat a mesterségesen meddővé tett anyasertések megjelölésére szolgál.

555. Kassai kódex: Anno 1278.

556. Nagyon szigorúan büntették - pápának fenntartott eset - 1.) ha a csecsemő nem volt megkeresztelve; 2.) ha már egyszer, vagy többször is előfordult.

557. Monumenta Romana Ep. Vesprimiensis. I. 316.

558. Kassai kódex: Anno 1269.

559. Bár sokan Roger Bacon-nek tulajdonítják a szemüveg feltalálását, általánosabb és biztosabb az a felfogás, hogy a

Domonkos-rendi Spina Sándor találmánya volt. v. ö.: Mieli i. m. II. 216.

560. Kassai kódex: "Monita Magistri Pauli". De collirio.

561. Kassai kódex: Petra és Paula sámánnök pere.

562. Kassai kódex: Anno 1235.

563. TOLDY F.: i. m. ,1. 53. "Zent Lasar Sigini..."

564. V. ö.: 561. jegyzet,

565. Kassai kódex: Anno 1259. No. 7.

566. U. - o.- Anno 1259. No. 9.

567. U, o.: Anno 1268 No. 2.

568. A kievi Szent Illés templom - Cerkova Sv. Elie a Nestor-féle, ősi orosz krónika adatai szerint, a Dnyeper keleti partján állt, közel ahhoz a helyhez, ahol a nagy szigetek után a folyam két ága újra egyesül és az ősi magyar udvarhelytől - Ougorskoe - kissé északabbra. -A Nestor-krónika 881-ben már létezőnek mondja a templomot, tehát honfoglalás előtti magyarság idejében állnia kellett. A templom „titulusa” Szent Illés, nem a bibliai Illés próféta, hanem a Chorasانبeli Marw város legelső püspöke, aki már kb. K. u. 200-ban alapította székhelyét. Alberuni híres "Chronológiájában" megemlíti. hogy a Melkiták főpapja Merwben lakott és később ünnepét áprilisi 25.-én tartották: V. ö.: Sachau: Litteratur Bruchstücke... 978. Az Illés-templom sokszor szerepel az első oroszok történetében és a 13. században, mint „magyar örökséget” emlegetik. Korsky Jácint, lengyel főúrból Domonkos-rendi szerzetessé lett misszionárius, aki Magyarországon több kolostort alapított, Kievben éppen a Szent Illés mellett telepedett meg magyar rendtársaival, amíg az ortodox keleti egyház fanatikusai el nem űzték őket 1238-ban. V. ö.: Fiavigny de C. "Saint Hyacinthe et leurs compagnons". Paris, 1902. A Tarján-törzs, amely a kievi fegyverkovács központ felügyelője volt, fejlesztette tovább a Szent Illés-kultuszt, amely még a francia középkori kovácsok védőszentje is és lovak gyógyítójaként szerepel.

569. A "mágóc" szó ebben az esetben a besenyő telepek sámánját

jelenti és egyben mutatja, hogy a középkorban is ismert és használt szó, amelyet megbélyegző értelemben használtak, mint a besenyők nevével, vagy foglalkozásával összefüggő neveket, mint pl. pecér, vagy Békefi szerint "besnikő"-knek nevezték: "A királyi vadászok harmadik nagy csoportjához tartoztak a kutyapecezérek (caniferi), akiket III. Endre egy 1293-iki oklevele szerint szlávosan besnikőknek is neveztek, - quos vuigaros locutio Besnucos appellat - ha talán nem is országszerte, hanem csak a Felvidéken". I. m.: 458. Ezzel semmi esetre sem fogadhatjuk el, hogy a "mágóc" szláv eredetű, hiszen az ó-törökben is - ujjur átírásban! - előfordul, szintén megvető, megbélyegző értelemben: "...ol'moguclorqa tas bisiknig bulunginta..." - "...ezeknek a mágócoknak adott egy formátlan (alaktalan) követ..." (V. ö.: Bang: „Zur Kritik und Erklærung der Berliner Uigurischen Turfanfragmente". Sitzungsberichte usw. 1915. 653.). A besenyők sorából kerültek ki nagyjából a királyi és monostori halászok is és a ma is használt: pete - hal; petézni - halászni, szintén az ő nevük eredője. A Túróc-megyei és Vág-völgyi halászok is minden bizonnyal besenyők voltak, innét következtetjük a jelzett "mágóc" szó besenyő eredetét.

570. Kassai kódex: Anno 1270 (?).

571. U. o.: Anno 1289.

XVII.

AZ ÁLLATGYÓGYÍTÓ SÁMÁN

A sámánnak az állatok védelme terén is nagy szerepe volt. Az ősi foglalkozással, az állattenyésztéssel élő-haló középkori magyarság fiai egy-egy szerencsétlen, dögvészes esztendő után hosszú időre koldusbotra juthattak volna. Állandó veszélyérzetükben, hogy valami ártás, verés ne érje jószágait, maguk közelében akarták látni az állati betegségekkel szemben, szerintük védelmet nyújtó sámánokat. Így a bakonyi őstölgyesek makkoltató kondásai, a Hanság és Csallóköz pákászai, halászai, vagy a királyi hódászok saját maguk tartottak maguknak sámánokat (572). A veszprém megyei és zalai sámánok, amikor az "erdei embereket" elkísérték makkoltató kiszállásaikra, egyúttal a régi tradíciókat is tovább adták, tanították a fiatalságot népük dicső tetteire, megénekelve, elmesélve nekik a hajdankor nagyjainak vitézségét, vándorlásait, és valószínűleg vallási hiedelmeit is. A legelemibb tudásra is ezek az egyszerű emberek tanították az egészen fiatal gyermekeket, mint azt több peradatból láthatjuk. Ekkor adták át nemzedékről nemzedékre azt a tudást is, amely a nemzet vagyonát, az állatállományát, lábasjószágát védő óvintézkedésekből álltak. Nagyon sok, még ma is élő népszokás - pl. a faszén a jószág ivóvályújában stb. már szerepel a 13. század sámánjainak állategészségügyi programjában, hogy a víz által terjedő betegségeknek gátat vessenek.

Az állatszaporulat különös gondját képezte az ősi foglalkozásokat űző föld népének és a sámánok ezt a terhet igyekeztek levenni a régi titkokat, varázsfogásokat nem ismerők vállairól. Hetesi Mihály királyi vadász vallomásából tudjuk a fizgoi Boksa mágus és három társáról Badhar, Delkó és Nuwes, hogy ismerték az állatbetegségeket és azok orvosszereit. Miután a sertésenyésztés egyedüli zsírforrása volt népünknek, amely a növényi olajat és zsiradékot nem nagyon ismerte,

nagy gondot fordított annak szaporulatára és felhizlalására. A táplálkozás eme elsőrangú fontosságú tényezőjét, a sertést, egész sor szertartással, ünnepekkel vették körül, mint a gazdasági jólét biztosítékát. S ezeknek a szertartásoknak, ünnepeknek a papja a sámán volt, nem mint hiedelmek, vallási nézetek, vagy babonák hordozója, hanem az észszerű állattenyésztés tudatos művelője és irányítója, aki tevékenyen kivette részét a kondások, makkoltatók munkájából. A Szent György-nap a korai középkor óta, mint a tavasz kezdete, nagy szerepet játszott a magyar kondások életében is, amikor a párzások megindultak, a sámánoktól minden koca, emse után átadtak a tulajdonosoknak egy-egy „gorgolo vesszőcskét”, amely nyírfagally, vagy fűzfa fiatal hajtása volt. A vádiratokban sűrűn szerepel a "gorgolo", a ma is használt görgök - görget szavak formájában, amelyek a sertés párosodását jelentik és kétségtelenül kapcsolatban állnak a tavaszi párzások idején megtartott Szent György nevével s így nem ősi magyar eredetű szó, hanem honfoglaláskori, éppúgy, mint az őszi takarulások bevégezte után Szent Mihály ünnepén, a hizlalásra szánt sertéseket régi szóval "miskároló" műveletet is ebből a korból kell származtatnunk. A meddősertés neve az "arta", a mai ártány kezelési módjára is tudtak a bakonyi kondások "kádenciát". A két ünnep, a tavaszi és őszi "lovasszentek" napja mindig nagy élmény volt az állattenyésztő ősök életében és ezekből a sámánok is kivették részüket. Gulyások, csikósok, kondások, Szent György napján álltak "szolgálatba" és szegődésük Szent Mihályig tartott a rideg marha mellett.

Elválaszthatatlanul hozzátartoztak ezek a "szegődések" a sámánok tennivalójához is, mert pl. Szent Gál bakonyi falu "tenyércsapó", jótálló tanúja a sámán volt, aki előtt szerződéseket kötöttek az állattenyésztés ősi formáját művelő magyarok, akik nagyobb bizalommal voltak ehhez a "jogbiztosítékhoz", mint a káptalani, vagy egyéb hitesek helyek nótáriusaihoz. Sok példát tudunk felsorolni a jegyzőkönyvekből, ahol a sámánra hivatkoznak, mint tanúra az adás-

vételnél, sőt határjárásnál is (573). Az egyszerű nép számára, amely az "írásbeliség"-et még a 14. században sem vette igénybe, a sámánok előtt adott szó szent és sérthetetlen. Ompudus mester és Sycardus inkvizítor előtt folyt le Chiko nagymágus Bod fia Harsány és társaik ellen egy inkvizíciós eljárás, amelyben a sok vallási és gyógyítási probléma mellett még egy súlyos vád is szerepel: a lókötés. A lótolvajt, János nevezetű jobbágyot, jobbkeze levágására ítélték és miután egy nagyértékű lóról volt szó, melyet Chebreg comes vásárolt meg, öt márkát adva érte a tolvajnak, Chiko öreg mágus tanúságtétele mentette meg a comest az orgazdaság gyanújától. Az esetről maga Chebreg comes, Damassal földjének birtokosa, számolt be a mágus és társa javára az ellenük vezetett perben (674). Az állatorvos sámán tevékenysége mellett meg kell említenünk azt a kétségtelenül érdekes és ma már naivnak látszó eljárást a lovak párosítására azzal, hogy "szélirányában varázsfüvel bedörzsölték a kancák farka alját és szabadon engedték a csődörök előtt" (575). Mindezt természetesen tanúk vallják nem mint vádat a Degesd, zalai mágus ellen folyt perben, hanem mint hozzáértést azzal a nagyrabecsüléssel, amelyben még ma is részesülnek a magyar falvak gyógykovácsai. A sertésvágás szertartásos mozzanatai, a hólepelbe burkolt hajnali magyar falvakon is ők végzik. A mestert, aki a vágást és a hús feldolgozását végzi, a dunántúli végeken "böllér"-nek nevezték. A böllér talán a sámánizmus hiedelmeiben élő altáji rokon népek "bö"-je - sámánja, a mai magyar "böles" szó egy töről szakasztott kivirágzása egy ősi, lassan a feledés ködébe hulló nyelvnek..

Hogy teljes legyen a kép az állatokat gyógyító sámánról, van adatunk, hogy a tejét lassan elapasztó tehenet azzal ösztökélte továbbtejelésre már 1280-ban Degesd mágus, hogy "flautá"-t, valami fuvolaszerű készséget dugott a tehen farka alá s azt fújta (per anum), míg az állat tőgye felduzzadt, hogy több tejet adjon. Hogy ez eredményes módszer volt, azt a tanú, Kusdi Simon szücsmester vallomásának lelkes szavaiból azt biztosra vehetjük (576). Ugyanez a tanú említi, hogy a

sámán a "méheknek is tudott énekelni" és ha a pogány szokásokat kiszorítani szándékozó „áldás” sorozat méhekre szóló hamvasan naiv és gyermekien természetes imáját - sajnos már csak keresztény átírásban - olvassuk, okvetlenül kiérezzük a régi sámán méhcsalगतó varázsénekének a szövegét, úgy, ahogy azt Paulus Hungurus ajánlotta szövegből, mai nyelvre lefordítva, olvassuk: „Kényszerítlek téged, méhek Anyja, az élő Istenre és reád olvasom a megváltó Isten erejét, hogy se nagyon magasan, se nagyon hosszasan ne szálldossál, hanem minél gyorsabban telepedjél egész népeddel erre a fára, itt van néked egy jó kaptároccka, ahol Isten nevében szorgosan dolgozzál, hogy nekünk az Isten házában viaszoddal világítsál: a mi Urunk Jézus Krisztus ereje által, Ámen.”

Így rajzolódik elénk a, 13. század magyar fálvainak "felcser lódoktora", a magyar sámán.

XVIII.

A SÁMÁNPEREK JEGYZŐKÖNYVEI

A sámánperek jegyzőkönyveinek teljes értékeléséhez belső tartalmuk, külső formájuk, valamint a közölt fordításuk szempontjából fontosnak tartom a következő, előlegezett magyarázatokat felsorolni.

B.) Szövegfordítás szempontjából az eredeti latin jegyzőkönyvek sablonos kérdés-formulái felesleges szóhalmazok állandó ismétlését jelentették volna és ez roppant egyhangúvá tette volna a magyar szöveget, úgy, hogy a fordításban igyekeztem ezt elkerülni. Ugyanez a helyzet az állandó esküformákkal, a vádak majdnem mindig azonos szövegével is.

LATÓD FIA HANIS SÁMÁN ÉS TÁRSAI ELLEN A GYŐR MELLETTI CSANAK FALUBAN FOLYTATOTT ELJÁRÁS JEGYZŐKÖNYVE 1272 OKTÓBER 23.-ÁN

Moys úr, Sopron ispánja, a kománok bírása, Simon mester a budai Szent Miklós kolostor Domonkos-rendi perjele, Magyarországon a hit-tisztaság védője és vizsgálóbiztosa szorgos vizsgálatából és inkvizíciójából leírt adatok, amelyeket a király úr kegyes orvos doktorainak és fizikusainak, Albert és Márkus uraknak jelenlétében Látód fia Hanis mágus és társai ellen felvettek Csanak faluban, a győri vár közelében, ahol a vádlottak laknak és vádoltatnak elméjük hamissága miatt, amellyel visszaélnék, énekekkel himnuszokkal akarják visszaadni a betegek testi erejét a hiszékeny emberek lelkeiben babonát terjesztve. Beszéli, hogy a vádlott a falvakban és az említett Győr külvárosaiban és telepein társaival együtt sok súlyos betegséggel küszködőt meglátogat, azoknak a vizeletét összegyűjtve, vagy külön-külön megvizsgálja, hasonlóképpen, hogy a betegeknek a testét és tagjait megtapogatja, majd a betegeknek szirupokat ad inni, hogy a gonosz lelkek ellen gyakorolja az ördögűzést, hasonlóképpen, hogy túllép a szeméremérzés határán azzal, hogy a női betegeket ágyaiknál

meglátogatja, testüket, melleiket, hasukat megérinti, hogy a betegeknek mondta és mondja: "Én téged meggyógyítalak Hakit nevében, ha hiszel nekem ... ", hasonlóképpen, hogy a betegek gyógyításáért pénzt fogad el. - Királyi megbízásból és kifejezett parancsból, ha a vádak valóban bizonyulnának és Látód fia Hanis, a vádak valódisága alapján elmarasztaltatna, akkor ... örök hallgatásra kényszerítetik, eszközei, jelvényei, írásai, ha ilyenek vannak, megégettetnek, nehogy a vádlott gyarlósága és merészsége büntetlenül maradjon. Az inkvizíció alatt megnevezett tanúk mindnyájan esküt tettek, hogy sem barátság, sem gyűlölet, sem félelem nem vezeti őket, hanem egyedül az igazság (577).

Első tanú: Mócs fia Márk, a győri püspök íjásza, megkérdezte, hogy ismeri-e a vádlottat és társait a jelen ügyben, mire ő azt válaszolja, hogy Hanis mágust ismeri, de társait csak látásból. Arra a kérdésre, hogy mit tud a vádlott gyógyításairól, elmondja, hogy a nemrégiben végigszenvedett betegségében, Keresztelő Szent János születésének napja körül, Hanis sámán meglátogatta őt betegágyánál, megnézte és megvizsgálta vizeletét és oly szorgosan gondozta őt, hogy azt hiszi, ha Isten és az említett sámán nem lettek volna segítségére, az említett betegségből nem gyógyult volna ki. A megszűnt betegség szent Vítus (Vid) dühe volt, amelyet veszett kutya harapása okozott. Arra a kérdésre, hogy a gyógyításnak voltak-e jelenlevő tanúi, azt válaszolta, hogy jelen voltak felesége, fia Marcel, leánya Borbála, valamint Harsan, akit a nép nyelve bács (bachus) néven illet és Duru, az említett Hanis szolgája. A sámán bére felől a tanú azt vallja, hogy a vádlott semmiféle pénzről nem akart tudni, amit ajánlottak neki. A betegségek fajairól, melyeket a sámán gyógyítani szokott, a tanú nem tudta felsorolni, mert nagyon sokféle azok száma. A vádlott gyógyító művészeterőt úgy nyilatkozott, hogy a sámán, aki őt nagyon sokszor meglátogatta a vár melletti házában, jobban gyógyít, mint a városban lévő orvosok. Az ördögűzésről nem tud semmit, sem nem, hallotta Hakit szellem nevét és természetét senkitől

sem említeni. Az orvosságok mineműségéről csak annyit tud, hogy a sámán neki egy italfélét adott, egy világos színű folyadékot, amelyet népi nyelven Somának neveznek. Mielőtt őt megittatták volna, Harsan bács előzőleg megízlelte azokat. A mágus famulusainak a tennivalóiról a tanú azt mondatta, hogy egyikük litániákat énekelt, míg a másik, Duru nevezetű, a gyógyfű-keveréket készítette el és minden szükséges készség odanyújtásával segédkezett. A gyógyítás költségére vonatkozólag azt vallotta, hogy sem maga az említett Hanis, sem segédei semmiféle pénzt nem akartak elfogadni. Arra a kérdésre, hogy amiket elmondott barátságból, vagy gyűlöletből, vagy más valami okból mondotta-e el, azt válaszolta, hogy az esküje szerint csak a való igazságért mondotta.

Második tanú: Lőrinc fia Domonkosa várfalon kívülálló faházban, a sertés vásártérhez közel lakó tanút megidéztek, feleskették Szent György katona ünnepéhez közel eső kedden. A vádlottakat ismeri, mert azok - mint mondotta - mindig jót cselekszenek. A vádlottak gyógyításáról és hitéről azt mondta, hogy mikor fejfájással és fülbajjal betegen feküdt a rossz kenyér miatt, Hanis meglátogatta őt, miközben Szent György vesszőit osztogatták szét a népnek a szomszéd falvakban, s ez alkalommal megtapintotta érverését, hogy a betegségének az okát megállapíthassa, megvizsgálta a vizeletét is, majd hangos szóval hívta segédeit, akikkel együtt olyan gondosan ápolta őt, hogy italaitól hamarosan visszanyerte egészségét. Arra a kérdésre, hogy milyen italokat adtak neki, válasza az volt, hogy Hanis italt adott neki, amelyet Harsan gyógyfüvek főzetéből kevert, éneket recitálva s amely három színből állott. Az első valami zöldes színű, a második világosabb és a harmadik olyan volt, mint kristálytisztá víz, de hogy mi módon keverték össze őket, nem, tudja, csak azt látta, hogy a füvek nevei nyílra voltak feljegyezve, amelyet a tegezében hordott a sámán. Hogy Hanis és társai szoktak-e betegeket látogatni igenlően válaszolt. Megkérdezte, hogy ismer-e olyan betegeket, akiket a sámán meggyógyított, felsorolta Sebestyén urat, a püspök

vérszerinti testvérét, akit "ydropica" betegségétől szabadított meg, amikor az említett úr a kórházból visszatérve, Szent Illés bajának mondott nyavalyában szenvedett, hasonlóképp Orbán katonát, a királyi udvarnokok falujából, akit "strumosa" betegségéből gyógyított meg. A gyógyításait kísérő szertartásokról azt vallja a tanú, hogy hangos szóval litániákat énekelt, segítségül hívta a szentek neveit, főképpen Hakit nevét említette. Hogy ki az a Hakit, a tanú biztonsággal nem tudta ugyan, de hallotta, hogy a sötétség szelleme és nagyon gonosz. Megkérdezték tőle, hogy Hanis pénzszerzés szándékával látogatta-e meg. Azt válaszolta, hogy az általa felajánlott pénzt a sámán visszautasította.

Harmadik tanú: Ubad fia Jakab szücsmester, aki a városban (Győr) lakik, a Rába-parthoz közelálló „zarándokok kapuja” helyhez. A tanút elővezetik, megesketik és kérdezik, hogy mit tud az említett Hanis gyógyításairól, s azt válaszolja, hogy mikor ő a legutóbbi negyvennapit böjt idején kezdődő és egészen Keresztelő Szent János születésének az ünnepéig tartó időnkig súlyos betegségben szenvedett és végtagjait megmozdítani is képtelen volt, meglátogatta őt Bálint mester, az orvosi tudományok doktora és hasonlóképp Gyárfás és Márton "fizikusok" és mindnyájan odaitélték őt a halálnak. Erre ő elvitette magát az említett Hanis házába, Csanak faluba, ahol rövidebb ideig maradt, s mint mondja, csodatevő gondossággal és bölcsességgel gyakorolja orvosi művészetét és minden látogatóját különbség nélkül gyógyítja. Később az említett Hanis meglátogatta őt a Rába-parti fürdőház mellett, ahol a sámán és segédje, Harsan, akit a nép nyelvén bács-vak neveznek, csináltak neki különféle szirupokat, betegszobájába fűrésztöttek és "struphakat" (?) alkalmaztak, testét gyakran megkenték kenettel és oly gondosan ápolták, hogy kigyógyult betegségéből. Hanis tisztességére vonatkozó kérdésekre, hogy vajon nem lépte-e át a szeméremérzés határát, amikor beteg asszonyokat látogatott meg, természet által elrejtett szemérmert szemléit, amiket férfinek látnia nem szabad, sem azokat megvizsgálni, sem kezeit,

melleit, hasát, lábát stb. tapintani, mint ő cselekedte, mire a tanú válasza az, hogy ezelőtt sok asszonyt inkább hagytak meghalni, semhogy betegségeik titkait felfedték volna férfiak előtt, mindezt az asszonyi nem tisztességének és szemérmének védelmére. Emiatt sok asszony pusztult el, nem akarván, hogy orvosok tudomást szerezzenek rejtett betegségeikről, mint erről Győrben már közzsájon járó hír volt, hogy egyes dőrék ostobák és a régi sámánok tudományát megvető emberek, akik a betegségeket titokban akarták tartani, behurcolták a városba Szent Lázár nyavalyáját, amelyet a nép nyelven leprának neveznek. A nevezett mágus gyógyításainak hatásáról kérdezve, a tanú válasza az, hogy Hanis nagyon jártas ebben a művészetben, éppen azért jobb, ha megengedik neki a praktizálást, semhogy a betegek elhaljanak. Arra a kérdésre, hogy a vádlott abban a reményben látogatta-e meg a betegeket, hogy tőlük pénzt szerezzen, a tanú válasza az, hogy erről nem tud, de azt tudja, hogy ötöle sok unszolás után fogadta csak el az adományt a következő szavakkal: "Egyet elfogadok, százat neked adok ..."A mágus segédeinek a gyógyítás alatti tevékenységéről a tanú azt mondta, hogy az egyik énekelve és zenélve olyan hatást váltott ki tehetségével, hogy a hallgatóságot észveszejtő izgalomba tudta sodorni, a másik pedig az orvosságok és italok keverésével működött közre.

Negyedik tanú: Gergely sarukészítő, győri polgár, aki az itt létező prédikátor testvérek kolostora közelében lakik, elővezetve, felesketve és megkérdéztetve, hogy ismeri-e a vádlottakat, mondja, hogy magát Hanist nagyon jól ismeri, de segédeit csak látásból. A vádlott gyógyításairól a tanú azt vallja, hogy amikor ő veséivel beteg volt és a fizikusok kezébe került, a felesége hallotta, beszélni a piacon a püspök katonáját. Gyárfást, hogy őt és másokat az említett Hanis Isten segítségével meggyógyította betegségeikből. Akkor a felesége elhívatta a sámánt az ő házába, aki mikor megérkezett, azonnal megvizsgálta vizeletét, megtapintotta érverését (pulzusát). Míg ezek történtek, csináltatott neki valami folyadékot többféle gyógyfűből,

mint a "nepita", „ebulo vigra" (?) és más hasonlókból, amelyeket nem ismert fel, - hogy vele megittassák. Amikor az ital készen volt, olyan undort váltott ki belőle, hogy nem akarta azt meginni. Megkérdezték a tanút saját betegségének meggyógyítása felől, mire ő azt válaszolta, hogy a nevezett Hanis utasítására a felesége tüzet rakott faszénből az ő testhossza és szélessége méretére, amely tűzre aztán sokféle gyógyfüvet szórt s mikor az illatos füvek hamuvá oszlottak, elseperték a parázst és a meleg földre fektették őt, amíg bőséges verejték öntötte el egész testét. Ezek után vászonlepedőbe csavarva ágyába fektették, mialatt a sámán segédje élénk hangon énekelt. Megkérdezték tőle, hogy kötött-e megállapodást a sámánnal, hogy őt ápolj a betegségében és házában látogassa, mire a kérdező nemlegesén válaszolt. Tudakolták tőle azt is, hogy szokott-e a sámán és segédje Győr városában és a környező falvakban betegeket látogatni, mire a tanú azt válaszolta, hogy nagyon sokan hívják őket házaikhoz a betegek, mert szerintük a sámán jártasabb a tudományban, mint az orvos magisterek, vagy a király úr fizikusai.

Ötödik tanú: A Csanak faluban lakozó Orsolya, Déres özvegye, aki esküje szerint vallva elmondotta, hogy a nemrégiben múlt Szent Kristóf ünnep körül, nagy láz öntötte el, betegségében meglátogatták az orvos magisterek, többek között egy fráter a Szent János ispotályosok közül, úgyszintén a boldog emlékű király volt orvosa, Albert mester és még mások, akik azonban nem tudtak rajta segíteni. A betegség annyira hatalmába kerítette, hogy az említett ünnepet követő szerdán már beszélőképességét is elveszítette és az orvosok már halottnak vélték. Így is történt volna, ha az említett Hanis sámán meg nem jelenik házában, aki mihelyt megérkezett, azonnal megvizsgálta a vizeletét, megtapintotta érverését, majd először valami átlátszó folyadékot s utána egy fajta szirupot adott neki inni és ottmaradt alvókamrájában ápolására. Ezek után oly nagy gonddal kezelte őt, hogy Isten segítségével ma egészséges és teljesen elmúlt a láza. A bizottság tudakolta tőle, hogy látta-e, hogy a vádlott sámán és

segédje másokat is meglátogatott a városban, vagy a környező falvakban gyógyítás céljából, mire a kérdezett azt válaszolta, hogy ő személyesen nem látta, de másoktól hallotta, hogy sokakat gyógyítottak. A gyógyítás lefolyására vonatkozólag még elmondotta, hogy mikor a sámán betegszobájába lépett, botjával a négy égtáj felé ütött, az élelmiszerekre, ruhákra és mindennemű használati szerekre valami folyadékot hintett, a küszöböt ujjjaival tisztelettel érintette, élénk szóval énekelt a gonosz szellemek ellen, mondván: "Hakit, Hakit, távozz ebből, a házból, hogy sem föld felett, sem föld alatt ne legyen semmi hatalmad" és más ehhez hasonlókat. Arra a kérdésre, hogy a vádlott sámán pénzért, vagy más anyagi előnyökért látogatta-e őt meg, a tanú válasza az volt, hogy a nevezett Hanis nem kért semmit, és a neki felkínált pénzt is visszautasította.

Hatodik tanú: Janka, a királyi íjászok néhai parancsnokának, Jakab mesternek özvegye, aki szintén Csanak faluban lakik, esküje szerint elmondta, hogy nemrégiben vesebántalmai voltak, miért is Esztergomba szállították az ottani Szent Lázár kórházba, hogy ott keresse a gyógyulást. Tizenegy napig feküdt ott súlyos betegen, hogy a János-rendiek mestere és fráterei megállapítsák a baj okát, de semmit sem értek el. Mikor a tizenkettedik napon a sikertelenség miatt türelmetlen lett, visszavitette magát házába és miután sokat hallott a sámán gyógyításai felől beszélni, elhívatta őt magához. Mikor a sámán megérkezett, megnézte őt ágyában, megtapintotta ütőerét, megvizsgálta vizeletét és mihelyt ezzel végzett, azt mondotta, hogy Isten segítségével újra egészséghez juttatja. Ezután több napon át meglátogatta őt és ilyenkor inni adott neki valami csodálatos vízből, amely kristálytisztá volt és amelynek erejétől ma újra egészséges. Arra a kérdésre, hogy tudja-e, miből volt a nevezett folyadék, azt válaszolta, hogy sükségtől késztetve ő maga is megkérdezte a sámánt egyes gyógyfüvek erejéről és hatásáról, mire az azt felelte, hogy "jobb ha a füvek nem találhatók mindenütt, mert nem mindenkinek adatott hatalom a természet titkos erőinek keverésére, hanem csak azoknak,

akiket az "ioltenrim" kiválasztott és akik soha sem tértek el a küszöb árnyékában élő régiek szellemétől". Megkérdezték a tanút, hogy a nevezett sámán a régi pogányok gonoszságait, vagy az elvetemült eretnekek babonáit a betegek között terjesztene törekedett-e, mire a kérdezett válasza az volt, hogy előtte a sámán soha hitbéli dolgokat nem említett, sem azt nem vette észre, hogy őt be akarja vonni valamilyen babonába, mert tudja róla, hogy csak mint gyógyító látogatta meg. Ilynemű szándék felől ugyanis a bizottság szintén érdeklődött, mire a tanú azt válaszolta, hogy a szándékokról csak Isten mondhat ítéletet. Hogy a sámán megállapodott-e, a gyógykezelésre vonatkozólag valamilyen összegben, azt a választ adta, hogy semmit sem fogadott el tőle, csak tejet és kenyeret. Arra a kérdésre, hogy látta-e a sámánt más betegekhez menni, vagy jelen volt-e ilyen esetről, azt válaszolta, hogy nem, de hallotta többektől is, akiknek a nevét nem ismeri, hogy Hanis sok beteget meggyógyított és csodatevő híre közszájon forog. A meggyógyult betegek nevei között megemlítette Jeremiás zsidó nevét, akit a "guta" nevű bajból kúrálta ki, a patkolókovácsok mesterét is talpra állította, aki már nem tudott járni, ugyancsak meggyógyította Jakab úrnak, a vendéglősnek unokáját, aki fejbántalmakban gyötrődött, és a fiatal Demeter katonát, aki szent Vítus-táncában szenvedett és másokat, akiket nem ismer. Feltették neki a kérdést, hogy a sámán csak mint orvos látogatta-e meg híveit, vagy más minőségben is, azt válaszolta, hogy az említett Hanis mágus házasságkötési szertartást végzett a püspök íjászainak mostani parancsnoka és Orsolya asszony között a vár közelében és hogy Csanak faluban ő vezette a táncmeneteket (choreis) az új-kenyér ünnepén. Megkérdezték afelől, hogy mit tud Hakit természetéről, mint rossz szellemről, akinek a nevét a vádlott oly sokszor emlegette, a tanú azt felelte, hogy bizonyosat nem tud, de azt hallotta saját anyjától mesélni, hogy az említett szellem, mihelyt a hold feljön, bizonyos társaival összeállva, meghatározott időben, meghatározott helyen, amelynek a neve "pat", összejönnek, amely hely parlagon áll és sem

apró, sem lábasjóság rajta meg nem él, emberek jelenléte lehetetlen, mert nincs rajta semmi lehetőség az életre, csak a rablásra és harácsolásra. Itt tartják gyűléseiket a gonosz lelkek, -akiknek a feje Hakit, - férfiak, asszonyok és mindkét nembéli gyermekek ellen, az egész emberi nem elvesztésére. Mikor azonban a Hakit nevét kiáltják, annak el kell tűnnie, mert elveszíti hatalmát, miután ereje ördögi nevében van. Megkérdezték a tanút, hogy hisz-e Hakitban, mire ő nemlegesén válaszolt és igazolásul felkínálja, hogy a keresztény vallás szentségére is felesküszik.

Hetedik tanú: Jank a, Márkus csanaki patkolókovács felesége, elővezetve, felesküdvé a következőket vallja: ismeri a Hanisnak nevezett sámánt és segédjeit, jó embereknek tartja őket, akik a betegségben szenvedőket segítik. Megkérdezték tőle, hogy mit tud az említett gyógyításokról, mire elmondotta, hogy Szent Lukács evangélista ünnepe táján férje súlyos beteg lett és sok orvos meglátogatta, többféle orvossággal kísérletezve, de eredményt nem tudtak elérni. Márkus kovács erre a vádlott sámánt hívatta házához, aki amikor megjelent, megtapogatta a beteg érverését és azt mondotta Márkusnak és a tanúnak: "ha hisztek bennem és ha akarjátok, akkor meggyógyítalak". Mire a házastársak egyetértve, kifejezetten megkérték őt erre és elégséges jutalmat ígértek neki. A nevezett Hanis sámán azonban azt mondotta, hogy ő nem pénzt akar, hanem barátságot. Ezek után tizenkét napon keresztül a beteget állandóan látogatta és oly gondossággal ápolta, hogy Isten segítségével meggyógyult. A gyógyítás módjáról a tanú elmondotta, hogy a vádlott személyesen adott a betegnek valami átlátszó, tiszta folyadékot inni és sok "impiast"-ot rakott mellére, szolgálói (segédei) pedig imádságokat énekelve segédkeztek neki. A sámán babonáiról a tanú nem tudott semmit sem mondani. Arra a kérdésre, hogy a jelzett vádlott Csanakon, vagy más helyeken is szokott-e másokhoz, mint betegekhez járni és hogy személyesen volt-e jelen ilyen gyógyításoknál, a tanú nemlegesén válaszolt.

Nyolcadik tanú: Katalin asszony, Márton úr özvegye szintén Csanak faluból, elmondotta, hogy nemrégiben fia, Márk, beteg lett és ő több orvost és fizikust hívott a házhoz és miután állandó nagy lázban feküdt a beteg, a jelzett orvosok mindent elkövettek, hogy meggyógyítsák, de sikertelenül. Ekkor az anya elküldött a nevezett Hanis sámánért és amikor ez megérkezett, rögtön érverését tapintotta a betegnek és megígérte, hogy meg fogja őt gyógyítani. Ezek után gondosan ápolta és víztiszta, átlátszó folyadékot adott neki napjában többször inni, amelytől belső részei kitisztultak és a láz, amely eddig hatalmában tartotta, megszűnt, visszanyerte egészségét, amit az összes látogató orvosok nem tudtak visszaadni. A kérdésekre, hogy milyen falvakban, vagy városrészekben szokott az említett vádlott betegeket látogatni, hogy ilyen gyógyításon személyesen vett-e részt, látta-e, hogy betegek vizeletét vizsgálja, tud-e róla, hogy csak úgy ígért gyógyulást betegeinek, ha bért kapott érte, mindenre azt válaszolta, hogy semmit sem tud, csak azt, amit már előbb elmondott. Záradék: Így folyt le és fejeződött be előttünk Hanis sámán és társai ellen folytatott inkvizíció Szent Lukács evangélista ünnepét követő szombaton, Moys gróf mint a törvényszék elnöke és Simon mester, az eretnekségek inkvizitora jelenlétében. A hit ellen nincs panasz. A tömlőctartó őrizete alá utasíttatik, hogy rendelkezésre álljon.

572. Az "ősfoglalkozásokat" űző, kétkezűk után élő pákász-rákász, hódász, agarász, madarász, halász stb., jobbágyréteg egyébként is éppen természet ölen élve, hajlamos is az ilyen "tisztásra".

573. A Merse-család vámpemberben az ajtódiakkal szerepel egy Mocha nevű sámán, akinek a tanúságtételét "testimonum qualificatum"-nak nevezik.

574. Kassai kódex: Anno 1252.

575. U. o.: Anno 1280.

576. U. o. 577. Ez az esküformula alig változó szavakkal, végigkíséri az összes pereket, mint bevezető szöveg és még a 15. század vége felé sem sokat változott, legfeljebb hozzáteszi, hogy "a Szent

Evangéliumot testileg is érintve- esküszik.

VIZSGÁLAT DEGESD SÁMÁN ELLEN SZENT GYÖRGY- FALVÁN (Zala m.)

Moys nádor, Sopron comese és a kánok bírása, Simon mester és János fráter a kisebb testvérek rendjéből, mint királyi orvos, megidézték az előírások erejével és törvényes formában Degesd sámánt azzal vádolván, hogy a zalai Szent György-falván levő kápolnát lerombolta, megszenteltelenítette, az abban levő szentek ábrázolásait meggyalázta, betegeket gyógyított, magát csodatevőnek hagyta nevezni és "püspökök módjára szertartásokat végzett". Hasonlóképp megidézték az alább említett tanúkat, akiktől megkövetelték, hogy a szent evangéliumot testileg is érintve megesküdjenek, hogy sem gyűlölet, sem harag, sem barátság nem vezeti őket a tanúságtételben, hanem csak az igazság.

Az első tanú: Kundi fia Simon szücsmester, aki tudomása szerint "talán 75 éves", így vallott, ahogy következik: Kisdéd, gyermek, ifjú és férfi korában mindig Szent György-falván, a makkoltató kondások között élt, neveltetett. Nagyszüleitől és szüleitől hallotta, hogy Degesd családja már emberemlékezet előtti időkben a faluban élt. Azt is vallotta, hogy a nevezett atyja, molnármester volt és egy halastavat birtokolt, amelyben a tanú gyermekkorában sokszor fürdött. Ennek a tónak a balpartján állott a kápolna, benne egy lovas szentnek fából készült szobrával. Hogy ki építette a kápolnát, senkitől sem hallotta, de azt biztonsággal tudja és vallja, hogy az emberemlékezet előtti idők óta fennállt és a falubeliek és molnárok meséiből azt is tudja, hogy itt valamikor fehér lovat szoktak áldozni. Biztonsággal hallotta, azt is a "fatens", hogy az öreg mágus a kápolna padlózatába süllyesztett sírkő angyalainak a szájába köpött és a szenteknek arcára taposott (578). Hallotta a tanú azt is, hogy sok beteget visznek a vádlott házához, még

a mai időkben is, és hogy sokan hívatják betegeikhez, különösen a szülő asszonyokhoz, akiket a küszöbre ültet a régiek szokása szerint. Hallotta és látta is, hogy lovakat is gyógyít és ha azok nem fogamzanak, akkor farkuk alját varázsfüvel szál irányából megdörzsölte, hogy szüljenek, a teheneknek alfelébe "flauta"-val fújatott, hogy azok megduzzadva több fejet adjanak és hasonló varázslattal élt, a méheknek is énekelvén. Azt is hallotta, hogy a vádlottat "thaumaturgos"-nak (csodatevő) nevezték, és hogy falujába visszatérve a megégett templomocska romjait látta, de a tűz szerzőjét, vagy okát nem ismeri.

A második tanú: Márkus "subulcus" (makkoltató kondás) 80 év körüli, Szent György falujában élő öreg, így vallott, ahogy következik: Volt egy nagyon öregkoráig élő nagyapja, akitől azt hallotta, mintha a kápolnát valami "remete presbiter" építette volna, vagy legalább is mellette lakott és iskolát tartott a gyermekeknek, amíg a tatárok nyilától meg nem halt. Utána sokáig senki sem látogatta a helyet, amíg az öreg molnármester, a mostani Degesd apja, a helyet meg nem váltotta a halastóval együtt, amelynek a partján van ma is a kápolna. Hallotta nagyapjától azt is, hogy a kápolnában egy szent lovas szobra állott, amelyet a népek nyelvén "zenlow"-nak neveztek és, hogy a falakon sok szokatlan dolog volt festve "harcoló katonák, muzsikáló vadászok, négylábú szörnyetegek kígyófarokkal, halak, négylábú állatok fejével és egyéb állatok", a padlón pedig épp úgy, mint Szent Márton monostorában, szenteknek a képei voltak vésve, amelyeken lábbal tapostak az emberek. Hallotta a tanú azt is, hogy a népek "thamaturgos"-nak nevezték az öreget. Arra a kérdésre, hogy a vádlott gyógyított-e betegeket, vagy legalább is megkísérelt-e ilyesmit velük, a tanú igenlőleg válaszolt. Feltették a kérdést, hogy ismer-e személyeket, akiket a sámán kezelt és hogy azokat fel tudná-e sorolni, a "fatens" a következőket mondotta: ismerek ilyeneket, mint az öreg katona, akit Sebestyénnek hívnak és akinek tumorja volt, Degesdhez

ment gyógyulást keresni, aki jeleket rajzolt a beteg hasára, amíg a daganatot megtalálta, majd éjjel-nappal tejet itatott vele (579) és a nevezett beteg még ma is él a házában. Egy bizonyos Borbála nevezetű asszonyt Veszprém vidékéről hoztak hozzá bénasággal (paralisi morbo contracta) és mivel járni nem tudott (carens pedum officiis), faluról falura segítettek vonszolni őt a falvak lakói, épp úgy, mint a tanú is, aki a mocsaras vidéken szolgálival együtt átsegítette a nevezett beteg asszonyt. Negyven napig lakott egyedül egy kis kamrácskában, ahol csak egy személy látogatta meg övéiből, hogy étellel-itallal ellássa és a sámán forrázott füveivel a beteg asszony testét naponta háromszor lemosta (herba decocta corpum infirmae abluere). A füvek nevét egy régi botról olvasta le és negyven nap múltán az asszony gyógyultan távozott saját lábán. Ugyancsak hallotta és tudja, hogy Gergely comesnek egy szolgálója (ancilla), aki sokáig vak volt és testvérei szokták vezetgetni, visszanyerte látását a sámántól aki szeméről "le mosott" egy fátyolt és a mai napig egészen egyedül és vezető nélkül megy ahova ura parancsolja, (küldi). Arra a kérdésre, hogy tud-e róla, hogy a vádlott elfogadott-e, vagy kért-e valamiféle javadalmazást vagy ajándékot azoktól, akiket kezelt, a tanú azzal válaszolt, hogy nem tudja.

A harmadik tanú: Tar fia Gyárfás, körülbelül ötven éves, úgy vallott, amint következik: Gyermekkorában sokat járt a kápolna melletti házba, amelyet iskolának is neveztek. Ünnepeken sok gyermek (fiúk és lányok) gyülekeztek a kápolna körül, ahol az öreg sámán tanította őket énekekre és amire a papok szokták tanítani a gyermekeket. Megkérdezték, hogy emlékszik-e, hogy a vádlott szidalmazta volna-e a szenteket, mire a tanú nemlegesen válaszolt, csak annyit említett még, hogy a "lovasszenteket" (580) tisztelte, akiknek ünnepei a kápolnában kiváltságos napok voltak. Nem tudott a tanú semmit sem a templom leégetésének az okáról sem és csak gyengén emlékszik, hogy szörnnyetegek és harcoló katonák voltak a falra festve. János fráter kérdésére a gyógyításokra vonatkozólag, ugyanannyit tudott, mint az

előbbi tanú.

A negyedik tanú: Parjad Jakab, úgy vallott, mint az első tanú, annyit mondott hozzá, hogy nagyon jól tudja és hallotta öregkort élt szüleitől, hogy a kápolnát valami remete építette, aki ott is lakott a környéken és "az énekes gyermekek iskoláját" igazgatta és ugyanakkor, mint szerep segédkezett Degesdnek a betegeknel és más szertartásoknál. Hogy honnét tudja, hogy az énekeseket a remete tanította, azt válaszolta, hogy mikor gyerek volt és Szent György napján a "vesszőket" szétosztották a házaknál és énekeltek, akkor ő is járt egy csoportban tizedmagával a kondásokkal. A gyógyításról annyit tudott, hogy Degesd mondotta meg, hogy mikor és hol kell az illatos füveket gyűjteni, mert volt neki egy varázsbotja, amelyre fel voltak róva a titokzatos füvek nevei. Ama kérdésre, hogy a sámánnak járt-e fizetség a gyógyításért vagy az orvosszerekért, a kérdezett azt vallotta, hogy senkitől sem hallotta, hogy a vádlott valamit is elfogadott volna.

Ötödik tanú: Dominus Marcus de Kemen ugyan így vallott, mint az első tanú és még elmondotta, hogy a sámán sok kárt hárított el azzal, hogy az állatokat is kezelte. Az állatállományból ugyanis tavasszal nagyon sok elpusztult, különösen tehének, amelyeknek a bőrét a sámán lehúzatta, belsőrészeit vizsgálta és csontjaikat a kápolnához közelálló "százhalomnak nevezett berekben" elásatta. A tanú még megtoldotta vallomását azzal, hogy a sámán "püspök módján" szertartásokat végzett, madártollas ruhába öltözött, lábán madárkőrmös lábbelit viselt, süveget hordott és ha betegek házához hívták, sőt hintett a küszöbre és a szögletekbe, azokat kitisztítva, vizet loccsantott. A tanú, mikor állatdögvész volt a falujában, magához hívatta a sámánt, aki fenyőgyantával dörzsölte be a beteg állatok orrát, ivóvizükbe faszenet dobott és amely állatot így kezelte, az nem is pusztult el. A bizottság kérdésére, hogy a nevezett vádlott a járványból jutott-e anyagi előnyökhöz, a tanú azt válaszolta, hogy tudomása szerint csak az elhullott állatok szarvát kérte és fogadta el.

Hatodik tanú: Miskei Benedek, királyi katona a sümegi várból látogatóban lévén Szent György falujában lakozó rokonainál, a bizottság előtt önkéntes akaratából megjelenve, a jelenlevő inkvizíció tagjait kérte, hogy Degesd mestertől cseppeket kérhessen, amelyekkel eddig szemeit hatásosan gyógyította és amiért valójában ily messzire jött házából. Elmondotta, hogy a vádlott sámánt ismeri és rokonai izenetéből értesült, hogy a nevezett sikeresen gyógyítja a beteg szemeket. Kérdezték tőle, hogy hittetl hisz-e, hogy a sámánnak csodálatos gyógyító ereje van, mire a tanú válasza az volt, hogy nemcsak hiszi, hanem sajátmagán tapasztalta is, mert mióta a sámán cseppjeivel gyógyítja szemeit, "visszanyerte látását és a dolgok formái világos fényel rajzolódnak ki előtte" (receptisque visibus formas rerum luce lustrat clarissima). Hogy milyen cseppeket használt a vádlott, a tanú biztosan nem tudta, de hallotta, hogy az egyik rokonasszony a nép nyelvén "zentazonveragh"-nak nevezte. Arra a kérdésre, hogy a vádlott kért-e fizetést a gyógyításért, a tanú nemleges választ adván, hogy a mágus csak "Isten szerelméért" gyógyította.

VIZSGÁLAT CHELE FIA GOGÁN SÁMÁN ELLEN ALMÁS VÁRÁBAN, 1245-BEN

Hegun comes, János szebeni prépost és Wolfgang, Erdély inkvizítora hallgatják ki a megidézett tanúkat Oculi vasárnapját követő hétfőn. Daruk Benedek, almási várjobbágy vallotta, hogy ismeri a sámánt, aki nagyobb ünnepeken megjelenik a várban. Az erdőben bujkáló pogányoknak papja, s áldozatokat mutat be, vannak ruhái, amiket a régi valláson lévő papok viseltek és sok toll vari rajta. Ama kérdésre: kikkel szokott érintkezni, azt felelte, hogy a várba sereglő szegény nép között társalog. A kérdésre, hogy hol lakik a vádlott, a tanú nem tud választ adni. Hogy a régi pogány szokásokat gyakorolja-e a vádlott, a tanú azt válaszolta, hogy a "nyárősz ünnepen" (festo Narews), amikor az új kenyeret ünneplik, szokott a várba hozni egyeseknek egy-egy új

kenyeret (tortam panis novi). Arra a kérdésre, hogy szokott-e ezért pénzt kérni, azt a választ adta, hogy nem tudja. Hogy a vádlott a köteles papi tizedek ellen beszélt volna, a tanú csak azt hallotta tőle, hogy a szebeni prépost, a kerci apát és a fejezvári püspök is kér tizedet, de legjobb egyiknek sem adni, nem hogy háromnak. A kérdésre, hogy ki előtt mondotta ezeket, a válasza az volt, hogy sokak előtt, akik küldöttséget menesztettek a gyulafehérvári püspökhöz, hogy nem tudják kinek kell fizetniök. Arról, hogy mezítelen lányokkal gyűjtet gyógyfűvet az erdőn, nem hallott és nem is tud semmit.

Kérdezték tőle, hogy a vádlott használ-e írott varázsjeleket, mire a tanú azt vallotta, hogy a sámán a régiek írását ismeri és hosszú botocskára írja dolgait. Hogy látott-e a vádlottnál ilyen botokat, a tanú igenlően válaszolt. Hogy miket tartalmaznak az írott botocskák, a tanú azt válaszolta, hogy nem ismeri az írás művészetét. Arra a kérdésre, hogy hova szokta rejteni az írott botokat a vádlott, a tanú válasza az, hogy tegezébe a nyilai mellé. Hogy hallotta-e a vádlotról, hogy részeges és sokszor hányik, a tanú válasza: mikor ő látta és beszélt vele, mindig józan, volt.

Ecelmárton tövisi plébános vallja, hogy ismeri a vádlottat, tudja róla, hogy az erdei szegény emberek pogány papja, szertartásaiknál szerepel és hallotta róla, hogy mindenféle pogány cselekményekben része van. Ismeri családját, szüleit és testvéreit is, tudja, hogy a család hetedik gyermekeként született és éppen ezért a pristaldus hozta a keresztelőre a tövisi plébánia templomába. A bizottság feltette a kérdést, hogyan lett mégis újból pogánnyá, sőt a pogányok papjává, mire a tanú elmondotta, hogy a vádlott körülbelül húsz éves korában megszőkött a szülői háztól és amikor pár év múlva visszatért, mindenki tudta róla, hogy sámánna lett, bár figyelmes keresztény nevelést kapott és a szentségeket, melyekkel az egyház a lelkeket igyekszik menteni, ő, a tanú, személyesen szolgáltatva ki neki. A tanú tudott az írásokról is, amelyeket a vádlott mindig magánál hordott és

ő, a tanú, egy alkalommal a kezébe is vette ezeket a botocskákat, de nem tudta értelmüket megfejteni, mert a régiek írásával voltak feljegyezve, amelynek betűit nem ismerte. Megkérdezték a tanút, hogy milyen alkalommal kerültek kezébe az írott botocskák, mire elmondotta, hogy a vádlott idős apja halálos betegségében fia, a sámán is odajött a haldokló ágyához és akkor ő, mint a beteg plébánosa is jelen volt. Ez alkalommal a sámántól elkérte a botocskákat és mikor nem tudta elolvasni írásukat, kérdezte a vádlottat a jelek tartalma felől és tudakolta tőle, honnét vette, mire a vádlott azt válaszolta, hogy gyógynövények és orvosságok nevei vannak rajta és hogy egy nagyon öregembertől kapta, akit vándorlásában ismert meg. Kérdezték a tanút, hogy tud-e a vádlott esetleges gyógyításairól, mire a tisztelendő tanú azt válaszolta, hogy tudomása szerint a sámán még nagyon fiatal ahhoz, hogy a gyógyítás művészetét elsajátíthatta volna. A vádlott pogány szertartásai felől vallatva, a tanú válasza az volt, hogy ő csak hallomásból tud róla, aminek nincs nagy értéke. Az egyházi dézsmá leadásáról a tanú a következőket mondotta: Az egész környéken zavarban vannak a hívő keresztények, mert a kerti apát, a fejtérvári püspök és a szebeni prépostság követeli magának az évi tizedet és senki sem tudja, kinek adja le. Feltették neki a kérdést, hogy szerinte a három vetélytárs közül melyiknek a követelését tartja jogosnak, mire a tisztelendő tanú a következőket válaszolta: "A tisztelendő szebeni prépost jelenlétében erről lelkiismeretem nem enged válaszolni." Hegun comes tiltakozott ilyen természetű kérdések ellen és ő maga kérdezte, hogy vajon igaz-e, hogy a vádlott részeges és részegségében a keresztény egyház ellen lázítja az embereket? A tisztelendő tanú vallomása szerint soha sem látta részegen a sámánt, és soha sem hallotta a keresztény egyház ellen beszélni és hogy őt, mint presbitert mindig tiszteletben tartotta és tartja. Ama felszólításra, hogy óhajt-e lelkiismerete szerint még valamit a kérdezettekhez hozzátenni, a tisztelendő tanú megemlítette, hogy a vidéken nagyon sokan vannak, akik a háromszoros tized miatt inkább a pogánysághoz húznak és a

keresztény ünnepeket csak kényszerűségből és félelemből tartják. János prépost kérdésére, kinek óhajtják a környék keresztényei leadni a dézsmákat, a tanú azt válaszolta, sokaktól hallotta, hogy a szász a száznak, a magyar a magyarnak. Hegun comes ismét tiltakozott és elbocsátotta a tanút.

Balkó almási várjobbágy ismeri a vádlottat, elmondja, hogy együtt gyermekeskedtek vele és rokonok is. Megkérdezik, hogy védeni akarja-e, vagy betartja esküjét, mire a tanú megismétli, hogy lelkiismerete szerint csak az igazságot mondja. Megkérdezték tőle, hogy a vádlott valóban az erdei szegény emberek pogány papja-e, mire a tanú azt válaszolta, hogy rokona nem pogány, és csak keresztény kötelességét teljesíti, hogy a szegény erdei emberekkel tart, akik elvonulnak az erdőkbe, mert nem akarnak és nem tudnak három úrnak dézsmát fizetni, hanem inkább a pogány erkölcsökhöz térnek és az ördög zsákmányai lesznek. Megkérdezik a tanút, hogy kinek fizetnének szívesebben a népek, mire azt válaszolta, hogy a fejevári püspökségnek, mert az a magyarokat védi Tisztelendő János prépost kéri, hogy vesszőzzék meg a tanút, de Hegun comes tiltakozik és a tanút elbocsájtják.

A comissió ítélete: a vádlott köteles pogány dolgait elégetni és homlokára a kereszt jelét kell égetni. Ez utóbbi végzés változást szenved, mert az elítélt felesküdt a keresztre ("iuravit ad crucem") saját költségén és élete veszedelmével (581).

UGYANAZON BIZOTTSÁG VIZSGÁLATA DALA FIA UNDÓ SÁMÁN ÜGYÉBEN, 1245.

(Feria tertia post Dominicam Oculi.)

Cristianus szászrégeni plébános, aki a vádlottat ismeri, tudja, hogy istentelen szokásokat, pogány erkölcsöket terjeszt és személyesen is hallotta, hogy az egyházi dézsma ellen lázít, buzdítva másokat, hogy a leadásokat megtagadják. Vallotta, hogy a múlt évben, Szent Péter

apostol napján, amikor a szászrégeni templomban befejezte a misét, nagy zajt hallott a téren, ahol a nép megtámadta a dézsmaszedő prokurátort, Bithel Jakabot és két társát, Koncz Pétert és Hummel Gáspárt. A tanú szerint a veszekedés elindítója a vádlott volt, aki istentelen káromkodással illette a keresztény egyházat és főképp annak papjait, míg társai betörték a prokurátor fejét és két társát is súlyosan bántalmazták. A nevezett sámánról tudja, hogy követőivel ismeretlen helyeken jönnek össze és pogány szertartásokat végeznek. Nem tudott választ adni, hogy honnét tudja és, hogy milyen szertartásokat végez a vádlott. Tisztelendő János prépost kérdésére, hogy vajon adtak-e le neki a vádlott követői a böjti halászatból tizedet, a tisztelendő tanú nemlegesesen válaszolt. Hegun comes tiltakozik további kérdések ellen, ha a tanúval nem tétetnek esküt. János prépost tiltakozik, hogy egyházi személyről van szó, mire a comes felfüggeszti a további kihallgatást. - Feria quarta post Octavam Domini. - Tisztelendő János prépost távol tartja magát. Folken Simon szebeni polgár ismeri a vádlottat, aki a nagy veszekedést szervezte a szászrégeni templom előtt a nagyvásárt követő Szent Péter apostol ünnepén. Megkérdezték, hogy miként zajlott le a veszekedés, mire a tanú elmondotta, hogy Jakab mester, a prokurator mondotta egy tövisi embernek: úgy-e, jobb itt lakni, mint az erdőkben? mire a tövisiek rátámadtak és betörték a fejét, társait pedig megverték. A bizottság kérdezte, hogy gyalázták-e a keresztény egyházat és a papokat, mire a tanú azt válaszolta, hogy az egyházat nem, hanem csak a plébánost, aki a dézsmaszedők segítségére sietett. Emlékszik a tanú arra is, hogy dulakodás közben a vádlottak azt kiabálták Jakab mester és társainak: "ti három gazda kutyái vagytok és háromszor szeretnétek enni .." Megkérdezték a tanútól, van-e tudomása arról, hogy a vádlott arra tanítaná a népet, hogy a házassági eljárás a besenyők, vagyis kutyák módjára is meg van engedve (coitus per modum canis, more besseniorum) Hegun comes tiltakozik ilyen kérdések feltevése ellen és megtiltja a válaszadást, majd felfüggeszti a

vizsgálatot.

Ítélet: A vádlottat és 28 társát, akiket a szebeni prépost kérésére fogtak el, szabadon bocsájtják (582).

578. Ildomtalanak, izléstelennek látszik e kifejezés, hogy "a szájába köpött", de ezzel biztos adatot nyerünk afelől, hogy s jelzett templomban egy, vagy több, domborművekkel díszített sirkőlap volt a padozatba építve és a templom látogatói, természetszerűleg, járásban-keelésben tapodtak rajta, A köpködést pedig talán megbocsáthatjuk, ha pl. megemlítjük, hogy Nagy Péter orosz cár európai körútján a bécsi Hofburg selyembrokát, mennyezetes ágyaiba sarkantyús csizmával együtt feküdt le aludni, és ébredéskor az volt a szórakozása, hogy a "plafonra" köpdösött. A magyar sámán és az orosz cár közötti összehasonlítást - főképp időben - az olvasóra bízunk, bár bizonyosak vagyunk az eredmény felől...

579. A "gyomorfekély" népi kúrája még ma is az általános tejfogyasztás.

580. A "lovasszentek" ábrázolása nagyon kedvelt művészi formája középkori miniatura és templomfestőinknek, szobrászainknak. Közéjük soroljuk Szent László, György, Márton, sőt Mihály arkangyal alakját is és, hogy hazánkban oly nagy kultusznak örvendenek, éppen "lovas" mivoltuknak köszönhetik. A lovakban is megkülönböztették a fehér lovat: a Képes Krónika festőjét azért tartjuk vitathatatlanul magyarnak, mert még véletlenül sem festett királyaink alá mást, mint fehér lovat.

581. A középkori "votavit crucem" - fogadalmat tett a keresztviselésére, vagyis csatlakozik a kereszties hadakhoz a Szent Sír felszabadítására, - minden nagyobb büntényt követő ítélet alól - kivéve a "crimen laesae maiestatis" - felségsértés - felmentette az elítélteket. A 14. században az Anjou-korban, amikor a zarándoklatok annyira szokásba jöttek, rendszerint Achenbe, vagy Compostellába,

vagy még inkább Szent Miklós sírjához, Bariba vándoroltak el gyalogosan a vezeklők.

582. Az erdélyi szász papság majdnem mindig anyagi természetű. motívumokat kevert az inkvizíciós perek vádjai közé. A nagyszebeni prépostok különösen sok erőszakosságot követtek el nemcsak a magyar és székely nép rovására, hanem magukat a magyar és székely papokat is állandóan károsították. A székelyudvarhelyi Domonkos-rendi kolostor különösen sok támadásnak volt kitéve, mert ez volt az egyedüli székelyekből álló közösség. 1377-ben már maguk a segesvári szász Domonkos-rendiek is megsokallták székely rendtársaik meghurcolását és Rudolf perjel a kalocsai érsektől kértek számukra védelmet, mert a szász részeken egyszerűen lehetetlenné tették a székely barátok számára az átutazást. "Ex Archivo Capituli Albensis Transsylvaniae". 5. V.

CSÖGÜ TATÁR SÁMÁN ELLENI ELJÁRÁS KÁLD KÖZSÉGBEN, 1245 (?).

Letnik és Herman ispotályos lovagok, János nagyszebeni prépost, fráter Wolfgang az erdélyi részek inkvizitora, segesvári perjel folytatják le a vizsgálatot a Deés melletti Káld községben. Első tanú: Földvári Lázár (de Feltwar) királyi jobbágy a Szent Evangéliumra megesküdvé vallja, hogy ismeri a nevezett Csögü (Chewgu) sámánt, aki a vidéken él, amióta a tatárok elvonultak és, hogy a nevezett vádlott valóban tatár-e, arról csak annyit tud, hogy ezeknek a népeknek a nyelvét beszéli. Arra a kérdésre, hogy honnét tudja, hogy a tatárok nyelvét beszéli a vádlott, elmondja a tanú, hogy őt annakidején a tatárok nem bántották, mert Lázár (bélpoklos) volt és megtanult tőlük valamennyit beszélni és a sámánnal is beszélt már akkor, aki amikor meglátta, hogy a tanú Lázár, felkereste őt faluszéli házában és kenőcsöket adott neki baja ellen, amely már sebei gyógyulása folytán a kenőcsöktől elmúlt és ma már nem Lázár. Arra a kérdésre, hogy a vádlott igyekszik-e rábeszélni a népet, hogy az egyházi tizedet ne fizessék meg a papoknak, a tanú nemlegesen

válaszolt. Feltették neki azt a kérdést, hogy a vádlott valóban megmérgezte-e a Maros és több patak vizét, hogy az állatok elpusztuljanak, mire a tanú azt válaszolta, hogy hallotta másoktól, de azok gyűlöletből beszéltek.

Merse András deési polgár: megesketve a Szent Evangéliumra, azt vallja, hogy ismeri a fogoly vádlottat, akit tatárnak is mondanak, de ő többször beszélt vele és neki azt mondatta, hogy nem tatár, csak azok foglya volt és itthagyták, amikor elmentek. Arra a kérdésre, hogy istentelen szokásokra tanította-e a népet a vádlott: a válasza az, hogy nem hallotta, de tudja, hogy magyarul a sámán nehezen beszél. Hogy tudomása szerint lebeszéli-e a népet az egyházi tized leadásáról, azt válaszolta, hogy a vádlottat hallotta emlegetni, hogy az ő népénél ilyen adót nem kell fizetni, mert ott a papok maguk mennek minden nap a nép közé és koldulnak. Hogy hol vannak ezek a népek, a tanú nem tudta megmondani. Megkérdezte, miszerint a vádlott megmérgezte volna a Körös-menti falvak vizeit, hogy az állatállomány elpusztuljon, a tanú nemlegesén válaszolt.

Balás fia Gáspár deési királyi jobbágy (serviens) megesküdvé a Szent Evangéliumra, azt vallotta, hogy ismeri a vádlott tatár sámánt, akivel együtt szöktek meg a tatároktól, amikor azok elvonultak. Arra a kérdésre, hogy hallotta-e, hogy istentelen praktikákra tanítja a népet, a válasz az volt, hogy nem tud róla. Megkérdezték tőle, hogy eljár-e betegekhez, vagy azokat fogadja-e, mire a tanú válasza, hogy sokan mennek hozzá, akiknek tatár betegségük, nyílt sebeik vannak és akiket Lázároknak neveznek. Arra a kérdésre, hogy ezt honnét tudja, mondotta, hogy a segesvári Antonius kórház fráterei mondták, akik sok Lázár-beteget ápoltak, hogy a nevezett sámánnak valami csodálatos erejű kenőcse van, amivel a Szent Lázár-rosszát meg lehet gyógyítani. Arra a kérdésre, hogy hallotta-e hogy a nevezett vádlott valami porral megmérgezi a Körös-menti vizeket és ezzel elpusztítja az állatokat, a tanú azt vallotta, hogy ezt a "calumniát" orvosok terjesztik, akik gyűlölettel vannak irányában, mert ingyen és jól

gyógyítja a legsúlyosabb betegeket is.

Ersi Eastók somlói székely vallja, hogy ismeri a fogságban tartott vádlottat, mert többször volt a falujában. Arra a kérdésre, hogy tudja-e róla, hogy istentelenségekről beszél a népnek, a tanú nemleges választ adott, míg a vádra, hogy a tizedelés ellen beszél, azt vallotta, hogy amennyire megértik a nyelvét, nem annyira a tized ellen beszél, hanem arról, hogy a papoknak szegényeknek kellene lenniök és csak annyit szabadna elfogadniok, amennyit megesznek és hogy a néptől kellene minden nap alamizsnát kérniök, mint az ő hazájában. Arra a kérdésre, tudja-e a tanú a vádlottól, hogy hol van a hazája, azt válaszolta, úgy hallotta tőle, hogy sok hegyen és folyón kell keresztül menni amíg odáig elér az ember. Megkérdezték, tudja-e, vajon a nevezett keresztény-e; vagy sem, a tanú azt vallotta, hogy a somlói papok megkeresztelték, amikor a tatárok elvonultak. Arra a kérdésre, hogy a nevezett sámán gyógyít-e, a tanú azt válaszolta, hogy tudomása szerint sokakat meggyógyít kenőcsével, amelyet ő maga készít. Hogy milyen természetű betegségeket gyógyít, azt válaszolta, hogy főképpen Lázárokat, de minden tatárbajt is gyógyít. A folyó vize megmérgezéséről hasonlóképpen válaszolt, mint a harmadik tanú. Gata János somlói szabad székely, az Evangéliumra esküdve vallja, hogy ismeri a nevezett sámánt, aki sokszor járt Somlón és a hegyekben, s hogy mindennemű munkát elfogad, amit adnak neki. Arra a kérdésre, hogy beszél-e istentelen dolgokról, vagy a régiek erkölceit akarná visszavezetni, azt válaszolta, hogy nehéz beszédét megérteni, legtöbben kinevetik, a gyermekek kigúnyolják, de sohasem haragszik. Az egyházi tizedekről csak annyit hallott tőle, hogy a mai papok sok gazdagságot gyűjtenek és a népeknek el kell vinni hozzájuk a tizedet, pedig az ő hazájában nagyon szegények és csak annyijuk van, amit aznap megesznek és eledelt mennek kérni a néptől, amely nagyon tiszteli őket. Arra a kérdésre, hogy hol van a vádlott hazája, azt válaszolta, hogy több ízben hallotta tőle, hogy az ő hazájában

nincsenek erdők, a hegyek sokkal magasabbak és tetejükön mindig hó van. Tudakolják tőle, hogy igaz-e, hogy a vádlott beteget gyógyít és orvosságokat készít, azt válaszolta, hogy valóban sokféle gyógykenőcse van a vádlottnak, amelyeket magával hord és bár nagyon szegény, nem fogad el semmit a gyógyításért Arra a kérdésre, hogy a vádlott megmérgezte-e a folyók és patakok vizeit, azt válaszolta, hogy ez a szász orvosok rágalma, akik nagyon sokat kérnek a gyógyításokért és a nagyon szegény népek sokszor meghalnak, de nem tudnak hozzájuk menni, a vádlott sámán pedig ingyen is elmegy házaikhoz, ha hívják. Emlékeztetve esküjére, hogy nem elfogult-e a vádlottal szemben, azt felelte, hogy csak lelkiismerete szerint beszélt és hogy a sámán valójában nem is tatár, hanem csak azoknak szerencsétlen foglya volt, akit a tatárok idáig hurcoltak és valamiképpen itt felejtettek.

VIZSGÁLATI JEGYZŐKÖNYV KINCŐR SÁMÁN ELLEN SOMBÉKON 1245 (?).

A pert Kökényesrenholt-nembéli Mikód ispán, Gellért fráter inkvizитор és kolozsvári Domonkos-rendi perjel vezetik Kinchewr (Kincősr?), népiesen Korpás nevezetű sámán ellen. A per színhelye "Terra siculorum, rivulo Tir" partján, amelyet a nép Sombékának nevez.

Janka asszony, Venaci Jakab özvegye vallja, hogy ez év Szent András vigíliáján gyermeke torokbajban súlyosan megbetegedett és a szomszédok elhívták hozzá a nevezett sámánt, aki a beteget egy éjszaka folyamán kezelte, de a gyermek reggel felé megfulladt. Arra a kérdésre, hogy miképpen kezelte a beteget a vádlott, az özvegy azt vallotta, hogy miután a gyermek nehezen tudott nyelni és nagy lázzal küszködött, meleg kemencébe tette és hogy ebbe ő, mint anya beleegyezett, mert teljes bizalommal volt a sámánhoz, akinek csodás gyógyító híre van. Elmondotta, hogy nem érez sem bosszút, sem gyűlöletet a nevezettel szemben, mert nem benne látja gyermeke

halálának okozóját, mert ezekben a napokban, Szent András ünnepe után a szomszédságban is több gyermek meghalt, akikhez a segesvári orvost hívták. Azelőtt a sámánt nem ismerte, csak amikor a gyermekeket öldöklő fekete angyal megjelent a vidéken, sokan hívták őt házukhoz és ő is, mint szomszédjai, kérték, hogy segítsen rajtuk. Arra a kérdésre, hogy kívánja-e a sámán megbüntetését fia haláláért, a tanú azt válaszolta, hogy nem, mert amikor gyermeke meghalt, a vádlott nagy siránkozást csapott és Istent hívta segítségül.

Berlag Rufus segesvári polgár, városi kapuőr vallja, hogy a vádlottat ismeri, mert a környéken nagy híre van, remete életet él és csak akkor jön az emberek közé, amikor hívják, vagy pedig a régiek erkölcei szerinti ünnepeket tartják. A vádlott gyógyításairól azt vallja, hogy erdei házában, ahol lakik, sokan felkeresik betegségeikkel és hogy az eltörött csontokat nagyon jól gyógyítja és őt magát is meggyógyította. Elmondta, hogy mikor a segesvári várhoz egy alkalommal többedmagával követ szállított, feldőlt szekér, ő alatta maradt és mindkét lába eltörött. A hospitálius fráterekhez került, ahol hosszú ideig feküdt bénán és nem tudta tagjait mozdítani, sem lépéseket tenni. Mikor a fráterek hazaküldték, mint gyógyíthatatlant, szomszédai említették Korpás sámán nagy hírét, erre elvitette magát lóháton a házához és a sámán újra eltörte a lábát, fába rakva meggyógyította úgy, hogy tud járni és a városnak szolgálni. Arra a kérdésre, hogy mit fizetett a gyógyításért, azt válaszolta, hogy a sámán nem fogadott el semmit. Arra a kérdésre, igaz-e, hogy a sámán a régiek erkölceit hirdette és pogány isteneknek áldoz, a tanú azt vallotta, hogy ő szász ember lévén, nem ismeri a régiek szokásait és nem érti beszédeit, valamint, hogy a magyarok közül sokan tartanak olyan ünnepeket, amiket a kereszténység másképpen tart, például Krisztus születése ünnepén a régi magyarok a sólyom ünnepét tartják. Arra a kérdésre, hogy ezeken az ünnepeken a vádlott részt vett-e, a tanú azt vallotta, hogy azt ő nem tudja, csak azt tudja, hogy ekkor minden régi és idős ember ünnepelni szokott. A tanú megismételte, hogy esküje szerint

csak az igazságot vallotta.

Darlási Péter tövisi, várjobbágy ismeri a nevezett Kincsőr sámánt és tudja, hogy "csodaszerei vannak amelyeket a hegyeken, erdőkön és réteken gyűjtöget össze. Hogy ezeket honnét tudja, azt válaszolta, hogy több ízben meglátogatta őt a remeteségében, ahol egyedül él. A kérdésre, hogy a vádlott szokott-e istentelen és régiek erkölceit magasztaló beszélgetéseket folytatni, a tanú nemlegesén válaszolt. Tudakozódtak tőle, hogy hallotta-e, hogy a sámán egy gyermeket megölt azzal, hogy rosszul kezelte, mire azt válaszolta, hogy úgy hallotta, hogy egy gyermek meghalt, de azt is tudja, hogy ugyanabban a betegségben a német orvosok és hospitályos fráterek sem tudtak több gyermeket megmenteni, mert a fekete öldöklő angyal járt a vidéken. Hallotta, hogy a szász orvosok sokszor nem mennek el a szegényebb magyar és székely nemzetségbeli betegekhez és ezek a sámánt hívják, akinek jobb híre van, mint a szász orvosoknak. A tanú vallja, hogy a vádlott őt magát is meggyógyította Isten segítségével, pedig már gyermekei és felesége is a halálát várták ágya körül, amikor háza tetejéről leesett. Elmondotta, hogy minden végtagját meghúzta, fejét, amely vérzett, bekötözte és valami italt adott neki, amelytől több napon át aludt és amikor a szász orvos Segesvárról megérkezett, már nem kellett semmit sem tennie. Arra a kérdésre, hogy a gyógyításért mit kért a sámán, a tanú azt válaszolta, hogy családja tagjai kínáltak neki három márkát, de nem fogadta el, míg a szász orvos öt márkát követelt a látogatásért. Hogy esküje ellenére védeni akarja-e a sámánt, vagy sem, azt felelte, hogy nem, de tudja, hogy a sámán remete mindig ingyen segített a betegeken, míg a szász orvos a magyaroktól és szegényektől mindig többet kért, mint a szászoktól és gazdagoktól. Musna Jakab tövisi várjobbágy vallja, hogy Korpás sámánt már nagyon régen ismeri, amikor még élt a családja, akikre rászakadt a házuk, amikor földrengés volt sok évvel ezelőtt. Ama vádra, hogy a sámán istentelen és pogány szokásokat akar felújítani és ezekről

beszél a népeknek, a tanú válasza az, hogy erről mit sem tud, csak azt tudja, hogy több esetben látta őt a remeteségében egy fa alatt imádkozni. Kérdezték tőle, hogy milyen Istenhez imádkozott a vádlott, a keresztény vagy a pogány Istenhez, mire a tanú azt válaszolta, hogy ő nem ismeri a kettő között a különbséget és hogyan kell egyikhez vagy másikhoz imádkozni. Minden bizonyossággal tudja, hogy a vádlott keresztény, mert a kerti Apát urak szolgája volt. Arra a kérdésre, hogy mit tud a nevezett sámán gyógyításairól, azt válaszolta, hogy mint öreg ember, aki sok betegségen ment át, sok tapasztalattal gazdagodott és most segít azokon, akik fájdalmaikat enyhíteni akarják. Megismételve a kérdést, a tanú azt vallja, hogy mikor még fiatalabb volt a sámán, akkor többször járt Tövis várában és többeket gyógyított orvosságaival. Megkérdeztetvén a gyógyultak személye felől, a tanú megnevezte dominus Wolfgangot, dominus plebanus de Apold, Jakab tövisi várkatonát és ennek feleségét három gyermekével és sokakat, akiknek a nevére nem emlékszik. Hogy a felsoroltakat milyen betegségből gyógyította meg, a tanú azt válaszolta, hogy dominus Wolfgang lóról esett le, csontjai kijöttek a helyükről, azokat helyreigazította. Dominus plebanus de Apold súlyos fejfájásban szenvedett és egész haját elveszítette, de a sámán meggyógyította; Jakab katona és családja romlott ételtől majdnem meghaltak, a szomszédok elhívták a sámánt és az megmentette őket. Arra a kérdésre, hogy mindezeket kitől tudja, azt mondotta a tanú, hogy a nevezettek maguk mondták el neki gyógyulásuk történetét. Arra vonatkozólag, hogy esküje szerint vallott-e, vagy akarja-e a sámánt menteni, mondotta, hogy esküje szerint vallott és hogy akarja, hogy a sámánnak ne essék büntetése olyan betegségekért, mint a gyermek halála, mert sok gyermek halt meg ott is, ahova nem a sámánt, hanem száz orvosokat hívták.

ELJÁRÁS ABKARAK "TATÁR" SÁMÁN ELLEN ALMÁS VÁRÁBAN, 1245 (?).

Fráter Gellért, kolozsvári perjel és inkvizítor vezetésével az előbbi bizottság folytatta a vizsgálatot.

Bod János megesketve a Szent Evangéliumra vallja, hogy a vádlott sámánt ismeri, akit a nép "Tewkews tatárnak is nevez. Arra a vádra, hogy a nevezett sámán a keresztény egyház ellen beszél, a tanú azt vallja, hogy többször hallotta tőle, hogy a keresztények sokszor gonoszabbak a pogányoknál. Kérdezik tőle, hogy a vádlott milyen istent imád, mire a tanú azt vallja, hogy ő többször megkérdezte a vádlott sámánt efelől, de soha sem válaszolt kérdésére. Vallatták, hogy a sámán lázít-e a dézsma ellen, a tanú válasza nemleges volt és, hogy nem hallotta tőle ezt soha. Ugyancsak nemlegesen válaszolt arra a kérdésre is, hogy a vádlott szokott-e gyógyítással foglalkozni. Arra a kérdésre, hogy a nevezett vádlott a folyók és források vizeit megmérgezi-e, újból nemlegesen válaszolt. Tudakolván tőle, hogy a vádlott hol lakik és miből él, a tanú szerint mindenütt és sehol sem és csak alamizsnából él.

Orendt János szász polgár vallja, hogy a vádlottat ismeri, mert többször megjelent házában alamizsnát kérni. Feltették neki a kérdést, hogy ilyen alkalommal a sámán szokott-e beszélni a kereszténység ellen, terjeszt-e istentelen erkölcsöket, mire a tanú azt vallja, hogy ő úgy tudta és tudja, hogy a vádlott néma, mert házában soha egy szó sem szólt és csak kézjelekkel kért valami enivalót és távozott. Arra a kérdésre, hogy kiknek a társaságában látta, vagy kinek a házában szokott megszállni, a tanú válasza az, hogy mindig egyedül látta őt és ott szállt meg, ahol engedélyt adtak neki. Tudakolják tőle, hogy a sámán szokott-e betegeket gyógyítani, mire a tanú azt válaszolta, hogy többször látta, amint az asszonyok hozzá viszik gyermekeiket és a vádlott a kicsinyek fejére tette a kezét, de hogy gyógyítani akarta-e, vagy sem, azt nem tudja, sem azt, hogy a gyermekek betegek voltak-e, vagy sem.

Orsolya, Krempes János özvegye vallja, hogy a vádlottat ismeri, mert házánál többször megjelent és eledelet kért. Vallja, hogy nem tudja, hogy a nevezett sámán valamelyik koldus fraternitáshoz (testvériség, egyesület) tartozik-e vagy sem, mert nem látta mellén a koldusok jelvényét, de egy fatányért szokott magával hordani az ételneműnek. Arra a kérdésre; hogy a vádlott lázít-e a kereszténység ellen, a tanú azt vallotta, hogy ő sokszor óhajtott társalogni vele, de nem értette beszédét. A gyógyításra vonatkozó kérdésre azt válaszolta a tanú, hogy egy alkalommal, amikor tél idején nagyon beteg volt és szomszédai ápolták, a sámán is megjelent házánál, de csak vizet hozott a forrásból és rőzsét a tűzre, egyébvel nem foglalkozott. Arra a kérdésre, hogy kereszténynek tartja-e a vádlottat, a tanú válasza: "Hitében nem tudom, de erkölcsiben biztonsággal tudom, hogy jó keresztény." Ítélet: Az ispotályos lovagrend birtokába veszi, mint foglyot és megkereszteltetéséről gondoskodik (583).

582. Az erdélyi szász papság majdnem mindig anyagi természetű. motívumokat kevert az inkvizíciós perek vádjai közé. A nagyszebeni prépostok különösen sok erőszakosságot követtek el nemcsak a magyar és székely nép rovására, hanem magukat a magyar és székely papokat is állandóan károsították. A székelyudvarhelyi Domonkos-rendi kolostor különösen sok támadásnak volt kitéve, mert ez volt az egyedüli székelyekből álló közösség. 1377-ben már maguk a segesvári szász Domonkos-rendiek is megsokallták székely rendtársaik meghurcolását és Rudolf perjel a kalocsai érsektől kér számukra védelmet, mert a szász részeken egyszerűen lehetlenné tették a székely barátok számára az átutazást. "Ex Archivo Capituli Albensis Transsylvaniae". 5. V.

583. A volt tatár foglyok visszamaradásáról a szászok pontosan voltak értesülve, de itt sem a vallási motívum volt a vád alapja, hanem a félelem, hogy a dézsma felől esetleg más országok szokásairól is értesülnek a jobbágyok.

VÍZSGÁLAT LŐRINC FIA SÁMÁN ÉS FURKUS, VALAMINT BOKSA SEGÉDSÁMÁNOK ELLEN TOPLUCHA (Topolcsány?) VÁRÁBAN, 1273 (?).

A perben Moys nádor, soproni comes, komán bíró; Ladolfus és Jakab mesterek, mint királyi orvosok, valamint fráter Simo n, a budai Szent Miklós kolostor perjele, mint inkvizítor végzik a kihallgatásokat.

Obel várjobbágy, a következőket mondotta: Ismeri a vádlottakat akik fogságban vannak. Lakóhelyükön a vár melletti alsó faluban dolgoznak, mint a többi emberek és csak annyit tud róluk, hogy esténként, különösen ünnepnapokon házakhoz járnak, ahová hívják őket. Az összejövetelek célja szerinte az, hogy régi meséket mondanak, amiben különösen Boksának van nagy híre. A tanú szerint sok éneket ismer és megtanítja rá mindkét nembéli fiatalságot. Az ének, és mesék tartalmáról annyit tud, hogy a régi királyok harcairól és vadászatairól szólnak. A sámánok tevékenységéről azt vallotta, hogy Furkus dobbal jár és dobolva táncol ruhájában, amelyen madártoll, lábain pedig vascsörgők vannak (584). Kérdezték tőle, hogy mikor szoktak ilyen ünnepeket tartani, azt mondotta, hogy az elsőt, amikor a sólymokat vadászatra eresztik és sok nép viszi oda madarait, amiket a sámánok megáldanak; a másodikat, amikor az állatokat legelőre hajtják és a pásztornépek elmennek messze; a harmadik, amikor az új kenyeret adják Szent Péter ünnepe körül; a negyediket pedig, amikor a mezőkön nagy tüzeket raknak és akkor van a nagy ének és tánc és Farkas dobbal táncol. Hallott a tanú a sámánok gyógyításairól is, amikor házhoz hívják őket, akkor Furkus nagy éneklést és lármát csap és nem megy be a házba, csak kívül marad. Boksa segít a "nagy sámánnak", aki gyógyít és adja neki, litániákat mondvá az orvosszereket és mindent ami kell, mert az igazi gyógyító Lőrinc fia sámán. Azt is tudja, hogy csak két ember halt meg azok közül, akiket kezeltek. Derke Menyhért, akinek elfogyott a sok

lázban a tüdeje és Chinka Péter, aki mérget vett be étellel, sok évekig beteg volt és amikor a sámánok kezelésbe vették, hamarosan meghalt. Azt is tudja, hogy a pogányoknak vannak régi temetőik, ahová a sámánokat temetik még ma is, mert a topulcháni plébános nem engedte őket a templom mellé temetni. Arra a kérdésre, hogy hol van a pogányok temetője, a tanú azt válaszolta, hogy mindenki tudja, hogy "száz sírhalom berkében", (in memore centum cumuli vocato) ahová senkinek sem szabad belépni csak a sámánoknak és arrafelé mindenki félve jár, csak ők nem.

Katalin, Derke Menyhért özvegye vallja, hogy mind a három nevezettet ismeri. Annyit tud róluk, hogy járnak házakhoz, énekelnek és régi meséket mondanak, amit sokan hallgatnak szívesen. Azt is tudja, hogy Furkus a dobjával jövendőt tud mondani borsóval, amely ugrál a hártján. Arra a kérdésre, hogy látta-e őt személyesen jósolni, elmondotta, hogy igen, mert amikor férje a téli favágásnál beteg lett és nagyon köhögött, elhívta a sámánt és kérte, hogy mondja meg a jövendőt. Ez meg is jelent és dobjáról a borsóval megmondta, hogy férje nem sokáig él. Azt is mondta, hogy a démon ugat belőle, amely a tüdőt lassan megeszi, amikor szárazon köhög. Elmondotta hogyan gyógyították beteg férjét: sokszor jöttek hozzá és fekete kakas vérét itatták meg a beteggel, húsának levét és máját megették vele és kiválasztottak egy tehenet, mondván, hogy annak tejét kell innia víz helyett és, hogy nem szabad házastársi közösüléssel élnie. Azt is közölték, hogy a tüdődémon erősen kapaszkodik a betegben és nem tudják kiűzni. Arra a kérdésre, hogyan választották a tehenet, amelynek a tejét itta, azt válaszolta, hogy kinyitották az állat száját és befogták orrlukait és hallgatták a lélegzését, s akkor mondták, hogy a tehénben nincs semmiféle démon, a tejéből az ősök küszöbére is öntöttek és mondták, hogy ennek a tehénnek a tejét igya a beteg. Arra a kérdésre, hogy mit kértek tőle a gyógyításért, ezt felelte: mondták, hogy nekik többjük van és nem fogadtak el semmit. Hogy hol van a sámánok pogány áldozati helye, azt válaszolta, hogy

mindenki tudja, hogy a "szent berek"-ben szoktak összegyűlni a vidék sámánjaival, de ő nem ismeri a helyet, mert oda a halandók nem mehetnek be büntetlenül. Arra a kérdésre, hogy van-e benne gyűlölet a sámánok ellen, mert férje meghalt, azt válaszolta, hogy nincs, mert előre mondták, hogy a tündédémon el fogja vinni a beteget.

Galád Péter várjobbágy, ismeri a nevezett vádlottakat, akik fogságban vannak. Tud arról, hogy a sámánok házakhoz járnak, énekelnek és mesékkel töltik az idejüket, mert a nép maga is hívja őket. Tudja azt is, hogy énekekre tanítják a fiatalságot és amikor ünnepek vannak, mindig megjelennek és Furkus dobol és énekel. Arról is tud, hogy a nevezett Furkus nagyon érti a dobbal jósolást. Arra a kérdésre, hogy ezt honnét tudja, mondotta, hogy ő is kérdezett tőle többször jövőndőt és megmondta neki. A betegségek gyógyításáról mondotta, hogy sokan mennek hozzájuk, hívják őket házukhoz és nem kérnek semmit, csak ennielót, amíg a házban vannak. Arra a kérdésre, hogyan gyógyítanak azt válaszolta, hogy egyszer jelen volt, amikor Chinka Péter az éretlen gyümölcscsel megmérgezte magát és kólikája volt. Akkor látta, hogy a fűzfaszén porát adták be neki mindenfajta énekkel kísérvé. Arra a kérdésre, hogy mit énekeltek, mondotta, hogy amennyire értette a régiek mondását, a fekete port adnak a vörös démonnak, hogy az elmeneküljön a testből. Hogy a beteg a sámánok kezelésében halt-e meg azt válaszolta, hogy a beteg már a halálán volt és nem tudott rajta senki sem segíteni. Arról is tudott a tanú, hogy a sámánok gyülekezési helye, ahová csak nekik szabad menniök, a Keledi Domokos úrnak az erdeje mellett egy berek, amelyet "száz sírhalom bereknek" nevez a nép és tudja, hogy ott nagyon sok csont van eltemetve. Hallotta, de nem tudja biztonsággal, hogy nagy, őspogány szentek is ott vannak eltemetve és hogy köszobor is van. Mikor kicsi fiú volt, többet magával ő is járt arra, de a sűrű bokrok és kerítés miatt nem tudtak és nem mertek bemenni. Balkó Demeter tapolcsányi várjobbágy megesketve vallotta, hogy

ismeri a nevezett vádlottakat, akik most fogságban vannak. A pogány sámánok berkéről azt vallotta, hogy ott sok nemzedék óta temetkeztek a régiek, most pedig a sámánok, akiket a plébános nem enged a templom mellé temetni. Hogy szoktak-e ott pogány szertartásokat végezni, a tanú nem tudott válaszolni. A gyógyításokról annyit tudott, hogy sokan hívják őket, különösen Lőrinc fiát, akinek nagyon jó híre van.

VIZSGÁLAT GULA FIA PÓKA ÉS FOTAK FIA BOKSA SÁMÁNOK ELLEN SZECSDÖN

Moys nádor, Sopron comese, comán bíró, Landolfus és Jakab királyi fizikusok és Simon fráter, budai Szent Miklós perjele vizsgálata. Batos Sebestyén jobbágy, aki ismeri a nevezetteket, tud pogány szertartásairól, tudja, hogy az egész vidéken nagyon tisztelik őket. A tanú szerint gyakorta énekelnek régi históriákat és pogány énekeket, sokszor pedig, mikor híveik énekelnek, Póka sámán fuvolán, Boksa pedig dobbal kíséri őket énekükben. Vallatják, hogy mikor szoktak ilyen énekeket tartani, mire azt válaszolja, hogy főképpen téli estéken és amikor pogány ünnepek vannak. Megkérdezik tőle, hogy való-e, miszerint a vádlottak a régi pogányságra akarják nevelni a fiatalságot, mire a tanú nem tud választ adni. Érdeklődnek a tanútól, hogy a sámánok valóban tudnak-e esőt csinálni, mire azt válaszolja, hogy mikor a népek gabonájukat malomba viszik és nincs elég víz, akkor a sámánoktól kérik, hogy hozzanak esőt. Megkérdezik tőle, hogy a legutóbbi Szent Cecília szűz és vértanú napját követő kedden a sámánok csinálták-e az esőt a szecsődi molnárok kérésére, mire a tanú azt válaszolja, hogy nem tudja, miszerint maguk a molnárok kérték-e, de tudja, hogy többen említették, hogy kellene eső, mert nem tudnak örölni, nem jön víz a malomra. Vallatják, hogy mit tud a sámánok gyógyítása felől, akik asszonyokat is látogatnak és a vizsgálatnál a szemérem határát átlélik. A tanú válasza szerint valóban hívják őket szülő asszonyokhoz, sőt ő maga is hívta, amikor felesége nehéz órája

elérkezett, de hogy a szemérem határát átlépték volna, nem tudja és nem is hiszi, mert nagyon éltes és jó emberek. Kérdezik tőle, hogy mit műveltek a sámánok a házánál, amikor gyermeke született és a kérdező elmondta, hogy az, ő házánál Póka sámán jelent meg hívásra és a házat kitisztította, a ház küszöbére tejet öntött, lisztet hintett és letakarta azt fehér gyolccsal és amikor az asszony nehéz órája elérkezett, a küszöbre ültette és ő a ház körül dobját verve futkosott. Hogy mindezeket miért cselekedte, a tanú nem tudott válaszolni, csak annyit mondott, hogy a gyermeke egészséges. Szándéka felől kérdezik, hogy menteni akarja-e a vádlottakat, a tanú azt válaszolta, hogy ő csak a lelkiismerete szerint cselekszik és esküje szerint beszélt. Feltették neki a kérdést, hallotta-e, tudja-e, hogy a nevezett vádlottak egyike, vagy mindegyike szokott-e az új kenyér ünnepén "tortarn panis"-t osztani a népnek és ezért fogad-e el pénzt, a tanú azt mondotta, hogy szoktak vinni a szegényeknek az első kenyérből, de hogy pénzt fogadnak el érte, azt nem tudja és nem is hallotta. A vádra, hogy ebben az esztendőben, amikor Szent Péter apostol ünnepe után a nevezettek széthordották a "tortam panis"-t, sokan megbetegedtek, a tanú azt felelte, hogy hallotta, de azt is tudja, hogy ez minden esztendőben van, mert a gyermekek ebben az időben az éretlen gyümölcsöt eszik. A tanú azt állítja, nem hallotta senkitől, hogy a vádlottak mezítelen nőkkel gyűjtetik össze a gyógyfüveket. Kérdezik tőle, hogy a sámánok végeznek-e ördögűzési szertartásokat, a tanú nem tudja, hogy ez mit jelent, nem értve az exorcizmus szót. A megismételt kérdésre azt felelte, hogy a sámánok ha hívják őket beteghez, először mindig, az egész házat tisztára festetik, mosatják és minden zugot kitisztítanak és akkor kezdenek csak a gyógyításhoz, amikor már a beteget is megmosdatták. Hogy ezt miért teszik, a tanú azt mondotta, hogy ezt hallotta és tudja apjától, aki szintén sámán volt, hogy a gonosz démonok a piszkos és undok helyeken rejtőzködnek és lesik, mikor árthatnak az embereknek. Vallatták, hogy baráti viszonyban van-e valamelyik nevezett sámánnal, a tanú igenlőleg

válaszolt, mondván, hogy Fotak fia Boksának rokona.

Pous (Pós) fia Jakab molnár jobbágy vallja, hogy ismeri a nevezett vádlottakat akik fogdában vannak. Arra a kérdésre, hogy tud-e arról, hogy a sámánok esőt csinálnak és ezzel sokszor ártnak a népek, azt válaszolta, hogy azok tudnak esőt csinálni, mert amikor a küllős malmokra nincsen víz, akkor hozzájuk szoktak fordulni. Kérdezik tőle, hogy a vádlottak előre tudják-e, hogy mikor kell csinálni esőt, mire a tanú nem tud választ adni, csak azt mondja, hogy amikor mondják, hogy jön, akkor biztosan jön eső. Arra sem tud válaszolni, hogy a sámánok kérnek-e az esőcsinálásért pénzt a népektől, de azt hiszi, hogy nem, mert mindig mindent ingyen cselekszenek, ami embertársaik javára van. A tanú nem tud arról sem, hogy a vádlottak pogány szertartásokat végeznének, csak azt tudja, hogy a régi históriákat éneklük és ünnepeken fuvolával és dobbal kísérik a táncokat is. Arról is tud, hogy sok históriát mondanak abból az időből, amikor a népek még mind pogány hiten voltak. Hallott arról, hogy az "új kenyér ünnepén" adott "torta panis"-tól, amit a vádlottak osztottak, többen megbetegedtek, de nem hiszi, hogy ez gonoszságból történt volna. Vallatják a tanút, hogy vajon a Szent Cecília szűz és vértanú napja utáni kedden, amikor a nagy zápor elvitte a szecsódi nagyobbik küllősmalmot, a sámánok csinálták-e az esőt, mire a tanú nem tud választ adni, csak azt tudja, hogy a molnármester (magister molendini) őket okolja a kárért. A tanú arról sem tud, hogy a sámánok kártérítést ígértek volna a molnárnak. Megtudakolják tőle, hogy kik segítettek a molnárnak a sámánok házát felgyújtani, mire a tanú válaszában a molnár két fiát említi, mint segítőtársakat. Megkérdezték, hogy a sámánok milyen fegyverekkel védekeztek támadóik ellen, mire a tanú kést és lándzsát nevez meg. A tanú nem tudta megmondani, ki ölte meg a molnárt, mert a (a tanú) közben tüzet oltott. Kérik vallomását, hogy a gyilkosságok miatt a falu népe meg akarta-e ölni a sámánokat, mire a tanú részletesen válaszolt, hogy a falu népe nem, csak a molnár

rokonsága. Felszólították, hogy lelkiismerete szerint van-e valami mondanivalója még, mire azt mondotta, kívánva kívánja, hogy győzzön az igazság.

Tana fia Sükösd (Sixtus) molnár jobbágy tanúsítja, hogy ismeri a vádlottakat, akiknek igaztalanul költik gonosz ember hírét, tudja róluk, hogy szépen énekelnek, fuvoláznak és, hogy minden ünnepen, amikor vígadás van, részt vesznek a pogányok és keresztények között egyformán. A sámánok esőcsináló hatalmáról az a véleménye, hogy azt valójában nem birtokolják, hanem mint nagyon öreg és tudós emberek, megérik előre és megmondják, mikor lesz. Tud a mérgezett "torta panis"-ról is, de tudja, hogy ez a liszt hibája volt, mert abban az évben a sok eső miatt nem érett meg a gabona. A gyilkosságról azt tudja, hogy a sámánok nem voltak otthon, amikor a molnár és két fia kezdték gyűjtogatni a házukat és hallotta, amikor Demeter molnár mester kiabálta: "az én malmomat elvitte a ti vizetek, a ti házatokat vigye el az én tüzem". Kéri, hogy vallja meg, ki gyilkolta meg a molnárt, mire a tanú határozott hangon mondotta, hogy Gula fia Póka sámán, míg Boksa a tűzbe lökte a molnár fiát, Mátét.

Temerd molnár jobbágy vallomása szerint tud a vádlottak pogány üzelmeiről, régi históriás énekekről, melyben a sámánok mesterek, Boksa mondja a szövegeket Szent Lászlóról és a dicsőséges "leuentes" (?) vadászatairól, harcairól.

Az esőcsinálásról annyit tud, hogy az öreg Póka sámánt többször látta kitárt karokkal az ég felé fordulva imádkozni, de hogy ilyenkor mit mond, azt nem tudja. Szent Cecília ünnepe után is látta imádkozni a sámánt esőért. A gyilkosságról elmondja, hogy látta a molnárt, amint betörte a sámánok házának ajtaját és gyűjtogatott, miközben kiáltozta, hogy átkozott legyen, aki odamegy tüzet oltani. Nem tudja, ki ölte meg a molnárt, de a fiát, Mátét, Boksa lökte tűzbe.

Ítélet: "Hit ellen semmi", de eljár a világi hatalom karja.

584. A "tollas ruha" jellegzetes maradványa a "napimádók" vallási hiedelmeinek. Szerepel pl. az inkák papi, öltözeténél is, vagy a mundák híres tollköpenyei is ennek a napkultusznak a maradványai és egyben választó vonal az északi "rokon" peremnépek u. n. "sámánizmusától".

JEGYZŐKÖNYV A BESENYŐ MOCHA SÁMÁN ÜGYÉRŐL SZENT GÁLOTT.

Miklós, a királyi étekhordók comese, komán bíró, Dezső királyi orvos és Gyárfás fráter, esztergomi inkvizitor vizsgálata a nevezett sámán ellen.

Orbán, a királyi agarászok ispánja vallja, hogy a nevezett Mocha sámánt ismeri, tudja róla, hogy ősi pogány szertartásokat végez. Megkérdezik, hogy ezek a pogány szertartások melyek lennének, mire a tanú felsorolja a pogány keresztelést, házasságkötést, gyógyításokat és halotti gyásztort. Vallatják arról is, hogy vajon látott-e ezeken a szertartásokon a pogányokon kívül keresztényeket is vagy sem, mire a tanú igenlő választ adott. Arra vonatkozólag, hogy látta-e, hogy keresztényekkel is végzett szertartásokat, vagy azok csak mint nézők vett szerint és az ő két fiát is megkeresztelték ezen a módon. A tanú azt állítja, hogy ez a, pogány szertartás azonos a hajnyírással (tonsura). Vallotta, hogy a házasságoknál a besenyők szokása szerint jártak el. A sámán lándzsával temetett. Azt is mondotta, hogy a sámán terjesztette a hetedik nemzedék vércsókját (osculum sanguinis usque ad septimum generationem). Arra a kérdésre, hogy tud-e a vádlott gyógyításairól, a tanú azt vallotta, hogy Mocha sámán sok betegséget gyógyít és hogy az ördögöket is kiűzi a megszállottakból. Vallatták, hogy az exorcizmust keresztény szokások használatával végzi-e a vádlott, mire azt a választ adta, hogy nem ismeri a keresztény exorcizmus szokását és szertartását. Kérdezték tőle, hogyan űzi ki a nevezett sámán az ördögöket, mire ő azt válaszolta, hogy két lándzsa alatt kell átmennie a betegnek és a lándzsák felett szalmát gyűjt, és hogy Mocha sámán

minden beteget így kezd gyógyítani.

Arra a kérdésre, hogy mit tud a tizedpénz, a két márka létezéséről, amit Mocha sámánnak le kellett volna adnia a királyi adószedőnek, a tanú vallotta, hogy amikor az útonállók megtámadták az öreg sámánt, akkor nála volt a pénz, amit Szent Márton napján akart leadni az ispánnak. Tudakolták, hogy a sámán fiai jelen, voltak-e a rablásnál, mire a tanú azt vallotta, hogy az öregebbik vele dolgozott, de az ifjabbikról nem tudja, hogy apjával volt-e. Arra a kérdésre, hogy az útonállók másokat is kiraboltak a közelmúlt Szent Márton előtti hétfőn, a tanú nemlegesesen válaszolt. Azt sem tudta, hogy mást is elvittek a vádlottól az útonállók, mint a tarisznyáját, ruháját és kését (kardját), ruháját is lehúzták és így találta, amikor a bokros helyen járt. Herep fia Máté, a királyi "beszűnik" tizedese (decurio) ismeri Mocha sámánt és elmondta, hogy az előbbi tanúval lóháton mentek Szent Gál-faluba, a Szent Márton napi tizedért és egy kis erdőcskében megtalálták a nevezett vádlottat ruha nélkül, mint holtat. A nevezett sámán pogány tevékenységéről tudja, hogy a régiek szertartásait végzi és népe felett nagy hatalma van. Hogy keresztényeket visszatérít a régi hitre, azt nem tudja, csak azt, hogy a fiatalságot "pilisezi" és, hogy sokan járnak hozzá tanácsért és orvosságért. Hogy a vádlott lebeszélne a pecérek népét, hogy ne adják le a tizedet, a tanú nem hallotta. Arra a feltevésre, hogy nevezett sámán esetleg csak elrejtette a Szent Mártonnapi tizedet, útonállást színelve, a tanú azt a választ adta, hogy lelkiismerete szerint ezt nem hiszi, mert az öreg sámánt mindenki nagyon tiszteli és becsületes és igaz embernek ismerte ő is. Arra a kérdésre, hogy miért vitte a nevezett sámán a tizedet a pecér jobbágyok tizedesének a házához, a tanú azt vallotta, hogy mindig ez volt a szokás és a sámán a Szent Márton előtti vasárnapon meg is mondotta neki, hogy a hétfői napon vinni fogja a tizedet. Mivel a sámán nem jött, elindultak a nevezett vádlott Szent Gál faluban levő háza felé és útközben találták kirabolva az erdőben.

Tanuz besenyő jobbágy, felesketve azt vallotta, hogy ismeri a nevezett sámánt, aki a nép régi "papja". A közbevetésre, hogy vannak-e még a besenyőknek papjaik, akik nem keresztények, azt felelte, hogy a nép szokásos mondása szerint nevezte őt papnak, nem a keresztények elnevezése értelmében. Vallatták, hogy tudja-e, hogy a sámán régi szertartások szerint keresztel és más szertartásokat végez, mire a tanú azt felelte, hogy biztosan tudja, hogy a nevezetthez sokan elviszik fiaikat, hogy megáldja és pilisseze őket, de hogy őket régi erkölcsökre tanítaná, arról nem tud. Arra a kérdésre, hogy őt magát is felavatta-e a szokásos szertartásokkal, a tanú igennel válaszolt. Ugyancsak igennel felelt arra a kérdésre is, hogy a sámán szokott-e gyógyítással foglalkozni. Azt is vallja a tanú, hogy a sámánt mindenki elhívja halottja sírjához, hogy a gonosz lelkek lándzsáját a sír mellé földbe tűzze (lanceam demonii), valamint a házasságok kötéséhez is meghívják. A dézsma megtagadására való lázításról a tanú nem tudott. Megkérdezték tőle, hogy esküje ellenére védeni akarja-e a sámánt, mire a tanú tagadólag válaszolt, de elmondotta lelkiismerete szerint, hogy a sámán olyan, mintha mindenki apja lenne a királyi agarászok falvaiban. Megkérdezték tőle, hogy a Szent Márton napi esedékes tizedet újra meg fogják-e fizetni az agarászok, ha azt a dézsmaszedők követelik, mire a tanú azt felelte, hogy minden agarász, akivel beszélt, hajlandó újból fizetni, ha az útonállókat nem találnák meg. Ítélet: "Accusatus liberatur", de megbélyegzés és vagyonvesztés terhe alatt megtiltják neki, hogy pogány szertartásokat végezzen és hogy a veszprémi Domonkos-rendiek saját belátásuk szerint mindenkit újra kereszteljenek.

ELJÁRÁS KUNDU FIA DÉNES, BŐ FIA ZORDON ÉS UBUL SÁMÁNOK ELLEN BACSUNATELKÉN

Az eljárást István mester, gömöri comes, komán bíró és Simon fráter vezették a Zemplén-megyei Mád községben, Mád nembéli Rycolf

mester kérésére. Mindhárom vádlott fiatalkorú. Rycolf mester vallomása: a nevezettek pogány dolgokat énekeltek, dobbal jósoltak, a szenteket régi néven nevezik, babonás dolgokat cselekszenek, hamuból jövőndőt olvasnak. Tizedet nem neki akarnak fizetni, hanem Simon fia Tamás ispánnak, pedig már szüleik is az ő földjén éltek és élnek már több nemzedék óta, mint "caniferi" (agarászok).

Kelemen, Rycolf mester serviense ugyanazt vallja, mint gazdája. Szerinte erkölcstelen életet élnek, minden vigadásban részt vesznek és pogány énekekre tanítják a fiatalságot, különösen Ubul, aki nagyon érti a fuvolázás művészetét.

Erwn (?), a nevezett Rycolf mester serviense ismeri a vádlottakat, tudja róluk, hogy szombaton nem böjtölnek és látogatják a pogány berkeket. Azt is hallotta róluk, hogy mezei tolvajok.

Pós fia Jakab vallja, hogy őt egy ízben kirabolták, mikor a vásárra ment Patak vára mellett. A bizottság kérdésére, hogy mikor történt ez a rablás, a tanú válasza szerint: körülbelül öt évvel ezelőtt. Megkérdezik tőle, hogy most hány évesnek tartja a vádlottakat, mire a válasz: körülbelül húsz évesek.

Ítélet: „Hit ellen nincs panasz” és mert mindnyájan kiskorúak, megintetnek, hogy éljenek keresztény erkölcsök szerint és miután a tanúk vallomásainak hitelessége kétséges, mindnyájan szabadon bocsáttatnak.

VIZSGÁLAT A HODÁSZI WANSA ANAS ÉS PÓS ELLEN SZARVASKENDEN 1236 (?)

A bizottság tagjai Ják mester, a királyi hírnökök ispánja és kun bíró, István mester, a vasvári Szent Mihály káptalan éneklő kanonokja, fráter László esztergomi perjel, inkvizítor.

Jólegín fia Márton, a hódászok ispánja, esküvel vallja, hogy a nevezettek a hódászfalvi jobbágyok és kivon Ják magukat minden

alól, ami a királyi hódászok keresztény kötelessége. A nagyböjti időkben mellőzik a hód-tized leadását, nem jelennek meg a keresztény ünnepeken sem, de főképpen Szent Péter apostol napján maradnak el a közös istentiszteletről, ezzel szemben tudja, hogy a pogány szertartásokra eljárnak és a régi erkölcsök szerint élnek. Wansa, a pogányok Rába parti füzeseiben, az "elhagyott pusztá hely"-nek hívott részen, amelyet a nép nyelvén "Mihályháza teteje"-nek is neveznek, pogány szertartásokat végez segédeivel. Wansa-ról állítja, hogy látomásai vannak, amikor a fákhöz támasztott létrákra felmászik, ott Istennel találkozik, aki vele titkos dolgokat közöl. A jövődőt hamuba írja a pogányok jeleivel. Látomásaival a keresztény lakosságban olyan hiedelmeket kelt, amelyek ellenkezésben állanak a keresztény szokásokkal és a szentek tiszteletével. Azt is tudja, hogy a vádlott Wansa és társai látják Szűz Máriát és üzeneteket vesznek át tőle a népnek.

Pele Péter, szarvaskendi jobbágy vallja, hogy a nevezett vádlottakat személy szerint ismeri és tudja róluk, hogy a régiek szokásai szerint élnek, hajukat pogány módra nyírják. Tudja azt is, hogy Wansa sámán, Anas pedig az ő harsánya, aki segít neki a pogány szertartásoknál. Elmondja, hogy a vádlottak keresztény szertartásokon nem vesznek részt, templomba nem járnak és, hogy a hódászok plébánosa már a nevezett Wansa apját sem engedte a templom mellé temetni, mert ő is sámán volt. A nevezettek tizedet nem fizetnek, bár ők is fognak hódakat a királyi hódászok birtokán.

Bozod Lóránt szarvaskendi jobbágy vallja, hogy ismeri a vádlottakat, tudja róluk, hogy a régi erkölcs hívei és arra is tanítják a népet. Keresztény szertartásoktól távolmaradnak és Wansa sámán a Rába-parti berekben a füzések között levő "Mihály háza teteje" nevű helyen létrával a fűzfák tetejére mászik, ott magával az Istennel beszél és a népnek elmondja az üzenetét.

Ság Menyhért vallja, hogy Wansa a régi hitűek papja aki a fiatalságot pogány szertartásokra tanítja, Anas pedig famulusa. Elkerülik a keresztény templomot és pogány berkekben járnak sokadmagukkal. Teke János jobbágy szerint Wansa a környék legnagyobb pogány papja és híveivel, akik sokan vannak, gyakran összejönnek a pogány berekben, ahol a régiek sírjai vannak és sok csont a fák tövében. Ilyenkor Istennel beszél, a szenteknek visz üzenetet és hamuból megmondja a jövendőt.

Kolke Péter ugyanazt vallja, mint az előbbi tanú és elmondja, hogy a pogány szertartásokon Anas énekel az ősök tiszteletére.

VIZSGÁLAT KÁMÁN FIA MIKE, BODOR FIA CHEB ÉS TÁRSAIK ELLEN A CSEPEL-SZIGETEN, 1269 (?)

A vizsgálatot Benedek nádor, V. István udvarbírája, Tódor fráter, királyi orvos és Gellért fráter Domonkos-rendi perjel, mint inkvizítor vezetik.

Felnagy Dénes, a királyi hálósok tisztje, aki az esztergomi érsek parancsára lefogatta a vádlottakat, vallja, hogy egy Dag nevű öreg ember házában találta őket elrejtőzve Pókafalván. Arra a kérdésre, hogy miért kellett elfognia őket, azt válaszolta, hogy az érsek úr citálására első ízben, az ó-budai káptalan citálására másodízben nem jelentek meg, mire ő fegyvereseivel Virágvasárnapon megjelent a jelzett Pókafalva nevezetű halászfaluban és a templom előtt várta, hogy a vádlottak, ha ott vannak, akkor elővezeti őket. Egyik sem volt jelen a pálmaosztáson, hanem többedmagukkal a nevezett Dag öregember házában tartózkodtak, és nem fejtettek ki ellenállást. Kérdezték, hogy a vádlottak ez alkalommal gyalázták-e a tisztelendő érseket, a válasz nemleges volt.

Vubula pókafalvi királyi halász-jobbágy vallotta, miszerint ismeri a nevezetteket, akikkel együtt szokott dolgozni. Arra a kérdésre, hogy valamelyik pogány szokásokat vett-e fel és ilyenekre másokat is

biztat, a tanú azt válaszolta, hogy Bodor fia Cheb, amikor a kosárhálót kiveti, előbb mindig pogány ceremóniákat végez, de arról nem tud, hogy másokat is arra tanítana. Hogy milyen szertartásokat végez a nevezett Bodor fia Cheb, a tanú ezt válaszolta; "követ dob a vízbe négyfelé és mondja, hogy akié a mindenség, azé a víz, akié a víz azé a hal, és te adj nekem haladból, akié a víz, mert megkértem azt, akié a világ, hogy adj az embereknek enni". Arra a kérdésre, hogy ezt a mondást honnét ismeri, a tanú vallotta, hogy ő is mondja, mert apjától így hallotta. Vallatták, hogy a nevezettek valamelyike foglalkozik-e gyógyítással, a tanú azt válaszolta, hogy Kámán fia Mike aki nagyon öreg, sok gyógyfüvet ismer, amit szívesen ad azoknak, akik kérnek tőle.

Arra a kérdésre, hogy eljárnak-e házakhoz betegekhez, a válasz nemleges volt. Hogy a vádlottak szoktak-e a kereszténység ellen beszélni, a tanú nem tud semmit. Hogy a vádlottak a tized-leadás ellen beszéltek volna, nem hallotta. Megkérdezték, hogy nevezettek "famulusai" keresztények-e és hogy hallotta-e, hogy "felavatják" őket, amikor halászni mennek, mire azt válaszolta, hogy a famulusok a legfiatalabb halászok, akik a nevezett öreg sámánok vezetésével tanulják meg a halászat mesterségét, és amikor először mennek a halászatra, akkor megmártják őket a vízben és mondanak valami ceremónia mondásokat, amiket ő nem ismer, mert az a sámánok titka.

Vallatták, hogy mikor őt "avatták", milyen szertartásokat végeztek a sámánok, mire válasza az volt, hogy őt nagyon fiatal, majdnem gyermekkorában avatta az öreg Cheb és sokra nem emlékszik, csak arra, hogy hátrafelé kellett vízbe lépnie és hátrafelé kellett onnét kijönnie. Arra a vádra, hogy sokan megbetegedtek az elmúlt időkben azoktól a halaktól, amiket nevezettek vezetésével a pécsi püspök óbudai házában az utolsó nagybőjtben leadtak, a válasz az, hogy rosszul készíthették a halakat. Arra a kérdésre, hogy esküje ellenére védi-e a sámánokat, a tanú azt válaszolta, hogy esküje szerint beszélt és

lelkiismeretében mondja, hogy azok a halak nem voltak megmérgezve, mert családja és sokan mások is ettek belőlük és nem lettek betegek.

Lewch (Lőcs?) a királyi hálós-jobbágy ismeri a vádlottakat, mert velük együtt dolgozik, de hogy nevezettek és famulusaik pogány szokásokat folytatnának, arról nem tud semmit. Arra a kérdésre, hogy amikor a sámánok a fiatal halászokat "avatják", végeznek-e pogány szertartást, a tanú válasza az, hogy szertartást végeznek, de nem tudja, hogy az pogány. Vallatták, hogy amikor őt "felavatták" mit cselekedtek vele, a tanú válasza szerint betekerték hálóval, a fejére kosarat (?) húztak és a vízbe küldték. A vádra, hogy a vádlottak beszéltek a kereszténység ellen, a tanú nemmel felelt. Kérdezik, hogy a sámánok gyógyítanak-e betegeket, mire a tanú válasza, hogy Kómán fia Mike sámán sok betegséget ismer, még több gyógyszert, sokan kérnek is tőle és ő ad mindenkinek. Hogy a vádlott ismeri-e a mérges füveket, a tanú nem tudott választ adni. Arra a kérdésre, hogy mit tud a mérgezett halakról, melyektől a nagybőjtben a Tisztelendő pécsi püspök ó-budai házában sokan megbetegedtek, a tanú csak hallotta, hogy milyen életveszedelemben volt a Tisztelendő püspök úr, de hogy a halaktól, azt nem hallotta.

Karap Lóránt, a királyi hálós-jobbágy ismeri a nevezetteket, mert sokszor dolgozott velük. Nem tudott választ adni arra a kérdésre, hogy a vádlottak vissza akarták-e állítani a régi pogány erkölcsöket, sem arra, hogy végeznek-e pogány szertartásokat a halászat kezdete, vagy végzésekor. A sámánok gyógyításáról annyit tudott, hogy az öreg Kálmán fia Mike nagyon jókezü és annak idején ő mentette meg a tanú leánykájának életét, aki halszálkát nyelt. Tudott arról, hogy a sámánokat hívják sokan a házukhoz, ha betegek vannak. A Tisztelendő püspök úr házában leadott mérgezett, vagy romlott halakról nem tudott semmit.

Kendu halász-jobbágy vallja, hogy ismeri a vádlottakat, akikkel együtt

dolgozott hosszú évekig. Pogány szertartások végzéséről nem tud. Arra a kérdésre, hogy a jelzett sámán, vagy famulusai szoktak-e gyógyítással foglalkozni, igenlő választ adott. Arról, hogy a vádlottak a szokásos dézsmák leadásának megtagadására bűjtogatták volna a népet, a tanú nem tud és nem is hallott semmit. A mérgezettnek mondott halakról azt vallja, hogy azokat ő vitte szekéren Ó-buda városába és a káptalan prépost-kanonokjának is abból adtak, valamint a kisebb, szegény testvérek és a prédikátorok szerzetének juttattak belőle ajándékot és azok nem betegedtek meg. Felteszik neki a kérdést, hogy védeni akarja-e a sámánokat, vagy hogy lelkiismerete szerint beszélt-e, a tanú azt válaszolta, hogy ő csak esküje szerint tanúskodott és, hogy a sámánok mindig igaz és becsületes emberek voltak.

Katalin asszony, Turuskun halász özvegye vallja, hogy ismeri a sámánokat, de a famulusokat nem. Vallja továbbá, hogy Kámán fia Mike és Bodor fia Cheb a régiek papjai és pogány szertartásokat és babonákat végeznek. Arra a kérdésre, hogy ezt honnét tudja, elmondotta, hogy amikor még férje élt, vele együtt többször látta, hogy a nevezettek a pogányok berkében sokak előtt babonás szertartásokat végeztek. Vallatták, hogy kik vettek részt ezeken a szertartásokon, mire ő azt válaszolta, hogy ő csak az asszonyok csoportjával, messziről nézhette a tevékenkedőket, akiket miután azok majdnem mind háttal álltak, vagy ültek, személy szerint nem ismert fel és nem is tudna megnevezni, de biztonsággal tudja, hogy sokan voltak. A bizottság vallatta, hogy asszonyokat, akik esetleg jelen voltak, meg tudná-e nevezni, mire a kérdezett felsorolta Póka fia Böd özvegyét, Katalin asszonyt, Ilona asszonyt, Tömörd özvegyét, Hetes Márton özvegyét. Megkérdezték a tanútól, hogy az említett szertartás mikor és milyen alkalommal történt, mire a tanú azt vallotta, hogy húsvét előtti időben, de az alkalmat nem ismeri, csak arra emlékszik, hogy nagyon hideg szél volt és sokan a tűzhöz mentek a férfiak közül

melegedni. Vallatva a tanút, hogy a jelen időben is folynak-e hasonló szertartások, a kérdezett válasza igenlő volt. Ugyancsak elmondja, hogy azt a szertartást végzik még ma is többek között, amely szertartásnak az ő férje is áldozata lett. Kérdezik tőle, hogy miként történt az eset, elmondja, hogy Szent Péter apostol ünnepén, amikor a legöregebb halász pogány szavak kíséretében vízbe dobta a szokásos gyűrűt és a többiek a folyóba ugrottak, az ő férje nem jött fel élve a vízből, hanem a jelenlevők húzták ki már holtan.

Megkérdezik tőle, hogy ez mikor történt, mire a kérdezett azt feleli, hogy talán már tizenöt éve is van az esetnek, ha nem több. Kérdezik, hogy milyen pogány szavakat mondott a legöregebb halász és kik végezték a szertartásokat, mire a tanú elmondja, hogy a nagyon öreg halász Kergő sámán volt, aki azóta már meghalt és segédjei voltak a jelenleg vád alatt levő Mike és Cheb sámánok is. A tanú igenlőleg felelt arra a kérdésre, hogy a jelzett szertartásokat a mai napig tartják-e a nevezett sámánok. A mérgezett halakról a tanú csak hallotta, hogy veszélyeztették a Tisztelendő püspök úr életét és megemlíti, hogy a sámánok mérges füveket is gyűjtenek. A kérdésre, hogy a sámánok elleni gyűlölet, vagy bosszú vezeti-e vallomásában, azt válaszolja, hogy csak esküje szerint mondott mindent, de a sámánok az ördög szolgái.

VIZSGÁLAT BAKSA FIA BADUR, ITHE SÁMÁN ÉS ÁGOTA, VALAMINT MARSA SÁMÁNNŐK ELLEN A SÜMEGI VÁRBAN

Kalán nembéli Pós fia Nana, a királyi hálósok ispánja, Mathmer prépost, János orvos-fráter a Ferencesek rendjéből, valamint Pál fráter, a győri Domonkos-rendiek perjele és inkvizítor vádolják istentelen, pogány erkölcsök visszaállításával, többnembéli kuruzslással és eretnekséggel a vádlottakat, akik, miután kétszeres idézésre sem jelentek meg, most fogságban vannak. -A tanúkat az Evangéliumra felesketik, hogy mindenben az igazságot fogják mondani és sem

rokonszenv, sem gyűlölet nem vezeti őket vallomásaikban.

Kátai Gyárfás, a sümegi vár tisztje vallja, hogy a nevezetteket ismeri, mert sokszor megfordultak a várban családokat és katonákat látogatva és ilyen esetekben a régiek erkölcséről és szokásairól szoktak beszélni, azt állítva, hogy Isten büntetése azért van a népen, mert a régiek tiszteletétől elhajlottak a nép gazdagjai és magukkal rántják a szegényeket is. Hallotta, hogy vádolják a nevezett sámánokat és sámánnöket azzal is, hogy a szokásos dézsma megtagadására készítetik a népet olyan papokkal szemben, akik nem élnek Isten törvényei szerint, bár ezeket nem a vádlottaktól maguktól hallotta. Azt azonban bizonyossággal hallotta, hogy Badar sámán a húsvét előtti időben a templomból kijöve hangos szóval mondotta, hogy az emberek erkölcsét a hasuk minőségéről ismeri meg: akinek nagy hasa van, az fecsegő, falánk és az érzékiség szolgája, ("Se dixit cognoscere mores hominum per dispositionem ventris. Qui autem habet venterem magnum, est indiscretus, vorax et servus libidinis.") A tanú szerint a vádlott ezeket a szavakat a Tisztelendő Prépostra értette és még mondotta, hogy a sok szegény, aki sovány és dolgoz, táplálja a kövéreket, akik nem érdemlik meg a tizedet. Azt is elmondotta a tanú, hogy a hallgató népség a templom téren nagy helyesléssel kiáltott fel a sámán szavaira és igazat adtak neki. Megkérdezik a tanútól, hogy felismerne-e valakit a jelenvoltak közül, mire a kérdező azt válaszolta, hogy ő a háza ajtajánál állva, csak messziről hallotta a beszédet, de nem látta a jelenvoltak arcát. Tudakolták tőle, hogy a dézsmaszedők hívták-e őket olyan házakhoz, ahol nehézségeik támadtak a jogos tized behajtásánál, vagy a lakók egyenesen megtagadták a törvényes járandóságok beszolgáltatását. A beszolgáltatás megtagadásának okát kérdezve, a tanú azt válaszolta, hogy a szegénység, rossz termés és sok esetben az, hogy a prépost nem él Istennek tetsző életet és nem érdemli meg a tizedet. A fizetni vonakodók között a tanú felsorolta Borza, Örsé, Bachuna

várjobbágyok és serviensek, és Chiken fia Radóz neveit. Arra a kérdésre, hogy a két nővér beszélt-e hasonló értelemben a tizedek ellen, azt válaszolta: személyesen nem hallotta, de tudja másoktól, hogy azok házakat látogatva erről beszélnek, hallott-e arról, hogy a nevezett vádlottak valamelyike gyógyítással foglalkozik, mire azt válaszolta, hogy a nővérek gyógyítják, akik meglátogatják, őket és hívják is őket betegekhez, majd megnevezte Orsolya és Ágotha asszonyt, Sebestyén katonát, László mester kúriai bírót, akiket, amint hallotta, meg is gyógyítottak betegsükből. Arra a kérdésre, hogy milyen természetű betegségeket gyógyítottak a vádlottak, a tanú azt felelte, hogy nem tudja biztonsággal, de hallotta, hogy a szembetegségeket sikeresen gyógyítják. A vádakra, hogy a sámánok a régi pogány erkölcsöket és szokásokat dicsőítik és buzdítják a népet azok követésére, a tanú azt válaszolta. hogy Ithe sámán neki is mondotta, hogy jobb volt akkor, amikor élt még az ősök tisztelete, mert akkor nem kellett érdemteleneket szolgálni. A kérdésre, hogy tud-e még valamit, amit a vádlottak mondtak, vagy tettek a jó keresztény szokások ellen, a tanú nemleges választ adott.

Leonardus plebanus de Tapolca: vallja, hogy ismeri a nevezett vádlottakat, kivéve Chikea fia Rado z-t. Tud arról, hogy gyógyítanak, elmondotta, hogy őt is meggyógyították egy ízben szembajából (de lippitudine oculorum), hogy sok orvosságokat adtak neki, melyek mindig hatásosak voltak és különböző betegségekből szerencsésen kigyógyították. (variorum morborum felici curatione resultabant.) Megkérdezték tőle, hogy milyen betegségekből gyógyították ki és milyen orvosszereket adtak neki, mire a következőket válaszolta: "Vesekövem volt, (tenebam lapidein in renibus) és orvosságként vizet itattak velem, amelyben előbb szilvát főztek (aqua in qua prius pruna fuerit decocta), meggyógyítottak gyomorgyengéséből is (ex debilitate stomachi).

Az orvosságról a nővérek azt mondták: végy lisztet, amelyet összekeversz háromszor annyi súlyú édesgyökérrel, főzd meg, hogy

pépes legyen és fűszerek porával ízesítsd, mert étkezés előtt vagy után nagyon jól tesz". (Tolle harinam cui misces scariole cocte usque ad mellis apisis et speciarum pulverem temperabis ante ciburn et post cibum accipies quia optimum est). Azt is tudta a sámánokról, hogy másokat is gyógyítottak: Agatha asszonyt meggyógyították vérfolyásból, hasonlóképpen Bolkhaz Tamás fiacskáját veszett kutya harapásából ugyancsak Keze László fiát mérgezésből, Sidonia asszonyt romlott ételektől való felfűvődésből (de inflaione stomachi de cibis corruptis), és sok másokat különféle betegségekből. Elmondotta azt is, hogy miként bonyolították le a gyógyításokat, milyen praktikákat alkalmaztak a nővérek azon esetben, ha az említetteket a beteg házához hívták. Ilyenkor kísérte Baksa fia Badúr, aki nem ment be a házba, hanem a házat körüljárja és énekelt, a régiek énekeit citálva. A nővérek, ha mindketten mentek beteghez, egyikük megvizsgálta a beteget, a másik a régiek módján, (ut antiquis moris erat) isteneiket hívta és dicsérte, (deos suos invocans atque laudans), majd a ház négy sarkából port szedett össze (de quattuor angulos terre in pugno collegit) és a küszöbre hintette (de illa terra in limite domui jactavit).

Megmondották, hogy milyen orvosságot kell a betegnek ennie vagy innia és mindhárman eltávoztak. Vallatva, hogy honnan tudja az elmodottakat, azt válaszolta, hogy két ízben jelen volt beteg gyógyításánál, mert ő maga hívta őket oda, sietve lovagolva házukhoz. Orvosságukról messze földre eljutott a hír, hogy náluk minden van, ami az orvosoknak vagy patikusoknak szükséges. Különféle őrlemények változatossága, tört búza, fenyőmag, konkoly, zab, lencse, borsó, stb. (Cuius rei notitia usque mihi uisa est tam medicis quam farmacopulis necessaria... de diversitate farine, de grano fracto, de grana citri et grana pini, zizania, ordeo, milio, faba, lenticula, cicere etc.). A sámánnök a gyógyításért nem kértek semmit, csak Isten szerelméért tették.

Vallatták, hogy milyen istenekről énekeltek a sámánok, mire a tanú azt válaszolta, hogy azokról, akiket ő csak gyermekek énekeiből ismer és nem tudja, hogy valóságban isteneknek nevezik-e őket.

Megkérdezték, hogy tudja-e hogy miért szórtak a sámánok földet a küszöbre, mire a tanú válasza szerint azért, mert ez a régiek szokása és az ajtó küszöbe alatt gonosz szellemek lakoznak a nép hiedelme szerint. Vallatták, hogy ő mint presbyter, miért nem ment a királyi orvosokhoz betegségében, mire a tanú válasza az, hogy volt már Esztergomban a hospitális frátereknél, de nem tudták meggyógyítani és mert szegény az orvosokat fizetni. Arra a kérdésre, hogy lelkiismerete szerint van-e valami, amit mondania kell, a tanú azt válaszolta, hogy ő csak mint gyógyítókat ismeri a sámán nővéreket és hogy az egész nép nagy bizalommal van hozzájuk.

Kisczer Mihály várjobbágy: ismeri a vádlottakat, akik a fogságban vannak, hallotta, hogy az egyházi tizedek ellen beszéltek, és húsvét előtti böjtben, a templom előtt hallotta amint Baksa fia Badúr mondotta a népnek, hogy a kövérek, akik az Istennek szolgálatában élnek, inkább a testnek a szolgálói, mint az Istené és ezért nem érdemlik a tizedet. Hogy a többiek is beszéltek volna hasonló dologról, azt nem hallotta. Tudja, hogy fiát, sok társával, a sólyomünnepen, amit a régi hitűek az Urunk születése napján tartanak a télben, Ithe sámán arra tanította, hogy ha megnő, akkor a régi szokásokhoz kell húznia, mert akkor jobb lesz a szülőknek is. Arra a kérdésre, hogy mondott-e más ilyen dolgokat a nevezett sámán, a tanú azt válaszolta, hogy ő csak azt tudja, amit a fiától hallott. Hogy Ithe tanítja-e a fiát és más gyermekeket a régiek istentelen énekeire és meséire, a tanú válasza az, hogy sok éneket tanulnak. A nevezett vádlottak gyógyításáról azt vallja a tanú; hogy az ő feleségét is meggyógyították vérfolyásból.

Az előbbi Mihály felesége vallotta, hogy ismeri az összes vádlottakat, akik fogságban vannak. Megkérdezik tőle, hogy miként gyógyította meg őt a két sámán, de a tanú vonakodik választ adni, Arra a

kérdésre, hogy lelkiismeretében és az esküjére hivatkozva akarja-e János fráternek gyónás formájában a választ megadni (in foro confessionis) a tanú igenlően válaszolt. Újból elővezetve a tanútól megkérdezik, hogy milyen orvosságokat használtak a sámánnök a gyógyításnál.

Fráter János tiltakozott a tanú vallatása ellen mondván, hogy a vádlottaknak maguknak kell erre a kérdésre válaszolniok, ha másként nem, tüzes vas vallatással (et si per ferrum candentem). Megkérdezik a tanút, hogy védi-e a vádlottakat, vagy kívánja-e azok szabadságát és büntetlenségét, mire a tanú válasza az, hogy ő csak a lelkiismerete szerint cselekszik, ahogy az esküje kötelezi és hogy az igazságot kívánja, mert a sámánnök nagyon jók. Ismeri Ithe sámán tetteit és mondásait, amellyel a fiatalságot tanítja és tudja, hogy nagyon hasznosak, mert a gyermekeket megtanítja a vadászsólymokkal bánni. Arra a kérdésre, hogy hallotta-e hogy a nevezett sámán a régi erkölcsökről dicsőítőleg beszélt és azok visszatérését kívánja, azt válaszolta, hogy hallotta a sámánt erről beszélni, dicsérve az ősapák (preavum) dicső tetteit és énekelni győzelmeikről. Kérdezték azt is; hogy beszélt-e az említett sámán a régi pogány istenekről, mire az a válasza, hogy ezekről nem tud semmit. Arra a kérdésre, hogy lelkiismerete és esküje szerint tud-e még valamit, amit el kellene mondania, azt válaszolta, hogy mást nem tud, csak azt, hogy mind a sámánnök, mint Ithe sámán nagyon jók.

Erked Péter vallja, hogy ismeri a börtönben lévő vádlottakat és tudja róluk, hogy a dézsma elleni lázítás miatt vannak fogságban, de ő maga nem hallotta a tized-leadás ellen beszélni. Azt csak hallomásból tudja, hogy pogány erkölcsök terjesztésével vádolják őket. A bizottság kérdésére, hogy hallott-e a sámánok gyógyító tevékenységéről, a tanú válasza az, hogy több ízben tanúja volt ilyen gyógyításnak és elmondta, hogy egy alkalommal ő vitte el a sámánnöket Zalavárra, ahova egy sokáig vajúdo asszonyhoz hívták őket; azt is elmondotta, hogy amerre átmentek a falvakon, elterjedt érkezésük híre és sok

beteget hoztak eléjük az útra, de ők nem maradtak, nem gyógyítottak, mert mint mondták, nagyon sietnek, de megígérték, hogy visszatértükben meggyógyítanak mindenkit Isten nevében. Vallatják a tanút a sámánok gyógyszerei felől is, mire elmondotta, hogy az előbb említett úton egy ládát vittek magukkal, abban voltak az orvosszerek. A nevezett sámánok asszonyi tisztességéről érdeklődve, a bizottság azt a választ kapta, hogy mindkét nővér nagyon tiszteletreméltó személy, akiket a nép nagy szeretettel vesz körül és nagyon bízik bennük. Felszólítják, hogy lelkiismerete szerint van-e még mondanivalója az eddigi kérdések mellett, mire a tanú azt a véleményét fejezte ki, hogy ha csak azért vannak fogságban a sámánok, mert népeket gyógyítottak, akkor ki kellene őket azonnal engedni a legnagyobb tisztelettel, mert így kívánja a nép java (propter bonura populi).

Bolkház Tamás, sümegi alvárnagy ismeri a vádlottakat, akik a katonái őrizetére vannak bízva és ő látja el őket élelemmel. Dézsma elleni lázításukról csak a tisztelendő préposttól tud, aki 15 nappal ezelőtt a várnagy engedélyével a foglyokat megdorgálta börtönükben és egyiküket botjával megütötte, mire a két sámán az öreg segítségére sietett, letépték a tisztelendő prépost ruháját és nagy kiabálást vittek végbe, mialatt ütötték Isten emberét. A bizottság megkérdezi a tanút, hogy milyen szavakra emlékszik a veszekedésből, mire a tanú megemlíti, hogy csak annyira emlékszik, hogy a tisztelendő prépostot "kutyafi"-nak (filius canis) mondták és kiabálták, hogy "kövérséged a pokolé, mert az érzékiség szolgája vagy", de többre nem emlékszik. Kérdezik a tanútól, hogy jelen volt-e a veszekedés kezdeténél, mire azt válaszolta, hogy nem, volt jelen, csak a kiabálásra futott oda katonáival, akik megelőzték őt. A sámánok gyógyításáról tudomása van, mert mint elmondotta, Szent Jakab vigíliáján 12 éves fia társaival a vár terén játszott és egy beteg kutya megharapta, mire a felesége a szolgálójával gyorsan elhívatta Marsa sámánót, aki éppen a várban

volt egy beteg házánál és ez sietve jött a fiúcskához, hogy meggyógyítsa.

Megkérdezték, hogy miként járt el a sámánő és a tanú elmondotta, hogy kendővel becsavarta a fiúcskája karját, amíg az egészen kék lett és akkor megtüzesített késsel kiégette a sebet, ahol a harapás látszott, ezek után valami italt öntött a fiúcska szájába, amitől az mélyen aludt, míg a sámánő három napig mellette maradt és a fiúcska egészséges. A bizottság kérdésére, hogy a gyógyításért kért-e valami díjat a vádlott asszony, a tanú azt válaszolta, hogy nem kért semmit és nem is fogadott el még ajándékot sem.

Azt is megkérdezték a tanútól, hogy tud-e valamit a sámánok istentelen, pogány szertartásairól és énekléseiről. A tanú azt vallja, hogy tudomása szerint Ithe sámán, amikor Sümeg várában járt, mindig lovak istállójában kért és kapott éjszakai szállást. Ilyenkor szokott énekelni és régi történeteket mondani, amit a katonák és családjaik szívesen hallgattak, de más pogány szokásáról nem tud. Azt is tudja, hogy Ithe, akit jól ismer, egy tiszteletreméltó aggastyán, aki egyedül és szegényen él házában. Felteszik neki a kérdést, hogy szándékosan védeni akarja-e a sámánokat, mire a tanú kijelenti, hogy ő csak esküje szerint beszélt, bár óhajtja a foglyok szabadságát.

Kezel László vallja, hogy a vádlottakat ismeri, kivéve Radóz sámánt, hallott arról, hogy a dézsmaleadás ellen izgatták a népet, de nem a sámánoktól maguktól, hanem a tiszteleendő préposttól, aki húsvét másodnapján házához jött és elpanaszolta, hogy mit cselekszenek a sámánok a keresztény egyház érdekei ellen. A vádlottak gyógyításával kapcsolatos kérdésekre a tanú "nagy lelkesedéssel" beszélt és elmondotta, hogy Isten után bennük van a legnagyobb bizalma a betegségek idején, melyeket Isten megenged és ilyenkor mindig a sámánőket hívhatja, akik eddig meggyógyították nemcsak őt, hanem a családját is.

Feltették neki a kérdést, hogy milyen betegségekről tud, amelyeket házánál gyógyítottak, mire a tanú elsorolja, hogy amikor

Esztergomban és Székesfehérvárott volt, a királyi kúriában, felesége veséjével súlyos beteg lett és mire a hírt megkapta és haza sietett, már a két sámán nővér meg is gyógyította az asszonyt, hasonlóképp a sámánnők gyógyították meg leányát, aki valami gyümölcsből véres kólikát kapott egészen kicsi korában, később pedig mikor nagyobb lett, mérgezéstől majdnem meghalt, és Ágota sámánő egy tyúktollal addig csiklandozta torkát, amíg a mérget kihányta. Mikor pedig ő maga volt beteg a szemével és egyiket lassan hályog nőtte be, Ithe sámán magától, hívás nélküli jött a házhoz és azt mondotta, hogy el fogja távolítani a fátyolt: adott neki egy erős italt, amelytől elaludt és mikor felébredt fájt ugyan erősen a feje, de látott mint mikor még szeme egészen ép és egészséges volt. Megkérdezték a tanút arról is, hogyan gyógyították meg a feleségét, mire elmondotta, hogy adtak neki egy italt, a "napa" nevű növény kifőtt levéből, amely nagyon keserű volt és heteken keresztül a betegnek olyan forró fürdőbe kellett ülnie, amilyet teste elbírt és ezektől a vesékből minden tisztátalanság és a kövek eltávoztak és arra az asszony meggyógyult.

Ezért a gyógyításért, a tanú vallomása szerint, a sámán nem fogadott el semmit, de azóta sokszor megy a házába vinni neki tejet, sajtot és kenyeret. Arra vonatkozólag, hogy segíteni akarja-e a vádlottakat és kiszabadítani, azt válaszolta, hogy esküje értelmében vallott ugyan, de ha rajta múlna, azonnal elbocsájtaná őket a fogságból. Arra a kérdésre, hogy lelkiismerete és esküje szerint akar-e még valamit mondani, a tanú a következőket mondotta: miután írástudó ember vagyok, többször kértem Ithe mágust, hogy a sok történetet elődeink dicső tetteiről mondja el, hogy azokat örök időre leírjam, azt válaszolta, hogy Isten nem akarja, hogy azok szentségtelen kezekbe kerüljenek és csak kiválasztottak emlékezetébe írja ezeket a dolgokat, így mondták neki az öregek, akiktől tanulta.

Sidónia, Márkus özvegye azt vallotta, hogy a nevezett vádlottakat személy szerint ismeri. Arra a kérdésre, hogy a tized megtagadására

készítetik a népet, azt válaszolta, hogy húsvétkor a templom előtt Baksa fia Badúr azt mondotta, hogy a kövér egyháziak nem érdemlik meg a sovány szegények kenyerét. Vallatták, hogy hallotta-e, hogy a sámánok régi szokásokat elevenítenek fel, azt válaszolta, hogy arról nem tud, de azt tudja, hogy sokan, ő maga is, de főképpen a fiatalság sokszor jár Ithe sámán kunyhójához, aki sokat mesél a régi idők nagy és dicső tetteiről, amelyekkel őseink éltek és, hogy sok szép énekre tanítja a gyermekeket. A vádlottak gyógyításairól tudja, hogy eredménnyel és sokakat gyógyítanak, többek között őt magát is meggyógyították, amikor egy alkalommal romlott ételt evett, súlyos beteg lett és mindenki halálát várta. Elhívták a tisztelendő prépost urat is házához; az utolsó kenetre, amikor megjelentek házában a sámánok testvérek, akik meghányatták és adtak neki orvosságot, amely elmulasztotta a gyomorgörcseit, amit a romlott étel okozott. (Exivit inflamatio stomachi cibis corruptis).

Arra a kérdésre, hogy miből állott ez az orvosság, a tanú azt válaszolta, hogy sohasem kérdezte meg a sámánokat, mert akkora bizalma volt, hogy ezt nem látta szükségesnek. A gyógyításért nem fogadtak el semmit, mondván, hogy nekik többjük van. Arra a kérdésre, hogy akarja-e, hogy azok kiszabaduljanak, a tanú válasza, hogy esküje és lelkiismerete értelmében beszélt, de tudja azt, hogy ki fognak szabadulni, mert Isten segíteni fogja őket, mert ők is segítik felebarátaikat.

Agatha özvegy azt vallja, hogy személy szerint ismeri a vádlottakat. A tized megtagadásáról személyesen tőlük soha nem hallott semmit, csak a tisztelendő prépost tette szóvá több ízben és egyházi átkokkal fenyegette meg őket. Arra a vádra, hogy a régi pogány istentelen erkölcsöket akarják visszahozni a sámánok, azt mondta, hogy Ithe, a nagyon öreg sámán, amikor karácsonykor a fiatalság az első új sólymokat felrepteti, szokott énekelteni és beszélni a régi idők nagy és szép eseményeiről és megfogadtatja a fiatalsággal, hogy ezeket a

dolgokat emlékezetéből kivesszini nem hagyja. Arra a kérdésre, hogy minemű dolgokat nem akar a sámán, hogy kivesszenek, a tanú azt válaszolta, hogy amennyire az ő értelme felfogja, a sólyommadarak nevelését és röptetését. A sámánok gyógyításairól is tud, főképpen azért, mert őt magát és nővérét többször gyógyították, sőt amikor télben nem volt tüzelőjük, Baksa fia Badúr hozott rőzsét a házhoz és intézte el a ház körül szükséges dolgokat. Hogy milyen betegségét gyógyították, azt válaszolta, hogy neki állandóan reumás fájdalmai és fejförgerei voltak, de amióta Badúr sámán kezeli, ezek elmúltak. Amikor súlyos gyomorbántalmai voltak, Ágota sámánő jött az említett Badúrral és melegvizes ruhával gyógyította ki őt. A gyógyításért nem fogadott el semmit, de neki az a szándéka, hogy házát és szőlőjét reájuk hagyja, mert ő már elhagyott özvegy és senkije sincsen. A tanú állítja, hogy ő csak esküje szerint vallott, de ha tőle függne, akkor azonnal a legnagyobb ünnepélyességgel (maxima cum solemnitate) engedné mindnyájukat szabadon.

Darác János, a sümegi vár serviense a vádlottakat személy szerint ismeri és tagadja, hogy hallott volna a vádlottak beszédjeiről, hogy a papi tizedet ne adják le. Ugyancsak nemlegesén válaszolt arra a kérdésre, miszerint a régi erkölcsöket akarnák feleleveníteni. A sámánok gyógyításairól hallotta, hogy azok nagyon eredményesek. Hogy kiktől tudja, hogy ez így van, azt válaszolta, hogy sokaktól, mert akiket kezelnek, azok meggyógyulnak. Nem fogadnak el semmit, még csak ajándékot sem. Arra a kérdésre, hogy a vádlottak javára akar-e vallani, azt válaszolja, hogy neki az esküje szerint csak az igazságot szabad kívánnia.

Kisdi Demeter sümegi várkatona vallja, hogy amikor a tisztelendő prépost ezelőtt 15 nappal meglátogatta börtönükben a vádlottakat, akkor hallotta először, hogy a papi tizedről van vita. Ő van a foglyok őrizetével megbízva és amikor a tisztelendő prépost botjával megverte az öreg Ithe sámánt, a többiek rátámadtak és mondták, hogy nem

érdemli meg a tizedet. Vallatták, hogy milyen szavakra emlékszik a veszekedésből, mire azt válaszolta, hogy csak arra emlékszik, hogy Ágota a sebesült Ithe arcát törölgette, míg Badar és Marsa a prépostot verték és mindenféle szavakat kiabáltak, ami nagyon megalázó volt a tisztelendő prépostra. Megkérdezték, hogy akarj a-e a szavakat gyóntatás formájában János fráternek elmondani, de a tanú azt nem látja szükségesnek és, hogy Badar azt mondotta, a tisztelendő prépostnak, hogy "kutyafia" (filius canis), Marsa pedig, hogy "te nem vagy Isten szolgálója, hanem az érzékiség" (non eres servas Dei, sinu libidinis ...). Arra a kérdésre, hogy a tisztelendő prépost mit válaszolt, a tanú azt vallotta, hogy nevezett nem mondott semmit, mert Badar sámán fogta a nyakát, mikor a többi katonák és a várnagy is megjelentek, hogy szétválasszák őket. Lelkiismerete szerint a tanú megemlítette, hogy amikor a várnagy megbotoztatta a vádlottakat a támadásukért, Badur minden ütésnél azt mondta, hogy ezért tízszer annyit adjon az Isten a tisztelendő prépostnak.

Gereb Dénes, a sümegi vár serviense ismeri személy szerint a vádlottakat, hallotta, hogy a nevezettek a tized ellen beszéltek és tudott a veszekedésről, ami tizenöt nappal előbb történt a börtönben. Az istentelen régi szokások visszahozásáról a tanú válasza nemleges volt. Hallotta, hogy nagyon sokakat meggyógyítottak, de amikor kérdezték, hogy kiket, nem emlékezett senkire. Lelkiismerete szerint megemlítette, hogy az öreg Ithe sámán nagyon beteg és a várnagy parancsára senki nem mehet be hozzá az örségen kívül, kenné, hogy a beteg lelke megmentésére valaki a tisztelendő testvérek közül látogassa meg.

Zengeli László, a sümegi vár tisztje (officialis castri) arra a kérdésre, hogy a sámánok a papi tized megtagadásáról beszéltek-e a népnek, azt vallotta, hogy ő sokszor szedett már adót a népnél, de még a legszegényebbek is mindig megtartották a kötelességüket. A kérdést újra felvetve a tanú azt vallotta, hogy nem hallotta, csak a börtönben

levő öreg Ithe sámántól tudja, hogy emiatt vannak lefogva. Hogy istentelen régi szokásokra akarják tanítani a népet, a tanú válasza az, hogy ő a gyermekeit mindig elküldte Ithe sámánhoz, aki a régi dicsőségeket és harcokat mesélte nekik és énekekre, táncokra tanította őket, de istentelen és ördögi praktikákról nem tud semmit.

Gyógyításaikról, a tanú válasza, hogy tudomása szerint sokakat meggyógyítottak és bár Isten segítségével eddig még nem volt rájuk szüksége, de bizodalma van hozzájuk. Barátság és elfogultság nem vezeti vallomásában, mert ő esküje és lelkiismerete szerint tanúskodott. Lelkiismerete szerint közölte, hogy a vádlottak nem a papi tized, sem istentelen praktikáik miatt vannak fogságban, hanem azért, mert a tisztelendő prépost bosszút akar rajtuk állni, pedig a híveknek nagyobb bizalmuk van a sámánokhoz, mint az említett préposthoz.

Borza várjobbágy azt vallja, hogy ismeri a vádlottakat és, hogy a papi tized ellen izgattak volna, arról nem tud semmit. Arra a kérdésre, hogy ő a tized leadását azért tagadta-e meg, mert a vádlottak biztatták rá, a tanú azt mondta, hogy ő nem tagadta meg a tizedet, csak haladékot kért, mert két tehene elpusztult, termése nagyon szűkös volt, és ezt nem azért tette; mert valaki biztatta volna rá, hanem azért; mert ő és családja nagy szükségben vannak. Arra a kérdésre, hogy a gyógyításokról tud-e valamit, azt válaszolta, hogy tud, mert már sok évvel ezelőtt, amikor leesett a háza tetejéről és lába eltörött, Ithe sámán gyógyította meg.

Orse zalaapáti várjobbágy azt vallja, hogy ismeri személy szerint az összes vádlottat, de a tizedet nem miattuk tagadta meg, hanem csak haladékot kért, mert nagy ínségbe jutott, de nem a vádlottak adták neki a tanácsot. Gyógyításaik felől megkérdeztetve azt válaszolta, hogy Isten segítségével eddig nem volt beteg és nem vette őket igénybe, de hallotta, hogy a sámánok a zalai falvakban nagyon sokat gyógyítanak Isten segítségével és saját tudományukkal.

Bachuna zalaszentgyörgyi várjobbágy ismeri a sámánokat, de a sámánőket nem. Hogy biztatásukra tagadta-e meg az egyházi tized fizetését, azt vallotta, hogy ő nem tagadta meg az adót, csak haladékot kért, mert nagy inségben van, ugyanis két fia meghalt villámcsapás következtében. A gyógyításokról azt vallotta a tanú, hogy évekkal ezelőtt nyáron, amikor egyik fia, aki most nemrég halt meg, beleesett a Zala folyóba és amikor kihúzták már halottnak vélték, és a siránkozást a véletlenül arra járó Baksa fia

Badúr meghallotta, kirázta belőle a vizet és "új lelket öntött bele" (infumdit animam novam. ..). Lelkiismerete szerint hozzátette, hogy életét adná nevezett Baksa fia Badúr sámánért, aki fiát évekkal ezelőtt életre keltette.

Herke Demeter sümegi várjobbágy vallja, hogy ismeri a vádlottakat. Arra a kérdésre, hogy miattuk tagadta-e meg a tizedet, azt válaszolta, hogy ő nem tagadta meg, csak nagy inségben haladékot kért. A gyógyításokról szóló kérdésre azt válaszolta, hogy hallotta, hogy sok betegséget, sőt szemhályogot is gyógyítanak és, hogy a sámánőknek istenáldott kezük van. Lelkiismerete szerint kívánja, hogy az igazság győzzön, mert akkor tudja, hogy a sámánok szabadok lesznek.

Kalmár Gáspár sümegi sarukészítő ismeri a vádlottakat. A kérdésre, hogy tudta-e, hogy a vádlottak felbújtják a népet, a tanú azt vallotta, hogy ő nem hallott semmit a felbújtásról, és, hogy ő sem tagadta meg a papi tizedet, hanem csak haladékot kért, mert Szent György napja előtt Zalába vásárra ment és útonállók minden árujából kifosztották. A gyógyításról azt vallotta, hogy a sámánőknek sok csodálatos orvosságuk van, amellyel mindenkit meg tudnak gyógyítani.

Megkérdezte az orvosságok természetéről, azt válaszolta, hogy két évvel ezelőtt, amikor a veszprémi vásárra ment árujával, szekéren magával vitte Ágota sámánőt, aki egy faluba ment és ez alkalommal kérdezte a nevezett Ágota csodálatos orvosságairól, aki azt válaszolta, hogy ez egy olyan titok, amit anyjától és annak anyjától hallott és eskü

alatt senkinek sem mondja el, de azért a tanú megkérdezte, hogy van-e benne embervér, mire a nevezett Ágota hallgatott. A bizottság kérdésére, hogy akar-e gyónás formájában erre vonatkozólag vallani, a tanú igenlően válaszolt.

Dominus Mathmer királyi orvos ez ellen tiltakozott azzal, hogy nincs szükség a tanú vallomására, mert Ágota tüzesvas próbával vallani fog. Arra a kérdésre, hogy lelkiismerete szerint óhajt-e valamit még mondani, a tanú azt válaszolta, hogy szerinte a sámánok sok jót tesznek a köz érdekében a nép között.

Merze várjobbágy ismeri a vádlottakat és ők adták neki a tanácsot, hogy mondja el a nyomorúságot, amiben él és kérjen haladékot a tizedleadásra, de annak megtagadására nem biztatták. Gyógyításaikról azt mondta, hogy számos beteget gyógyítottak már meg a vidéken és mindent Isten nevében, ingyen cselekedtek. Arra a kérdésre, hogy ismer-e valakit, akit meggyógyítottak, megnevezte saját leányát, Ágneszt, aki vérfolyásban szenvedett, mindig nagyon halovány és gyenge volt, de amikor a sámánnők kezelésbe vették, meggyógyult; hogy mivel gyógyították meg és hogyan, ez asszonyok dolga és ő szeméreméretből soha nem kérdezte meg, csak azt tudja, hogy a mai napig Ágnes leányának Isten kegyelméből hat gyermeke van és egészséges. A bizottság kérdésére, hogy segíteni akarja-e a vádlottakat, azt válaszolta, hogy esküje szerint az igazat mondta és ezzel bizonyára segíti őket, mert oldalukon az igazság.

Tarkó Sámuel, a sümegi várkovács ismeri a nevezett vádlottakat személy szerint, mert ő rakta rájuk a bilincseket, amikor a börtönben megtámadták a tiszteletreméltó prépostot. A tized megtagadásra való felbújtásról csak akkor hallott, amikor a börtöni veszekedés lefolyt. A sámánok gyógyításáról sokaktól hallott, akik meggyógyultak és ő személyesen a lovak betegségeinek a gyógyításához szokta elhívni Ithe sámánt, aki a pókos lovak lábait és katarusait mindig eredményesen gyógyította. Arra a kérdésre, hogy ezekért elfogadott-e

valami díjazást, a tanú válasza az volt, hogy egy-egy éjszakára szállást kért és csak tejet, fogadott el. A vádakra, hogy a sámánok istentelen régi praktikákat folytatnak és a régi erkölcsök előnyeit hirdetik, a tanú azt vallotta, hogy amikor éj szakánként szállást kért a vár istállóiban aludva, mindig sokan összejöttek a várkatonák és jobbágyok közül, mert az említett nagyon szépen énekelte Jutas vezér hőstetteit, László király harcait és sok más legendát a régi időkből, amiket emlékezetből ismert és mindenki hallgatta, sokszor a hajnali órákig.

Megkérdezték, hogy tudott-e erről a várnagy, vagy más tisztje a várnak, a tanú azt vallotta, hogy a várnagy nem, de a tiszték közül sokan még gyermekeiket is elhozták a sámán hallgatására. A bizottság kérdésére, hogy biztatta-e a hallgatóságot, hogy térjenek vissza az ősök hitére, azt vallotta, hogy a sámán csak annyit mondott, hogy boldogabbak voltak akkor még a magyarok, fényesebbek voltak akkor az ég csillagai. Felszólították, hogy lelkiismerete szerint óhajt-e valamit mondani, mire a tanú azt kérdezte, hogy beszélhet-e büntetlenül, szabadon. Rendreutasítatván azt mondotta, hogy életének legszomorúbb cselekedete az volt, hogy a várnagy parancsára az öreg Ithe kezeire és lábaira bilincset kellett vernie, sőt életében először asszonyokra is, mert női foglya még nem volt a börtönnek, csak ez, a két tisztességes nővér, akik olyan sok jót tettek a beteg néppel. A tanú megdorgáltatott és Nana comes parancsára megbotozták.

Myske Benedek, a vár prókurátora vallja, hogy ismeri a vádlottakat, akik fogságban vannak, a tizedleadásról csak most utólag értesült, a veszekedéskor. Gyógyításairól tud és vallja, hogy maga is sokszor megy gyakori fejbántalmaival a sámánok házába orvosságért és azok mindig segítenek rajta. Istentelen tanításaikról nem tud a tanú, bár vallja, hogy szent királyok életéről és hősi harcairól beszélni és énekelni hallotta ugyan az öreg Ithe mágust, de ördögi erkölcstelenségekről nem beszélt előtte soha. Kérdezik, hogy lelkiismerete szerint van-e valami mondanivalója, mire a tanú azt

válaszolja, hogy ő, mint a vár prokurátora tudja, hogy ebben az esztendőben sok természeti csapás érte a népet és a tizedfizetéssel mindenütt hátra vannak és legtöbbször haladékot kérnek és, hogy ezért nem lehet senkit sem joggal büntetni.

Albert fráter, az esztergomi istápolyosok perjele vallja, hogy a vádlottakat csak most ismerte meg személyesen, bár Agota és Marsa hírét hallotta és tudja, hogy a kórház Szent Lázár betegei (bélpoklosok) Zala megyéből mind nagy szeretettel emlékeznek meg a nővérekről. Megkérdezik, hogy miután nem kapott idézést a tanúvallomás tételére, akar-e megesküdni? Nemlegesen felelt, mondván, hogy lelkiismerete szerint cselekszik, amikor a gyógyításokért járó büntetési eljárás felfüggesztését kéri és reméli ehhez a tiszteletreméltó, jelenlevő királyi orvosok hozzájárulását. Dominus Mathmer orvos tiltakozik a beavatkozás ellen.

Megkérdeztetvén a nevezett frátert, hogy mi a véleménye a tizedek megtagadásáról, a kérdezett válasza az, hogy Esztergomból eddigi útján látta, mekkora szegénységben élnek a falvak lakói a sok természeti csapás miatt és az emberi nyomorúság égbekiáltó szavát sokszor hallotta (clamantem ad coelum audiens) is így nem az akarat hiányát látja a beszolgáltatásnál, hanem a kényszerűséget és tehetetlenséget. Arra a kérdésre, hogy van-e még mondanivalója, azt válaszolta, hogy az összes vádlottnak csak kettőt kér: "Isten és a ti irgalmasságtokat" (misericordiam Dei et vestram).

A SÁROSPATAKI SÁMÁNLAZADÁS INKVIZÍCIÓS MONSTRE PERE 1268 OKTÓBER 28.-ÁN

A lázadás előzményeit az "Inkvizíciós könyv" adataiból összegezve a következőket tudjuk meg:

A sárospataki Domonkos-rendi kolostor, amely Szent Erzsébet születése helyén épült, és az ő tiszteletére volt szentelve, az 1234- as évek óta Szent Domonkos napján tartotta a környéken híressé vált vásárát, amelyre messze földről. Sok kereskedő verődött össze.

Miután megválasztották az úgynevezett vásárbíró, az kijelölte a vásári tanács tagjait, hogy az esetleges vitáknál szavuk döntő erejű legyen. Többen felszólaltak a megválasztott Borkács fia Simon ellen azzal a kifogással élve, hogy a pogány sámánok családjából származik és ezért nem fogadják el sem őt, sem az általa kijelölt tanácstagokat, akik rokonságából kerültek ki. A Domonkos-rendiek is beleavatkoztak a vitába és a nagy veszekedésben a sámánok részéről valaki egy nyilat lőtt a tömegre és hátulról halálosan megsebesítette Miklós frátert, a kolostor perjelét. A megdöbönt tömeg meg akarta lincselni a gyilkost, aki övéi közé menekült és akik szintén nyilakkal felfegyverkezve léptek fel, úgy hogy hamarosan három halott és sok sebesült maradt a piactéren, míg a tömeg a domonkosok templomába menekült, de a kívül maradtak közül a sámánok csoportja még többeket megsebesített. A vásár napját általános gyász követte és a király, IV. Béla, fiának Béla hercegnek erélyes udvarbíráját, Ompudus mestert, Gergely szepesi prépostot, Scela fia Miklós t, a kománok grófját, Szakállas (Barbatus) Lőrinc és Gellért királyi orvosokat küldötte ki fráter Sycardus főinkvizítorral, a Domonkos-rendiek tartományi főnökével az élükön. A vádlottak javarészből menekülésben voltak, de a szepesi káptalan, a sárospataki királynéi várkatonaság, valamint a kassai városi fegyveresek közel három hónapi kutatás után, főképpen a tályai szőlőkben és a bodrogközi nádasban összeszedték a menekülőket egy részét, szám szerint tizenhat sámánt, akiket bilincsbe verve vittek a sárospataki várba, hogy lefolytassák ellenük a nagy inkvizíciós monstre pert. A fővádlott a gönci sámán, Bodon fia Sámson volt, akinek híre az egész Bodrog-közben és Tokaj-hegyalján roppant nagy volt. A vádlott társai között szerepelnek olyan nevek, akiknek a nemzetisége bizonytalan. Sámson mágussal együtt elfogott és perbefogott sámánok: Mike fia Dániel, Bogomér kám, Chang fia János, Letenye Menyhért, Chyko fia Ratos, Topol Harsány, Tarkövi Demeter, Bács fia Semlye, Csötör fia Sike, Torja Tályáról, Deleny fia Kám, Kelemen Vizsolyból, Bód fia Csöge, Dankó szikszói sámán és

Szederkerti Sámuel. A 16 vádlott jelenlétét a sárospataki tragikus vásáron már bebizonyítottak vette a bizottság és a perben úgy látszik az volt a cél, hogy megállapítsák, nem volt-e tervszerű megmozdulás, hogy a keleti részekben a krími tatárokkal élénk kapcsolatban álló kunság politikai terveit akarták volna megvalósítani. Miután V. István kiskirály az erdélyi és felvidéki részek birtokában volt, a kisebbik király, Béla herceg bizalmas embereit küldte oda (Ompudus mester) a vizsgálat megejtésére. A sárospataki várat megerősítették a szikszói és szerencsi várak fegyvereseivel, mert tartottak tőle, hogy esetleg nagyobb lázadást szítanak és félig-meddig titokban folytatták le a vizsgálati eljárásokat, gyorsított ütemben, Ompudus kívánsága szerint. Az egész per három hónapig tartott és miután Béla herceg erősen megbetegedett, a vezetést átadták IV. Béla bizalmi emberének, a királyi családdal rokonságban levő Moys nádornak, aki a tőle megszokott szigorral igyekezett minél előbb véget vetni a sokáig húzódnó pernek. A sárospataki Szent Erzsébet kolostorba vezették egyenként a foglyokat és csak akkor vitték vissza őket a várba erős kísérettel, amikor kínvallatás alá vették őket. A tanúkihallgatások is a kolostorban folytak. A megkínzott vádlottak egymásra hátrították a felelősséget és gyötrelmeikben olyan részletek derültek ki, melyek valóban egy országos összeesküvés jellegét mutatták. A kihallgatott tanúk sorában fontosság szerint legelsőként Morgas sárospataki várjobbágy szerepelt, akit a lázadók csoportja annak idején megsebesített és magával hurcolt, majd három hosszú hónapig a Bodroghöz mocsaraiban, füzeseiben velük együtt táborozni kényszerült. Elmondotta, hogy amikor az erős fagyok beálltával a mocsarak felett nyugodtabban lehetett járni, sikerült megszöknie és Göncre menekülnie. Mint koronatanúval, vele szembesítették az összes vádlottakat, akiknek a neveit nem ismerték. A tanú vallomása szerint a vádlottak sokáig megkötözve tartották, bár sebeit nagy gondossággal gyógyították és minden étellel ellátták. Nappal nádkunyhókban rejtőzködtek és csak éjjel merészkedtek ki a

szomszédos falvakba élelemért. Egy éjjel a leleszi prépostság állataiból több tehenet elhajtottak, de mivel az állatok a mocsaras vidéken csak nehezen tudtak járni és erős nyomokat hagytak maguk után, kénytelenek voltak rejtékelyüket megváltoztatni. Ugyancsak elmondotta a tanú, hogy a környező falvak lakói szívesen segítették a bujdosókat és sokan látogatták őket éjszaka idején élelmet és borostömlőket hozva nekik, egyúttal értesítve őket a történetek felől. Különösen Vizsoly és Tály lakossága közül jöttek többen is, akik közül a tanú felismerte Kelemen vizsolyi embert, amiért is a bizottság erős katonacsoportot küldött a nevezett házához, amelyet felgyújtva, állatait elhajtva, őt magát is a sárospataki várba kísérték. Ugyanez történt Letene Menyhért tályai sámánnal, akit a tanú szintén felismeri. A tizenhat vádlott sűrű kínzások hatása alatt beismerő vallomást tett, melynek értékét azonban maguk a bizottság tagjai is viszonylagos értékűnek ítélték. A kínvallatás során két sámán, Szederkerti Sámuel és Chank fia Janis (?) behaltak a gyötrésbe, Bagomér pedig szemevilágát veszítette. Gellért fráter, királyi orvos több ízben tiltakozott a kegyetlenkedés ellen, de Szakállas Lőrinc sürgetésére, hogy az ügynek mielőbb véget vessenek, nem változtattak a módszeren. Összegezve a vádlottak kicsikart, vagy önkéntes vallomásait, a vádak, amelyek alapján elítélték őket, a következők: Vissza akarták állítani a régiek pogány szokásait; feldúlták az Istennek szentelt helyeket; felbujtották a tömeget, hogy Isten szolgálira kezét emeljének; meghamisították a magyar nép dicsőséges szent királyainak tetteit; pogány neveket adtak az egyház és a kereszténység halhatatlan szentjeinek, hogy így a tudatlan népet tévedésbe ejtve, a maguk vallása mellé térítsék; amuletteket osztogattak a nép között, mintha azok a dicsőséges szentek ereklyéi lettek volna és ezért pénzt fogadtak el; áldozatokat mutattak be több helyen, de főképpen a Sárospatak vára mellett levő erdőségben a "látomás-telkének" nevezett erdőben. Többen közülük állították, hogy látomásaik és vízióik vannak, amelyekben a legszentebb Szűz Máriát és Szent László dicső

királyt ismerték volt fel; gyógyfüveket gyűjtettek mezítelen asszonyokkal; szeméremsértő orvosi vizsgálatokat végeztek asszonyokon; pogány módra kereszteltek piliszéssel; hamuba írt jelekkel jósoltak jövődőt a népnek; beteg állatokat gyógyítottak és ellenszolgáltatást kértek és kaptak érte; kirabolták a leleszi hiteshely kanonokjainak a pincéit; foglyokat tartottak és azok életével rendelkeztek. Egy másik fontos tanú, a hejcei plébános Henrik volt, aki már részletesebben vallott a "régiek vallása" fogalomról, amelyet mint mondotta, azért ismer, mert Bács fia Semlye sámánnal, aki a vádlottak között volt, annakidején többször beszélgetett, mutatván, mintha rokonszenvezne vele (demonstrando simpatiam). A plébános szerint a régiek hitében egész sor démon élt, mint az "akatoc" - "karatoc" - "izus" - "kormocus" - "izcacus", akiknek a régiek engesztelő áldozatokat mutattak be. Minden családnak volt hét "larese", akiknek az ajtó küszöbe alatt volt a szenthelye és fából faragott szobrocskákat a ház közepén felakasztva tartották és vajjal etették őket. A Bács fiától értesüléseit a tanú úgy szerezte, hogy részegségbe ejtve a sámánt, kivallatta mások előtt "lelkének nagy derülésére" ("ad magnam hilaritatem anime mee"). Dezső, tályai plébános személy szerint ismeri az összes vádlottakat már régi idők óta. Főképp panaszolta, hogy a vidéken már régóta elhanyagolják a templomba járást, mert majdnem minden keresztény ünneppel párhuzamosan a régiek is tartanak őseik hite szerint szertartásokat. Szent Péter apostol ünnepe táján az új kenyér ünnepét tartják és a sámánok széthordják vagy küldik az általuk sültött kenyeret a szegény népeknek és ezekre a szertartásokra az öregek megszokásból, a fiatalok pedig kíváncsiságból mennek el. Ugyanez történik karácsonykor is, amikor a fiatal sólymokat a sámánok megáldják és a fiatalság az avatás végeztével vadászatra megy velük. Több tanú szerint inkább csak a gyilkosság részletei tárulnak fel, valamint többször szó esik lókötésről, mikor is fehér lovakat loptak, bár a tolvajokat nem tudták megnevezni, majdnem minden ilyen esetet a

sámánok rovására írtak A kínvallatások alatt kicsikart vallomások értéke még a bizottság szerint is kétséges, de a tanúk vallomásai alapján mégis elítélték őket. A 16 vádlottból az ítélethirdetéskor már csak 12 volt életben, mert a már említett két sámán mellett, akik nem bírták ki a kínzásokat, Topol harsányt a vádlott társai egy éjjel megfojtották, mert szerintük többet vallott a kelleténél, míg Bőd fia Csöge felakasztotta magát. - Az ítélethirdetés napjára az egész környékről nagy tömeg jött össze és a királyi íjászok mindenre felkészülten álltak körül a bírákat. A Szent Erzsébet templom terén, miután a főinkvizítor, fráter Sycardus, segítségül hívta a Szentlelket, hogy a bírák elméjét megvilágosítsa, kihirdették az ítéletet: A vádlottakat bűnösöknek találván elrendelik, hogy közülük azokat, akik bűneiket őszintén megvallották, enyhe büntetésként homlokukra a kereszt jelét égensék, hajukat levágják és hétfalu határából kiűzzék őket. A bűneikben megátalkodott és a gyilkosságért fizikailag felelős bűnösöket, Bodon fia Sámson, Tankövi Demetert és Dankó sámánokat átadják a világi karhatalomnak, hogy azokat az ország törvényei szerint az eretnekeknek és gyilkosoknak kijáró büntetés szerint megégessék az ítélethirdetést követő második napfelkelte előtt. Az ítélethirdetést Te Deum fejezte be és az elítélteket a fegyveresek a várbörtönbe kísérték. Vagyonukat is elkobozták, de ezt a végzést később, V. István halála után Erzsébet királyné a még életben levő sámánok, vagy azok utódai javára megváltoztatta, mint Ratos, Sike és Csög esetében, akik a jelek szerint valószínűleg kunok voltak.

VIZSGÁLAT BOKSA SÁMÁN ÉS HÁROM TÁRSA, BADHUR, DELKO ÉS NUWES SÁMÁNOK ELLEN A VESZPRÉM-MEGYEI THEPEY (TÁPÉ) FALUBAN

Magister Ompudus, a kománok bírása, fráter Sycardus a prédikátorok rendjéből mint az ország inkvizítora és Gellért királyi orvos, a

veszprémi egyházmegyében Thepei (?) faluban, Ladvég királyi tisztt, Kerecsnuk nevezetű birtokán, megidéztek a "mágusok főpapját" (pontifex maximus magorum) Boksa sámánt három társával, Badhur, Delko és Nawes "diakónusokkal" együtt, akiket a Szent Márton monostor (585) tisztelendő apátja azzal vádol, hogy az általa épített fizgoi (?) kápolnát a besenyők falvaiban; az ottani kondások pogány szertartásokra használják. A fentnevezett vádlottak végzik a babonát terjesztő összejöveteleken a ceremóniákat, tizedeket szednek a néptől a sertésszaporulat idején, sértik az apátság érdekeit. Szent László személyét babonáságukba belevon Ják, ördögi versenyekkel töltve ünnepét, keresztséget szolgáltatnak a régiek szokása szerint.

A tanúkat megesketik az Evangéliumra, hogy sem gyűlölet, sem félelem nem tartja vissza őket az igazság megvallásától. Urbán szücs bizonyoságot tett, mondván: Én nyolcvan éves vagyok és soha sem hallottam, hogy a fizgoi kápolna, amelyben Szent László hajdani nagynevű (preclarus) királya Magyarországnak nyitott volt forrást, hogy ez a kápolna a Szent Márton apátságé lett volna. Arról sem hallott és semmit sem tud, hogy ősei vagy szülei tizedet vagy akármilyenféle ragáliát fizettek volna a nevezett monostornak. Csak Szent Márton napján vitt és visz mindenki személye megváltásában egy kenyert, és akik korai vagy késői gyengeség miatt járni nem tudnak, azok is küldenek (586), akiknek adományát botokra róják (587). Megkérdezettve a tanú, hogy hol nyerte a keresztséget, azt a választ adta, hogy a fizgoi Szent László kápolna előtti forrásnál. Megkérdezettvén; hogy mikor történt ez, válaszol mondván: biztos határozottsággal nem tudja, de kevés idővel azelőtt, mielőtt szülei házasságra vezették volna. Arra a kérdésre, hogy ismeri-e a papot, aki megkeresztelte, igenlőleg válaszolt és azt mondotta, hogy a makkoltatók főpapja keresztelte sokadmagával együtt. Arra a kérdésre, hogy emlékszik-e milyen szertartással keresztelték, elmondotta, hogy a haját elől lenyírták, a forrásban megmosták a fejét, mellét és hátát

megkenték olajjal és kapott egy bőrből való övet. Arra a kérdésre, hogy az említett Boksa mágus és segédei (famuli) végeznek-e keresztelési szertartásokat, a tanú igenlőleg válaszolt. Tudakozódva afelől, hogy ismeri-e a sámánok szertartásait, a tanú azt válaszolta, hogy csak azokat, amelyeket a „lovas szentek” ünnepein végeznek és Szent László napján. Ama kérdésre, hogy kik a "lovas szentek", az volt a válasz, hogy a tavaszé Szent György, az ősze Szent Márton. Kérdeztetvén, hogy milyen szertartásokat végeznek ezeken a napokon, azt válaszolta, hogy a besenyők régi szokásai szerint ünnepelnek nagy vigalommal. Arra a kérdésre, hogy hallotta-e, vagy tudja-e, miszerint a nevezett vádlottak Szent György napján adományokat szednek "vulgo gorgol dicta" a sertés szaporulatok után, a tanú nemlegesen válaszolt. Csak azt tudja, hogy a "gorgoló" vesszőcskéket ezen a napon osztatták szét a makkoltatók, akiknek a nép sört, bort, és egyéb ételeket adományozott. Arra a kérdésre, hogy Szent László király napját milyen szertartásokkal ünneplik a fizgoi kápolnában, a tanú a következőket vallotta: Lovasversenyeket tartanak, ahol a győztes egy egész évig nem dolgozik és a makkoltatók tartják el és a győztes lovát odaajándékozzák a sámánoknak (588).

Hetesi Mihály (de Hete) királyi vadász (venator regis) hatvanöt éves, megesküdött és tanúságot tett, mondván: Szüleim házában sokszor megszálltak a Szent Márton monostor szerzetesei, amikor utaztak Veszprém felé, de soha sem hallottam tőlük, hogy ők építették volna a kápolnát, amelyet Szent Lászlónak ajánlottak fel. Kérdezvén a tanút, szoktak-e tizedet, vagy más járandóságot fizetni Szent Mártonnak, válasza az volt: biztonsággal tudja és állítja, hogy sem egyiket, sem másikat nem szoktak fizetni. A felől kérdezve, mikor ész hol keresztelték meg őt, a fatens a következőképp válaszolt: a subulcusok sámánja (589) keresztelte a Szent László forrásnál, de hogy mikor, arra nem emlékszik. Arra a kérdésre, hogy ismeri-e a vádlottak tevékenységét, vagy sem, igenlőleg válaszolt mondván, hogy Boksa

ismeri az állatbetegségeket és mindenféle orvosságokat. A sertéskanokat Szent Mihály napja táján Kerecsnuk villában, Fizgo (?) és környékén ő kasztrálja. Badhur, Delko és Nues, népi nyelven Jankó, tanítják a gyermekeket és ifjakat a makkoltatók csoportjainál és tudja, hogy Jankót mint "ludi magisten"-t is emlegetik (590). Szertartásaikról annyit tud, hogy látta, amikor haldoklóhoz hívták Boksát, aki bement a házba a beteghez, de két társa Badhur és Delkó kívül maradtak és nagy lármát csaptak, füstölték a ház sarkait, a fákat, bokrokat, amelyek közel, voltak hozzá. Badhur madártollas öltözetben ugrált, miközben hangosan énekelt. A beteg meghalt és csak akkor ment el a sámán, amikor már a küszöbre olajat és bort öntöttek (591). Azt is kérdezték a tanútól, hogy a vádlott, vagy vádlottak kértek-e, vagy elfogadtak-e valamit szertartásaikért, mire a válasz az volt, hogy a szokásos falbontásért és sírbarakásért egy lovat, nyergestől. Vallatták, hogy ki volt a halott, mire a tanú megemlítette Móghi Domonkos úrnak a nevét.

Bolkhas Lóránt királyi jobbágy megesküdütt és tanúságot tett, amint következik: Hetven, vagy talán még több éves vagyok, de sem szüleimtől, sem másoktól nem hallottam, hogy a Szent László templomot a Szent Márton apátság építette volna, de annál inkább hallottam, és gyermekkoromban láttam is, hogy egy lovasszobor állt a kápolna előtt, még mikor a tatárok nem is jártak arra, ahová a forrás miatt az emberek és betegek sokasága sereglett a nagy ünnepekre. Kérdezték, hogy az apátság, vagy a veszprémi püspökség papjai jártak-e ezeken az ünnepeken istentiszteletekre, vagy a szentségek kiszolgáltatására, mire a tanú nemmel válaszolt; és hozzátette, hogy ez az "öregek hagyományos istentisztelete" volt, amikor még a nemzetek mind pogányok voltak. Megkérdezték, hogy kinek fizettek tizedet, vagy más ilyen természetű járandóságot, a fatens határozottan válaszolt azzal, hogy senkinek sem, csak voltak, akik Szent Márton ünnepén elzarándokoltak az apátságba és vittek magukkal kenyeret,

mások libát, mert a más falvak lakóitól ezt így látták, de ez az adomány csak jószántukból (motu proprio) volt. Boksa sámánt és három társát, a tanú ismeri mondván, hogy az első gyermekkorában játszótársa volt, mert anyja halála után az ő szülei vették maguk házába az árva Boksát, amíg ifjú sorba jutott és apja magával vitte a subulcusok falvaiba. Badhur testvére Boksának és született sámán. A tanút saját keresztsege felől is megkérdezték, hogy hol és mikor keresztelték, mire ő azt a választ adta, hogy miután szüleinek hetedik gyermeke volt és sámánnak kellett volna lennie, az isteni gondviselés szerint a thepey-i pristaldus személyesen vitte a szent forrásra ahol a plébánia templomban keresztelték meg már akkor, amikor még nem tudta használni az eszét. A fatens ismeri a sámánok csodás írásait, amelyeket botokon őriznek és az ősi, pogány, ördögi istenek neveit, a szellemek öt rosszát is tartalmazzák. Arra a kérdésre, hogy működött-e mint sámán, és bölcs (írásudó), a tanú nemleges felelt és kiegészítve mondá, hogy a pristaldus tanította meg írni és ő kérte meg, hogy a sámánok tudományát az emberek és állatok gyógyítására tanulja meg. Megkérdezik, hogy a fizgói kápolnában mikor tartják az ünnepeket és hogy azok keresztény ünnepek-e, erre a következőket vallotta: Szent Györgykor tavasszal, amikor az erdőket füstölik, Szent László ünnepén, amikor a lovasfutások vannak és "elsőt" választanak, és Szent Márton napján nagy embertömegek látogatják a szent forrást és a kápolnát. Hogy keresztény ünnep-e, azt nem tudja biztonsággal, mert a besenyők is ünnepeznek ezeken a napokon és sok keresztény vesz részt, de Szent Mártonból még nem voltak ott az ő tudása szerint a presbiterek. Saját magát kereszténynek tartja és vallja a tanú.

Bagol Tamás királyi szolgálattevő (serviens regis), hatvan éves, megesküdt és a következő tanúságot tette: Sohasem hallottam senkitől, sem magam nem láttam, hogy a Szent Márton apátság szerzetesei építették volna a fizgói Szent László kápolnát, azt ellenben hallottam a régiek hagyományából, hogy itt már régen szent hely volt

és, hogy valamikor egy szent lovasszobra állott fából, még mikor a tatárok jöttek, akkor is meg lett volna. Arra a kérdésre, hogy fizetett-e valamilyen formában tizedet, vagy valami más járandóságot a fentnevezett monostornak, a tanú nemmel válaszolt. Megkérdezték, hogy ki keresztelte őt, hol és mikor, a tanú azt válaszolta, hogy a makkoltatók Szent László ünnepén sok fiatal fiút szoktak keresztelni a forrásnál a sámánok, akik a kondásokkal élnek és azok gyermekeit tanítják; őt egy öreg sámán keresztelte, akinek a nevére nem emlékszik, de tudja, hogy nem messze a forrástól van eltemetve. Amikor meghalt, emberek nagy sokasága jelent meg a temetésen, és arra is emlékszik, hogy a keresztelése akkor történt, amikor a tanú első ízben vett részt a Szent László napi "első" (592) választásánál a lovasversenyen. Arra a kérdésre, hogy a vádlottakat látta-e működni a kápolnában, a tanú nemlegesen válaszolt. Azt is megkérdezték a tanútól, kereszténynek vallja-e magát keresztiség szerint, mire igennel felelt.

Hedmeghi Bálint (de Hedmegh) ötvenöt éves, megesküdött és a következő tanúságot tette: nem hallotta, hogy a rigói kápolna Szent Márton monostor birtoka lett volna, tizedet soha a nevezett apátságnak nem adott. Boksa mágust személyesen ismeri és mint a környék legnagyobb jótévőjét tiszteli (benefactor maximus), mert az állatbetegségek idején ő mentette meg tudásával a sertésállományt, ezért nevezik őt a besenyők főpapjának is (593). Arra a kérdésre, hogy a vádlottak szoktak-e fizetséget elfogadni a gyógyításokért, a tanú nemmel felelt. Megkérdeztetvén, hogy kereszténynek vallja-e magát, a tanú igennel válaszolt.

Sengur György, ötven éves Thepey-i lakos, megesküdött és a következőket vallotta: a Szent László kápolna mindig a makkoltatóké volt, ők díszítették és tartották benne az ünnepeiket a szent lovasszobor előtt, amely már nagyon régi volt és mikor a tatárok

lerontották a kápolnát, újra csak a kondások építették fel. Arra a kérdésre, hogy adtak-e tizedet valakinek a fizgóiak, azzal válaszolt, hogy nem, és csak a sámánoknak adtak szabad akaratból, amit akartak, mikor azok a "görgölő vesszőcskéket" (594) osztották szét Szent György-napján a népnek. Boksát ismeri és nagyra értékeli, mint az állatok orvosát és aki sok éneket és históriát tud a régiekről énekelni. Testvére Badhur írástudó és tanítja a makkoltatásra vonult családok gyermekeit. Saját kereszténységét érvényesnek tartja, bár őt is a sámán keresztelte sokadmagával és sőt nem hintett szájába, de vízzel úgy mosta meg a fejét, mint a keresztény papok szokták.

A jegyzőkönyv teljes záradék a: "Ez a vizsgálat Boksa sámán és követői ellen a Veszprémi Püspök Úr parancsára Tepey villában tartatott, az Úr megtestesülésének 1252. esztendejében, olajban főtt Szent János előnapján. A vádlottak a hit ellen nem vétettel és a jog szigora a jóság szelídségével enyhíttetik velük szemben, azonban a tanúk mindegyikét újra kell keresztelni és ez a döntés érvényességéhez tartozik ..." (595).

VIZSGÁLAT KOMAFIA GAGO SÁMÁN ELLEN DALANTHA FALUBAN

Ifjabb Moys nádor, kun bíró és Simon fráter vezetik a jelzett ellen az eljárást a nevezett Moys nádor Dalantha nevű birtokán. A vádak: a sámán nőies ruhákban jár, jövődölésekkel nyugtalanítja a népet, dobbal és hamuval jósol, ünnepeken a tilalmazott tollruhát magára ölti, haját régiek szokása szerint hordja és a fiatalság énekléseiben részt vesz. Vádolják továbbá, hogy sokszor volt részeg az új kenyér ünnepén és ilyenkor a lakosságtól ajándékokat fogadott el, mintha az ősi dézsma lett volna. Az ügyben kihallgatott 6 tanú a vádlott mellett szólalt fel és így a szokásos "contra fidem nihil est" végzéssel felmentik.

585. A pannonhalmi bencés apátság magának vindikálta -helytelenül - Szent Márton toursi püspök születési helyét. Ma már történelmileg bizonyított tény, hogy a nevezett szent, Sabaria - Szombathely szülőttje volt.

586. A "Márton-lud" ősi szokása még a legújabb időkig ismeretes volt és a vas megyei Szent Márton falucska - ma a megszüntetett Domonkosrendiek kolostora környékén elterülő városrésze Szombathelynek - rendkívüli ünnepi népi sokadalommal ülte meg.

587. A "rovására írják" (adósság) értelemben.

588. A "venator"-oknak - vadászoknak az ösfoglalkozások terén nagyon tiszteletreméltó szerepük volt. Lásd: Békefi i. m.

589. A "subulcus", kondás makkoltatók sámánjait határjárási vitákban gyakran, mint "szakértőket" hívták.

590. Iskolamester, tanító.

591. érdekes megjegyezni, hogy pl. Kublaj tatár kán udvarában is mekkora figyelmet szenteltek a küszöbnek: aki belebotlott, lenyilazták.

592. Az "első" - primus, a verseny győztese.

593. "Pontifex magorum bissinorum".

594. Kapcsolat a sertéspárizás "görget" népi szavával (Vas, Zala, stb.).

HITVÉDELMI ELJÁRÁS LŐRINC FIA TAMÁS SÁMÁN ELLEN KAPARUSKA (KAPROSKA?) NEVŰ FALUBAN

Az előbbi bizottság , valamint Muthmer királyi orvos prépost folytatták le a kihallgatást a Moys-család birtokát képező faluban. A vádlott híres volt a szülések levezetésében, ahol esetenként a "szent bábát" hívta segítségül, tilalmak ellenére a küszöbre helyezte a

vajúdókat, miközben pogány szertartásokat végzett és énekelt. A legsúlyosabb vád azonban az volt ellene, hogy új kenyér ünnepén olyan cipókat osztogatott, melyektől sokan megbetegedtek. A tanúvallomásokból kiderül, hogy abban az évben nemcsak a sámán készítette kenyérből, hanem más lisztből készült ételektől is sokan mérgezést kaptak, úgy, hogy Muthmer magisten szerint "sok feketeszemű gabona" termett az évben a sok eső miatt és az mérgezte meg a lisztet. Féléves fogságának elismerése után a vádlott kiszabadult.

VIZSGÁLAT CSENE FIA FURKUS ÜGYÉBEN SÁROS-MEGYE BORBEREK FALUJÁBAN

Ifjabb Moys, Simon fráter és két névtelen királyi orvos vezetik a vizsgálatot Furkus ügyében. Vádolják, hogy több alkalommal loáldozatot mutatott be és tömegesen jelentek meg jóslatain. A nyolc tanú, akit kihallgattak, nem vádolta, sőt az egyikük, a turuli szentágoston-rendi perjel, Balázs fráter, egyenesen védelmére kelt, mert szerinte ő távolította el szemeiről a hályogot, amely már teljes vaksággal fenyegette. A tanúvallomásokból az is kiderült, hogy messze földön híres nemcsak gyógyításairól, hanem látomásairól is. A legmagasabb fák tetejéig nyúló létrán szokott felkapaszkodni és ott találkozott az Istennel. Ilyenkor látomásai voltak és hangokat is hallottak tőle, mintha valakikkel beszélgetett volna. A keresztény szenteket is sokszor segítségül hívta, mintha az ő javára lettek volna. Mindig madár formájában, vagy képében jósolt (effige avis) és főképpen a katonákat tartotta rémületben jóslataival, melyek háborúról és pusztításról szóltak. Felmentik a szokásos végzéssel: "contra fidem nihil est" és erre kifejezi kérését Simon fráter előtt, hogy a Domonkosok-rendjébe akar lépni és ott szolgálni Istennek és felebarátainak.

VIZSGÁLAT REGWES (REGŐS), ÉS SEGÉDJÉ SÁMA ELLEN DEVECSER FALVÁN

II. Moys és Simon fráter vádolják Devecser nevű faluban Regwest (Regös?) és segédjét Sámát, akiket "jaculatores" címmel illettek. Azzal vádolják őket, hogy a nép között "esőcsináló" híruket terjesztik és ezért ajándékokat fogadnak el. Ugyancsak a vád tárgyát képezi, hogy régi meséket és énekeket terjesztenek a nép között és főképpen a fiataltságot biztatják, hogy éjszakai multságokon részt vegyen, énekeiket hallgassa, miközben sok régi történetet elevenítenek fel azokból az időkből, amikor még a nemzetek nem voltak keresztények. A kihallgatott nyolc tanú mindegyike érdekükben vall és bizonyítja, hogy "sok szép történetet mondanak a régi vadászok és dicső katonák" életéből. Egyben azt is bizonyítják, hogy a vádlottak soha sem mondták, hogy esőt tudnak csinálni, sőt tiltakoztak ez ellen a hit ellen és egyikük sem fogadott el esőcsinálásért pénzt, vagy más adományt.

VIZSGÁLAT LÓRINC FIA TUBA SÁMÁN ELLEN KÁLNOKPUSZTÁN

A per II. Moys és Simon fráter, Muthmer királyi prépost jelenlétében folyik. A vád szerint Tuba az újkenyér ünnepén, és az azt követő napokban mezítelen leányokkal gyűjtetett volna magának bizonyos gyógyfüveket, hogy azoknak nagyobb ereje legyen. A beteggyógyítással is foglalkozó sámánról a tanúk vallomásai nagy elismeréssel beszélnek. Szerintük a vádlott a vizelet színéből is meg tudta állapítani a betegség okát. Orvosságszerei között szerepelt egy "észveszejtő" erős ital, amelytől az ápoltak erősfokú izzadást kaptak. A legsúlyosabb vád azonban az volt, hogy az izzasztó módszert ősi szokás szerint úgy alkalmazta, hogy felhevített kövekre vizet öntve, a gőzbe ültette betegeit. Egy Kozma nevű beteg így fulladt meg, mert

hozzátartozói, az ő távollétében, tovább akarták folytatni az izzasztás műveletét. A tanúk mind a sámán érdekében szólaltak fel, még a halott Kozma fia is, akinek a vallomása szerint a sámán megtiltotta, hogy az ő távollétében gőzöljék a beteget, de az olyan állhatatosan kérte, hogy enyhítsék meg fájdalmait és így kamrájában újra gőzölték és azt hitték róla, hogy elaludt, pedig már halott volt. A bizottság "contra fidem nihil est" jelisével feloldotta ugyan a vádlottat, de Muthmer prépost halálbüntetés terhe alatt eltiltotta minden betegség kezelésétől.

VIZSGÁLAT KOPAS, MÁSNÉVEN TAR SÁMÁN ELLEN SEPTEPUSZTÁN

II. Moys és Simon inkvizitor vizsgálták Kopas, népi nevén Tar sámán ügyét, akit azzal vádoltak, hogy lóáldozatot mutatott be és húsát olyanoknak is szétküldözgette, akik soha sem voltak pogányok. Az áldozatot egy "Septe" nevű pusztán mutatta be és közben jóslatokat is mondott. Gyerekeket is gyógyított babonájával és kézfeltétellel, ugyancsak használta a nyilat is, mint jövendőmondás tilos eszközét és a keresztények szentelt vízéhez hasonló vizet osztott a nép között. Perében kilenc tanút hallgattak ki.

VIZSGÁLAT DASTOR SÁMÁN ELLEN BOLTERAG (?) NEVŰ PUSZTÁN, 1272-BEN

Magister II. Moys és Simon fráter eljárnak Dastor sámán ügyében, Miklós comes Bolterág (?) nevű birtokán. Dastor perével az "elrívülések" során már részletesebben foglalkoztunk (596), de a szokásos vádak az exorcizmusról, ördögűzésről is szerepelnek a tanúvallomásoknál. Az egyik tanú szerint 38 unokája volt, akik sokszor meglátogatták őt. Házában mindenféle gyógyszereket tartott, amelyeket mindenkinek ingyen osztogatott, ha hozzá fordultak. Egy Dávid nevezetű tanú szerint, nagyon értett a felfűvódott állatok

megmentéséhez és ilyenkor, tavasszal, amikor friss legelők voltak, az öreget mindenfelé vitték az állatállomány gyógyítására. Ha elment hazulról, mindig hagyott valami írásos jelet háza oldalán és olykor sokan várták hazatértét. Vele együtt vád alá fogtak 12 falubeli embert is, akik a jelzett tűznél, amikor "révületbe esett", nem engedték az oltást. Mindegyikük azzal védekezett, hogy "valami erő" tartatta őket vissza, amikor a sámán intette őket, hogy ne oltsák a tüzet. Mint tudjuk, az egész ügy felmentéssel végződött a vádlott élemedett kora miatt.

VIZSGÁLAT CHIKÓ "SÁMÁNFŐPAP" ÉS BODFI HARSÁNY ELLEN

Ompudus mester és Sycardus fráter tartományfőnök előtt, Chikó "sámánfőpap" és segédje Bodfi harsány ellen vezetett per, amelyben a vádlottak gyógyításaikért és lóáldozat bemutatásáért kerültek vád alá, Csepreg comes birtokán. A "sámánfőpap" főként a gyerekbetegségekhez értett, legalábbis ezt vallották a tanúk, szám szerint nyolcan, és elég nagy eredménnyel dolgozott a vérhasjárvány ellen. Egy embert, akire rádőlt az épülő ház fala és sokáig mozdulni, sem tudott, mindkét lába rosszul forrott össze, újra eltörve sípcsontjait, úgy meggyógyította, hogy önként jelentkezett a kihallgatandó tanúk között.

Ügyükben a királyi kúriai bíró is szerepelt, mert mint említettük, a "lóáldozatok" során, egy alkalommal fehér lovat vágtak le, amelyet tudtukon kívül egy "lökötőtől" vásároltak (597). Az ügy a szokásos: "contra fidem nihil est" végső szavakkal zárult.

VIZSGÁLAT ABADÉD IRÁSTUDÓ SÁMÁN ELLEN FÜREDEN

Moys nádor és Magyarország inkvizítora vezetik a peres eljárást a nagyon öreg és vak sámán ellen, akit az "írástudó sámán" c. fejezetből már ismerünk. A megidézett tanúk követséget menesztettek a bizottsághoz és, lelkiismeretük nyugalma érdekében kérik, hogy tekintsenek el az öreg elleni eljárástól. A vak sámán a somogyi Füred falu mellett lakott nagy szegénységben és csak jószívű szomszédsága segítette nagy nyomorúságában és főképp télen állandóan mellette állva és nagy fázékonysága miatt állandóan tüzeltek mellette. Sok csecsemőt vittek hozzá, hogy kezeit fejükre téve, megáldja őket. Minden családot ismert, sokszor hetediziglen elmondva azok leszármazását. Állandó látomásai voltak és mindig akadt hallgatósága, akik előtt régi történetek sorát szokta elmondani. Gyógynövények terén nagyon széleskörű ismeretei voltak és a betegségdémonok neveit, gyógyító mondásokat botokra, rovásírással rögzítette és azokat ujjjaival tapogatva, nagy könnyedséggel olvasta (598).

VIZSGÁLATI ELJÁRÁS BORKUS FIA MARCEL ÉS A BESENYŐ BOKSA SÁMÁNOK ELLEN BENEDEK COMES FORRÓ NEVŰ BÍRTOKÁN

Tumbolth nembéli Benedek comes Forró birtokán idézték meg Ompudus mester és Sycardus fráter azzal a váddal, hogy pogány szertartásokra kényszerítik az embereket, bájitalokat osztanak szét a nép között és, hogy besenyők módján "piliseznek". A vád egyik pontja szerint engedélyezték a besenyők módján történő házassági elhálást is ("more bissinorum"). Miután életük fenntartásához erősen hozzásegítette őket a háztartási eszközök és edények javítása, készítése, engedélyt kaptak, hogy tovább is látogathatják a családi házakat, de gyógyítással nem szabad foglalkozniok. Szegénységükre jellemző a jegyzőkönyv eme mondata: „Tél idején mezítláb jelentek meg a bizottság előtt...” (599). Benedek comes egyébként is megvédte Marcel sámánt azzal, hogy elmondotta, hogy sebéből hogyan tépte ki

a nyílhegyet, amely belétört, és így életét is megmentette.

ELJÁRÁS BOKSA BAKONYI SÁMÁN ÉS TÁRSAI ELLEN

A besenyő makkoltatók "főpapja", Boksa már szintén ismerős a László-lovasversenyekből. Az ott említett vádak mellett rovására írták, hogy társaival együtt a hozzávitt fiatalokat "pilisezi" és sertésszaporulat idején fűzfavesszővel járják a falvakat és ezzel sértik a veszprémi püspök jogait, mert állítólag adományokat fogadnak el ezért. Annyira mentek merészségükben, hogy -a vád szerint - Bakony különböző részein kápolnákat építettek az "erdei embereknek", akiket a pogány szokások megtartására ösztökélnek. Hirdetik, hogy "csak a lovasszenteket kell tisztelni". A nevezett Boksa püspökök módján süveget viselt, szertartásainál tollakkal ékesített palástot ölt és a nép "pontifex maximus bissenorum" - bessenyő főpapnak címezi. A nevezett sámánok egész éven át kísérik a sertésmakkoltatók csoportjait és a gyermekeket, mint "ludi magistri" tanítják mindenre, amire a papok tanítani szoktak.

VIZSGALAT URKUND SÁMÁN ELLEN A KOMLÓSI VÁRBAN

Magister Ompudus, Sycardus fráter vezetik a kihallgatásokat Urkund ellen, akit a szokásos dézsma megtagadás vádja mellett azért is tartanak fogságban, mert a Komlós vára melletti nádas kigyulladásakor visszatartotta a népet az oltástól. A bizottság kérdéseiből kitűnik, hogy látszat szerint tűzimádással gyanúsították, de a tanúk vallomásai e téren mind kitérőek. Urkund személyesen bevallotta, hogy ő gyújtotta fel a nádast, mert éjszaka a mezei tolvajok idehajtották a lopott állatokat és az útonállók kedvenc rejtekhelye lett. Feloldják a vádak alól, csak a fahíd felégetéséért rónak ki rá 5 márka pénzbírságot.

GATA SÁMÁN ÉS SEGÉDJE, MÁRTON BOKSA PERE CSEPPTELEKEN

Ompudus mester és Sycardus fráter hallgatják ki a budavári Klarissza apácák birtokán működő sámánokat azzal a váddal, hogy egy csecsemőt megrontottak nézésükkel, aki az igézés hatása alatti folyton hányt, míg végül elpusztult. Vádolják őket, hogy pogány szellemekhez énekelnek és éneküket szentek neveivel keverik ég, így a keresztényeket is megtévesztik. A falu plébánosa jelentette fel őket, megtoldva vádlistájukat azzal, hogy a dézsma leadás ellen lázítanak. A kihallgatott tanúk között szerepel a halott csecsemő anyja is, aki annak idején saját maga vitte a sámánokhoz a gyermeket, hogy meggyógyítsák, de a vádlottak vonakodtak bárminemű orvosi tanácstól és kitértek azzal, hogy Isten már magának szánta a legyengült beteget. Az anya bevallotta, hogy férje erősen ellenezte, hogy a sámánokhoz vigye és éjszaka idején verte fel őket, titkon megszökve hazulról amíg a házbeliek mindnyájan aludtak. Azt is bevallotta nagy sírások között, hogy már a harmadik csecsemője hal: el folytonos hányásban legyengülve és az első kettőt a sámánoknak nem mutatta meg. Gata mágus és segédje felmentő ítéletet nyertek az ügyben és ez annyira meghatotta őket, hogy a bizottság előtt "fogadalmat tettek a keresztre", ami azt jelentette, hogy adandó alkalommal csatlakozni fognak a Szentföldre induló keresztések hadához. Sycardus fráter "osculum pacis"-szel, békecsókkal vált el tőlük.

VIZSGÁLAT HOLDU SÁMÁN ELLEN AZ ESZTERGOM MEGYEI LÁBATLANON

Ugyancsak a "makkoltató kondások" falvában, ezúttal az Esztergom-megyei Lábatlan faluban, amely a veszprémi püspökség birtoka volt,

idézi meg Ompudus mester és Sycardus tartományfőnök Holdu mágust. Vádolják azzal az erkölcstelen szokással, hogy újholdkor mezítelen asszonyokkal gyűjtette az orvosságokat, amelyeket a gyermektelen asszonyoknak adott később, mint hathatós szert. A kilenc tanúvallomásból egyébként a halottak eltakarításáról szóló értékes adatokat tudunk meg (600). A halotti lepelt már előre elkészítették azoknak, akik hosszan betegeskedtek, de szövésük megkezdésére jóslatot kértek a sámántól. Látomásaiban a "szent bábát" többször említik, aki "ragyogó fehér ruhában jelenik meg" a sámánnak és megjósolja az asszonyok szerencsés születését. Vádolják amulettek osztogatásával is, amelyeket a nevezett "szent bába" megérintett. Apró kék kövecskék voltak ezek, amelyeket a gyermek nyakába fűztek a szülők. Miután adományokat nem fogadott el minden gyógyítást "sikeresen az Isten nevében" gyakorolt, a jelenlevő Gellért királyi orvos közbenjárására nem ítélték el, de eltiltották, hogy az asszonyok nehéz órájában szertartásokat végezzen, de egyben, a veszprémi püspök kiküldöttjének kívánságára kitiltották az egyházmegye területéről.

VIZSGÁLAT BOT FIA GÁL, KELCS ÉS ÖRS SÁMÁNOK ELLEN IDOL FALUBAN

István mester, pozsonyi comes, a kunok bírója és Marc e 11 inkvizitor előtt jelennek meg idézésre Bot fia Gál és társai, Kelcs és Örs sámánok Yagol (Igol?) faluból. A vádak szerint egy "Lapbújó" nevezetű áldozati helyen lovat vágtak volna és nagy jövendőelő szertartást szerveztek a vidék lakóinak. A nádas helyén igen sok "álkeresztény" jelent meg, akik részt vettek az áldozatot követő „istentelen agapén" (szeretetlakoma!). Vádolták őket azzal is, hogy a pogány szokások szerint "legényavatást" vagy keresztelőt tartanak és gyakorolják a "vércsók" szertartását. A házasságkötések szertartásainál is pogány szokásokat elevenítenek fel és ilyenkor sokat

részegeknek. Legfőbb vád ellenült azonban az volt, hogy a vásárra menőket fosztogató útonállóknak szállást adtak, mint azok elfogásuk után bevallották. Mikor a tanúk vallomásaiból kiderült, hogy a menekülő rablók azzal áltatták a sámánokat, hogy régi vallásuk miatt üldözik őket és ezért kérnek menedéket, a bizottság felmentette a vádlottakat a bűnrészesség és rejtegetés vádjától.

VIZSGÁLAT RAJAG FIA LADOMÉR ÉS BOKSA ELLEN BÉKÁSMEGYEREN

Sap (Swp) comes, Nemel királyi tiszt és Mi klós fráter újrafelvételi pert bonyolítanak le II. Moys és Simon fráter által elítélt

Rajag fia Lodomér és társa, a besenyő Boksa ellen. A jelzettek a Nyulak-szigeti Domonkos-rendi apáca kolostor birtokán, Meger villában (Békásmegyer?) működtek és az volt ellenük a vád, hogy a Duna-parti rejtekhelyeken áldozatokat mutattak volna be, hogy "esőcsináló hírük" volt és ezt ügyesen anyagi előnyükre fordították, valamint, hogy gyógyfüvekkel gyógyítottak. De a legnagyobb panasz az volt ellenük, Muthmer prépost, királyi orvos véleménye szerint hogy "incisio"-t, sebészetet gyakorolnak azzal, hogy a betegek daganatait felvágják és ezzel súlyos kihágásokat követnek el. Tizennyolc tanú szerepel ügyükben, akik egyhangúlag "thaumaturgus"-oknak, csodatevőknek tartják a két vádlottat. Legjellegzetesebb a tanúk között a négy "beginna" (félapáca) szerepe Fehéregyházáról. Nevük szerint Mirtha, Ledina, Agnes és Katalin, akik a jelzett faluban dolgoztak az Ispotályos keresztes lovagok szövöttelepein; felkeresték a sámánokat Megyeren, mert hallották róluk, hogy "Isten nevében gyógyítanak" és hogy Ledina lábán levő nagy daganatot eltávolítsák. Sikerült is a műtét, de az Ispotályosok Szent Erzsébetről nevezett kórházának a perjele, aki a Gellért hegy alatt lakott, hírét vette a műtétnek és elhurcoltatta fegyvereseivel a két

sámánt, akiket nagyon meg is vertek.

A Gellért-hegy alatti Erzsébet kórházban elítélték a két vádlottat és sokáig fogságban tartották őket. A négy begina vallomása szerint őket is megbüntették, mert "pogány papokhoz fordultak betegségükben". Az egész ügy valamiképpen a Nyulak-szigetén élő királyleány, Árpádházi SzentMargit hallomására jutott és az ő kérésére és V. István személyes parancsára engedték szabadon a foglyokat és 18 tanút idéztek meg ügyükben. Az újabb perből tudjuk meg, hogy "Szent László fűvét" is használták gyógyításaiknál és műtéteik előtt nagy imádságokat tartottak, valamint azt is, hogy "a beteg testének csak azt a részét látták, amely a fehér lepel nyílásán az ,incisio'-ra elő volt készítve és így nem lépték át a szemérem határát sem nézésükkel, sem tapintásukkal". A per tartama alatt óriási tömeg jött össze, akik hangosan követelték a vádlottak szabadon bocsátását.

Miklós fráter beszédet tartott nekik és elmondotta, hogy a "szentéletű és tiszteletreméltó királyi úrnő, Margit nevében jöttek igazságot szolgáltatni, a király különleges hatalmával" és a rászoruló szegények nyugodtan jöhetnek Ladomérhez és Boksához, mert ez "Margit úrnő akarata".

VIZSGÁLAT BŐ FIA TÓDOR SÁMÁN ELLEN

Miklós sümegi comes és Marcellus fráter inkvizítor előtt lezajlott per Bő fia Tódor ellen, akit népi nyelven "Tudó"-nak is neveztek. Nagyjapja is szerepel a tanúk között, aki szerint unokája azokat az énekeket és mondásokat a régiek életéből, melyeket pogány szokásnak mondanak, őtöle tanulta, amíg a szülei házában élt, bár nem is volt "hetedik gyermek". Kénytelen volt beismerni, hogy unokája "szent kézzel választja ki a gyógynövényeket", sikeresen gyógyít és, hogy a "szegények orvosa Isten akarata szerint". Vádolták azzal, hogy

megátkozott madarakat küld haragosai vetése és háza fölé, hogy azokat a jég elverje, megveri szemével a marhaállományt és az elpusztul. Miután minden tanúvallomás érdekében szólt, felmentik a szokványos: "Contra fidem nihil est" végzéssel.

595. "Haec inquisitio acta et facta est contra magum Boksa et sequaces eius ex mandato Dni. Eppi Vesprimiensis in villa Tepey anno Dni 1252, in festivitate Sancti Johannis ante portam Latinam, Contra fidem accusati nihil tenent et iuris rigorem beningniatis mansuetudine temperatur, testes vetro omnes rebaptizari tenentur et hoc ad validitatem."

596. V. ö. "A sámán és a révület" c. fejezetünket

597. Csebreg comes "lókötési" ügye.

598. V. ö.: "Az írástudó sámán" c. fejezetünkkel.

599. Kassai kódex; Anno 1260.

600. Őshitünk hiedelmeiben a holtak szellemeinek visszajárását azzal igyekeztek elkerülni, hogy a halottat nem az ajtón, hanem egy falban bontott nyíláson keresztül, vitték ki. Ezt a falbontást, a jelek szerint, mint a végtisztességhez tartozó szertartások egyikét, a sámánok végezték el. Ugyancsak ők ásták a sírt is. Ezért járt nekik mintegy "megváltás" címén a halott lova, ha tehetősebb családtagja volt, vagy csak a nyerge, ha szegényebbé. Mint már többször láttuk, ez a szokás a keresztény egyházba is átmentődött. Már tudniillik a ló és a nyeregadományozás.

VIZSGÁLAT BAGOL SÁMÁN ELLEN LAPISPATAKON

Ják mester, a királyi hírnökök ispánja és kunbíró, valamint László fráter esztergomi inkvizítor hallgatják ki a nyolc tanút, akiket a Lapispatakon élő Bagol sámán ügyében megidéztek. A vádlottat a

környéken "thumaturgus" - csodatevőnek nevezik sikeres gyógyításai miatt. Külön vád ellene, hogy "muliebriter" - asszonyos módon öltözködik, utánozza a keresztény főpapok ruházatát és ezzel tévedésbe ejti a környék keresztény lakosságát. Azt állítja magáról, hogy víziói vannak, keresztény szentekkel áll állandó kapcsolatban, akik neki üzeneteket közvetítenek. Dobjával jósol és sokszor rettegésben tartja hallgatóit. A legfőbb vád - amelyet minden tanú tagadásba vesz - hogy a dézsma ellen lázítja a népet.

VIZSGÁLAT MÉNFEJE SÁMÁN ELLEN PUSZTAVER VILLÁBAN

Ják mester és László perjel vezetik ezt a vizsgálatot is Pusztaver villában, Márkus nemes úr birtokán. A vádlottat a lovasversenyekből már ismerjük. A tizenennyolc felsorakoztatott tanú a sámán érdekében vallott és végül is a szokatlan, de hatásos "propter indignationem populi vause relicta" - "közfelháborodás miatt befejezett ügy"-nek nyilvánítják a pert és a vádlott felmentést nyer.

VIZSGÁLAT SILVAG SÁMÁN ÉS SEGÉDJE, FELES ELLEN VIS FALUBAN

Ugyancsak Ják mester és László fráter hallgatják ki a tanúkat Vis faluban a megboldogult Moys nádor birtokán. Vád ellenük, hogy az ifjúságot mulatozásokra szoktatják, pogány énekekre tanítják, Silvag dobbal veri a tánc ütemét, míg harsánya, Feles, fuvolán kíséri az éneket. Vádolják őket, hogy hamuból jósolnak és a legények számára házasság előtti szertartásokat végeznek. Miután erkölcstelenség terjesztésével is elmarasztalták őket, a kihallgatott nyolc tanú - mindegyike egy-egy leány szülője - méltatlankodva utasítja vissza a vádat. Kozma, az egyik leány apja kéri a biztosokat, hogy jelöljék meg a feljelentő személyét, de kérését rendreutasítással elvetik: "a hit

védelmében nem sérthetünk meg ilyen titkot" - kifogással. A vizsgálat mindkét vádlottat felmenti.

VIZSGÁLAT KESE SÁMÁN ELLEN A SOMOGY-MEGYEI ECSE BIRTOKON

Ják mester és László perjel folytatják ezt a vizsgálatot is Kese sámán ellen, akit azzal vádolnak, hogy révületében fákra kapaszkodik, ahol a magasban Istennel társalog, szentekkel beszélget és akiknek izenetét a földi kíváncsiaknak közvetíti. Sűrűn használja látomásaiban és révületében a keresztény szentek neveit és ezzel tévedésbe ejti a hívőket. Felróják neki a "kék varázsgyöngyök" osztogatását is. Ért néhány betegség kezeléséhez és a kórokozó démonok neveit vesszőcskékre róva hordja magánál és ha házhoz hívják beteghez, énekléssel űzi el a gonosz lelket. A kihallgatott tíz tanú szerint sikeresen gyógyít különféle bőrbajokat maga csinálta kenőcseivel. Az egyik tanú szerint "jobb orvos, mint a király úr fizikusai...". Ügye felmentéssel és azzal a végzéssel zárul, hogy a súlyosabb betegeket utalja orvosokhoz.

VIZSGÁLAT A KÉT HÉBER, APA ÉS FIA SÁMÁNOK ELLEN

Az előbbi biztosok hallgatják ki a megidézett nyolc tanút. A sámánokat egyenesen gyilkossággal vádolják, mert izzasztó módszerükkel egy Márkus nevű beteg életét veszítette. Az "izzasztó"-t úgy készítették, hogy a házon kívül, szélmentes helyen a beteg testének méreteihez szabott puszta földdarabon illatos füvekből máglyát raktak és a fű elhamvadása után, a hamut elseperve, helyére fektették a páciens, akit takarókba csavartak. A vádlottakat az özvegy vallomása mentette meg azzal, hogy bevallotta, miszerint fiával a sámánok távollétében megismételték ezt a műveletet, de rosszul takarították el a máglya helyét és a beteg takarói az ottmaradt szikrától

lángralobbantak és mire észrevették, a beteg megégett. A tanúvallomások egyöntetűen védték a vádlottakat, mint "arvis"-okat és így az ügy "ad pedem comitis curiae", a királyi udvarbíró hatáskörébe utaltatott.

VIZSGÁLAT CHEPE, NÉPIESEN LÁPKOMÁNJA SÁMÁN ELLEN KAPUVÁROTT

A fenti bizottság, Ják mester és László fráter ítéleznek Chepe sámán ellen, akit a nép "Lápkománja" néven ismer és a Kapuvár melletti vizenyős helyeken lakik. Azzal vádolják, hogy "esőcsináló hírét költi önmagának" és ebből anyagi előnyöket húz, pogány szertartásokkal ébren tartja a régiek erkölceit, hamuból jósol és magas fákra jár Istennel beszélni. Nyolc tanú vallomása felmentőleg szól, mellette.

VIZSGÁLAT KOMÁN FIA ECSÖL SÁMÁN ELLEN A CSALLÓKÖZBEN

Ják mester és László perjel vizsgálják a nevezett sámán ügyét, aki Bökény comes csallóközi birtokain, Kürtön, Pakán, Bekén és Csütörtökhelyen tevékenykedett. A vádlott szakállt visel, menyétrémes köntösben díszleg hermelines palástja is van, mint az esztergomi érseknek. Vádolják többnejűséggel is, valamint állatcsontokból örölt orvosságok és egyéb szokatlan gyógyszerek készítésével, Vallástalan beszédeket tart és "tagadja hogy a keresztény vallás jó vallás lenne". Kilenc tanúvallomás alapján a vádak bizonytalanokká válnak, de Bökény comes szolgájával a bizottság elé küldi az elkobzott hermelines palástot és kéri a bizottságot, hogy a keresztény erkölcsök védelmében a nevezett sámánt a négy faluból utasítsák ki.

VIZSGÁLAT MAJSA SÁMÁN ELLEN MONOSZLÓ FALUBAN

Ják mester és László perjel vizsgálják a nevezett sámán ügyét, akit a császmái káptalan prépostja idéztetett az inkvizíció elé, mert hit dolgaiban veszedelmesnek tartja tevékenységét. Népi nyelven "Siger"-nek is nevezik és azzal vádolják, hogy pogány szellemeket idéz. Varázsvesszőjével megtalálja az elapadt források vizét, sőt újabbakat is feltár vele és erről annyira híres, hogy messze földre hívják és állítólag nagy összegű pénzeket kér. A kihallgatott nyolc tanú vallomása szerint azonban mindezt ingyen, Isten szerelméért cselekszi és főképp a szegények érdekében ügyködik, míg a császmái kanonok kérését, hogy nekik is tárja fel a lappangó forrásokat, megtagadta. Felmentik, de kitiltják a nevezett káptalan birtokairól.

VIZSGÁLAT TASD SÁMÁN ELLEN A TOLNA-MEGYEI LAÁZ FALUBAN

Ják mester és László fráter vezetik a Tolna-megyei Laáz falu sámánja, Tasd ellen a pert, amelyben tizenkét tanú szerepelt. A legsúlyosabb vád az "incisio corporis", műtéti beavatkozás volt. Főképpen sok asszony járt hozzá a szülés után maradt betegségeikkel, akiket sikeresen gyógyított. Értett a hályogok eltávolításához is és messze földről felkeresték ily természetű szembetegségekkel, mint az egyik tanú vallotta Demeter katonáról, aki a vasvári Szent Mihály káptalan embere volt és Tolnába ment feleségével, hogy a szemét meggyógyítsák. A vádlott értett a lovak és tehének meddőségének gyógyításához is és az egész környék "arvis"-nak nevezte. Az asszonyokon végzett gyógyítása miatt érdeklődtek a legtöbbit. A kihallgatások négy napot vettek igénybe és közben a vádlott megszökött, menekülés közben nyállal megsebesítették, de a környékbeli asszonyok bevonszolták a templomba és ott "jus asilii"-t kért. A bizottság megjelent a templomban és ott végezte be a tanúkihallgatásokat, amelyek mind érdekében hangzottak el. A

bizottság felmentette "contra fidem nihil tenet" jeligével, de a királyi orvosok belátására bízta, hogy a gyógyítással fel kell-e hagynia, vagy sem.

VIZSGÁLAT LADÓ FIA BÖD SÁMÁN ELLEN A TOLNA-MEGYEI BELCS KÖZSÉGBEN

A jelzett bizottság, Ják mester és László perjel vizsgálják ezt az ügyet is. A vád szerint Ladó fia Bőd "nőies" ruhákban jár, madártollal ékes palástot visel, lábain pedig csörgők vannak. Látomásai vannak, amelyeket magas fákra kapaszkodva szemléli, és lejövet jóslatokat mond a népnek. Ugyancsak szerepel a vádak sorában az új kenyér ünnepén osztott cipó is, amelytől többen betegek lettek. A tanúk mindnyájan a vádlott mellett szólalnak fel és így az ügy felmentéssel végződik.

VIZSGÁLAT A SOMOGY-MEGYEI KÜRD VILLA SÁMÁNJA, ÜGE ELLEN

Ják mester és László perjel hallgatják ki a megidézett tanúkat az Üge elleni perben, akit azzal vádolnak, hogy esőt tud csinálni és ebből nagy anyagi haszna van. A tanúvallomások szerint inkább "jaculator", nem sámán és nagyon ért az emberek vidámságának felkeltéséhez és ébrentartásához. Többek szerint nagyon jószívű ember és önkéntesen szegénységben él, megélhetési forrása edények, háztartási eszközök javítása, amelyért élelmiszert fogad csak el, mert a pénzt megveti. A gyermekeket tanítja, hogy botocskákra vésve írjanak, amit a lakosság szívesen vesz tőle.

VIZSGÁLAT EBED, NÉPIESEN "KENŐ" SÁMÁN ELLEN TENGÖLD FALUBAN

Vulfelt, a királyi étkefogók ispánja és fráter Marcel inkvizitor előtt zajlik le a Tolna-megyei Tengul (?) villa Euse nevű pusztáján ez a per, ahol a vádlott sámán állítólag a szomszédos Chebrag falu lakói előtt lóáldozattal egybekötött jövendölő szertartásokat tartott. Esőcsináló hírből van, szándékosan késleltetni tudja a termésbetakarítást, ahol nem fizetnek neki dézsmát. Jégesővel elvereti a határt, ha úgy akarja. Létrára kapaszkodva találkozik Istennel és üzeneteket hoz a népnek. Gyógykenőcseivel sokakat meggyógyított bőrbajukból, innét népies a neve. A tanúk mindegyike mellette vall, főképp azért, mert mindig Isten nevében gyógyít. Örökké vidám, sokat énekel és a szomorúakat vigasztalja bajaikban. Felmentik.

VIZSGÁLAT A TÚRÓCZ-MEGYEI HALÁSZFALVAK SÁMÁNJAI, MAGÓC FIA BORÁS ÉS TÁRSA JÓS ELLEN

Farcasy fehérvári prépost, királyi alkancellár és fráter Marcel sorra járva a Túrócz- megyei halászfalvakat, a Vág túlsó partjáról maguk elé idézik a nevezett sámánokat azzal a váddal, hogy a "Béga" nevű víziszörnyeteggel tartanak fenn kapcsolatot, aki eltépi a halászok hálóját. Ugyancsak vádolják őket illetéktelen gyógyításokkal, amikor is istentelen énekekkel járkál körül a beteg házában, vizeletet vizsgálnak és ujjukat a beteg torkába dugva, meghánytatják. Sokakat elvisznek a Szent Illés forráshoz és ott fürösztik őket, mintha annak csodálatos ereje lenne, Boras sámán ismeri a csillagok járását, jósol belőle épp úgy, mint a madarak röptéből és hangjáról. Szertartásokat végez asszonyos ruhákba öltözve, tollas díszekkel és lábcsőgőt visel tánc közben nagy lármát verve. Gyakoroltatja az "osculum sanguinis" (vércsók?) pogány szokást is. A vallomások szerint "Béga" szellemet a vidéken a nép nem is hallotta említeni, de a gyógyításokat mindegyik nemcsak beismeri, hanem egyben nagyra is értékeli. A vádlottakat felmentik.

VIZSGÁLAT GONDAS SÁMÁN ELLEN BORHUD (?) FALUBAN

Domonkos boldogemlékü Béla király volt tárnokmestere, valamint Simon, a budai Szent Miklós klostrom perjele, IV. László egyenes parancsára eljárást indítanak a Nyulak-szigeti apácák birtokán, Borhud birtokon élő sámán ellen, akit "víziói" miatt idéznek maguk elé, mert a népet valóságos forrongásba hozza jövendöléseivel, Vésett botocskái is vannak és mint "jaculator" járja a vidéket. Pogány, babonás szertartásaival botránkoztatja meg a környék lakóit.

VIZSGÁLAT OLBOD FIA BAKSA SÁMÁN ÉS FAMULUSA ELLEN KORTULON (?)

Uza fia Péter, somogyi comes és a vasvári Domonkos-rendi perjel, Mihály fráter, indítanak eljárást a Sághegy környéki Kortul birtokon a nevezett sámánok ellen, akiket lóáldozat bemutatással és a velejáráó jóslásokkal vádolnak. A szertartás végén "keresztény agapé" módjára ételosztást rendeztek volna. Bakra sámán "révületbe" esve, Istennel társalog. Gyermekeket szoktak hozzá vinni, hogy kézfeltevésel megáldja őket. Az asszonyokhoz is hívják nehéz órákban és ő a vajúdókat a küszöbre ülteti, segítségül híva a "szent Bábát", akiről azt hirdeti, hogy a "népek anyja". Miután a tanúk közül többen tőle kapták a keresztséget is, a bizottság elrendeli azok újrakeresztelését, de a vádlottakat felmenti.

VIZSGÁLAT AZ UZLARI BOTH SÁMÁN ÉS FAMULUSA, MARK HARSÁNY ELLEN

Gergely somogyi comes és a vasvári Szent Kereszt kolostor perjele, Mihály folytatják le a nevezett sámánok ellen. Both sámán "more episcoporum" - "püspökök módján" öltözködik, miközben harsányja

"disconatu fungebatur officio" - "szerpap tisztjét betöltve működött". Pogány szellemű énekekkel tartják szertartásaikat. Főképpen Márk nagy mester ebben, aki sok régi legendát ismer és énekel a házaknál tartott összejöveteleken, ahol sokszor táncra perdülnek a népek. Both ért az "aqua vitae" (pálinka) előállításához is, rothadt gyümölcsből és a folyadékot mint orvosszert alkalmazza betegségeknel. "Contra fidem nihil" végzéssel felmentik mindkettőjüket.

VIZSGÁLAT LEUKO ÉS MÁRK SÁMÁNTESZTVÉREK ELLEN CSEPTÉLEKEN

Móri c, Erzsébet királyné tárnokmestere és Ciprián esztergomi perjel folytatják le a tanúkihallgatásokat a nevezett testvérek ellen a Csepel-szigeti Csepteleken. A vádak szerint a két testvér "muliebriter" öltözködik, pogány erkölcsöket hirdet, gyógyítás ürügyével látogatják a környező falvakat, miközben jóslással is foglalkoznak. A nyolc tanú vallomása szerint inkább "jaculator"-ok, igricek, mint sámánok.

VIZSGÁLAT LAZKO SÁMÁN ÉS SEGÉDJEI ELLEN A ZALA-MEGYEI LETENYÉN

Moys varasdi comes és fráter Simona budai kolostor perjele idézik maguk elé a sámánokat, akiket a fiatalság megrontásával vádolnak, mert pogány szertartások szerint avatják őket, karácsonykor sólyomáldást tartanak és ezzel elvonják a népet keresztényi kötelességeik teljesítésétől. Pogány szellemű énekekkel botránkoztatják a híveket, sámándobjukkal jóvendőt mondanak és ebből anyagi előnyökre tesznek szert. A nyolc tanúvallomásból kitűnik, hogy a nép hívja őket előszeretettel, mert értenek a vígasságok élénkítéséhez.

ELJÁRÁS BOGOMER, A ZALA-MEGYEI BESENYŐFALU

SÁMÁNJA ELLEN

Az előbbi perben nevezett Moys és Simon hallgatják ki a megidézett tanúkat a sámán elleni perben. Vád: a nevezett dobjósállással foglalkozik, "megátkozza a madarakat" amelyek ellenfelei háza felett átrepülnek, vagy a vetéseket elvereti átkával. A legényeket házasságkötés előtt pogány szokás szerint avatja. A tanúk mindegyike érdekében tesz vallomást.

VIZSGÁLAT ARTA SÁMÁNNŐ ELLEN SZENT GÁL, SOMOGY-MEGYEI FALUBAN

Moys comes, Simon fráter és János királyi orvos vezetik a hosszadalmas vizsgálatot a már több perből ismert agarászfaluban, Szent Gálott, a híres sámán nő ellen. A sümegi várban már hónapok óta letartóztatásban élő sámán nőt fegyveresek kísérték Szent Gál faluba, ahol tizennyolc tanút sorakoztattak fel ellene, többek között a fegyveres kíséret vezetőjét, Dénes "tizedest" is. A vád nagyon súlyos volt; három gyermek halvaszületéséért vádolták, mert a szülés előtt álló asszonyoknak egy "arandug" nevezetű gyökér főztjéből adott inni. A tanúk sorában szerepelt mindhárom asszony, akik elvesztették gyermeküket. János orvos kérdéseire válaszolva Rasa asszony tanúról kiderült, hogy eddig már négy gyermeke született halva, amikor még Arta sámán nőt nem ismerte, míg Janka asszony, Péter felesége, a második gyermekét szülte holtan. János. mester megállapítása szerint mindkét asszony "in summa debilitate" -a legnagyobb fokú gyengeségben szenvedett és ez volt az oka, hogy halott gyermekeket hoztak a világra. A harmadik asszony pedig a születés előtt nagy életveszedelemben volt, mert kigyúlt felette a ház és két élő gyermekét csak nehezen tudta kimenteni férje távollétében a tűzből. Arta asszony elmondása szerint az "arandug" nevű gyökeret sokáig főzte és tiszta vászondarabon átszűrve adta inni a szülés előtt az asszonyoknak, hogy

"mozduljon a vérük". A vádak között szerepelt az is, hogy a "szent Bábát" hívta segítségül a szülésnél és hogy énekekkel riasztgatta a gonosz szellemeket. A tanúk mindegyike felsorolja, hogy Arta hány gyermeküket segítette a világra jönni és mindnyájan egészségesek. Dénes katona szerint a rabságban az asszony nagyon sokat sírt és imádkozott "ismeretlen szentjeihez", de mindenben nagyon engedelmes volt. Az egyik asszonytanú szerint, ha egy várandós asszonyt megszáll a "suklan" nevezetű betegségdémon, akkor a gyermek mindenképpen halva születik.

VIZSGÁLAT PETRA ÉS PAULA, VALAMINT FÉRJEIK ELLEN GYŐRÖTT

Pósa fia Nana, a királyi halászok comese, János mester, V. István király orvosa, Mathmer prépost, valamint Marcell és Pál inkvizítorok jelenlétében zajlott le a győri sámánok monstre pere. Ithe mágus és felesége, Petra sámánő, valamint ennek nővére Paula, és sámán férje Jakab ellen indítottak egy nagy pert, ahol az egész város mozgásba jött. A szokott módon vádolják őket vizeletvizsgálattal, ütőértapintással, szivárványhártya vizsgálattal. Nagy híruk volt sikereik miatt, különösen a két sámánővérnek. Ithe szemgyógyítással is foglalkozott nagy sikerrel. Használták a csanaki forrás vizét, mint gyógyító hatású ásványvizet is. Tevékenységüket már ismertettük a "Gyógyító sámán" c. fejezetben.

VIZSGÁLAT MÁNOK ÉS LEVED FERTŐ- VIDÉKI VÁNDORSÁMÁNOK ELLEN

Az előbbi bizottság előtt vallanak a megidézett tanúk a két sámán ügyében. Ők is inkább "regösök" - "jaculator"ok, bár két tanú szerint ismerik a gyógynövényeket. "contra fidem nihil" jellegével felmentik mindkettőjüket.

VIZSGÁLATI JEGYZŐKÖNYV A NEMESI SZÁRMAZASÚ GUTHA DE ZUB (SZOB?) ÜGYÉBEN MÓRICHIDÁN VIZSGÁLATI JEGYZŐKÖNYV A NEMESI SZÁRMAZASÚ GUTHA DE ZUB (SZOB?) ÜGYÉBEN MÓRICHIDÁN

Moys nádor, Sopron comese, kománbíró, valamint Ladolfus és Jakab királyi orvosok jelenlétében Simon fráter, a budai Szent Miklós kolostor perjele, mint Magyarország inkvizitora előtt folytatott vizsgálat tizennyolc tanújának vallomásával. A nevezett vádlottat Orbacius, pozsegai nagyprépost jelentette fel, pogány vallás terjesztésének gyanújával. A nemesi vádlottra a mórichidai premontrei prépostság szerzetesei is panaszkodtak, hogy birtokaik nyugalját állandóan zaklatja és érdekeiket sérti. Vádolják azzal is, hogy jobbágyaitól megköveteli, hogy a régi vallás szertartásain részt vegyenek. Állítólag lóáldozatot is mutatott be, ahova messze földről összesereglettek az óhitű magyarok. Menedékjogot ad azoknak, akiket a törvény és magányos sérelmesek üldöznek, izmaelitákkal üzleti kapcsolatokat tart fenn, a mórichidai révnél illetéktelenül vámot szed, az iskolákban, amelyeket birtokán tart pogány szokásokat elevenítenek fel, a fiataláságból éneklő csoportokat szervez és ezzel a keresztény híveket botránkoztatja.

A tizennyolc tanú érdemben a vádlott javára vall, bár az anyagi természetű vádakban nem mernek nyíltan véleményt formálni. Az ítélet: "contra fidem nihil", de vagyonek Kobzásra ítélték és ez a végzés megfellebbezhetetlen úgy a királyi kúriához, mint magához a király személyéhez.

JEGYZŐKÖNYV A KALOCSAI SÁMÁN-LÁZADÁS BŰNÖSEINEK VALLOMÁSÁRÓL, 1269

Ez az egyetlen jegyzőkönyv, amely eltér a többi periratoktól és nem

sorol fel tanúvallomásokat, hanem csak a kínpadra feszített vádlottból kicsikart vallomásokat rögzíti. A vallomások egy közelmúltban lefolyt sámánégetésről tesznek említést. A jegyzőkönyv bevezetéseként a következő sokat sejtető mondat áll: "Többeknek, akik őt őrizték, sok dolgot önkéntesen bevallott, de miután büntársait megnevezni nem akarta, tüzesvassal kínoztatott" (601-a).

A jegyzőkönyv teljes szövege: "Márkus fia Phylpes, a kalocsai érsek volt katonája, önkéntes akaratából az alább írottakat egészben és részleteiben bevallotta, hogy tudniillik, amikor a sümegi várba volt számúzve Kalocsa érsekétől, mivel az említett érsek által megégetésre ítélt rokonainak és sámánoknak a védelmére kelt lévén, arra gondolt, hogy Kalocsán ott van még Miklós úr, az ő unokaöccse (Nicolaus dominus eius nepos) és a megégetett Demes sámánnak a fia, valamint mások, akiknek nevére most nem emlékszik és akiknek a rokonait megégették és, hogy annakidején több alkalommal és különböző időben felkérték őt arra, hogy a régi szokások védelmére visszatérve újra kiálljon és az érsekre, aki rokonai halálát okozta, megfelelő büntetést szabjon és a még fogságban, levőket kiszabadítsa.

Item dixit: sümegi számúzetése alatt sokszor gondolt ezekre a felhívásokra, és elhatározta, hogy azoknak eleget tesz, legfőképpen akkor, amikor körülbelül 25 nappal ezelőtt egyik rokona azzal az üzenettel küldötte a fentnevezett Miklós úrhoz és Demes sámán fiához, hogy azoknak tudomásukra hozza, miszerint hamarosan Kalocsán lesz. Mást nem mondott neki, sem megbízást nem adott.

Item dixit: hogy ettől az időtől kezdve, talán öt másik nap múlt el, amikor egy másik futárt menesztett Kalocsára, hogy a következő héten már úton lesz.

Item dixit: hogy a várfogságból; ételosztás utáni időben, fogolytársai

közül kilépett, fejét, arcát eltakarta és sikeresen távozott egy zalai faluba, amelynek nevére nem emlékszik. Itt szállást kért egy házban, ahol még a régi erkölcsök szerint éltek, A szállásadók egyik familiárusa elkísérte őt az erdei úton és éjjel-nappal lovagolt, csak annyi időre szállt le lováról, amíg az legelt, és bár városokon, falvakon keresztül ment, igyekezett, hogy fel ne ismerjék. Kalocsára érkezett egy keddi napon, alkonyatkor és a piaci kapu felől lépett a városba, közel a Szűz Mária templomához, ahol lováról leszállt és rögtön bement a templom melletti szőlőskertbe és ott éjjel egy óráig, vagy még tovább időzött.

Item dixit: hogy ebben az éjjeli órában elküldötte a familiárust Miklós úrhoz azzal, hogy értesítse, miszerint már megérkezett és, hogy abban a bizonyos szőlőskertben van. Üzente, hogy Miklós úr hozzon magával két friss lovat, egyiket önmagának, másikat pedig Phylpes úrnak és amikor a két lovat a nevezett Miklós elhozta, mindketten nagyon óvatosan, ahogy csak tudtak, Phylpes úr házába mentek és egy óráig, vagy körülbelül addig, ott maradtak.

Dixit etiam: hogy amíg a házban voltak, megjelentek Demes sámán fia és sokan mások, akiknek nevére nem emlékszik, de akiket, amint mondotta, Miklós úr és Demes fia bizalmasan értesítettek érkezéséről és ő minden jelenlevőnek elmondotta, hogy nem királyi kegyből hagyta el a sümegei várat, amint azt először mondták volt, hanem megszökött, hogy az érsek öszentségét fogságba ejtsék, kíséretét, ha ellenáll, levágják, amire vonatkozólag két tervet dolgozott ki.

Primo: hogy barátaikkal és a velük rokonszenvezőkkel megszállják az érsek palotáját és őt magát fogságba ejtve, gyorsan lóra kapnak és elvágatnak vele, ismeretlen helyre elrejtve őt és utána szétszélednek.

Secunda: hogy Vízkereszt ünnepén a reggeli órákban a templom körül

szétszóródva felkészülnek, hogy a barátokkal és rokonszenvezőkkel mise közben elfogják az érseket kanonokaival együtt, ez utóbbiakat az úton eleresztik, míg az érseket foglyul viszik. Miután a jelenlevők a második tervet könnyebben keresztülvihetőnek ítélték, szétszóródtak, hogy még több barátot szerezzenek az ügynek, kivéve Demes sámán fiát, aki képtelennek mondotta magát fegyveres fellépésre levágott keze miatt, de felajánlotta szolgálatait az ügyben és ő is eltávozott.

Item dixit: hogy az említett Miklós úr meghívta házához Demeter milest is, akit annakidején Demes sámán meggyógyított súlyos bajából és kérte, hogy csatlakozzék a barátok csoportjához, mire az említeti Demeter először megígérte, hogy részt vesz az ügyben, de később meggondolta magát és házába távozott azzal az ígérettel, hogy titokban tartja a hallottakat. Hasonlóképp beszéltek Sombek katonával, akinek a fiát gyógyította a megégetett sámán, mire ő is megígérte, hogy 15 katonájával részt vesz az összeesküvésben, de amikor meghallotta, hogy dominus Péter is részt vesz embereivel az ügyben, akkor azt mondotta, hogy neki ellensége Péter úr és visszalépett. Similiter meghívta Menyhért urat is, aki harminc lovat ígért alkalmas időben, alkalmas helyre a barátoknak.

Item dixit: hogy pénteki napon átment dominus Miklós házába, ahol összejöttek a barátai és ott látott több, mint hetven alkalmas ifjút (ultra septuaginta apti iuvenes supra nominatos) a nevezettekén kívül.

Item dixit: hogy elrendelte (decreverat), hogy a szombatot megelőző éjjelen, amikor Vízkereszt ünnepe esett és amely napon tudomása szerint az érsek a katedrálisban az összes kanonokkal és prelátussal misét celebrálni készült, minden a csoporthoz tartozó ember, akiknek a számát kétkedés nélkül több mint 300 fegyveresre tette (quos ut asseruit non dubitabat, quod excessissent numerum CCC armatorum), hogy a templom körüli lakatlan házacskákban rejtőzködjenek el, az éj

sötétje idején. Az összeseket, mint mondotta, négy csoportra osztotta: az első csoport a város piaci kapujához, a második a templom két oldalára, a harmadik és negyedik pedig a templom-térre kellett, hogy menjenek, amikor az érsek úr és a nép a templomba bevonulnak.

Item dixit: hogy Demes sámán fia megkapta a rendeletet, hogy négy társával Krisztus teste konzekrálásának pillanatában, a tisztelendő érsek istállóira és palotájára tűzcsóvát vessen, hogy amikor minden ember a palotát menteni siet, könnyebben foglyul ejthessék az érseket és kíséretét (ipsis tempore consecrationis Corporis Christi ignem in stabulo Reverendissimi ac su palacio impossuissent ...).

Item dixit: hogy elrendelte, miszerint mindenkit, aki ellenáll, meg kell sebesíteni, ha szükséges, le kell szúrni, és az érseket élve kell elhurcolni kanonokjaival együtt.

Item dixit: hogy nem kételkedett abban, hogy a megégetett rokonai és a sámánok életéért bosszút áll és, hogy a királyi kegy az érsek életéért az összes még fogságban levőket szabadon, bocsájtja.

Jegyzet: Phylpes urat még Vízkereszt ünnepén elfogták és kínpadra vonva az inkvizíció szorgoskodása folytán büntársait folytatólagosan vádolta, amíg majdnem ötvenet ezek közül felakasztottak a vesztőhelyen, magát Phylpes urat pedig a városon kívül akasztották fel, miután az inkvizítor kihirdette felette az ítéletet ... és sokan vannak még a vádlottak, akiket folytatólagosan akasztanak és ennek az inkvizíciónak a befejezését megírni nem tudom, mert még nem ért véget

Eddig a jegyzőkönyv. A világi hatalom kara ebben az esetben Ompudus mester személyében volt képviselve és miután az inkvizítor fráter személye nincs megemlítve, feltételezzük, hogy a majdnem

minden esetben vele együttműködő Sykardas fráter lehetett. Ompudus mester egyébként a Phylpes ügyben még egy év múltán is megidézi Nádasdi Kornélt, a nagyváradi monostor jobbágyát és István pozsonyi grófot, akikkel a nevezett valamikor kapcsolatban állhatott.

601/a. "Ubi plerisque ex his, qui eum custodiebant, interrogantibus sponte minta confessus, sed coxnplices nominari nolens ferro candente torturatus est"

III. RÉSZ POGÁNYOK, ERETNEKEK, SZAKADÁROK

XIX.

A POGÁNY KUNOK ÉS "CUCURBITÁK" INKVIZÍCIÓJA

A 13. századi inkvizíció legtöbb tennivalója a magyarföldi kunok ügyében volt. Ez a belső-ázsiai származású, rokon nép kezdetben a mai Moldva és Besszarábia területén települt meg és a 10. század óta állandó harcban állott a magyar királysággal. Gyakori betöréseikről, rablóhadjárataikról krónikáink színes képeket festenek és főképp Szent Lászlóval kapcsolják össze az ellenük folytatott védekező harcokat. A görög császárok ravasz diplomáciája gyakran felhasználta a két rokon nép friss erőit, egymás ellem uszítva, hogy mindegyiket gyengítve az állandó vérvesztésekkel, saját hatalma alá kényszerítse őket.

A kunság nem tudott önálló és tartós államot alkotni, mint a magyar és így arra kényszerült, hogy a szomszédos népek szolgálatába állítsa mozgékony hadieréjét. Magyarországon II. István uralma idején jutnak először nagyobb szerephez és amikor a fiatal király 1127-ben Kiev ellen hadat vezetett, ők voltak legfőbb támogatói magukkal a magyar főurakkal szemben is, akik megtagadták az engedelmességet királyuknak. II. István elfojtotta a lázadást, amikor a kunok kegyetlensége -a lefogott főurak csupasz hátán szárított lótrágyából raktak tüzet -a dolgavégezetlen hazatért és Egerben súlyosan megbetegedett király népszerűségét annyira aláásta, hogy haldoklása hírére kedvenc kunjait országszerte irtották. Sokan csak úgy tudtak menekülni, hogy a "jus asilii-t, a templomi menedékjogot vették igénybe, aminek következménye kényszerű megkeresztelésük volt. Közel száz évig éltek mint látszatkeresztények a magyar közösségben, sok gondot okozva az egyháznak pogány érzelmeikkel. II. Géza korában újabb kun hullám érkezett Moldvából, közel 100.000 ember kért engedélyt betelepülésre és bár a királynak nagy szüksége lett

volna reájuk, hogy hadseregét velük felfrissítse, megegyezett Mánuel görög császárral, hogy a Balkánon telepítik le őket. Macedónia területén ekkor alakultak a kun városok és falvak: Komanova, a lissai völgyben Komanics és a Kastoria-tó mellett Komanicsovo (601-b). Mint később látni fogjuk, ezek a kán csoportok szétszórtságukban is jelentős erőt képviseltek és mikor a 13. század legnagyobb eretneksége, a "bogumil" vallás felütötte fejét a Balkánon, a bolgárok mellett ők voltak a leghűségesebb követői és belőlük táplálkozott a magyarországi "cucurbita" kunoknak - fêlig pogány, fêlig katarus, manicheista szintézis - mozgalma, amely oly sok gondot okozott az inkvizíciónak.

A 11. századi, kun telepeket erősen feltöltötte a harmadik és legutolsó kun bevándorlás, amelynek már menekülési jellege volt a tatárok közeledése miatt. A Kalka-menti csatavesztés után a rövid életű Kunország alapjaiban megingott. Ekkor két királyuk, Kötöny (Kuthen) és Jónás vezetésével Magyarországra jöttek. Sátorozó, nomád pásztornép volt még, zömében ősi pogány vallás követője, bár Jászvásár és Kiev Domonkos-rendi missziói elég szép sikereket értek el térítésükben Tódor püspökkel élükön (602).

A jászvásári kun-magyar kolostor irodalmi és fordítási tevékenységet is folytatott (603).

A nagyobbik csoport feje, Jónás király, a magyarság ellenkezését látva és Róbert esztergomi érsek követelését, - hogy tömegesen keresztelkedjenek meg - visszautasítva, népével együtt a Balkánra vonult, ahol a bizánci- francia császárság örömmel fogadta őket, mint fegyvertársakat a közelgő veszedelemmel szemben. Véd- és dacszövetséget kötöttek az ősi ázsiai szokás szerint: vércsorgatva boroskupába (604). Alberik flamand cisztercita apát, aki a 13. század folyamán Magyarországon járt látogatóban, írja le - mint szemtanú - hogy a rövid ideig uralkodó Jónás király a Boszporusz partján meghalt és az ősöknek kijáró tisztelettel temették, egy hamarjában összehordott, mesterséges domb mélyébe helyezték aranyszékre

ültetve, vele együtt elhantolva nyolc hűséges fegyveresét és 26 legszebb lovát (605).

A kun nép csak, addig létezett, amíg meg nem keresztelkedett, de addig töretlen pogánysága botrányköve volt a kereszténységnek. Még a kereshtségét követő második generáció is hajlamosabb volt az "új manicheizmus" eretnek csoportjainak kötelékébe lépni.

A kunok történelmének alaposabb vizsgálata azt mutatja, hogy keresztényellenes magatartásuk oka maga a kereszténység volt, amely ezt az ázsiai népet nem tartotta egyenrangúnak és még kevésbé méltónak önmagához. E tekintetben a magyarság sem volt kivétel. Már a legelső bevándorlások ideje óta valóságos közellenségnek tekintették őket. IV. Béla idejében ezek az ellenérzések, közvetlen a tatárjárás előtt, ki is váltották a véres eseményeket, gyöngítve mindkét népet, a kunt és a magyart egyformán, a közelgő tatár veszedelemmel szemben. Maga Béla király a tatárjárás után is bizonyos merevséggel kezelte őket és amikor fia, V. István, Kötöny kun király unokáját feleségül vette, valósággal mentegetődzik a pápa előtt, hogy "egy kun leány" került a királyi, családba.

Ugyanez az ellenszenv mutatkozik egyházi részről is a friss erővel feltörő kunság ellen. Ez a jelenség azonban egész Európában egyöntetű: a cseh Brúnó püspök levele, vagy a frissen római császárrá avatott Habsburg Rudolf levelei a pápához (606), mind azt mutatják, hogy a magyarok jelenlétével úgy-ahogy, már-már megbékélt keresztény Nyugat nem jó szemmel nézte egy újabb, ázsiai eredetű és egyben, a magyarral közeli rokonnép feltűnését.

A keresztény nyugati szokás, hogy a tőlük idegen népeket gúnynévvel illessék, a kunok esetében sem maradt el: ahogy a tatárokat "kutyafejú"-eknek nevezték farkasprémes süvegeik miatt, a kunok gúnyneve "cucurbita", "tökfej" lett.

A "cucurbita" szó valójában a kunok kopaszra nyírt fejére vonatkozott és eredete egyidős a kunság Kaukázus-vidéki feltűnésével, mert már az izlám előtti, arab irodalomban is e néven szerepel, bár nem ebben a

formában, de azonos értelemmel (607). Lényegtelennek látszik ez a gúnynév, pedig később, főként a 13. század második felében, egy különleges vallást jelentett az ázsiai manicheisták és a nyugati "katharusok" vagy "lombardusok" eretnekségének ötvözetéből. Krónikáink közül már Anonymus "cucurbiták"-nak nevezi a kunokat: "tonsa capita cumanorum, tamquam cucurbita", azaz: "a kunok kopasz feje olyan, mint a tök" (608). Ugyanígy említi őket a Képes Krónika is. Magister Paulus 1218-ban Bolognában tartott egyetemi előadásain a szónak már különleges jelentősége volt és az egyházbizottságban egyre sűrűbben alkalmazzák a már említett, különleges vallási egyvelegre, majd még a századfordulón, egyben az erkölcstelen feslett életű nők megjelölésére is, és így még jobban megbélyegzik ezt a rokon népet (609). Pál mester szerint vétkeznek azok a "lombardusok", akik eltaszítják maguktól feleségeiket, mert talán valaki "cucurbita" névvel illette őket. A hitvédelmi bizottságok jegyzőkönyvei is sűrűn használják ezt a megbélyegző szót (610). IV. Béla és a pápák közötti levélváltások főképp ez utóbbi értelemben alkalmazzák a "cucurbita" elnevezést és a heves vérmérsékletű kun nőkkel szemben viseltetett ellenszenv főképp a görög származású Laskaris Mária, Béla felesége részéről volt a legerősebb.

Miután a kunság zöme a Dobrudzsa és Moldva területén, valamint a Fekete-tenger nyugati partjain települt meg számottevőbb rétegben, ezeknek a tömegeknek megkeresztelése volt Róbert érsek és segédpüspöke, Tódor, Domonkos-rendi kun püspök elsősorú feladata. A pápai udvar egyházpolitikája, amely ebben a korszakban az olasz városköztársaságok, főképp Genova és Velence érdekeit támogatta, nagyon vigyázott, hogy az új nép megtérítése és irányítása ne kerülhessen a magyar papság kezébe. Eme irányzat részben talán azért is volt az egyházpolitikának fontos, mert még mindig nem bízott meg teljesen a magyar kereszténység őszinte voltában, vagy talán attól is tartott, hogy az új és friss erejű rokonnép túlságosan is megerősíti a magyarság helyzetét és esetleg a Fekete-tengerig terjeszti hatalmát,

veszélyeztetve ezzel az olasz tengerész-kereskedő városok egyeduralmát, amelynek már szűk volt az Adria. Kétségtelen, hogy a lombard városok kereskedői az annyira fontos Fekete-tengeri és Duna-torkolati részekben igyekeztek "kulturteret" teremteni, hogy így érdekeiket jobban biztosíthassák. Róbert esztergomi érsek és Tódor püspök sikereit látva, a pápaság külön "latin püspökséget" szervezett a Fekete-tengerparti telepek lelki vezetésére és ezt a tisztséget mindig genovaiakkal töltötte be.

Jászvásár Domonkos-rendi kolostorában, amely a kun misszió központjaként szerepelt, annak ellenére, hogy a hittérítők zöme magyar, a vezetés a genovai domonkosok kezében volt. A hatalmas olasz kereskedő város valóságos gyarmatot teremtett a kunok közvetlen szomszédságában, velük állandó kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn és jelenlétük a "zsinovizi" (genovai) kultúrszó formájában az egész Fekete-tengeri, sőt Kaukázusi térségben még ma is megtalálható (611). A genovaiak, akik különben Lombardiából nagyon sok "kiselejtezett" emberanyagot telepítettek át gyarmatvárosaikba, részben az eretnekségek gyors terjedésének is utat nyitottak, hiszen a legtöbb kivándorló a II. Hohenstaufeni Frigyes-féle vérengző eretnekirtása elől menekült el ősei földjéről. Az említett jászvásári kolostor, amely ebben a korban még a magyar Domonkos-rendiek tartományához tartozott, egyetlen esetet sem sorol fel, vagy említ meg, hogy a "zsinovézek" gyarmataira menekült eretnekeket üldözték volna. Ezt veszélyt elhárította a gazdag lombard város és pápai udvar közös érdeke.

Az olasz szerzetesek, akiknek a kezében volt a magyar kolostor, magyar és kun papjainak vezetése, elsősorban a kunsággal kapcsolatban álló honfitársaik hatalmi érdekeit tartották fontosnak. Erre mutat a kolostor nagy irodalmi tevékenysége is, amelyből a kun nyelvemlékek zöme Született. Egyik ilyen legfontosabb nyelvemlék a "zsinovéz" kereskedők használatára szerkesztett kun szótár, amely kétségtelenül genovai, szerzetesek tollából származik (612). Magyar

szerzetesek inkább a vallási kötelességüknek igyekeztek eleget tenni azzal, hogy a híres "Mária himnuszok"-at fordították magyarból kun nyelvre.

Miután a Duna-torkolati és Fekete-tenger térségi kunság körében annyira elterjedt a bogomul-katharus-lombardus eretnység, melyet az inkvizíció nem üldözött, nem tartjuk kizártnak azt a lehetőséget, hogy a "cucurbita" kun eretnység ezeken a góccokon keresztül kapta jellegzetes "keresztény" színezetét (613).

A kunok ellen folytatott hitvédelmi perek a rokon nép kétféle vallása - az ősi pogány vallás és a "cucurbita" eretnység -- miatt két különböző csoportot alkotnak és a legfeltűnőbb, hogy a „cucurbita” eretnység elleni küzdelem legerélyesebb irányítói maguk az ősi pogány hiten lévő kunok voltak. Fajtestvéreiket javarészből ők jelentik fel az inkvizíció előtt, ha a bogumil-katharus követői lettek. A megmaradt jegyzőkönyvek tanúsága mellett ezt bizonyítják Sacson Reiner Domonkos-rendi szerzetes emlékiratai, aki 17 éven keresztül "déd"-je, bogumil püspöke volt a Duna-torkolat vidékének és megtérése után részletes beszámolókat írt az eretnek egyház belső életéről. Szerinte a bogumil "cucurbita" vallás legjobb és ragaszkodóbb hívei a kunok voltak (614).

Amennyire kímélték felsőbb utasításra a "zsinoviz" városgyarmatok eretnekjeit a hitvédelem biztosai, annál nagyobb eréllyel üldözték a velük szoros vallási, kulturális és kereskedelmi kapcsolatokban élő "cucurbita" közösségeket. A legelső ilyen inkvizíciós adat 1228-ból származik, egy, a pápának, IV. Incének a végzésével elrendelt házasságbontás formájában. Érdekes ezt a legmagasabb egyházi fórum ítélezését tartalmazó levelet teljes egészében idéznünk, mert nemcsak azt mutatja, hogy az egyház milyen gyökeres, mélyreható eszközöket alkalmazott az eretnekekkel szemben, hanem azt is, hogy a "cucurbita" vallás az előkelő származású, nemesi rendű kunok között épp úgy hódított, mint az egyszerű nép körében: "A kunok püspökének és esperesének üdvözlét! Szeretett fiúink, a nemes

származású kun férfiú, Arboz, kérését és panaszát meghallgatva, nejétől Marza kun asszonytól, akivel több mint húsz évig házasságban élt - eltekintve attól, hogy vérségi rokonságban is vannak és mivel a jelzett kun nő (Cumana), nemcsak hogy valóságban is katharussá lett személyileg, hanem férjét, családját és szomszédjait éjjel-nappal hitétől eltántorítani igyekszik - mint ahogy saját nővérét máris eretnokségbe vitte - és miután férjétől a neki kijáró köteles házassági jogot megtagadja, tőle elhúzódik és mivel az egyházi vizsgálóbizottság megidézésére nemcsak hogy megjelenni vonakodik, hanem azt meg is veti, sőt gúnyolja azért.

601/b. Lejean: "Les populations des Balkanes". Revue Anthropologique, 1899. 40. oldal,

602. V. ö.: "Az inkvizítorok" c. fejezetünkkel.

603. U. o.

604. LEJEAN: i. m. 486.

605. SZENDREY: "Árpádkori hadtörténeti leletek". Milleneumi kiad. I. 35.

606. MIGNE PP. LL. 789. "Rudolphus victoriam summo Pontifici Romam significat: ...nos et filius noster Ludovicus rex Hungarie..." Ex a levél az első Habsburg, első történelemhamisítása és egyben figyelmetlensége, ahogy Ladislaus helyett Ludovicus nevet használ. Epistolae Rudolphi I. 33.

607. A "cucurbita pepo" a tök növénytani meghatározó neve és átvitt értelemben, a fej kopaszsága miatt így nevezték a kunok~ katharusbogumil vallást felvett tagjait. Maga a név, ősi gúnyolódás a kunokról és Marquart kimutatása szerint már az arabok irodalmából ismeretes, az Izlám előtti időkből. (V. ö.: "Volkstum der Kumanen" c. munkáját. Maga a "Codex Cumanicus" is hozza tréfás kérdései között a Xuun - kun - tök értelemben. (V. ö.: 126 sor a 144, rejtvény.) Magyar részről Bálint J. dolgozta fel az erre vonatkozó nyelvtani kutatásokat a X(ch)arachaj - x(h)-ún név alatt. Keleti Szemle, X. évf. 105.

608. Anonymus: Cap. 8.

609. V. ö.: Codex Vat. Bibl. Fond. Borghese 261. fol: 85/r: "Item contra lombardos, qui amittunt uxorem ideo quod aliquis dicit eam cucurbitam."

610. Kassai kódex: Anno 1228. No. 3, No. 19; anno 1235.

611. Jellemző erre a telepítéspolitikára, hogy a besenyőket - éppen vallásuk miatt az egész országban szerteszéjjel szórták, míg a friss erejű kunokat, később a jászokat, az ország szívébe telepítik meg.

612. RADLOFF: „Zur Geschichte des türkischen Vokalsystems. Der Codex Cumanicus besteht aus einem grösseren lateinisch-komanischen Wörterverzeichnis, wahrscheinlich genuesische Kaufleute, die ihnen zur Umgangssprache nöthigen komanischen Wörter aufgezeichnet heten...” 440 old. A himnusz fordításokat magyar missziósok végzik.

613. A Radloff-émlítette genovai kereskedők hatalmas Duna-torkolati és Fekete-tengeri gyarmataival csak kevesen foglalkoztak, mint a mai Románia etnikai és nyelvi alakító faktorával. Pedig a "zsinoviz"-ok szinte az egész Fekete-tengeri térséget behálózták hatalmas kereskedelmi összeköttetésekkel, kikötőkkel, áruraktáraikkal és az olasz és dalmát kikötő és rakodó munkások ezreit foglalkoztatták és számukra egész városnegyedeket építettek. Román részről Bratianu I. G. foglalkozott ezzel a "zsinoviz" kérdéssel hosszabban és alaposabban, anélkül azonban, hogy tanulmányainak igazi jelentőségét levonta volna. Amit feldolgozott, a Duna-torkolati görög városokból, főképp Saprónról, Vicináról, vagyis azokról a városokról, amelyekről már Bíborban született Konstantin is megemlékezik és amelyekből később a besenyők nagy erősségeket építettek ki megkezdve egy besenyő állam megalapítását, de a Komnenos dinasztia elfoglalta tőlük és utódaik a tatárdúlás után a Paleológusok még nagyobbá tették, mint nagyon fontos kereskedő és kikötő városokat. A genovaiak kezébe került, 1318-ban, akik hatalmas kolonizáló terveikkel egészen újjáélesztették a Fekete tenger parti városok életét, megtömve őket az olasz kikötővárosok rakodómunkásaival, száműzöttjeivel, rovott

múltú egyéneivel, akik itt új életet kezdhettek.

Bratianu tanulmánya szerint Genovában talált 38 eredeti okmányt, amelyek erről a nagy „zsinoviz” államról beszélnek és nagyobbak állítják be, mint a bizánci francia császárságot, annak idején. Az olasz és később a dalmata tengerészek és kereskedő segédnépek, raktárosok, hajcsárok és árufelhajtók, sőt hajógyarak munkásai, már 1358-ban, saját metropolitájukkal és latin püspökségükkel rendelkeznek, így érthető, hogy a kunokkal is voltak állandó kapcsolataik, akiknek a nyelvemlékeit javarészt ők írták össze. Nagy összekötő városuk, a Konstantinápoly elővárosaként szereplő Péra volt, ahol szintén püspökségek és kezdődő egyetem áll rendelkezésére a balkáni olasz és latin elemeknek. Mindezeket Bratianu tárta fel egy tudós elfogulatlan komolyságával, arra azonban már nem volt ideje, vagy szándéka, hogy a 14. századi nagy olasz települések, a „zsinoviz” kolóniáknak jelentőségét felmérje, mint az oláh nyelv mai alakjának "latin"szülőanyját és egyedül elfogadható magyarázatát, hanem inkább hagyta, hogy a dákorómán elmélet fantasztái, Trajánus császár "benősült" légionáriusainak adják azt a dicsőséget, hogy ők voltak a mai románság szülői. Pedig a "zsinovizek" számban többszörösen felülmúlták a romladozó Római Birodalom szedett-vedett légionáriusait és időben és térben is sokkal közelebb álltak és állnak a románság eredetéhez, mint az elsők. Bratianu egyébként egész sor tanulmányával járult hozzá ezekhez az eredményekhez: "Recherches sur Vicina et Cetatea Alba". Bucarest, 1935. Priviléges et franchises municipales dans l'empire byzantin". Paris, 1936. és a "Dacia" folyóirat sok számában megjelent tanulmányaival.

614. Az említett Rainerio Sacsoni, a "lombardul" eretnekek "dédje" volt, és megtérése után, mikor a Domonkos-rendiek közé lépett, részletesen beszámol a lombardusok tévhitéről. A "lombardus" eretnekség Olaszország északi részein volt erősen elterjedve és valójában helyi elnevezése a bogumilizmusnak, vagy a dalmaták - katharusok, a dél-franciák „albigensek" vallásának.

615. Teljes szövege: Függelék .. szám.

616. Kassai kódex: Anno 1223. "A kunok püspökének és esperesének üdvözlét! Szeretett fiúnk, a nemes származású kun férfiú, Arboz, kérését és panaszát meghallgatva, nejétől Marza kun asszonytól, akivel több mint húsz évig házasságban élt - eltekintve attól, hogy vérségi rokonságban is vannak és mivel a jelzett kun nő (Cumana), nemcsak hogy valóságban is katharussá lett személyileg, hanem férjét, családját és szomszédjait éjjel-nappal hitétől eltántorítani igyekszik - mint ahogy saját nővérét máris eretnekségbe vitte - és miután férjétől a neki kijáró köteles házassági jogot megtagadja, tőle elhúzódik és mivel az egyházi vizsgálóbizottság megidézésére nemcsak hogy megjelenni vonakodik, hanem azt meg is veti, sőt gúnyolja, azért az Egyház ítékezésével házasságukat felbontjuk és férjétől a nemes kun férfiútól elválasztjuk" (615). A többi már az inkvizíció feladata volt: Arboz három kiskorú fiát a Domonkos-rendiek kolostorába utalták nevelésre, két nagyobb és már "cucurbita" vallásra térített leányát pedig az apácasomlói hiteshelyi apácák gondjaira bízta (616).

A "cucurbita" kunok csoportonként többiben kolostorokat is alkottak, főúri, gazdagabb honfitársaik támogatásával. A Debrecen melletti Józsa falu birtokosa, Csemez, "cucurbita" az 1230-as évek elején "déd"-je, püspöke lett hitsorsosainak és mint ilyen, birtokán 73 személyből - férfiakból, nőkből vegyesen - szervezett egy kolostori közösséget, "nagyon erős kőházában". A "cucurbita" közösségek tagjai majdnem mindig írástudó és tanult emberfők voltak, úgy hogy nem lephet meg bennünket a jegyzőkönyv megállapítása, hogy a könyvtárak sok, nagyon díszes kötésű, hártýára írt, képekkel ékesített könyvet tartalmazott. Miután a "cucurbiták" vallása - követve a bogumil-katharus-lombard eretnekségek irányzatát - elvetette a házasság szentségi jellegét, már a férfiak és nők közös kolostori élete is közbotrány számba ment a keresztény lakosság között. Így Miskolcz-nembéli Bors comes és Teutón János főinkvizítor megidéztek Csemez "déd"-et és felszólították, hogy királyi parancsra

azonnal oszlassa fel a "cucurbita" kolostort s mikor ez vonakodott a parancsnak eleget tenni, birtokát elkoboztatták, nemességétől megfosztották és nyelvét kitépve kellett a vidékről távoznia. A "cucurbita" szerzetesek követték dédjük ellenállását és valóságos közelharcot folytattak a kolostor megmentésére, könyveik elrejtésére, de a hitvédelmi bizottságot kísérő fegyveresek megszállták a falut, 19 kun férfinak a homlokára a kereszt jelét égették, az asszonyokat, leányokat lekopasztva azzal a fenyegetéssel kergették széjjel, hogy visszatérésük esetén az lesz a sorsuk, mint a könyveiknek: a máglya (617).

Majdnem azonos az eljárás és végzés a Szőlős faluban élő "cucurbita" kolostorral szemben, ahol Barsa kun nemes volt a vezetője egy férfiakból és asszonyokból álló közösségnek, akik vallási szertartásaikat sátorban tartották, miután templomépítési engedélyt nem tudtak szerezni (618).

Miután a tatárjárás előtti korszakból a hitvédelmi perekről nem vezettek rendszeresen jegyzőkönyveket, adataink a "cucurbiták" pereiről meglehetősen szórványosak, de ezekből kitűnik, hogy az őshitű, pogány kunok meglepő buzgalommal vettek részt fajtestvéreik eretnkségének írtásában. Egy bizonyos Kamsa nevű pogány kun feljelentésére nyolc "cucurbita" közösségben élő eretnek csoportot vont vád alá a bizottság. A, feljelentő azzal okolta meg eljárását, hogy a vádlottak családja több tagját "az erkölestelen cucurbita" vallásra térítették (619).

A tatárjárás utáni években, főképpen Kun László uralma idején a "cucurbita" közösségekről nem történik említés, ami azt mutatja, hogy a királyi család és rokonsága befolyására újból az ősi, pogány kun vallás került túlsúlyba azok között a kunok között, akik nem vették fel a kereszténység szelid igáját. Maguk a keresztény kunok sem voltak azonban meggyőződéses hívei az egyháznak és így valójában három csoportot alkottak vallásilag, amely csoportok sokszor éles ellentétben álltak egymással. Maga Kun László két ízben verte szét az egymás

közt vetélkedő kun csoportokat, akikkel anyja, Kún Erzsébet, nagyon szelíden bánt.

A kun pogányság és a "cucurbita" eretnokség előretörését IV. Béla és fia, V. István jóváhagyásával tervszerűen és hathatósan féken tartották maguk az országnagyok is, akik nem engedték a kun nemeseket és főurakat magasabb tisztségek és hivatalok betöltéséhez szóhoz jutni. A két király egyébként is állandó ösztökélést kapott a pápától az eretnekek irtására, akik ellen a Balkánon több ízben valóságos utóhadjáratot vezettek. A két király szándékát a hevesvérű és a kereszténységet szívből gyűlölő kun Erzsébet, Kötöny unokája igyekezett mindenben semlegesíteni és ártalmatlanná tenni, hogy kedvenc kunjait, akármelyik vallásfelekezethez tartoztak is, védelmezze. A pogány szellemű királyné eme hajlamai miatt sokszor került összeütközésbe apósával és férjével és egyelőre nagyobb hatást csak saját vérrokonsága körében tudott elérni az őskun vallás szellemének ébrentartásával, amelyet még leányába, s a Nyulak-szigetén élő Domonkos-rendi apácába, ifjabb Erzsébetbe is igyekezett belécsöpögtetni.

V. István 1272 augusztus 2.-án hirtelen bekövetkezett halála egyszerűen felszabadította az özvegy királyné elfojtott kun indulatait, aki ettől kezdve szabad teret engedett kedvenc kunjainak nemcsak az országvezetésben, hanem vallási téren is. Ettől kezdve "Imperatoris Cumanorum Filia", -a kunok császáranak leánya - címét viselte büszkén, sőt ilyen felirattal pecséteket is csináltatott magának. Az alig 10 éves László király helyett ő uralkodott és így módjában volt az inkvizíció által már régebben elkobzott birtokok visszaadására hajdani birtokosaik, vagy azok utódaik kezébe (620). Nagyban támogatta a lóáldozatok ősi, keleti szertartását is (621). A "cucurbiták" aranykorszaka is ebben az időben fejlődött ki teljes egészében, engedélyt kaptak, hogy vallási életük, szertartásaik biztosítására saját birtokaikon az eddigi sátrak helyett templomokat emeljenek. Az Árpádházi Szent Margit sírját látogató országos zarándoklatok tagjait

és a magányosan érkező keresztényeket azzal botránkoztatta meg, hogy a Boldogasszony templomot, ahova V. Istvánt és két kiskorú gyermekét temették, elháltjai sírja felett, kun, pogány írásokkal díszítette.

Bár Muthmer szepesi orvos-prépost, a gyermek királyné nevelője, minden igyekezetével azon volt, hogy a fogékony lélekben a keresztény vallás eszméit meggyökereztesse, a pogány anya pogány szelleme erősebbnek bizonyult. A fiatal király két ellentétes irányzatú nevelésének meg is volt a hatása, valóságos kétlaki életet élt, magyar és kun vér gyümölcse, keresztény és pogány vallások neveltje, keleti és nyugati politikai érdekek függvényeként folyton ingadozott és nem csoda, hogy történelmünk egyik legtragikusabb uralkodója lett. Nápolyi Erzsébettel kötött házassága csak névleges, sőt nejét állandó fogságban tartva, kun ágyasaival élt együtt és anyja mindent elkövetett, hogy kedvenc kunjait minél nagyobb befolyáshoz juttassa. A fiatal király, anyja hallgatólagos jóváhagyásával, Edua kun nemes asszony rokonságával vétette körül magát. A pápai legátus, Fülöp fermói püspök, több mint tíz esztendőt töltött Magyarországon, hogy a könnyen befolyásolható királyt súlyosabb tévedésektől a pápától különleges hatalommal felruházva, visszatartsa. Hogy a király közvetlen közelében lehessen, a Nyulak-szigetén levő érseki palotát vette bérbe. Így zajlottak le a leghevesebb viták a fiatal király és a legátus között, amelyek folyamán legtöbbször a keleti kapcsolatokat kereső uralkodó szándékait bírálták éles hangon. Ismeretes a pápai levelezésekből, hogy Kun Lászlót, a nyugatról Magyarországra menekülő eretnekek és a keleti egyház híveinek nyújtott szabadságok miatt, sűrűn megrójják. Főképp a cseh király informátora, az olműtzi püspök, részletezi a magyar vendégszeretet veszélyét az egyház ellenségei javára. Kun összekötései mellett azzal is vádolták, hogy titokban a keleti egyház szakadárjaihoz csatlakozott (622). A fiatal királynak minden oka megvolt, hogy a nyugati kultúrvilággal szemben elutasító és merev legyen. Uralkodása elején hatalomra

segítette Habsburg Rudolfot - Magyarország későbbi történetének nagy hátrányára - és ezért a világtörténelmi tényért csak hálátlanságot kapott cserébe, Legnagyobb vesztesége az országnak, a fiatal király uralkodása alatt, kétségkívül a veszprémi székeskáptalani iskola és könyvtár felgyújtása volt, a cseh király érdekeiért küzdő kőszegiek részéről, amely vandalizmust maga a fiatal uralkodó is mint korának szégyenét tartotta számon a művelt, keresztény Nyugat részéről, elpusztítva olyan hatalmas kultúrértékeket, amelyek még a tatárdúláskor megmenekültek (623). Rokonsága befolyása mellett ezek a keserű nyugati élmények bizonyára csak erősítették a fiatal királyban keletre néző törekvéseinek kialakítását. Ezért kereste először a krimi tatárok szövetségét, amelyet családi kapcsolatok révén óhajtott megalapozni azzal, hogy kezdetben Nogaj kán öccséhez akarta feleségül adni a Nyulak-szigeti kolostorban élő húgát Erzsébetet t, később ő maga akarta eljegyezni a kán leányát, akinek már gyűrűt is küldött. A nyugathoz tartó főurakon múltott, hogy ez a terve nem sikerült, mert Nogaj hadait Boksa György Fodolinnál szétverte (624). Csak Simon fráter, a budai Domonkos-rendi Szent Miklós kolostor perjele és Magyarország inkvizítora, egyben a király bizalmas tanácsosa merészkedett szembeszállni a fiatal király és főképp Edua szeszélyeivel. Egy ilyen ránk maradt dorgáló beszéd (625) mutatja a király egyéniségének ingatagságát, fellobbanó haragját, de egyben csendes szemhunyasát is az események felett, amelyek lelkületén gyakran úrrá lettek. "Egy bizonyos szerzetes, elvetve az emberektől való félelmet, egyedül istenfélelemben öltözve és felővezve a lelki erősség fegyvereivel, keményen megdorgálta a királyt és ágyasát, az ország ugyancsak bűnös urai jelenlétében. Ez a szerzetes, bizonyos fráter Simon, Isten erejébe öltözötten a következőket mondta: Isten és szent elődeid, akik ezt az országot hajdanán olyan bölcsen kormányozták, nem tudnak veled kibékülni, óh király, mert az országot, amit tőlük örökségül kaptál, szándékos gonoszságával és akaratod gyengeségével lerombolod azzal, hogy vezetését átadod a

kun nemzetségnek. Hajdanán, mikor mint gyermek, súlyos beteg voltál, sőt agyad megrendülése miatt életed is veszélyben volt és a szent emlékü Margit úrnőnek közbenjárása után egészségedet visszanyerted, ünnepélyes esküvel ígérted, hogy az országnak hűséges védője és kormányzó királya leszel. Ma ennek ellenkezőjét látja az egyház és a kereszténység. A kunok kezében, van az ország irányítása, pedig a kunok könnyelműséggel telt emberek, pogány szokások szerint élnek, asszonyi puhasággal öltözködnek, hajukat pogány módon hosszúra növesztik és fonatokkal díszítik, nevetséges lábbeliekben járnak és te, óh király, közöttük élsz, nekik kedvezel, akik minden jogot megvetnek, Istent bántatlanul káromolják, kolostorokat felégetnek, templomokat megszenteltelenítenek, gúnyolják a kereszténységet, a falvak ifjait rabszolgaságba hurcolják. Éppen ezért, óh király, térj vissza a szent elődeid ősi szokásaihoz, vedd meg a pogány erkölcsöket, vetközz ki a barbárságból, kerüld az ágyasok pestist hozó közelségét, ítéld el a kunok kegyetlenkedéseit, mert nem illik neked idegen erkölcsök szerint élned és sem Isten bocsánatában, sem a kereszténység szentségeiben nem részesedhetsz amíg szent esküdhöz híven a régi keresztény erkölcsök útjára nem térsz". Már említettük Simon fráter dorgatóriumának hatását a kúpokra, de főképp Eduára, aki sokáig, amíg újabb kegyencek le nem váltották őt, minden igyekezetével nehezítette az inkvizíciós törekvéseket.

A Nyulak-szigeti kolostor is veszedelmes helyzetbe került, amikor erőszakkal kihozták onnét Erzsébetet, V. István leányát, László király hűgát, 1287 novemberében, hogy falkensteini Rosenberg Zavis cseh főúrhoz feleségül adják. Az inkvizíció sérelmezte, hogy a pápai felmentés mellőzésével, Erzsébetet kényszerítik a házasságra. A kolostorban törtek-zúztak a kunok, amíg a leendő menyasszonyt sikerült csónakon elrabolniok.

Még nagyobb lett a kavarodás, amikor a "sacrilegium" miatt Fülöp pápai legátus két küldöttjével, egy olasz kanonokkal és fiatal, világi

kancellárjával, tiltakozó és kiközösítéssel fenyegetőző levelet küldött a királyhoz és ezt Edua bizalmasai elfogták, a követek szemeit kitolták, nyelvüket kivágták (erutis, oculis, linguaeque amputatae) és nyakukba egy táblát akasztottak ezzel a felírással: "Nincs olyan messze a pápa legátusa, hogy ne tudna személyesen beszélni a királlyal". A hazavezetett és megcsonkított követek láttára, Simon fráter újból a királyhoz ment és szemére hányta álnokságát, kegyetlenségét, azzal magyarázva a legátus kemény magatartását, hogy a pápa követe nem léphet olyan palotába, amely bordélyházzá vált és abban házasságtörő uralkodik (quia palatio fit prostibulum, ubi adulter regnat). A király, Finta erdélyi vajda sürgetésére, kénytelen volt elégtételt adni és Simon inkvizítor kérésére kiszolgáltattott két alantas származású kunt, mint büntény végrehajtóit, akiket még aznap az óbudai téren lefejeztek, a nép, főképp a kunok távoltartásával, nehogy lázadásra okot szolgáltatassanak (626).

Ugyanekkor Finta vajda és Simon fráter vezetésével szigorú inkvizíciós eljárás indult két kun főúr - valószínűleg Edua rokonai - ellen, akikben a királyi ágyas felbújtóit látták, de a jelek szerint nem mertek velük szemben teljes eréllyel fellépni, mert Erzsébet anyakirályné közbelépett érdekükben.

Edua e véres tette lehetővé az oka, hogy a fiatal király kegyeit elvesztette és helyét Mandula kun leány töltötte be. Rokonai, akiket László a legmagasabb méltóságba helyezett, Edua bosszújától felbuzdítva, a király életére törtek. Tervük sikerült is és a három legbefolyásosabb Edua rokon, Árbóc, Törtel és Kemence meggyilkolták új kun ágyasa sátorában, Keresztszeg közelében az alig 28 éves királyt, 1290 július 10-én.

A király halálát követő hónapokban megindult az újjászervezett inkvizíció munkája, Lodomér esztergomi érsek és kelemen fráter, a budai Szent Miklós kolostor perjelének vezetésével és az erdélyi vajda támogatásával. Országszerte fogságba hurcolták László király kedvenc embereit, főképp a kunokat, magát Eduát, Mandulát és többi volt

ágyasát is.

Az új inkvizíciónak politikai megtorlás jellege tagadhatatlan.

"kuntalanítási" eljárásnak ezek áldozatul a királyi csillagjósok iratai, melyekről már megemlékeztünk (627).

A pécsi kun iskola is ekkor ért véget (828).

615. Teljes szövege: Függelék ... szám.

616. Kassai kódex: Anno 1223.

617. U. o.: Anno 1232 (?) No. 7.

618. U. o.: Anno 1232 (?) No. 8.

619. U. o.: Anno 1232 (?) No. 9.

620. Hazai Okmánytár: I. ~6 szám. Látamás fia Lökét visszahelyezi apja volt birtokába, amelyet "Chun"-nak nevez, 1272 szept. 22.

621. Aladár tárnokmester elleni per.

622. Kassai kódex.: "Miscelanea".

623. „Emberemlékezet óta ehhez hasonló gonoszság az országban nem történt” -- írja Kun László. Megsemmisült a káptalani főiskola, személyzetének 64 tagját lemészárolták, az épület tűz martaléka lett, kincseit elrabolták, vagy megsemmisítették. Az elpusztult könyvek értéket ma már nem lehet felbecsülni - akkoriban 3000 márkára értékelték - elpusztult a könyvmásoló műhely is és Pál prépost hatalmas kódex gyűjteménye, szintén a lángok martaléka lett.

624. HÓMAN- SZEKFŰ: i. m.: I. 608

625. Kassai kódex: "Miscelanea"

626. U. o.

627. V.ö.: "Nyelvemlékeink az inkvizíció mérlegén" c. fejezettel.

628 A pécsi iskoláról már megemlékeztünk a "Nyelvemlékeink az inkvizíció előtt" c. fejezetünkben. Kultúrtörténeti szempontból meg kell említenünk a Kassai kódex: "Miscelanea" fejezetében jelzett és töredékeket „Gramatica Fris. Fabiani” címmel. A közölt kun- latin szótárrészlet mutatja, hogy latint is taníthattak az itt összegyűlt kunoknak, vagy pedig a leendő misszionáriusokat készítették elő a kun nyelvre. Asztronómus böszörmények pedig az arab nyelvet

tanították, kétségtelen hittérítőket előkészítő szándékkal.

Erzsébet anyakirálynét a Nyulak-szigeti kolostorba kényszerítették, ahova leánya, ifjabb Erzsébet, miután falkensteini Rosenberg az év augusztusában szintén meghalt, újra visszatért. Erzsébet anyakirályné, V. István özvegye, aki, mint láttuk, ébrentartója volt az ősi kun hagyománynak, kénytelen volt végignézni az inkvizíció eljárását, amely kedvenc kunjait és a pár magyar főurat, akik udvarához tartoztak, sorra Budára hozatta és keményen vallatta. Így került sorra Aladár, a királyné tárnokmestere, a Káta nembéli Bertalan comes, hajdani udvari tiszt, Kozma komáromi bíró, sőt Inda, Pedika Médus leánya, Kun László dajkája, majd később Erzsébet egyik legbizalmasabb udvarhölgye is, a vizsgálóbizottság elé. Miután a kihallgatásoknak vallási jellege alig volt, nem is részletezik nagyon a jegyzőkönyvek.

Sokkal hosszadalmasabban, tanúk kihallgatásával tárgyalták a hajdani híres, Miskolc nembéli Ponity fiának, Jakab mesternek az ügyét, akit "neugerizmus"-sal vádoltak, vagyis a pogány kun és tatár kapcsolatokból származó vallás követésével. Ez valójában az ősi kun hiedelemvilág közeledését jelentette az Arany Horda felé és bár a pápai levelekben sűrűn szereplő kifejezés, lényegét nem tárják fel a periratok. Az említett Jakab mester, akinek apja már IV. Bélának is bizalmi embere volt, őt küldötte annak idején Kabilaj kán karakorumi udvarába, ahova fráter Marcellus is elkísérte (629). Nagyműveltségű és tekintélyű udvari ember volt, és szabadulását csak Mathmer szepesi prépost-orvosnak köszönhette, aki annak idején Kun Lászlóval, mint gyermekkel együtt nevelte őt V. István udvarában.

Ugyancsak hosszadalmasan tárgyalta Ladomér vezetésével kelemen fráter, a fogságban tartott Aba nembeli Atina Lőrincet, akinek Erzsébet anyakirályné még 1290 tavaszán is nagyobb birtokokat adott jutalmul hűéért. Különösen rovására írták, hogy ő is kun leányt vett el feleségül és házasságát kun módon kötötte. A bizottság felülvizsgáltatta adományleveleit, melyek alapján Sopron és Vas megyékben egészen

új birtokhoz jutott és amelyeket az új király, III. András vezetésével megsemmisítettek. Ugyancsak elkobozták tőle a 200 darab jóminőségű lovat is, amelyeket Erzsébettől kárpótlásul kapott különféle követségek folyamán felmerült veszteségeiért.

Erzsébet özvegy anyakirályné nem sokkal élte túl fiát: 1290 decemberében ő is meghalt és ekkor még nagyobb erővel indult meg a "kuntalanítás", amely addig magyaros lovagiasságból és kegyeletből, inkább csak anyagi természetű és politikai színezetű vádakkal foglalkozott. Most Benedek püspök, királynéi kancellár társul Lodomér és Kelemen mellé, hogy tovább folytassák a vizsgálatokat. Hosszadalmasan húzzák az időt, míg a volt udvari csillagászok, böszörmények és neogirek ügyeit tárgyalják. Nem voltak tekintettel a Nyulak-szigetén élő kun származású apácákra sem, sőt magát, ifjabb Erzsébetet is kihallgatják az esetleges kun kapcsolataira vonatkozólag. 1293-ban Benedek és Kelemen rendeletére a Boldogasszony templomba küldik fráter Egidias kőfaragó szerzetest, a Szent Miklós klostorból, hogy a "szent helyek profanizálása nélkül távolítsa el az ottani kun írásokat, jelvényeket (630).

A már említett Aba nembeli Atina Lőrinc kedvelt kunjaiból egybeverődött cucurbita- közösség, a hajdani Locsmánd-megye területén, Lanszér várában, szintén épített magának egy kolostort, ahol szokás szerint férfiak és nők közösen éltek szerzetesi életet. Lőrinc fiai, Jakab, Miklós, János, és Péter, atyjuk iránti kegyeletből erősen támogatták ezt a kolostort, de az inkvizíció nyomására kénytelenek voltak feloszlatni. Harminchárom férfi lakója kénytelen volt újra keresztelkedni és a pozsonyi ciszterciáknál időnkint jelentkezni, hogy ellenőrizzék őket vallási kötelességeik betartásában. Könyvtárukat, szokás szerint, elégették (631). Lőrinc négy fiának pedig esküt kellett tenniük, hogy többé szerzeteseket semmiféle formában nem támogatják, sőt újabb összejöveteleik esetén kötelességszerűen feljelentik őket.

Ugyancsak a nyugati határszéleken járt el a bizottság Kelemen fráter

és Benedek veszprémi püspök személyében a Vas-megyei Nyögér falu cucurbita kolostorával szemben (832). Itteni védnöküket nem jelzi a jegyzőkönyv, csak 24 "szerzetesről" számol be mindkét nemből, akik nagy szegénységben éltek, de könyvtáruk itt is gazdag volt (633). A cucurbiták-bogumilek térhódítása a kolduló rendek megalakulása előtt szinte az árvíz gyorsaságával terjedt. Erejük, népszerűségük titka az evangéliumi szegénység megvalósítása volt, amely éles ellentétben állott a középkori egyháziak gazdagságával, fényűzésével és ezen az alapon az elszegényedett és kiszorolt néprétegek szemében az új vallás egyszersmind szociális forradalomszámba ment. Ez a nagyfokú előretörés erősen megtorpan - mint láttuk - a mezítlábás, koldus szerzetesek megjelenésével. Ezek is erősen bíralták az egyházi visszaéléseket, főképpen a lelkiismeretlen vagyonszerzést és így a nép rokonszenvét magukhoz ragadták, ami annál könnyebben sikerült nekik, mert a vallási élet megtagadása nélkül, az egyház közösségében maradvá hódolhattak az új eszméknek anélkül, hogy hittagadókká kellett volna lenniök.

Ezt a vonzóerőt azonban a két kolduló rend már alig egy századnyi működés után lényegében elveszítette, mert a pápai felmentéssel, mintegy privilégiumként, elfogadott királyi és főúri adományozások őket is a gazdag monasztikus rendek mellé sorozták. Mit sem használt az egyházjogi megkülönböztetés, hogy a "votum paupertatis"-sal, a szegénység fogadalmával, nincs ellentétben, ha a közösség, mint olyan a birtokos, míg a szerzetesek a maguk egyéni személyében semmiféle ingó, vagy ingatlan javat nem birtokolhatnak, mert az egyszerű nép, a nagy vagyonok élvezőit látta a hajdanán kolduló rendek fiaiban, akik vagyonuk mellett azért a régi jogszokást, a koldulást még mindig megtartották.

Ezzel szemben a cucurbita-bogumil szerzetesek valóban végig megmaradtak az evangéliumi szegénység, az őskeresztény vagyoni közösség eszménye mellett, úgy, hogy a nép bizalma ismét feléjük fordult és az alapító, gazdag főuraknak sem került olyan nagy

áldozatába egy-egy kolostor szervezése, mint a keresztény egyháznál, hiszen a szerzetesek maguk gondoskodtak fenntartásukról kézimunkájukkal és a nép alamizsnáiból.

A "cucurbita"-dédekkel több ízben került szembe az inkvizíció. A máramarosi sóbányák falvaiban találkozunk egy csoportukkal, ahol kitört egy népferradalom a sokat szenvedett lakosság körében, amely hol a magyar királyoknak, hol a kipcsáki tatároknak volt kénytelen dolgozni és az egyház mégis követelte tőle a dézsmát. 1282-ben egy fegyveres hitvédelmi bizottság sorra vizsgálta Slatina, Sugatagfalva, Kárpátfalva, Dezsőfalva és Hernerháza lakosait, mert "valle fluvii Sugatag"-ban nagyon sok idegen eredetű, manicheista-gyanús család telepedett meg. A bizottságot meglepte a szervezettség, amelyben éltek: Tamata kun, tisztos asszony a Gyula nemzetségből" fogadta őket és elmondotta, hogy a Sugatag-völgyben nincsenek eretnekek, mert akik voltak, azokat a muzulmánok elragadták rabszolgának. Két keresztény pap, a dezsőfalvi Deske és a Bugatagi Simon házask voltak, nagy szegénységben éltek és mindkettő felesége a sóbányáknál dolgozott. A papok latin tudása csak a misekönyv olvasására szorítkozott és miután a tatárjáráskor a falvak kőtemplomai elpusztultak, fenyőtörzsekből építettek templomot falvaikban. Bár a ferences vándorszerzetesek már hozzákezdtek egy kolostor építéséhez Szlatinán, gyakran jártak a moldvai részekre is, és így lelki igényeiket a nép a "dedus"-hoz járva elégíthette ki. A bizottság vezetője Máté domonkos szerzetes, maga elé citálta a "dedust", aki annyira öreg volt, hogy hívei hordozható széken, válllaikon hozták a dezsőfalvi templom elé. Hosszú fehér köntösbe öltözött és fehér szakáll volt. A bizottság vallatására, hogy szokott-e keresztelni, azt felelte, hogy ő nem keresztel, hanem a "lelket adja azoknak, akik hozzá jönnek". Kiderült, hogy sem ő nincs megkeresztelve, sem hívei. A bizottság elrendelte, hogy Deske pap azonnal keresztelje meg híveivel együtt, de az aggastyán "minden testi és lelki erejével ellenállt ennek az üdvös rendeletnek", mire Máté fráter a "világi kar"

hatalmának adta át. A "karhatalmat" Árdán beregi comes képviselte, aki 12 embert azonnal elfogatott, hogy azokat Ilosvára kísérik és megbüntessék a törvény szigorával. Tamata azonban az egybesereglett asszonyokkal megtámadta és tetteleg is bántalmazta Árdán somest és kiszabadította a megbilincselteket. A felkelés hírére a bányákban dolgozó férfi és asszony lakosság is a "dedus" segítségére sietett, ám bár ez híveivel együtt csak énekelt, megtiltva a vérontást és mindenféle erőszak alkalmazását, sőt magához hívatta Máté frátert és arra kérte, hogy bilincselje meg őt újra, hogy "legyen Isten akarata szerint". A szerzetes vonakodott kérésének eleget tenni és a nagy tumultusban az asszonyok a frátert is tetteleg bántalmazták.

Az eset nem csitult el. Szent András napján újból megjelent a bizottság, de már nem Máté fráter, hanem a beszercei perjel, Gottfrid képviselte az inkvizíciót és nagyobb csoport fegyveres kísérte őket, ismét a beregi comessel Együtt. A "dedus" már annyira beteg volt, hogy halálát várták. A bizottság elment fagerendából épült sugatagi házához és nagy szegénységben találta az aggastyánt, akit éneklő hívei vettek körül. Miután a nép vonakodott távozni, a bizottság parancsára, rájuk gyűjtötták a házat, úgy, hogy a "dedust" ágyával együtt a szabadba kellett vinniök. Az "excommunicatio" - kiközösítés hírére csak kevesen maradtak a haldokló mellett és elmenekültek a hegyekbe. Tamata asszony házát, javait elkobozták és átadták a sugatagi Simon papnak, hogy abban lakjon, azzal a paranccsal, hogy esztendőre mindenkit megkereszteljen és aki vonakodna azt lelkiismerete szerint esküt téve - feljelentse, a cucurbiták tartózkodási helyét felfedje, hogy Isten irgalmasságából és a tiszta hit érdekének megvédésével eleget tegyen a törvény szigorának.

Hogy a vidék lakossága állandó szegénységben és minden lelki gondozás nélkül élt, azt mutatja egy 1352-ben a beregszászi domonkos kolostorba küldött kérés, Gyulafi Dragos comes részéről. A comes szerint "az ő birtokát képező Sugatag-völgyi falvakban, Szlatinán, Dezsőfalván és Sugatagfalván, nem kevésbé a hozzá tartozó

moldvai falvakban" elhatalmasodott az istentelen eretnokség és a kiküldött papokat nem fogadják szívesen, a Szlatina faluban lakozó ferencesek a nagy szegénység miatt nem maradhattak és az egész környék, ahol a "sógyárak" (fabricae salis) máskor olyan Istennek tetsző és hasznos munkát folytattak, most a "gentes olachales" fészkévé váltak, minden istentelenség és latorságnak helyet engedve. Kéri, hogy a beregszászi Domonkos-rendiek vegyék át a lelki gondozást és, hogy a jámbor domináknak itt is alkossanak kolostort, ahol a szüzek vagy özvegyek, Istennek tetsző közösségben élhetnek, mint Németiben (634).

Ezek az adatok már írásos bizonyítékok az oláh népetnikum térhódításáról, magyarföldi lassú beszívárgásáról, mert az ősi magyar és kun lakosságot, amelyet a krimi tatárok mellett még az inkvizíció is állandó rettegésben tartott vallása miatt, lassanként kiirtották. Az új telepések meglapulása és nagyfokú alkalmazkodóképessége nem tűnt fel a hitvédelmi bizottságnak, hiszen a "zsinovizek" hatására az erős szláv beütés mellett bizonyos "latinitas" mezében jelentek meg és pópáik a görög szakadár egyház ügyes politikai ágensei "buzgó kereszténységükkel" ügyesen álcázták Róma-gyűlöletüket. A római egyház eme szándéktalan, hozzá nem értő politikája tehát nagyban elősegítette, hajdan színmagyar lakta országperemeken, egy bizonytalan etnikumú népség csendes "honfoglalását".

Annak ellenére, hogy a máramarosi vidék sóbányái roppant jövedelmet biztosítottak a mindenkori királyoknak, a vidék lakossága állandó szegénységgel, majdnem nyomorral küszködik. A sóbányász-falvak nyomorának híre még Rómába is eljutott - bár későn - és egy 1499-ből keltezett rendelet utasítja a máramarosi születésű Márk fráter, Domonkos-rendi szerzetest, hogy Beregszász kolostorából szervezzen országos gyűjtést a sóbányászok nyomorának enyhítésére (635).

A kunok lassú felszívódásával, beolvadásával a "cucurbita" vallás említése is eltűnik, elszínteledik annyira, hogy már a 14. század végén

nem is találkozunk vele és az inkvizíció sem különbözteti meg többé a szokásos bogumil, patarénus vagy katharus eretnekségektől. A "cucurbita" dédek névtelenségbe vonultak, mert így könnyebben tudtak lappangó híveikkel érintkezést tartani és könnyebben elkerülték az inkvizítorok éles szemét. Utolsó ilyen dédről aki Nagyszében környékén húzódott meg, 1452-ből tudunk, akit II. Samai bogumil pápa, a Konstantinápolyt ostromló török előrenyomulásáról értesít (636).

XX. BESENYŐINK POGÁNYSÁGA

A besenyők, az ősi úz nép egyik ága, Taksony vezér idejében települt pár törzsével magyar földre és ősi pogányságához keményen ragaszkodva, már Szent Istvánnak komoly gondokat okozott térítő munkájában. Ismerjük az országszervező király kegyetlen intézkedését, hogy egyik vezérüket, Tonuzóbát, nejével együtt elevenen temettette el, mert nem akart megkeresztelkedni. A kényszerítés ellenhatásaként maga az egyszerű bessenyő nép még Nagy Lajos korában is inkább az őshitéhez húzott, mint a színleg felvett kereszténységhez, bár szórványos adatok vannak arra is, hogy a misztikumot és sejtelmeset annyira kultiváló nép között a "beginizmus" is tért hódított.

Településtörténeti adatok mutatják, hogy királyaink apró csoportokban az egész ország területén szétszórták őket és főként az egyre-másra alakuló monostorok és apátságok jobbágysorban élő népeit alkották. Királyi alapítólevelek, határjárások egész sora tartja számon ezeket a bessenyő csoportokat. A zasty bencés apátság alapító levelében, 1067-ben, a határjárás jelzőpontjai mutatják, hogy a kolostornak adott falvak környéke már előbb a bessenyők egy nagyobb szállása volt. A határjelölés szerint a környéken magányos és tömeges bessenyő sírok voltak: "tumulus" Baranka, tumulus Bojty „acervus Bessy et Basi ... sepulturae Bissenorum" (637). A bakonybéli bencés apátság 1086-os tatárjárásánál is ez a helyzet: "Sepulcrum, Velen, sepulcrum Tati, sepulcrum Qukar", mely bessenyő sírok elég nagy területen vannak szétszórva és egyben azt is jelzi az okirat, hogy a legtöbb sír "statua lepidea" - kőszobrokkal van díszítve, sőt a Dinna sír kőoszlopokkal volt bekerítve (638). A Somogy-megyei Zelicség egész kis "bessenyő királyságot" alkotott a maga 10 falujával és már Szent László kora óta a pannonhalmi Szent Márton apátságnak tartozott háromszáz telke után 300 kövér sertést és 60 kecskebőrt leadni (639). A 13. század

elején, 1208-ban, Calanda veszprémi püspök folytat nagy vitákat a pannonthalmiakkat, hogy a bakonyi bessenyők, kinek a joghatósága alá tartoznak. Ez a vita még, 10 év múlva is folyik, úgy, hogy mire a pápa elé kerül az ügy, a bessenyők főrése, mint "erdei emberek" szerepelnek, akik megtagadják mindkét rész felé a dézsmaleadás kötelezettségét és maguk építenek inkább kápolnákat, templomokat - főképpen Szent László tiszteletére -, hogy kivon Ják magukat a lelkiekkel nem annyira, mint az anyagiakkal törődő egyháziak versengéseinek hátrányai alól. A pápai levél - amely a szekszárdi és székudvari cisztercita apát, valamint a kalocsai érsek személyét jelöli meg, mint döntőbírákat - több ízben megemlékszik a bessenyőkről, mint "subulcus" makkoltató kondásokról és felsorolja Fizgo, Kőrishegy és Thapey falvakat, mint vitás birtokokat, ahol az említett bessenyők laknak (640). Ugyancsak vita tárgya a somogyi részekhez tartozó Dráva és Mura sarok, Varasd megye területe, ahol 1232-ben, a bessenyők "bánja", Ogaz, száll perbe Bertalan veszprémi püspökkel egy Vezmech nevű faluért, amelyről a püspök azt állította, hogy Gizella királyné adta a veszprémi székesegyháznak, mire Oguz bán nemzetségéből származó népekkel bizonyítja igazát és hozzátársulnak „a királynak Zalán innen és túl lakó összes szolgálói” (641).

A bessenyők somogyi jellegüket magukkal vitték a Szepességbe, ahol hasonló névvel alkotnak települést és a királyi agarászok csoportját képezik. Itteni ellenfeleik az újonnan érkező szászok, akik földeket akarnak elvenni tőlük és IV. Béla döntése kényszeríti is őket, hogy helyet engedjenek a jövevényeknek. Agarász jellegük domborodik ki az ugyancsak Somogy-megyei hunfalván, de még inkább a híres szent Gál faluban Veszprém megyében, ahol azonban már királyi szolgálatban álltak és nemességet is kaptak (642). Országos szétszórtságuk emlékei még ma is élnek Pakson, Csanakon, Radványban és Harasztin csak úgy, mint a Zemplénmegyei Lucz és Tochol (?) falvakban, Zalabessenyő, Bessenyőfalu (Liptó megye)

Alsóbessenyő (Fehér megye) Szirmabessenyő Borsodban, Bese Barcs megyében, Sepsibessenyő Sepsi megyében. Ezekhez tartozik még Pecsényéd és hasonló hangzású változatai.

Az ősfoglalkozásokhoz kötött bessenyő nép munkájával együtt járt a sok ősi népszokás, amelyet ázsiai örökségként hoztak magukkal és századokon keresztül meg is őriztek. Az említett makkoltató és agarász (pecér) foglalkozás mellett a halászat és hódászai is jórészt az ő szerepük 'volt, így a túróczi "retiferi", királyi halászok és részben, a dunaparti, garamvölgyi, "pete"-fogásból élő népek sorában sok a bessenyő. Nevükkel kétségtelenül összefügg a pecér, mint agarász és petéző, mint halász foglalkozás (643).

A sámanperек során sok esetben találkozunk bessenyőkkel és ott, ahol származásuk nincs megemlítve, sok esetben nagy valószínűség szerint róluk van szó (644). Török eredetű nép lévén, felfrissítették az ősvallás közép-ázsiai elemeit a magyar pogányság még lappangó erőiben és talán éppen ezért kitartó szívóssággal üldözi őket az inkvizíció. Néha bizonyos megvetéssel "besnikok"-nak nevezik őket, ami egyértelmű volt a mai sintér - kutyapecér fogalmával (645). és sűrűn szerepel, a vádak folyamán - mint bessenyő erkölcs -a házassági elhálás egy faja, amely azonban minden jel szerint a középkorban nyugati hatásra oly sokszor alkalmazott gúnynev idegen fajú népekkel szemben (646).

A bessenyők legerősebb telepei a délvidéken, a mai Bosznia és Hercegovina területén voltak, ahol a magyarságnak később a 14. század óta mindig hűséges testvérnépeként éltek. A ferencesek voltak a bessenyők kedvenc szerzetesei, akik a nagy szlavóniai és horvát erdőségek makkoltatóit még a török hódoltság alatt is gondozták. A Bosnyák Erzsébet támogatásával Gerében, Ur-Bosznán, Ozorán, a mácsói bánágban, Rázsán alapított kolostoraik voltak egy sajátos, majdnem patriarkálisnak nevezhető szellem központjai, ahol a hajdanán oly keményen pogány, később pedig annyira hűséges keresztény bessenyő ivadékok az egyház mezítlábsaival

összekapcsolódtak. Ezek a részek nem is lettek bogumilek, sem pravoszlávok, ortodoxok, hanem a Balkán északi és ma horvátok alkotta kereszténységnek védői maradtak.

629. Kassai kódex: "Exodus FF. um."

630. Kassai kódex: Anno 1293.

631. U. o.: Anno 1296.

632. Talán nem tévedünk, ha a Kassai kódex eme adatát a Vas-megyei Nyögér faluról, egyúttal a helység néveredetének a "neugir" - az egyházi nyelven a pogány kunok és tatárok megnevezése - szót tartjuk.

633. Kassai kódex: Anno 1293.

634. U. o.: Miscelanea.

635. Domonkos-rendi Központi Levéltár, Róma J/v. 1499

636. Nagyszében tanácsához intézett levélben, amelyet egyúttal a helybeli "déd"-hex is címez, jelzi, hogy a törökök milyen kegyetlenül foglalták el Konstantinápolyt és mennyi templomot pusztítottak el. V, ö.: Müller F.: Deutsche Sprachdenkmaeler aus Siebenbürgen. Hermannstadt, 1869.

637. Mon. Hung. Hist. Diplomatica I. 24-26.

638. HERMANN O.: "A pásztorkodás". Milleneumi ~. K. II. 443.

639. FEJÉR: I. m. IV: III. 425 és 452.

640. MIGNE: 96. K. 1425 col.

641. CSÁNKY D.: "Az Árpádok kora". I. 24.

642. BÉKEFI: I. m.: I. 82.

643. Kevés nevet torzítottak el annyira a történelem folyamán, mint a bessenyő népét. Valójában a "Massagétákat" ma már a bessenyők ősi népének elődjéül tekintik, akiket Herodotos a K. e. 5. században említ. Thomaschek és Marquart, a "messa-gétákat" az utóbbi névrész nélkül tárgyalják és az "m" és "b" alterációja folytán "bessa"-nak értelmezik, "halevő" etimológiával, amely szót a pártus nyelv "basyo" - hal névből vezetnek le. A szanszkrit is átvette "upasunya" formában a jelzett szerzők szerint a szokásos "u" praefiksszel, amely szintén halevőt

jelent. Mindenesetre érdekes, hogy az ősi ó-török "bese" halászsast jelent és a mai magyar nyelv is így ismeri, mint halászsólymot. Strabo, a legősibb négy ázsiai nomád törzs között említi őket: "Pacianoii" néven. Mint már jeleztük, a magyar "pete" - hal és "pecézni" - halászni, népi szavunk is ehhez az ősi tőhöz vezet, épp úgy, mint a torzított formájú "pecér" - agarász is, Magyar torzított formája még a Pecsényéd stb. nevekből, is kitetszik. Biborbanszületett K. torzította el talán legjobban: pacinacitáknak nevezve őket.

644. Ahol halászok hódászok szerepelnek, minden bizonnyal bessenyőkről van szó. Halászati összefoglalásukra mutat pl. a garamvölgyi, szentbenedeki monostor adománylevele II. Istvántól, aki az udvarhelyi bessenyők halászfaluját adományozza a bencéseknek, hogy a Nyitra, Taruras és Sitana vizein halásszanak. Hermann O.: I. m.: II. 444.

645. V. ö.: 643, jegyzet.

646. V. ö.: "A sámán egyénisége" c. fejezetünkben a "mágus" szó megőrző jellegét, vagy a "cucurbita" és "kun" kifejezéseket.

XXI. A "BEGINÁK" PEREI

A "begina" név, magyar ajakon ismeretlen fogalom. Annái többet használta a 12. század óta az egyházi nyelv, átvéve a vallon szegénységi eszme rajongóitól a "bége"-színű, festetlen gyapjúból, kézzel szőtt szerzetesi öltöny szürkeségét kifejező nevét. Ez a ruha, a kor szegényeinek nyersgyapjú tunikája egyben szimbóluma is volt a 12. század óta elindult szerzetesi és laikus szegénységi mozgalomnak, jelezve a gazdagság megvetését, a dús selyem és bársony ruhák elhagyásával. Ilyen színű volt a 12. század világmegvető szerzeteseinek, a Citeaux és Prémontré első, vezeklő nemzedékének és később, a 13. században Assisi szentje fiainak a ruházata is, de követték őket "a szegény-színnek" a viselésében a bogumilek, katharok Lyon-szegényei, az albigensek. Olaszországban a „lombardosok" és umiliaták eretnekségei is, akik mind az evangéliumi szegénység eszméjének útján indultak el.

Az öltözet szimbolikája, az egyfajta szín, a durva gyapjúlazsna a kor szegényeinek kényszerű öltözete ezeknek az "önkéntes szegényeknek" a testén, elkötelezettséget jelentett a tobzódó és pompás ruhákban díszelgő egyházfejedelmek hovatovább nagyon is világias szelleme ellen, hirdetve egyszerű jelenlétével a krisztusi lemondás, keresztény vezeklés szellemét.

A felsorolt eretnekségek között a "beginák" mozgalma volt a legelterjedtebb térben, legszívósabb időben és már azért is komoly társadalmi jelenség számba ment, mert követői asszonyok, leányok, akik mindig hangosabbak eszméik hirdetésében és fanatikusabbak céljaik elérésében.

A "begina" mozgalom szociális gyökereit szükségtelen ismertetnünk, mert alapjában megegyezik a "takács" eretnekség ilyen természetű elindító okaival. Ugyanazon vidékeken is ered, ahol a flamand és vallon fonó-szövőipar kitermelte a középkor ipari proletárságát a

gyökértelen, mának élő munkásrétegét, amely az ügyeskedő városi polgárság élelmeseinek embertelen kapzsisága folytán sanyarúbb és főként bizonytalanabb sorsban élt, mint az ókori rabszolgák. Azt mondhatnánk, hogy a "takácsok" és "beginák" eretneksége egy és ugyanaz a mozgalom, annyira egy időben, ugyanott és ugyanolyan körülmények között születtek meg, de a "beginák" fellépése éppen azért, mert nőmozgalom volt, sokkal több veszélyt jelentett az egyháznak, hiszen az asszonyi lélek sokkal hajlamosabb a misztikumra és annak torz formáira egyaránt.

Bár a két mozgalom célja és eszközei - legalább is nagy vonalakban - azonosak, más és más hatóerő indította el őket a nyugati eretnekségek vonalán. A vallástörténészek szerint a beginákat Flandriában, Franciaországban, sőt Olaszországban is a keresztes háborúk folytán előállt férfihiány terelte a kényszerű "virginitas" vagy "continentia" -- megtartóztatás eszméje felé.

Nem céloim ennek az állításnak az igazát bolygatni, de Magyarország "beginái"-ról a jelzett kényszerhelyzetet -szüzességre és megtartóztatásra -- nem könyvelhetjük el a keresztes hadjáratok elnéptelenítő eredményeként (647).

Sokkal több jel mutat azonban a polgáriásodó városok iparos rétegeit céhekbe tömörítő szigorú rendszabályokra, amelyek házassági tilalmat állítottak a "legények" elé, amíg a "mester" címet el nem érték és ezzel reménytelen helyzet elé állították a polgári réteg leányait. S miután már találkoztunk a magyarországi városok céheinek idegen elemeivel, állíthatjuk, hogy "áldozataik" a beginasorba kényszerült polgárleányok zöme sem magyar, hanem idegen elem. Mint látni fogjuk, a magyarországi beginák valóban a középkor ipari városaiban tömörülnek közösségbe, vagy élnek saját házaikban mint vezeklők. A szegénységben és ezzel a prostitúció veszélyében élő bizonytalan sorsú, magukra hagyott asszonyok, leányok elfordulása a természetes életmódtól, lemondásukkal és szigorú magatartással, példájukkal némán és hatékonyan bírálták az egyháziak visszaéléseit,

kényelmetlen helyzetbe hozva a papságot. Életformájuknak a felburjánzó eretnenségek egész sora adott misztikus tartalmat és sokszor elfordulásra kényszerítette őket a hivatalos egyházi hierarchiától, mert az talán nem valósította meg a szegénység és a tisztaság fogalmát. E tekintetben főképp a bogumilek voltak nagy hatással a misztikum felé hajló nőmozgalomra.

A hivatalos egyház ezzel az újfajta szellemi mozgalommal és életformával szemben mindig a gyanakvó megfigyelés tartózkodó álláspontján maradt és nem hozott olyan határozott kiírtó parancsot, mint a jelzett takács és bogumil eretnenségekkel szemben. Ez a tartózkodó magatartás azzal magyarázható, hogy a begina mozgalomban sokszor magas származású főnemesi családok leányai és özvegyei is részt vettek, soraikba álltak. Az egyház szándéka az volt, hogy a már meglévő begina közösségeket egyházi keretekbe kényszerítsék és szerzetesi hármasság fogadalom erejével, szabályszerű kolostorokká alakítsa. Abban az esetben aztán, ha a beginák akaratán és ellenállásán megtört az egyházi felettesek szándéka, a legnagyobb szigorral jártak el velük szemben.

Magyarnyelvű első említésük, a Margit-legendában fordul elő Marcel fráter szövegezésével: "penitenciatartó asszonyállat". Az "asszonyállat" kifejezés nem megbélyegző értelmű, hiszen ebben a korban még az Ave Mária megfelelő sorait is így fordították és használták: "es aldut vagi az azzonállatok kovzt" - és csak jóval később változott át a közhasználatban a "némber" (nem ember - asszony) formára. Hogy nem volt megbélyegző, mutatja a jelzett hely a Marcell-féle Legendában, egy begináról szólva: "Vala némely penitenciatartó asszonyállat Esztergomot és ez vala tisztelendő asszony az ő tisztelendő voltáért. . ." (648).

Hogy a beginák életformájáról, a világban éléséről valóságnak megfelelő képet kapjunk, érdemes a jelzett legenda nyomán a már említett "tisztelendő asszonyállat" vallomásába tekintenünk.

1276 szeptember 4-én Árpádházi Margit szenttéavatását szorgalmazó

bizottság előtt, a Nyulak-szigetén, megjelent többek között az esztergomi flamand szövőmunkás Cefe leánya, hogy vallomást tegyen a rajta esett gyógyulás felől. A jegyzőkönyvek a tanú személyi adatait nagyon röviden jelzik: "Soror Misa begina, filia quondam Cefe de Strigonio" (649). A Marcel- féle Legenda már részletesebben bemutatja az utókornak: "...ő vala aranyfonó, kinek neve vili Méza" (650). Marcel közléséből tehát a beginák középkori foglalkozásai közül a legelterjedtebb és az esztergomi szövőipar tevékenységébe beleillő foglalkozásokhoz is eljutunk. Méta bizonyára már özvegyasszony, vagy nagyon is élemedett hajadon, hiszen negyven évesnek vallja magát és így a középkor aránylag rövid tartalmú emberéletben már az öregség felé hajlott. Mikor a biztosok megkérdezték kora felől, egyszeriben azt is válaszolta, hogy már negyven éve beginságban él. Jól tudjuk, hogy a középkorban néha már egész kicsi gyermekeket kolostorba küldtek - ez az eset Árpádházi Szent Margitnál is, közel negyvened magával Méza begina azonban nem élt kolostorban, hanem a szülői házban még apja halála után is, aranyfonó mesterséggel, begina módra tartva fenn magát. Ez lényeges különbség az általánosan elterjedt, középkori penitenciatévő beginák élete és a szerzetesi közösséget önként vállaló apácák között. Méza, mint annyi sok társa, a beginizmust már családjában örökölte és mint hagyományos életformát egyszerűen csak követte. Számára tehát a beginság nem egy felnőtt korban vállalt és megvalósítandó aszketikus program, hanem egy valóságos életforma, amibe beleszületett és belenőtt.

Bár ez az életforma egyesek előtt természetesként tűnhetett fel, pillanatra sem szabad azt gondolnunk, hogy minden család magától értetődően követte. Rövidebben megfogalmazva: a beginizmus bár nagyon elterjedt volt, de nem lett soha általánossá. Mutatja ezt Marcel szava, amikor "az ő tisztelendő voltáért" kifejezést alkalmazza, tehát megkülönbözteti az átlag asszonyoktól.

A pápai biztosok kérdezősködésére, hogy gazdag-e vagy szegény,

szinte méltatlankodva adja a választ: "Ilyen szabályzat mellett, hogy lehetnék gazdag". A válasz, bár határozott, mégis kétségben hagy bennünket, hogy a szabályt mire értette és minek fogták fel a bizottság tagjai. A begináknak, ha a saját házaikban, magányosan éltek, nem valószínű, hogy a szerzetesi "regulák" formája, szabályzata adott életkeretet, hiszen az egyénekenként változhatott és tudunk sok gazdag begináról is, aki a közösségi kereten kívül élt és így inkább azt a meggyőződést ébreszti, hogy a "regula" - "szabály" nem a beginság vallási formájának keretét jelenti, hanem munkavállalási előírást, szerződési formát, amelyben az aranyfonók tisztességes matrónái dolgoztak, de amely nem hozott soha annyi jövedelmet, hogy abból meggazdagodhattak volna. Ezt a feltevést erősíti bennünk az a körülmény, hogy ha a pápai biztosok ismerték a beginák szegénységre törekvő eszméit és nem kérdezték volna tőle anyagi helyzetét, ha a beginák szegénysége magától értetődő, általános jelenség számba ment volna. Így tehát a méltatlankodás a munkaadó, kizsákmányoló esztergomi flamand kereskedőknek és szövő iparosoknak szólt, akiknek a „regulája” nem engedi meg, hogy tisztességes és szorgos munkájukból még negyven év múltán is "meggazdagodjanak" az aranyszövő asszonyok.

A vallomás határozottsága a szegénység kérdésében Méza részéről bizonyára hosszabb, elkeseredett vélekedések gyümölcse volt, a középkori kapitalista gazdagság és a hajsztolt dolgozó rétegek ellentéteiről - ismerjük ezeket az ellentéteket a "takács-eretnekségekből" - és feltételezzük, hogy ez a meggyőződés a beginák sorában, főképp az idegen származású polgárság iparos negyedeiben, általános volt. A beginák ismerhették az általános egyházi felfogást is e téren és tudták, hogy a hivatalos egyház a munkaadók oldalán és azok védelmében áll - így volt az esztergomi takácsok esetében - és így véleményét Méza nem mondhatta meg, nem hangoztathatta nyíltan éppen a pápai biztosok előtt. Ez már nyílt lázadás és "eretnekség" lett volna és egyben veszedelmes. Ez azonban már azért

sem következhetett be, mert a beginizmus nyílt formában soha sem üzent háborút az egyháznak és lényegesebb dolgokban mindig megmaradt a megszokott keretek között. Erre mutat Méza megjelenése a Nyulak szigetén, ahol tanúvallomást tett hároméves súlyos betegségéből, Árpádházi Margit közbenjárására történt, meggyógyulásáról és ez a hite, az egyház tanításával azonosított tétel a szentek közbenjárásáról, mutatja vallásos érzületét, bár még mindig felöltik a kérdés, hogy Méza nem "beginát" látott-e a szintén szegénységet vállalt királyleányban és így sorstársának tekintette őt? Az esztergomi Méza esetéről elmondottak éles képet festenek a magányosan, a világi élet zajában, saját két kezük munkája után élő beginák életéről.

A saját jószántukból közösségi életre vállalkozó, de egyházi jóváhagyást nélkülöző beginák sorsáról és életmódjáról Teutón János, az inkvizíció megindítója hagyott hátra becses adatokat egy németországi "kolostorról". Elmondja, mintegy magának, hogyan kell a szétszórt jámbor asszonyokat, vagy ahogy ő nevezi "quasdam mulierculas" - "bizonyos nőszemélycecskék" egybegyűjteni és soraikból kolostort alakítani. "Mikor a testvérek első ízben az országba jöttek, kápolnácskák tövében találtak bizonyos nőszemélycecskéket, akik együtt lakoztak. Régente ugyanis, ezek a személyek akármilyen szerzetes rendnek a ruháját felölthették, akikhez közel éltek és ha azok akarták, rendjük védelmébe fogadhatták őket és így ők maguk is apáca sorba kerültek. Azok, akik ezt az életet elfogadták, szerzetesi szabályokkal éltek, befogadtak főképpen gazdag özvegyasszonyokat, akik vagyonukkal együtt léptek közéjük ..." Ezután sorra veszi az étkezést, ruházkodást és belső fegyelmet, majd a kánon Jogi nehézségekről ad számot, amelyek az ilyen kolostoralapítás nyomában keletkezni szoktak: "Miótán a beginák sora jól kezdett menni, meggazdagodtak és vagyonuk számottevő lett, többen megirigyelték őket. Ezek az irigyek elmentek a legközelebbi püspökhöz és elmondták neki, hogy az "úrnők" gondja,

sorsa és vagyona őt illeti, miután azok semmiféle szerzetesrendhez nem tartoznak. A püspök hallgatott a sugalmazásokra és négy tisztességes kanonokot küldött az említett úrnőkhöz, hogy kanonokjainak mindenben engedelmeskedjenek, miután ő a földiekben és a lelkiekben egyaránt bírjuk. A beginák így válaszoltak a kanonoknak: "Tudjuk uraink, hogy nektek és püspököknek engedelmeskedni tartozunk, de hogy mennyire és miben, azt nem tudjuk. Éppen azért kérve kérünk benneteket, hogy függesszétek fel rajtunk gyakorolt hatalmatokat, amíg ki nem kutatjuk, hogy miben tartozunk nektek engedelmeskedni. . ." (651).

Ez már "eretnekgyanus" lépés volt a beginák részéről. Ilyenformán és ilyen körülmények között alakult ki az ellenük vezetett inkvizíció. A kezdetben "némi nemű nőszemélyecskék" általános kifejezése már magában is megbélyegzés, és még inkább a "begina" név és a közvélemény a sok, magányos asszonyt és leányt magárahagyottságukban sokszor szabad prédának tekintette.

Eddig a családi vagy kolostori közösségben élő leányok, özvegyek, beginák, életét két változatában ismerjük, hiányzik egy, a munkaközösségbe tömörülő beginák életéről szóló ismeretszerzés. Erre a változatra kimerítő adatokat szolgáltat az Ispotályos lovagok Veres- és Fehéregyház környéki szövőtelepeinek az egyik jegyzőkönyve, amely az ott dolgozó beginák számát 600-ra becsüli. Ma nehéz elképzelni, a magyar középkorban, ilyen tekintélyes számú szerzetesi együtttest, amely a legnagyobb monostorok számával is vetekszik, hiszen a legnépesebb, gazdag Nyulak-szigeti kolostorban 1340-es években, 125 volt az apácák száma, akik a nagy pestisjárványkor majdnem egészében kihaltak és csak Mátyás király idejében érték el újra a százas számot. Azonban, ha a flamand szövőipart figyelembe véve, az ottani mintát Magyarországon a megszervezett takácsok iparával, főképp Esztergom vidékén egybevetjük, akkor el kell fogadnunk, hogy a környező falvak gyapjúfeldolgozó munkás családjai, könnyen kiadják ezt a magas

számot. Az Ispotályosok szövőtelepei talán 8-10 falu "begináit" gyűjtötték össze, akik rokkájukkal, motolláikkal dolgozhattak kisebb csoportokban és a lovagok gazdasági intézői ellátták őket nyersanyaggal és átvették tőlük a félkész árut.

Ekkora szervezetet valóban csak erélyes irányítással lehetett állandó termelési ütemben tartani. Bizonyára voltak "reguláik" - szabályaik a beginák számára, melyek a munkaidőre, munkamenetre és a munkabérekre egyformán vonatkozhattak. Erre mutat Méza esete Esztergomból.

A keresztes lovagok fegyveres "védelem" alatt tartották a vereasegyházi beginákat és ez a védelem valószínűleg arra is szorítkozott, hogy munkahelyeiket önszántukból nem hagyhatták el. Erre mutat Sup comes, Nemel királyi tiszt és fráter Miklós, Rajag fia Lodomér és Boksa bessenyő sámánok elleni eljárása, jobban mondva újra letárgyalt ügye, amelyben négy vereasegyházi Hegina, Ledina, Mirtha, Ágnes és Katalin szerepelnek részben mint tanúk, részben mint szenvedő felek, mert nagyobb bizalmuk volt a Megyerben élő "csodatevő" sámánokhoz, mint a saját gazdáik, az Ispotályos lovagok orvosaihoz, akiknek bár a Gellért-hegy alatt ott állt a kórházuk, de Ledina daganatát mégis a sámánok távolítják el. A négy beginát - vallomásuk szerint - az Ispotályosok megbüntették, mert pogányokhoz fordultak betegségük kezelésére (652).

A védtelen és magányos dolgozó nők vallási egyesületeiben okvetlenül felmerülhettek a munkabéreik terén őket gyakran érintő visszaélések és a felmerült bírálatok és kommentárok elhallgattatására az inkvizíció, mint a középkori szociális nyomor elégedetlenségének elfojtója, elsőrangú fegyvernek bizonyult. A vallási színezet volt az, amivel a tömegeket legjobban meg tudták félemlíteni. Az Ispotályosok érdekeinek tehát egyszerű és hatékony eszköze a hitvédelmi bizottság. A kézi munkából élő asszonyok, leányok rossz erkölcsi hírért, talán némi valóság alappal, aztán az egész középkor magáévá tette és kiszínezte, és a szerencsétlen beginák, épp úgy, mint a takácsok,

állandó gyanúnak voltak kitéve. Kortörténelmi adatok szerint maga a fonás, egyértelmű volt a katharus, bogumil eretnokség szimbólumával - olyanféleképp, mint Indiában a halhatatlan emlékü Ghandi ösztönzésére megindult háziszövés, fonás, hogy hazáját Angliától függetlenítse - úgy, hogy érhető, hogy pl. az 1268-ban, Uros István szerb király udvarába érkező Beccos, Paleológus Mihály görög császár követének felháborodása az ottani viszonyok felett, hogy a szerb trónörökösöt - V. István magyar király leányát -, fonás közben találta. A görög küldöttség hatalmas podgyással érkezett, amely a görög hercegnő, - Uros kisebbik fia Milotin jegyese - hozománya volt. Az öreg Uros csodálkozását fejezte ki a sok podgyász felett, mire a görög követ megjegyezte, hogy ez csak egy része, a java ezután jön a hozománynak. Uros, aki a bogumilek szegény Bégét többre értékelte, így válaszolt: "Nekünk ilyen elpuhító dolgokra nincs szükségünk, lám menyem egyszerű háziruhájában ül rokkája mellett, ily egyszerűen és háziasan tölti nálunk idejét.. ." (653).

II. András követe, Miskolc nembeli Ponity pedig azon volt megrökönyödve, amikor a megözvegyült Árpádházi szent Erzsébetet Wartburgban felkereste, hogy a magyar király leánya rokka mellett ül és fon (654).

A beginák háromféle életmódja, a magányos vezeklés, a közösségbe tömörült és a munkaközösség jegyében élő asszonyok, leányok életéről, az elmondottak után, már némi képet alkothatunk. Maguk a pápák - túlzottan - nagy veszélyt láttak a beginákban és ezt a veszélyt a felügyelet nélkül élő, közösségekbe tömörült asszonyok eretnek hajlamaiban, valamint a prostitúció lehetőségeiben, jelölték meg. Már a Domonkos-rend megalakulásakor, az egyik legkorábbi pápai bulla az Inkvizitorok rendjéhez, megemlíti és kötelességükké teszi a szerzeteseknek, hogy "gyűjtsék össze zárt kolostorokba ezeket a magányosan vagy felügyelet nélkül együtt lakó renitenseket, nehogy a szükségétől hajtva az egyiptomi gyönyörök karjaiba vessék magukat (prostitúció) és így önmaguk és mások lelki romlásai lehessenek"

(655).

III. Honor pápa 1217 január 28-án kelt eme bullája mutatja az európai általános felfogást a beginákról, de még az "eretnek veszélyt" nem domborítja ki annyira, mint IX. Bonifác bullája 1303-ból, amely szerint "a beginák ruhája és rítusa alatt, száz évvel ezelőttől, a mai napig, mindig eretnekségek és eretnekek rejtőztek". 1311-ben a viennei zsinat már kereken kitagadja őket az egyházból és a fenytékek egész sorával üldözi őket.

A magyarországi beginák zöme, amint láttuk, főképpen a városi polgárok és az ipari központok munkásasszonyaiból került ki és így alig-alig mondható magyar mozgalomnak. Az idegen elemek "vicusairól", városnegyedeiről a takácsok mozgalmánál már megemlékeztünk és lényegében ezt kell mondanunk a begina-inkvizícióról is.

Magányosan, családi körben, egy-egy kolostor közelében élő begináink majdnem mind idegen eredetűek. Esztergom beginái közül Árpádházi Margit szentté avatását szorgalmazó pápai bizottság jegyzőkönyveiből már ismerjük Méza begina nevét, akinek a vallomását figyelembe véve - negyven évig volt már begina és a vallomás 1276-ban hangzott el - azt kell mondanunk, hogy Esztergomban már 1236 előtt létezett egy begina csoport, amely még nem volt megszervezve, de-már ezekben az években a Domonkosok arra törekedtek, hogy a pápai felszólításnak eleget téve, kolostorba kényszerítsék őket. Megerősíti ezt a feltevést, hogy 1231-ben, Miskolc nembéli Bors özvegye, Anna, III. Béla királytól kapott ősi családi serlegüket és egy fekete lovat adományozott a "Domonkos-rendiek udvarhelyén" levő Szent Katalin kolostornak. Miután az esztergomi Domonkos-rendi kolostor, amely 1221-ben már fennállt, a városon kívüli, Szent Tamás völgyben, ahol a vásárokat szokták tartani és eredeti neve Szent Márton kolostor volt, feltételezzük, hogy a szerzetesek a saját birtokukat képező "udvarhelyen" kényszerítenék kolostori közösségbe a magányosan, vagy kevés számmal együttélő

beginákat (656). Ez a tömörítés nem ment nagyon könnyen és főképp, nem volt egészen eredményes. Már 1230-ban az esztergomi inkvizítor a "vicus latinorum" piacán szégyenfához köttetett nyolc "muliercula" - nőszemélyt, akik "nem engedelmeskedtek egyházi feletteseiknek" (657). Nevük nincs megemlítve, de miután a város idegen - flamand - negyedében szégyenítették meg őket, azt mutatja, hogy idegen származásúak voltak, és hogy polgártársnőik elrettentésére alkalmazták velük szemben ezt a kemény fenyítéket. A már említett, 1276 évi pápai bizottság előtt megjelenő beginák nevei is idegen származásra utalnak: Méza, Osonna, Aglent, Erzsébet, Margit, Cina és Echeta mindnyájan az esztergomi szövőmunkások sorából származnak, tehát vallonok. Erzsébet, a régensburgi Everard özvegye és egy másik Ölse nevű begina neve mellé egyenesen meg is említi, hogy "vala német". Everard özvegyének anyja és nővére Herloch, szintén beginák és németek. A jegyzőkönyv hatvankettedik vallomásában előfordul Joran, Melt és Athleita beginák sem voltak magyarok, sem az 1300-as évek elején a budai Szent Miklós klostromban lakozó pápai legátus, Gentilis előtt pereskedő Albrath, Merz, Alahal, Christiana és társai sem, de ők már kényszer hatására együtt élnek egy zugkolostorban (658).

Brassó tanácsarcairol már megemlékeztünk és vele kapcsolatban az itt gyökeret vert eretnység természetes következményeként a beginák is nagyon megerősödnek. Kolostorba kényszerítésük közel két századon át tartott, amit a nagy pestisjárvány megszakított ugyan. de még a török betöréseket követő időkben, 1435-8 között is sok gondja volt itt a Domonkos-rendieknek, akik a beginákat már előzőleg a Szent Jánosról elnevezett kolostorban tömörítették. Ekkor már olyan sokan voltak -a férfi lakosság többszörös elhurcolása miatt - hogy kénytelenek voltak magánházakat is bérelni, hogy együtt lakhassanak. A 13. század folyamán külön "begina inkvizítora" volt Brassó és környékének, aki a "vicarius Transsilvaniae"-nek tartozott beszámolni, hogy a szabadon élő jámbor nőszemélyek nem veszélyeztetik-e az

erkölcsöket, és ellenőriznie kellett, hogy nem, hajlanak-e az eretnokségek felé. Ez a rendelet 1256-ból származik és eljárásaikból tudjuk, hogy a kerti cisztercita apátságtól függő Szent Katalin kolostorban szintén beginák éltek bizonyos szerzetesi szabályokkal. 1263-ban zajlott le ellenük a legnagyobb per, amikor azzal vádolták őket, hogy a brassói céhek legényeivel kapcsolatokat tartanak fenn. A rövid "regesta" szerint Helevig magistra és három társa, Tuda, Herburgis és Benedikta megnevezték a város szűcs céhének pár "famulusát" - legényét és azért az inkvizíció, a város piacán, lemeztelenített vállaikat megvesszőztette a megnevezett ifjakkal, akiket a céhből ünnepélyesen kizártak és a városból száműztek. A megtévedt beginák egy héten keresztül mezítelenül a piac közepén álló szégyenfára voltak kötve (659). Ugyanez a cisztercita védnökség alatt álló Katalin kolostor szerepel 1272-ben is, amikor Berthold kerti apát kérésére a gyulafehérvári Domonkos-rendi kolostorban működő könyvcenzorok megvizsgálták a "tisztelendő Aglent asszony" birtokában levő eretnekgyanus könyvet, amely alexandriai Szent Katalin életét tartalmazta.

A Domonkos-rendiek küzdelme, hogy a még világban élő magányos beginákat az általuk szervezett új kolostorba kényszerítsék, Brassóban több beginát sorol fel, akik megtagadták az engedelmességet és bár ragaszkodtak a gyapjú tunikához, nem voltak hajlandók szabadságukat a kolostor zárt életével felcserélni. 1252-ben egy Olafa nevű beginával szemben volt kénytelen, a helybeli Domonkos-rendiek perjele, kemény fenytéket alkalmazni, mert szónoklatokat tartott és állítólag víziói voltak, - Szent Mihály arkangyal megjelent neki -, és kinyilvánította a bűnös egyháziak gyors földi halálát és pokolbeli örök szenvedését. Többszörös intelem dacára is makacsul hirdette látomásait és jövendöléseit, sőt a templomba is rögtönzött szónoklatokba kezdett. Meztelen testét megvesszőzték a piactéren, de mikor felépült, újból a régi harcba kezdett; a pápáság ellen. A gyulafehérvári inkvizítor rendeletére, mint "fatua"-t (gyengeelméjű) a

nagyszebeni Szentlélek elmeógyógyintézet mesterének, fráter Malachiásnak adták át. Ugyancsak küzdelmes volt 1285-ben lezajlott brassói inkvizíciós per a környékben lakó beginák, Gisilhild, Ágnes, Rosa, Gertrud, Hermigild és Ursula ellen, akiket a kunokkal tartott kapcsolatok miatt vádoltak, hogy azoknak szereztek volna fiatal leányokat, akiket foglyokként adtak el.

A vád nem bizonyult valósnak velük szemben, sőt Ursula maga is csak úgy menekült meg a rabszolga szállítmányból, amelyet a krími tatároknak vittek, hogy arcát véresre karmolta és orrát megcsontította (660). A fellázadt környékbeliek, akiknek leányait valóban a kunok rabolták el, azt hitték, hogy a vádlott beginák összejátszottak a rabszolga kereskedőkkel és súlyosabb események elkerülésére, a szerzetesek kénytelenek voltak a halállal fenyegetett beginákat templomukban védelmükbe venni.

Az erdélyi déli részeken a török betöréskor a magányos asszonyréteg, köztük a beginák is, más vidékre vonultak és az 1438-as esztendőben Brassó Szent János kolostora akkorára már egyházjogilag Domonkos-rendi apácakolostorrá alakult begina közösség annyira felduzzadt, hogy kénytelenek voltak a szomszédos házakat megvásárolni vagy bérelni, hogy elhelyezhessék az új jövevényeket. Ez a túlszűfolt állapot is sok nehézséget okozott az inkvizítor Domonkos-rendieknek, úgy, hogy akkor alapították meg a kolozsvári Szent Egyed kolostort, hogy ott is elhelyezhessenek beginákat. Hogy mekkora tolongást jelentett a magányos asszonyok, leányok kolostorba özönlése, mutatja az erdélyi Domonkos rendtartomány korabeli listája, amely nem engedélyez korlátlan számú begina felvételt. A lista szerint csak a "tisztá életű és áhítatos beginák" kaphattak felvételt és pedig a nagyszebeni Mária Magdolna kolostor vezeklői közé 80, a segesvári Szent Sebestyén klastromba 80, a beszterceibe 50, a brassóiba 90 és a kolozsvári Szent Egyed zárdába 120 (661). Ezek, a szükségből kolostorba menekült szerencsétlen beginák, nem nagyon emelheték a szerzetesi szellem bensőséges közösségi szellemét, már csak nagy

számuknál fogva sem, úgy, hogy 1510-ben a nagy szerzetesi reform végső hajtásaként Püspöki János (Johannes Episcopi) inkvizítor, Róma jóváhagyásával Kolozsvárnak 33, Brassónak 18.

Nagyszebennek 24, Besztercének 22 és Segesvárnak csak 12 fogadalmas apácát engedélyez és amíg valaki közülük meg nem hal, nem vehetnek be senkit sem maguk közé (662).

Az eddig felsorolt begina-apáca kolostorok mellett már ismerjük a Szatmárnémetiben alakult közösséget, amely csak a 14. század végén alakult át Domonkos-rendi apácakolostorrá, nagy harcok árán.

Ugyanez volt a helyzet a felvidéki begina közösségekkel. Itt Kassán, Selmechányán, Eperjesen és Bártfán voltak "muliercula"-k, az ottani idegen polgárság leányaiból összeverődve. Ezekben az említett kolostorokban, hozzájuk számítva még a Sárospatak mellett levő két begina kolostort, ahol Klarisszák és Domonkos apácák éltek, valamint a nyugati Felvidéken, Pozsonyban, Nagyszombatban, a 15. század elején annyira elterjedt a huszitizmus, hogy az inkvizítorok tehetetlenek voltak vele szemben. Selo János, cseh premontrai kanonok megszervezett jámbor asszonyai, a "kelyhesek" mozgalmát annyira elterjesztették és népszerűvé tették, hogy a begina közösségek majdnem kivétel nélkül csatlakoztak hozzájuk. A husziták 1440-ben Sárospatak várát is elfoglalták és vérengző vezéreik, Axamit, Talafaz és Vulgata valóságos rémuralmat gyakoroltak a Felvidék keleti részein és többek között meggyilkolták a konstanzi zsinaton résztvevő Ungi Albert szerzetest és feldúlták a zempléni pálos kolostorokat.

Magát a Nyulak-szigeti kolostort is befolyásolták az új eszmeáramlatok. Az itteni "fejedelemasszonyok" már a 14. század vége óta kivívták maguknak különféle pápai kiváltsággal, hogy függetlenítsék magukat a Domonkos-rendiek hatalmától. Országszerte hatalmas birtokaik voltak, vám- és révjogaik, bárány és gypjú tizedeik, főnemesi családok hagyományai alapján, roppant gazdagságot jelentettek. Nagy Lajos uralkodása alatt, épp függetlenségükre való törekvésükkel, elveszítették a király kegyeit,

aki anyjával együtt inkább a szigorú rendszabályok kereteibe kényszerített, Klarissza apácák érdekeit védték.

Az Európát megtizedelő pestis a Nyulak-szigeti lakókat is majdnem egészen kiirtotta, de fél évszázad múlva ismét a régi hatalommal igyekeztek szembeszállni a Domonkos-rendiekkel. 1460-ban a pápa újra a szerzet joghatósága alá rendelte őket és megbízta az inkvizitorokat, hogy ezt a rendeletet kemény kézzel hajtsák végre (663). A biztosok első dolga volt, hogy a szigeti apácákat széttelépítette a fejevári, Lábatlani, veszprémi és váradi kolostorokba. Püspökfia János (Episcopi J.) és Debreceni Márk vetettek véget nagy szigorral a "fejedelemasszonyok" önkényének, akik sokszor vérig korbácsolták szerencsétlen alattvalóikat, vagy éhezették őket fogságukban.

A Nyulak-szigeti kolostor az idők folyamán a főurak tivornya helyévé vált és az egyszerű nép, amely évszázadokon keresztül tömegével zarándokolt Árpádházi Margit sírjához, sok botránynak volt szemtanúja. Ennek is az inkvizíció vetett véget 1476-ban, amikor a Margit-sírt átalakították és csak a király vagy királyné vagy kíséretük léphettek be a kolostorba és az apácák a királyi pár ott tartózkodásának ideje alatt, zárt ajtók közé kellett visszavonulniok. Az inkvizitorok gyakran megostorozták a vétségek miatt elmarasztalt apácákat. 1479-ben, a rendfőnök Rómából dátumozott tilalma vetett véget az embertelen ostromozásnak, amely szerint "a Nyulak-szigeti sororok újra felvétetnek a Domonkos-rend kötelékeibe és a tartományfőnökön, valamint a fejedelemasszonyon kívül senkinek sincs joga a sororokat lemeztelenítve megfenyíteni, de ezt is csak többek jelenlétében" (664).

A fejevári, falakon kívüli Szent Margit kolostor hajdani begináit is csak nehezen törték be. Két alkalommal, 1294-ben és 1468-ban az összes kolostorlakókat szélnek eresztették és amikor páran visszatértek közülük, bebörtönözték őket. Az eljárás okáról nem maradt feljegyzés. Ezek az apácák azonban már az u. n. harmadik

rendhez tartoztak, tehát nem voltak szigorú kötelmeik.

A beginák zöme a 13. század elején, mint láttuk, az iparos városok idegen polgárságának leányaiból, özvegyeiből verbuválódott és csak a pár említett, hivatalosan megszervezett kolostorok közösségében élők voltak magyarok. Ide kell sorolni az Ó-Budán alakult ferences beginákat is, akiknek az inkvizíciós perekből annyira ismert Moys nádor özvegye 1289-ben saját házáat hagyományozta. Az egybeverődött beginák nem vonhatták ki magukat bizonyos szentimentális misztikum befolyása alól, amely a Domonkos-rendi skolasztika száraz és tudományosan dogmatikus légkörében nem fejlődhetett ki annyira, mint a Ferenc-rendiek spirituális és az érzelmekre nagyobb súlyt fektető, éppen ezért az asszonyi lélekhez közelebb álló, lelki hangulatokat keltő irányzatában.

A begina-perek folyamán javarészen olyan "mulierculus"okkal találkozunk, akik a Domonkos-rendiek kemény szigorával kerültek kapcsolatba, de ez nem jelenti azt, hogy az összes beginák, ennek az inkvizítor-rendnek valódi vagy leendő tagjai, kimerítik a beginák sorát. Már Karácsonyi kimutatta, hogy Magyarországon léteztek a beginák, de történeti, adatok hiányában nem volt módjában tételét alaposan megformulálni és így szerinte a beginák valójában Ferenc-rendi u. n. harmadrendű, vezeklő személyek. Nem akarnánk Karácsonyi, Ferenc-rendi egyoldalúságát Domonkosrendi egyoldalúsággá változtatni, mert vétenénk a történelmi hűség ellen, ha a két rend ősi vetélkedését e téren is folytatnánk, hiszen a beginizmus első csoportjai a premontrai és később cisztercita lelki irányítással jelentkeztek és csak a 13. század óta vette kezébe a mozgalom helyes mederbe való terelését, vagy eltörlését a két kolduló rend.

Kultúrtörténelmünk régi megállapítása, hogy míg a Domonkos-rendiek már megalakulásukkor zömében idegen polgárság alkotta városokban telepedtek meg, és ezt a sajátságukat még a legutóbbi időkig is megőrizték, addig a Ferenc-rendiek a magyar tömegeket keresték és sokszor az egészen apró mezővárosokban szerveztek

kolostorokat, hogy a magyarság mezítlábas papjai legyenek. Az érzelmes, ferences szellem a maga emberibb melegségével sokkal közelebb is állt a magyar lelkülethez, mint a rideg, mereven dogmatikus Domonkos-rendi skolasztika, és így a beginák is - legalább magyar részről - szívesebben követték Assisi szentjének fiait. Gondolatmenetünkben törésnek tűnik a ferences misztika és Domonkos-rendi skolasztika között vont határ és a két irányzat egybevetése, de szükségesnek tartottuk ezt a rövid kitérőt, mert csak ezekkel a lélektani és szellemtörténeti eszközökkel jutunk közelebb az u. n. "begina-irodalom" alkotásaihoz, amelyeknek magyar nyelvemléki megnyilvánulásait a 14. századvégi Jókai-kódex - "Némi írás bódog Ferencről és társairól" - erősen misztikumba hajló irányzatában találjuk meg. Az inkvizíció ugyanis, mint láttuk, nem kímélte magyar anyanyelvűségünk legelső írásait és ezek között az üldözött és kiirtandó könyvek listáján szereplő írások között több "Speculum" is szerepel, amelynek a szerzői sokszor ismeretlenek, de közülük egyet, - az "Együgyű lelkek tükré"-t - Árpádházi Szent Margit személyével hozzák kapcsolatba. Az "együgyűség" valójában az evangéliumi "Hegy beszéd" nyolc boldogságainak egyike és inkább a Ferenc-rendi szellemhez áll közel, mint egy tudatos dogmatikus műveltségű Domonkos-rendiektől irányított apáca, vagy begina lelki szüleményéhez. A "Nyelvemlékeink az inkvizíció előtt" c. fejezetünkben már megemlékeztünk a sok jámbor és áhitatkeltő legendáról, alexandriai Katalin, Elek, antiókai Margit, stb. életrajzáról, amelyek országszerte ismertek voltak és amelyeket begina közösségekben épp úgy olvastak, mint az egyházjogilag megszervezett kolostorokban. Tudunk arról, hogy pl. Árpádházi Margitból milyen siránkozást és vágyakozást váltott ki a szentéletű vértanúk gyötrelmeinek szemléltető leírása és érzelmeltető szándéka. "Vajha én is testemben ízekre szaggattatnék" - írják le egy ilyen elragadtatott érzelmkitörését társnői. A begina közösségek is keresve kereshették a szenvedés motívumokkal gazdag, szívhez szóló írásokat,

hiszen vezeklő életformájuknak a szegénység vállalása mellett, bizonyos fokú aszkézis és önsanyargatás is lényeges része volt. A szenvedés felfokozott keresése aztán egy újabb lelki ferdulésre vezetett sokaknál, később tömegeknél, akik a flagellánsok - önostorozók egzaltált lelkiállapotában járták az országutakat. Krisztus testi szenvedéseinek újjáélése, gyötrődésének szemlélete, felfokozottabb mértékben növelték a középkor begináinak, vagy a kolostori apácáknak érzelmi együttérzését mint az említett szentek - majdnem mindig szüzek és vértanúk - nyers realizmussal megírt életrajzai. A "Passió", a szenvedéstörténet utolsó fázisa, a golgotai keresztre feszítés jelenete, főképp alkalmas volt erre a célra és így eljutunk gondolatmenetünk egy új fázisához a löweni ómagyar "Mária-siralom" születésének lehetséges körülményeihez. A középkori liturgiának szerves része volt a húsvétot megelőző "sacrum triduum" - három szent nap keretében, a szenvedés történetének "lamentációkkal", siralmakkal tűzdelt jeleneteinek felújítására. A löweni kódexben a Mária siralmat közvetlenül egy "zöldcsütörtöki" buzdító beszéd vázlata követi "Conuenientibus uobis" - "Nekték egybegyülteknek" - kezdőszavakkal. A középkori egyház szokásai szerint ezen a "zöldcsütörtökön" - vagyis évente egyszer - vették magukhoz az Úr Testét és így az "egybegyülteknek", akik már a szenvedéstörténet tragédiáját kezdik szemlélni, megígéri az évi, kötelező Úr Teste-vételét, leírja nekik az erre való jó felkészülést és üdvös hasznát. Pár pontos beszédvázlal, mintha kiszabták volna az időt egy rövid lélegzetű szónoklatra. A kódex szövegszerkezete nyilvánvalóan bizonyítja írójának szándékát: a közösségben élő beginák vagy apácák lelki hangulatának felajzása és az Úr teste vétele. Az elsőt a Mária-siralom megrázó verssoraival éri el, a másodikra röviden oktat. A középkori egyház szokása ismétlődik meg, úgy, ahogy Telegdi Miklós "Esztergomi Agendája" a 16. században, mint már nagyon régi szokást említi: "... enekec mellyeket szoktunc ez innepekbe Predicatio elöt es Predicatio

utan enekelni" (665). Az ómagyar Mária-siralom tehát épp olyan érzelmi, lelki előkészítő ének volt, mint az ugyancsak nagyon régi és a magyar templomokban még ma is sűrűn felhangzó ének: "A keresztfához megyek...", vagy a "Keresztények sírjaitok. ..", ősi dallamok.

Az elmondottakat összegezve, arra kell következtetnünk, hogy magyar nyelvemlékeink e gyöngye, a magyar nőmozgalmak lelki szükségletének kielégítésére készült és pedig a Domonkos-rendiek vezetése alá került begina közösségek használatára. Prédikációs vázlatainak nagyfokú hasonlatossága a pécsi, középkori egyetemi szentbeszédek ismert gondolatsoportosításaihoz, amelyeknek ugyancsak Domonkosrendiek a szerzői. Ezért is, de olvasható latin és ortodox skolasztikus tartalma miatt is, menekült meg a pusztulástól. A beginák lelki igényei, mint már említettük, egyre több szellemi táplálékot követeltek és szereztek maguknak, sokszor gyanús, népies hagigráfia alkalmazott szövegekben. A "Speculum"-ok, ahogy a könyvinkvizíciók a beginák elkobzott könyveit jelzik (666), valószínűleg lelki tanácsok, jámbor sugalmazások, bölcs mondások gyűjteménye volt, amit sokszor emlékezetből ismertek a magányos vezeklésben élő beginák. Élénkítették a szentek életéből kiragadott tanulságos események, rövid foglalatban. Az említett brassói és segesvári begina-perekben összesen négy ilyen "speculum" került a vizsgáló biztosok kezébe. Nem ismertetik tartalmukat, csak a végzést: "comburatur" - égettessék meg.

647. A kereszteshadjáratok elnéptelenítő hatása, a nyugati történések kissé túlhajtott állítása. Nagyon sokszor a vissza nem térő vitézek új otthonot alapítottak messze keleten és nemcsak a görögöktől elfoglalt bizánci császárságot töltötték meg, hanem egész Anatóliát, Szíriát szinte franciává tették, úgy hogy egész dinasztiát alkottak nemcsak a franciák, hanem a flamandok is. A kereszties hadak erkölcsi erejét éppen kelet mesés gazdagsága törte meg és valójában nagyon is földies eszmények vezették a keresztiesek zömét, semmivel sem

maradva alul sem kegyetlenkedésben, sem vagyon, főképp ereklyegyűjtésben - ez jelentette a legnagyobb sikert szemükben - az új Világot kizsákmányoló konkvisztádoroknál.

648. Margit-legenda szavai.

649. Monumenta Romina Episc. Vesprimiensis. I. 361.

650. V. ö. 648. jegyzet

651. "Les Vitae Sororum, d'Unterlinden". Archives d'Histoire, No. 5. 330 0.

652. V.ö.: Lodomér sámán perével a 368 oldalon.

656. Magyar Sion V. 348. és Fejér: i. m. X. 5. 478.

657. Kassai kódex: Anno 1230. No. 3.

662. U. o. d./v. 1510.

663. Római Rendi Központi Levéltár: 1460. J.

664. U. o. 1479. J.

666. V.ö.: "Nyelvemlékeink az inkvizíció mérlegén" c. fejezettel.

XXII. KÜZDELEM A KELETI EGYHÁZZAL

A honfoglalás előtti magyarság és rokonnépeinek kapcsolatairól a kereszténység felé, Bizánc közvetítésével, már a 4. század óta bukkantak fel szórványos adatok örmény, görög és perzsa forrásokban. Ebben az időben a Fekete-tenger északi partjain és a Kaukázusban élő "hun" és "ogur" népek neve egyre többször szerepel és a szíriai barlangremete, Szent Jeromos egyházatya megemlíti egyik levelében, hogy a "hunok a zsoltárokat tanulják", az örmény Megvilágosító Szent Gergely pedig "keresztény kunok" csoportjáról beszél, kiemelve áhítatosságukat. Tomi város görög püspökének a nevét is feljegyezték, azzal a megjegyzéssel, hogy a "hunok" nagy tiszteletben részesítik és majd hogy nem Istennek tekintik.

A bizánci egyház, mint a politikai hatalom megbízottja, hűen teljesítette feladatát a császárság határain mozgó nomád és félig megtelepült népek között és igyekezett őket a kereszténység aklába terelni és mint új keresztényeket, az elgyengült birodalom védőövezetébe beosztani.

A 4. század óta fennálló krími gót-ortodox püspökség Boszporuszban (a mai Kerch városa) székelte és alárendeltje volt a Doroszban (ma Mankup) élő gót metropolita, aki még 787-ben is adott irányítást a "hunok" és "ogurok" püspökeinek, amikor már a kazárok voltak az urak a Fekete tenger északi részein. Sikeres térítést 523 óta folytattak, amikor már népi rétegekig elhatoltak és perzsa források adatai szerint a fogságba esett "türkök" között sokan viseltek homlokukra karcolt kereszt jelet, amelyet anyjuk hasított be, hogy megvédjék őket ártás ellen. Ugyanebben az évben a kaukázusi hunokról írik, hogy a "turkok nyelvére lefordították a szent írásokat". Öt évvel később a krími Boszporusz környékén megtelepült hunok fejedelme - görögül Gordász, örményül Ogard- Bizáncban megkeresztelkedett, "patrikosz" rangot kapott és visszatérve hazájába, kemény kézzel

népe megtérítéséhez fogott, de tervei nem sikerültek, mert a nép óhitű papjai lázadást szítottak, Gordász-Ogurdot meggyilkolták és átadták a hatalmat testvérének - görög forrás szerint Maugerisz, örmény szerint Mogernek- és kitartottak őseik hite mellett. Maugerisz "hun" király nevében, már történezeink közül sokan, a mai magyar nép névadóját látják (667). Mikor 576-ban a "türkök" elfoglalják Boszporusz városát, a császári védelmi politika sietve hozza létre Kobrát bolgár fejedelem vezetésével Nagy-Bolgáriát a Meotisz környékén, hogy ellensúlyozza a rokonnép hódító szándékait. Ebbe a szövetségbe a magyarság már szervesen beleilleszkedett a gyakran szereplő "ogur" népnév alatt.

Közvetlen a honfoglalás előtti időkből ismeretes, hogy a kievi Szent Illés templom már fennáll, amikor álmos udvarában, Nyék törzs keretében, a kialakult magyar fegyverkovács és ötvös művészek már javában tevékenykednek és reánk hagyják a bezdédi tarsolylemezt az óhit viaskodó állatmotívumaival, ahol már a kereszt jele is szerepel. Ezekből az időkből részletes eseményrajzok maradtak a hittérítők és magyarok közötti kapcsolatokról, mint a híres Cirill legenda. Az említett bizánci hittérítő épp Chersonban tartózkodott, amikor a krími kazár-magyarok megtámadták a várost, 861 táján, mire a szentéletű szerzetes kíséretével a vezérhez ment és nemcsak lebeszélte támadó szándékáról, hanem megígértette vele, hogy megkeresztelkedik. A legenda szavai szerint a találkozásnak folytatása is volt: "Visszatérvén pedig a bölcs férfiú a maga útján, amint az első órában imádságát végezte, nekiestek az "ugrok" (magyarok) és farkas módra üvöltvén, meg akarták őt ölni. (Ő azonban nem ijedt meg és nem hagyta félbe imádságát, csak Kyrie eleisont monda, mert már bevégezte volt ájtatosságát. Amazok pedig rátekintvén, az Isten akarattól megszelídültek, elkezdtek hajlongani előtte és meghallgatván intó szavait, elbocsátják összes kísérelével" (668).

Két évtized múltán, de okvetlenül 885 április 6. előtt, történt egy már szívélyesebb találkozás az említett

Ciri II térítő társa Metód és a Duna mentén lakozó "ugrok királya között". Az elbeszélés szövege szerint "Midőn pedig az ugorok (magyarok) királya a Duna tájékára érkeze, látni akarta őt (Metódot). Egyesek úgy vélekedések, hogy nem fog tőle baj nélkül szabadulni, ő azonban mégis elméne hozzája. A király pedig, mint egy úrhoz illik, nagy tisztességgel és ünnepélyességgel fogadta. És beszélgetett vele, amit ilyen férfiaknak illett beszélniök egymással, megszerette, megcsókolta és ajándékokkal bocsátotta el, mondván neki: "emlékezzél meg rólam, tisztelendő atya, szent imáidban". A jelzett dátum, Metód halála előtt játszódott le a jelenet és azt mutatja, hogy a "magyarok királya" már előbb is ismerhette a kereszténységet, ha annak egyik ilyen jeles terjesztőjét már hírből ismerte és találkozni akart vele (669).

A honfoglalás után csak fokozódik a bizánci egyház érdeklődése a magyarság megtérítése irányában. Ennek a várakozásnak Bulcsu, Gyula, később Ajtony feleltek meg azzal, hogy megkeresztelkedtek és bár Bulcsuban csalódott Bizánc, a másik két vezér annál komolyabban vette népe megkeresztelését. Gyula görög püspököt is hozott magával, Hierotheoszt, a konstantinápolyi pátriarka teljhatalmú megbízottját, nem egészen eredmény nélkül, mert még egy 11. századi pecsét tanúskodása szerint utóda, Theofülaktosz egész Erdélyre kiterjedő joghatállyal működött. A pecsét, amelynek egyik oldalát a jellegzetes görög szent, Demeter képe díszít, míg a másik oldal a következő felírást viseli: "Uram, segítsd meg Theofülaktoszt, a türkök püspökét". A Csanád vezér által legyőzött Ajtony Viddinben keresztelkedett meg és visszatérte után Marosvárott azonnal egy kolostort alapított görög szerzetesekkel, akik azonnal igyekeztek híveket szerezni az új hitnek. Szent István győzelme után az Ajtony alapította Szent János kolostor szerzeteseit Marosvárról Oroszlányosra telepítették át és az ősi görög kolostorba Szent Gellért papjai telepedtek meg, Csanád vezér nemzetségének védelme alatt. A keleti rítusú kereszténység tehát az ország délkeleti részein vetett lábat és hatása Temesre is kiterjedt. A

római egyház ekkor még nem volt oly nagy hatással magára Szent Istvánra, sem hogy egyenjogúságot adott volna a latin szertartású kereszténységnek. Ő maga Jeruzsálemben, Konstantinápolyban egyházi intézményeket, templomokat alapít, sőt a királyné városában, Veszprémben görög apácakolostort szervez a "Theotokosz" - Istenanya tiszteletére. Intelmeiben fiához, sok görög motívum szerepel: "Mely görög kormányozhatná a latinokat görög szokások szerint és mely latin kormányozhatná a görögöket latin szokások szerint?" Ez a mondat majdnem azonos Biborbanszületett Konstantin császár írásában fiához: "A birodalom kormányzásáról" c. művében. A magyar-görög politikai kapcsolatok mellett, amelyeket sokszor rokoni kötelékek is erősítettek, tehát vallásiak is voltak az új hazát foglaló nép már akkoriban is meglepő türelemmel viselkedett úgy a keleti görög, mint a nyugati latin szertartású vallással szemben. Kolostorok egész sora épült még a későbbi századok folyamán is, amikor már nemcsak Bizánc, hanem Kiev felől is keleti szertartású szerzetesek telepsznek meg I. András királyunk jóvoltából Visegrád, Zebegény környékén. Tihany félszigetén remetetelepek alakulnak, az Athosz-hegy remetéinek mintájára. Ezeknek a zöme már magyar, bár görög műveltséggel, de nemzeti nyelvén szól a néphez. Műveltségük nem maradt véka alá rejtve: erősen gyarapították a görög klasszikusok és egyházatyák iratainak másolásával könyvtáraikat. Híres volt a pásztói - később cisztercita monostorra vált - könyvtár, ahonnét -, mint látni fogjuk - még a nyugati skolasztika ősatya, Petrus Lombardos is merített ismereteket. Pentele kolostora (ma Dunaújváros) és a híres Száva-szentdemeter görög apátság (ma Mitrovica), jelentős kultúrközpontok voltak. Az utóbbiról III. Honor pápa 1218-ban is megemlékezik. István király óta három püspökség állott a konstantinápolyi pátriarka fennhatósága alatt Bácsott a Szerémségben, Barancsban és Nándorfehérvárott, amelyek még a 12. század végén is szerepeltek. Görögök, mint foglyok, már a balkáni kalandozások alkalmával nagy

tömegben éltek magyar földön és később az ősi császárvárosnak a francia keresztetek általi elfoglalása alkalmával, 1204-ben, nagy tömegben menekültek a vendégszerető magyarság körébe, úgy, hogy még a 15. században is erős volt a görög elem az ország különböző részein. Vendel Gáspár V. László magyar király magyar nevelőjének kérésére, Aeneas Sylvius Piccolimini, a későbbi II. Pius pápa, többek közt a következőket tanácsolja a leendő magyar királynak: "... okvetlenül tanul meg a görög nyelvet, mivel a görög nyelv ismeretének hasznát vennéd Magyarország kormányzásában, hol alattvalóid közül sokan beszélnek görögül" (670).

A magyar kereszténység első századában a görög, bizánci szertartás változata sokkal jobban elterjedt, mint azt eddig történéseink kimutatták. Népi elterjedését mutatja a sok görög keresztnev Árpád-kori okmánytárainkban. Az irodalom művelői, mint már rámutattunk, itt is a szerzetesek, a baziliták voltak, bár elzárkózott életükkel távol tartották magukat a népi rétegektől, kimutatható hatással voltak a nemzeti eredetmondák, legendák megformálásával és terjesztésével az egyszerű nép képzeletvilágában megszínesült keleti motívumokra. Kétségtelen, hogy az ősi Barlam-legenda ciklus "megkeresztelését" ők hajtották végre, mert a szentek, akiknek az életévét szelídítették az ázsiai legenda motívumokat, a keleti egyház szentjeinek sorából kerültek ki, mint Szent Elek, antiókiiai Margit, alexandriai Szent Katalin stb. Miután a keleti egyház sajátos előszeretettel alkalmazta a nemzeti nyelvet, az inkvizíció által megsemmisített magyar nyelvű, valószínűleg rovásírással rögzített hagigrafia szentek élete, a szorgos baziliták keze munkája volt (671).

Moravcsik megállapítása szerint "kétségtelen, hogy már az Árpád-kor elején is voltak az egyháziak között olyanok, akik tudtak görögül. Erre vall, hogy a latin nyelvű magyar krónikákban itt-ott görög etimológiákkal találkozunk, azaz egyes latin szavaknak görögből való magyarozásával. Ilyenek pl. a "Stephanus" és a "Ladislaus" szavak értelmezése. A veszprémvölgyi apácamonostor népies görög nyelven

írt alapítólevele görög anyanyelvű papra vall. Bizonyára görög nyelvtudása képesítette Simon pécsi püspököt arra, hogy 1109-ben István király görög oklevelét átírja. A velencei származású Gellért püspök, aki Imre herceg nevelője volt, tudott görögül, mert műveibe görög szavakat szűrt be és a Deliberatio című munkájában görög forrásokat is használt" (672).

Szent Gellért, aki ismerte a magyarok ősi vallását -a manicheista befolyásról okvetlenül tudott - bizonyára a Photius pátriárka féle apológia alapján nyert betekintést a magyarság honfoglalás előtti vallásába...(673)

A keleti és nyugati egyház végleges szakadása 1054-ben következett be, azonban gyakorlati jelentősége, a magyarországi görög és latin szertartású keresztény nép között, sokáig nem volt. A római egyház sokáig eltűrte egyes országok és vidékek jellegzetes vallási szokásait és csak dogmatikai síkon folytak a végeszakadatlan viták, anélkül, hogy a hívők vallási nyugalalmát megrendítették volna. VII. Gergely pápa (1073-1085) igyekezett az egyházi szokásokat és a liturgikus tevékenységeket Róma mintájára egységesíteni és magyar vonatkozásban Könyves Kálmán törekedett az új előírásoknak eleget tenni. Törekvései azonban nem jártak nagy sikerrel, mert még a 13. század végén is az ország lakosságának jó része, főképp a keleti és déli részeken, a bizánci egyházukhoz húzott. Maga a latin szertartású papság állásfoglalása sem volt határozott és jellegzetes magyar szabadságérzettel, amelyet a türelem alap gondolatával párosított, megmaradt tisztán elvi, dogmatikai síkon, sőt egyenes kapcsolatokat is tartott fenn Bizánccal. Hogy ezek a kapcsolatok milyen élénkek voltak, annak érdekes bizonyítéka a legújabb időkben felfedezett levél, amelyet II. Izsák Angelosz császár megbízásából, 1190 táján, minisztere, Demetriosz Tornikész intézett Jób esztergomi prímáshoz és amelyben a Szentlélek eredetére vonatkozó dogmatikai vitákat tárgyalja. A levélből, amely arról tanúskodik, hogy a császár hitvitát folytatott a baráti Magyarország főpapjával, az is kitűnik, hogy Jób

érsekprímás személyesen is járt Konstantinápolyban és, hogy a megmaradt levél csak egy példány a sűrű levelezésből (674). A görög egyházi befolyás mint említettük, Magyarország keleti és déli részein volt erős, az ortodox hívők zöme ezeken a vidékeken élt. Az inkvizícióval megbízott magyar Domonkos-rendiek ezeken a részeken alapítanak először püspökségeket, hogy a keleti hatást ellensúlyozzák. IX. Gergely pápa 1234-ből származó egyik levele szerint, amelyet IV. Bélához intézett, kitűnik, hogy Erdélyben főképpen nagy az ortodoxok száma, és a Havasalföldön külön metropolitájuk is van. A jászvárosi kolostor jelentősége, a kun misszió mellett, tehát a keleti és nyugati egyház egyesítés szempontjából is fontos. Ugyanez a helyzet a Szerémségben is, valamint a kalocsai érsek fennhatósága alatt álló boszniai részeken, ahol a patarénus- bogumil veszedelem mellett a pápaság az ortodox vallás jelenlétét sem tartotta kívánatosnak és örömmel tett eleget a magyar főpap, kívánságának, hogy ezeken a részeken is új püspökséget kellene szervezni. 1229 január 20-áról keltező dekrétummal a pápa elrendeli, hogy Bánosmonostor - egyesek szerint Kew-kő-ben - területén egy új latin püspökséget szervezzenek, a kalocsai érsek fennhatósága alatt. Az első püspök Teutón János, Magyarország főinkvizitora lett.

A magyar Domonkos-rendiek szervezkedése folytán, a jelzett országrészekben nem mutatkozott nagyobb eredmény az ortodoxok egyesítése terén, sőt feltűnő, hogy maga a nép erős ellenállást mutatott minden ilyen szándék megvalósításával szemben, úgy, hogy megszervezett kolostoraikat menekülve kellett elhagyniuk, többek között a híres kievi, Szent Illés templom melletti Szentháromság klostrot, amely az ottani magyar kolónia lelkesítő központja volt. A sikertelenségek arra készítették a pápákat, hogy a Domonkosok kezéből kivegyék az inkvizíciót és a Ferenc-rend tagjainak adják át, akik nemzeti nyelven igyekeztek a hívekhez férközni. Fábián inkvizitor sikerei már jelentősebbek voltak és Nagy Lajos idejében már egyre-másra Bizánctól kérnek védelmet a veszélyeztetett görög

rítusú kolostorok. Egy 1391-ből származó görög oklevél arról tudósít, hogy a máramarosi Körtvélyes falu mellett már évszázadok óta fennálló Szent Mihály görög szertartású, magyar nyelvű kolostor kegyurai arra kérték Aatoniosz pátriarkát, hogy a szerzetházhoz tartozó hét falu templomát és azok papjait vegye személyes védelem alá. Úgy látszik, hogy a ferencesek szelíd, nemzeti nyelvet alkalmazó lelkipásztori tevékenységével elégedetlen Nagy Lajos, erősen latinító törekvései, ellenállást váltottak ki.

Nagy Lajos egyházpolitikáját egyébként jellemzi, hogy a nemzeti nyelvhez ragaszkodó hívősereg igényét is szem előtt tartotta és ezért nagy lelkesedéssel karolta fel az egyetlen magyar eredetű szerzetesrend tagjainak, a Remete Szent Pálról "pálosoknak" nevezett szerzetesek ügyét és főképp a görög szertartáshoz húzó vidékeken telepítette le őket.

Az inkvizíciós jegyzőkönyvekben szakadárok ellen folytatott eljárással nem találkozunk. Ez azt mutatja, hogy a Domonkos -rendiek nem tartották veszélyesnek az ortodox vallás jelenlétét és a későbbi korban, amikor Róma hatására Nagy Lajos olyan keményen járt el velük szemben, akkor már a Ferenc-rendiek vezették a hitvédelmi intézmény irányítását. A Domonkos-rendiek nem annyira az egyszerű hívők vallási szokásainak megváltoztatására, hanem az ortodox egyház vezetőinek a meggyőzésére fektettek nagyobb súlyt és részük volt Izidor kievi ortodox metropolita, 1443. évi magyarországi útjának megszervezésében, amikor is Munkácson felállították az első teljesen magyar nyelvű görög szertartású püspökséget.

XXIII.

A BÖSZÖRMÉNYEK INKVIZÍCIÓJA

A magyar "böszörmény" népnév a mohamedánok egyik nagy szektájának, az "izmaelitáknak", vagy ahogy általánosabban ismerik

"muzulmánoknak", ama csoportjait jelzi, amelyek mint török-bolgár néptörzsek, a Volga mellékéről és Baskiriából vándoroltak hazánkba, amikor a "ros"-ok, a vörösszőke vikingek utódai, Nagy Bolgáriát feldúlták 969-ben (675). Rokonfajú nép lévén, a már honfoglaló magyarok szívesen fogadták őket, hitük nem volt akadály, hiszen az őshitű magyarság nagy vallási türelme ilyen különbségekre fel sem figyelt. Ősi hazájukban lettek muzulmánok és mikor nyugatra vonultak két törzsükkel, csak segítségére voltak a frissen érkezett magyarságnak, hogy az ismét elfoglalt országot benépesítsék. Zökkenő nélküli bejövetelük azt a benyomást kelti, hogy ők is a hunok utódjainak tekintették magukat és ezt a pár évtizeddel előbb érkezett magyarság akkori vezére, Taksony, értékelhette is, azért kapták meg az ország szívében Pest várát, mint hajdani örökséget. A Nagy-Bolgária népének történetében az Attila féle származástudat élénken élt és nyelvükből kimutatható sok hun szóelem, amely a Kínai Annalesekben szerepel. Időszámítási ciklusuk is azonos az ó-török és egyben hun 12 állatjeggyel, sőt még eredet-legendáikban is természetes azonosság mutatkozik. A bolgár királyok őse is Álmos, ő is csodás jelek kíséretében születik, mint az Árpádok őse. Vallásukról Ibn Fadlan, a muzulmán hittérítő és utazó, meglátogatva őket, királyuktól sok mindent megtudott és így értékes adatokat hagyott az utókorra (676). Ugyancsak jártak ezen a tájon Masadi (677) és Ibn Haukál (678) arab utazók, akik leírták a hatalmas ország pusztulását. Megtelepült, földműveléssel foglalkozó békés nép volt, nem készültek fel eléggé a normannok kalandozásaira, akik 969-ben szörnyű pusztítást vittek végbe a Volga (Itil) parti városokban és kereskedő centrumokban. Nagyfokú üzleti érzékük lévén már a 9. század óta sajátveretű ezüstpénzeik (dirhem) voltak, amelyek nyomán bebizonyosodott, hogy áruikkal nyugat felé Kievig eljártak, míg a keleti részeken Taskentben, de főképp Merwben találtak ezüst érmeikből.

Anonymus is megemlékezik a böszörményekről: "Bulgár földjéről

jöttek a Hismaeliták nagy tömegével, akiknek a nevei Bila és Bocsu volt és akiknek a fejedelem a magyarok részeiből különféle földeket adományozott és akiknek ezen felül a Pest várának mondott helyet örök időkre átengedte.,." (679)

Részletesebb leírást őrzött meg számunkra a görög császár krónikása, Kynnamu s, az 1074-77 között Dalmáciában vívott harcok idejéből, vallási helyzetükről, amely szerint a "chalisiiis" (Ipolyi, kalóznak fordítja nevüket) "mózesi" törvényeket is tiszteletben tartanak, bár nem ez az eredeti vallásuk, hanem perzsiai elemek szerepelnek benne (680).

Aleppói szerepüket a 13. században, tehát az inkvizíció idejében, már megemlítettük az arab nyelvű iratok és könyvek pusztulása során. Kereskedelmi és pénzügyi kapcsolataik nyomán nagyon gyűlöletesekké váltak nemcsak magyar földön, hanem idegenben is. A pápák egész sor oklevélben beszélnek róluk vádlólag, és sarracénoknak, bolgároknak, izmaelitáknak nevezik őket. Főképp rabszolga és lókereskedelemmel foglalkoztak és eme üzleti tevékenységükről még a 13. századi francia, korabeli krónikák is megemlékeznek. (681)

A pápaság részéről azért üldözték őket, mert a lombard kereskedő városoknak erős versenytársai voltak és az egész borkereskedelem, gabona, gyapjú és részben a bőriparosok termékei is nekik hoztak hasznot. Pénzügyi szakértelmükkel, sok ellenszenvet váltottak ki a Templomos lovagokból is, akik nem jó néven vették az erős és ügyesen szervezett böszörmény előretörést. II. András korában az ország minden jelentősebb pénzkölcsönző intézménye a kezükben volt; sőt az egyháziak is eladósodtak súlyos kamatokat fizettek nekik, nem szólva az egyszerűbb népről, amely egész életen keresztül kénytelen volt, a főurak által elzálogosított birtokon; az új gazdáknak dolgozni. Akik egyénileg is eladósodtak, azokat sokszor, különösen a Mezőség vidékén, egyszerűen "külső munkára" vitték és eladták rabszolgáknak. Kapcsolatban állottak a tatárjárás előtti kunokkal és

később a krimi tatárokkal, akiknek leányrabszolgákat szállítottak. Hogy céljukat könnyebben elérjék, sokan megkeresztelkedtek közülük, de valójában csak színlelték a kereszténységet és Róbert érsek panasza szerint, nagyban akadályozták az újonnan megtérített kunok teljes beolvadását a keresztény egyházba.

A sok üldözés és különleges adók, amelyekkel vallásukat terheltek, látszólag megtérésre készítette őket és így 1262-ben, IV. Orbána pápa megengedi, hogy a magyar királyok ismét alkalmazhatják őket, mint adószedőket, ha kíséretül keresztény magyarok is társulnak hozzájuk. Ügyes alkalmazkodóképességükkel, lassan a legmagasabb tisztségegik eljutnak és Kun László korában, Mizse, böszörmény származású pénzember, az ország zászlósura, nádora lett. Ezekben az időkben szerezték meg maguknak a külföldi követségeket és királyi megbízásokat is, amit ügyesen kamatoztattak. A dunai hajózás szintén az ő kezükbe került és hallatlan gazdagságra juttatta őket.

Az anyagi előnyöknél azonban sokkal nagyobb jelentőségre tettek szert a tudományok terén. Már említettük, hogy Aleppóban, az ottani nagy muzulmán egyetemen, milyen feltűnő nagy számban szerepeltek. Épp így volt ez a salernói, félig muzulmán egyetemi városban is, ahol különösen kitűntek matematikai, csillagászati és orvosi tudásukkal. II. András személyes orvosa sorukból került ki. Könyvmásolataik, fordításaik és saját írásaik erősen gazdagították az ország átlag műveltségét és irodalmát, amely eddig egyedül a keresztény papság kezében volt és kizárólag latinul íródott. Nyelvtudásukkal az európai érdeklődést is felkeltették, mert ismervén a korai skolasztikusok nagy érdeklődését a görög bölcselek, Plato és Aristoteles iratai iránt, igyekeztek a nyugati tudósok számára megfejthetetlen kéziratokat latinra átültetni.

Ilyen irányú tevékenységükről esik említés, egy 1283-ban lezajlott hitvédelmi perben, egy Sulta nevű böszörmény magister ellen, akit azzal vádoltak, hogy "eredeti görög szövegek helyett arab nyelvből fordított iratokat adott el a híres Moerbecke Vilmos flamand tudósnak,

Korinthus püspökének, aki bár görögországi püspöki címet viselt, nem nagyon tudhatott görögül, hanem a jelzett vádlottal fordítottat bizonyos szövegeket. A vádirat szerint, egy szintén flamand szövömester kísérté végig az országon tudós földijét, aki mindenütt görög és arab írásokat vásárolgatott, hogy azokat latinra fordítsa és a párizsi egyetem számára használhatóvá tegye (682).

Ez az önmagában egyedülálló hitvédelmi per, ebben a korban egészen rendkívüli dolog volt, mert a böszörmények összetartása hitsorsosaik védelmére szerfelett erős lévén, királyaink, főképp Kun László, nem engedtek ellenük komolyabb eljárásokat indítani.

Lényeges eljárásokat már csak azért sem indítottak a böszörmények ellen, mert a legkeresztényebbnek nevezett olasz városok, főképp Genova volt az elsőszámú hadiszállítója a Szentföldet birtokló szaracénoknak, a böszörmények hitsorsosainak. A

rabszolgakereskedést, tehát a katonai utánpótlást, így verbuválták lelkiismeretlen "mali christiani" rossz keresztények. A velenceiek építették a pogányság hadihajóit és szállították nekik az élelmiszert (683). Az utolsó kereszteshadjáratok sikereit nagyban gátló olasz, francia és katalán keresztény korrupció visszaéléseit, és a saracénok együttműködő nyugati titkos segítséget, már a 13. század eleje óta ismerték a pápák és tehetetlenek voltak vele szemben. De mint láttuk, már 1262-ben, IV. Orbán maga is szemet hunyt a visszaélések felett.

Magyarokat is vádoltak a nyugati papkrónikások, az egyház ellenségeinek és a Szent Sír elfoglalóinak, főképp az egyiptomi szultánnak szolgálatával. Főképp a titokzatos magyarországi Jakab mester szervezkedésével voltak kapcsolatosak ezek a vádak, akik a "pásztorok" kereszteshadjáratát szervezte és forradalmasította Flandriát. Az egyenes vádak, hogy az egyiptomi szultán titkos megbízottja és rabszolga felhajtója, nem is voltak egészen alaptalanok (684).

A magyar böszörményeket, bár faji kapcsolataik nem kötötték a szaracén néphez, vallásukon keresztül összeköttetések nagyon erősek

voltak. A perekből, amelyek Kun László halála után nagy erővel és könyörtelen szigorral indultak meg ellenük minden vonalon, kétségtelenül látszik, hogy a rabszolgakereskedelemben valóban részt vettek. Fő útirányuk a Krím félszigeten a tatár kipcsák telepek, valamint a Fekete-tengeri, Duna-torkolati kikötővárosok. A genovaiak szervezésében voltak a legjelentősebb rabszolgapiacok. Embertelen és álszent módon a velenceiek, pisaiak és maga a francia-latin császárság, Bizáncból titkon szállította a magyar gabonát és élelmiszert Egyiptomba, ugyanakkor amikor a buzgó keresztések kisebb-nagyobb hullámokban ostromolták ezt a hatalmas mameluk birodalmat, hogy a Szentföldet felszabadítsák hatalma alól(685).

III. András uralma idején, 1290-1295 között zajlottak le a hitvédelmi eljárások a böszörmények ellen, amelyeknek javarésze politikai, gazdasági jellegű megtorlás, vallási színezetbe burkolva. A már említett csillagjósok és írók ellen vezetett perek mellett, 1291-ben, Lodomér érsek és Kelemen budai Domonkos-rendi inkvizítor indítottak pert az esztergomi flamand "draperiások" kérésére egy Dereske nevű böszörmény ellen. Az érsek nagyon szorgalmazta az eljárást azért is, mert a vádlottat azzal gyanúsították, hogy ő lett volna Kun László egyik megbízottja, hogy Ogotaj tatár kán felé közvetítse a király terveit, hogy a kán leányát feleségül vegye. A per folyamán kiderült, hogy a vádlott valóban járt két ízben is a Krím félszigeten és egyszer találkozott a tatár kánnal, akinek Mizse nádor és Salam királyi notárius a magyar király megbízásából Dereskével, mint utazó karaván vezetővel egy szép fehér lovat és tíz "tisztos szüzből" álló rabszolganő csoportot küldött ajándékba. A leányokat lefüggönyözött kocsin vitték és Krimeában Ogul, a kán kancellárja vette át őket. Bevallotta, hogy Moldván keresztül a kunok adtak melléjük védőkíséretet. Az esztergomi flamand kelmekereskedők magistere sürgette, hogy a vádlottól tudják meg Sigbert, Markus és Alza kalmárok és szolgálk sorsát, akik ugyanezzel a karavánnal mentek Krimeába, de többé nem tértek vissza. Ugyancsak eltűnt Berezna falu

majdnem egész férfilakossága akik a 250 lovat kísérték, hogy azokat a tatároknak eladják. A vádlott kínpadon bevallotta, hogy a Szilágy-megyei Szuna, Ete, Zálnok és Menyő falvak böszörményeivel állandó lóvásárlásokat szervezett a Mezőségen és Biharban és a felvásárolt állatok kísérői nem tértek többé vissza. Bevallása szerint az utazó karavánokat a rabló és fosztogató oláh hegyilakók támadták meg és a kísérőket fogságba hurcolták. Azt is bevallotta, hogy Sámson falu eladósodott jobbágyait, szám szerint nyolcvanhármat, papjukkal együtt, azzal az ürüggyel vitte Máramarosba famunkára, hogy ott adósságukat három hónap rövid tartama alatt ledolgozhatják, de többé nem tértek vissza. Ismételten kínpadra vonva végül bevallotta, hogy az eltűnteket, mint rabszolgákat adták el. A bizottság, amelyet erős fegyveres kíséret vett körül, a vádlott házában egy egész raktár keleti "speciá"-t, fűszert, talált.

Ugyanezek a hitvédelmi biztosok vizsgálták felül Sandar böszörmény tudós és két fia, Zengis és Anis ügyét is. A jelzettek Egyek faluban laktak, de szerte-széjjel járták az országot és "arab írásokat" adtak el főképp orvosi könyvekkel együtt. Sandur, vallomása szerint, a salernói egyetemen végzett mint orvos és csillagász, majd később boldog emlékü Kun László követe lett Szicília királyánál, két fia az ő hivatalos működése idején szintén a jelzett egyetemen tanulták az orvosi, matematikai tudományt és könyvmásolást. A biztosok, vizsgálat céljából, elkobozták tőlük a birtokukban levő írásokat és felmentették őket a további zaklatások alól (686).

Ismeretesek Ladomér érsek perei és vizsgálatai a szaracénok törvénytelen meggazdagodása felderítésére; még 1295-ben is folytak eljárások a dunai hajózás "monopolizálása" ügyében.

A böszörmények véglegesen csak akkor olvadtak be teljesen a keresztény egyházba, mikor európaszerte megindult ellenük egy átfogó, általános erkölcsi és szellemi hadjárat, a Domonkos-rendi Adám Vilmos híres könyve nyomán: "De modo sarracenos extirpandi" - "A muzulmánok kiirtásának módjáról". Ez már a 14. század elején

jelentett komoly mozgalmat azzal, hogy tengeri blokád alá vette a Krimi félszigetet és a Fekete-tengeri, Duna-torkolati kikötőket. Nagy Lajos magáévá tette a programot, szigorú határellenőrzéssel vetett véget a kelet felé irányuló böszörmény kereskedelem minden ágának és így mikor már a moldvai kunok is kereszténységre tértek, a magyar böszörmények külön vallási élete is teljesen megszűnt.

867. MORAVCSIK GY.: "Muageris király" - Magyar Nyelv - 1927.

668. HODINKA A.: "Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai"
Bpest, 1916.

889. Ez a találkozás már teltételezi a magyarság Lábvetését a Duna-menti Bolgária tőszomszédságában.

870. MORAVCSIK GY.: "Bizánc és a magyarság" idézete Acsay A. fordítása szerint. 100. oldal.

671. A magyar rovásírás jellegzetes és eltérő betűi az orkoni szövegtől kétségtelen görög befolyás alatt fejlődtek ki, illetve változtak át ma ismert alakjukra. Erről a kérdéstről Németh Gy.: „A magyar rovásírás' c. tanulmánya értekezik a "M. Ny. T. Kézikönyve E. 2. Budapest 1933.

872. MORAVCSIK: i. m. 101, oldal.

873. V.ö.: „Nyelvelméleink az inkvizíció mérlegén" c, fejezettel.

874. V. LAURENT: "Uue lettre dogmatique de l'empereur Isaac l'Ange au primat de Hongrie". - Échos d'Orient - 1940. 59.

615. Névtelen Jegyzőnk részletesen megemlékezik a megérkezésükről. 57. fejezet.

676. IPOLYI A.: i. m. I. 61.

677. WESTBERG F.: „Beitraege zur Klaerung orientatischer Quellen über Osteuropa". Bouulletin de l'Akademie Impériate des Sciences de St. Pétersbourg, 1899. - Masudi's Russenzug 913914. 225.

678. U. o. Ibn Haukal's Russenzug von J. 969. 230 oldal.

679. Anonymus 57. fejezet.

680. IPOLYI: i. m. I. 61.

681. SCHLUMBERGER G.: "Byzance et les Croisades". Paris, 1927.

682. V ö.: "Nyelvemlékeink az inkvizíció mérlegén" c. fejezettel.

683. DUPRONT A.: "Las cruzadas" Mexico, 1962. 172-174.

684. U. o. 17 s.

686. Az elkobzott írásokról, kéziratokról név szerint nem emlékeznek meg a jegyzőkönyvek, de feltehetőleg valami közülük lehetett az arab eredetű "királytükörök" valamelyikéhez a miután a böszörmények egyben üzletileg is tevékenykedtek a kéziratmásolások terén.

Valószínű, hogy az oxfordi könyvtárban levő, Nagy Lajos rendeletére készült "Secretum secretorum" valamelyik példánya is ezek között a kéziratok között lehetett.

Aristoteles neve és vele kapcsolatban tanítványáé, Nagy Sándoré, csak mint csalétek szerepelhettek, mert így nagyobb kelendőse volt, hiszen ebben a korban az aristotelesi iratok valóságos lázban tartották a nyugati skolasztikusokat. A jelzett "Secretum Secretorum" első oldalán a "Magnus Alexander" kifejezés egyébként is erősen magyar nyelvű fordítóra, vagy másolóra vall, azzal, hogy az "epiteton ornans", a jelző megelőzi a tulajdonnevet.

XXIV. MAGYAR ALKIMISTA PEREK

Az "alkímia", az aranycsinálás tudománya, a mai modern kémia őse, a maga 13. századi misztikumával, kezdetben, mint tilos cselekmény és az "ördöggel paktálás" kézzelfogható gyanúja, szintén a hitvédelmi bizottság vizsgálata elé tartozott. Bár a kor skolasztikus tudósai, köztük a legnagyobb szellemek, mint az olasz aquinói Szent Tamás, a német Szent Albert, vagy az angol ferences Bacon egyenesen beépítették filozófiai rendszerükbe a kezdő természettudományi kísérletek elméletét, sőt a spanyol Domonkos-rendi Lullius egyenesen gyakorlati útmutatást hagyott hátra az alkímistáknak, az egyház nem jó szemmel nézte a kétesnek ítélt tudományágat.

Az arab, görög keleti tudományosság magas színvonala a keresztes hadjáratok közvetítése folytán Európaszerte valóságos tudományos forradalomként hatott. Így volt ez nemcsak a filozófia terén, ahol Aristoteles, Plato vagy Avicenna munkáit "megkeresztelte" a keresztény skolasztika, hanem a természettudományok, csillagászat, földrajz, matematika eredményeit mohón kutatták, keresték, Párizs, Oxford és Bologna egyetemei, hogy az emberi tudás határait egyszerűen régóta alig sejtett mértékben kitágítsák. Így volt ez az alkímia terén is. Amióta nyugat bölcsei megismerték Euklides elemekről szóló munkáját, vagy Aristoteles Meteorologica c. könyvét, lázas sietséggel kutattak mindenfelé, hogy a keleti tudás mélységeiből meríthessenek. Mikor aquinói Szent Tamás 1250-ben az utóbbi munkát kommentárokkal látta el, oly nagy hatása volt, hogy barátja a flamand Moerbecke Vilmos címzetes korintusi püspök, Magyarországot is bejárta, hogy az itteni görögök és böszörmények útján elterjedt arab munkákat felkutassa és a nagy tudós rendelkezésére bocsássa. Magyar földön a 9. század óta fennálló görög műveltség előbb gyökeret vert, mint a latin. Erre elég csak azokra a görög egyházatyák által írt munkákra hivatkozni, mint Maximos és

Damaszkuszi János művei, melyeket egy velencei származású szerzetes a pásztói apátság birtokában levő példányról fordított le. Ugyancsak magyar fordítók munkája alapján került a skolasztika legnagyobb tudósának, Petrus Lombardusnak kezébe a görög egyháziatyák latinra átültetett munkája is, mint ahogy Moerbecke magyarországi szerzetesektől szerezte meg az általa latinra fordított Proklos iratokat (687).

Mikor aquinói Szent Tamás a keleti természettudományok kísérleti eredményeinek összefoglalása után megjelölte az alkímia célját, már kitért a hamisító, szemfényvesztő és kapzsi kísérletezőkre. Szerinte "az alkimista legfőbb feladata a fémeket átváltoztatni és azt valósággal is, nem pedig szemfényvesztéssel" (688). Az alkimisták természetszerűleg nemcsak írástudással, hanem filozófiai és sokszor teológiai felkészültséggel is rendelkeztek és az "aranycsinálás művészetében" nem mindig a kapzsiság és aranysóvárgás volt a főcél, hanem a tudás határainak kísérletekkel való kitágítása, a természet és az elemek rejtett erőinek megismerése. A "transmutatio" - átváltozás filozófiai fogalmát gyakorlatilag akarták bizonyítani és laboratóriumi kísérleteiknél a teológiából kölcsönzött hasonlatképleteket sokszor fontosabbnak tartották, mint az elemek, vagy vegyületek alaptermészetének törvényszerűségeit. Így lett a keleti, tisztán természettudományi síkon kikísérletezett eredményekből egy zavaros bölcséleti és teológiai szóhalmaz, ahol a "szentháromság képlet", vagy a "fehér filozófiai kő szeplőtlen fogantatása", sőt a sírjából diadalmasan kiszálló Krisztus testének példájára a "resurrectio", a szakszerűen előírt fémkeverékekből egyformán szerepelt. Titokzatos jeleikkel megoldhatatlan rejtvényekké tették az egyszerű kémiai folyamatokat is kortársaik előtt.

Ez a titokzatosság öltöztette a középkor alkímiáját a varázslók "ördögi misztifikációinak" köntösébe és ez keltette fel a tévhitet, hogy az aranycsinálók magával a sátánnal kötnek szövetséget. Sajnálatos módon ez a felületes vád az orvosságok, gyógykenőcsök, sőt festékek

készítőire is kiterjedt és komoly tudósok munkáit akadályozta meg a "fekete mágia" gyanúja.

A sámánokról szóló jegyzőkönyvekben sűrűn akadunk gyógyszer, vagy kenőcsgyártó egyszerű emberekre, akik ősi soron örökölt tudással saját maguk készítették orvosszereiket, melyekről a hitvédelmi bizottság majdnem minden esetben kihangsúlyozottan érdeklődik.

Az alkímisták ellen vezetett eljárások azonban főképp azóta válnak gyakoribbakká, amikor a szeszpárlás művelet, az "aqua vitae", az élet vize desztillálása nagyobb elterjedtségnek örvend. Ez a gyakorlat a keleti népeknél, a rózsaoilaj készítés révén, már jóval előbb ismert volt, de mikor a nyugatiak is felfedezték, akkor még a kolostorok szerzetesei is szeszgyártáshoz kezdtek. Villanovai Arnold valóságos dicshimnuszokat zeng az "aqua vitae" eddig ismeretlen gyógyhatásáról. Maga a Domonkos-rend már 1288-ban szigorú tilalmat hoz, hogy a szerzetesek párlási vagy alkímiai műveleteket végezzenek. Minden szerzetes, akinek a birtokában lombikok, vagy egyéb párláshoz szükséges eszközök, vagy az eljárásról szóló útbaigazítások, titkos receptek vannak, nyolc napon belül köteles azokat megsemmisíteni. A jelzett káptalan Riminiben zajlott le, de úgy látszik nem nagy hatással, mert 1323-ban a Barcelonában tartott egyetemes káptalan szigorúbb rendelettel sújtja azokat, akik még mindig a "botrányos alkímiával és szeszpárlással" foglalkoznak és most már börtönbüntetéssel és egyéb testi fenyegetéssel sújtja a parancs megszegőit (689).

Magyarországon - jegyzőkönyvünk tanúsága szerint az első alkímista per 1274-ben folyt le Sardus magister ellen. A vádlott, akit a székelyudvarhelyi Domonkos kolostorba idéztek, böszörmény volt és Salernó egyetemén szerezte magisteri címét. A jegyzőkönyv kihangsúlyozza, hogy nem mint foglyot tartják a kolostorban, hanem önként jelent meg a vizsgálaton, mert a keresztény hívők között "ördögi híre támadt". Teljes neve Sardus Murepsos, ami azt mutatja,

hogy görög műveltsége is volt és főként kenőcsök készítésével kísérletezett. A salernói egyetemen másolt könyvei sorában megemlíti "Dunameron liber unguentorum" kenőcsök könyve - kéziratát, amelyet ő maga fordított le arabból magyarra. A bizottság nagy tiszteletben tartotta és a székelyudvarhelyi templomban nagy tömeg előtt ünnepélyes esküt tett, hogy a sátánnal semmiféle kapcsolata nincs és csak az emberek betegségeinek gyógyítására törekszik. Minden okunk megvan, hogy feltételezzük a vizsgálat szándékát védekezésnek tekinteni a tudós javára, a lakossággal szemben, amely ördögi kapcsolatainak hírére életét fenyegette. Az ünnepélyes eskütétel után az inkvizítor, fráter Gergely, "osculum pacis"-sal, békecsókkal bocsátotta el (690).

1285-ben Kőrmöcbányára idézték meg a bizottság elé Gotfrid 66 éves "civis eruditus"-t - tanult polgárt egy Miklós nevű magyar aranycsináló özvegyének, Erzsébetnek a vádjai alapján, hogy az "ördöggel trafikál" és ártást hoz a népre. A bizottság tagjai a vizsgálatot megelőzőleg személyesen meglátogatták a vádlottat házában és lombikokat, kémcsöveket és különféle tégelyeket találtak nála (alembici et ampullae et diversa receptacula). A másnapi kihallgatásnál kiderült, hogy az özvegy feljelentése bosszúból történt, mert férje, Mikód magyarnyelvű receptkönyvét megtartotta magának a vádlott és valami csekélységet fizetett érte. Gotfrid polgár tanúként meghívatta György bánfai és Jeromos eperjesi polgárokat, akik szintén alkimisták voltak és velük bizonyította, hogy Miklós a sok kísérletezéssel annyira eladósodott, hogy ők adtak neki kölcsönt és a jelzett könyvet mint zálogot hagyta Gotfridnél, aki csak saját jószándékából adományozott 10 dénárt az özvegynek. A végzés ez esetben is szűkszavú: felmentés, de a vádlottnak és a két tanúnak szintén esküt kellett tenniük, hogy nem kötnek szövetséget az ördöggel (691).

Szerzetesek alkimista törekvésével is találkozunk a Kassai kódexben. 1289-ben fráter Vitalis és Sebestyén, a pécsi kolostor tagjai kerülnek a

rendfőnök végzésével börtönbe, mert sokak megbotránkozására alkímiával foglalkoztak (692). Ugyanebben az évben a császári szerzetesek közül büntették meg fráter Joakimot, akinek a birtokában alkimista tartalmú könyveket találtak (693). Ezek a végzések azonban nem az inkvizítorok könyvében szerepelnek, hanem a "Gesta Fratrum" töredékben.

Mátyás király korában már a Szent Miklós kolostorban levő studium generaléban egyenesen tanították is az alkímiát, mint "ars"-ot, művészetet és a király kegyéből rendszeres kísérletezések folytak a "kristályok és fémek természetének" felderítésére. Ez már a humanizmus kora volt, amikor a nyugati szellem is felszabadult a sok tilalomtól és a kísérleti tudomány terén nyíltan tehetett erőfeszítéseket.

A TÖRÖK FOGSAGBÓL HAZATÉRŐK VIZSGÁLATA

A magyarországi hitvédelmi intézmény történetében egészen sajátos helyet foglal el a török földről hazatérő foglyok vizsgálata. A szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csata után kezdődött Zsigmond király utasítására és kb. 1448-ig tartott.

A nyugati kereszténység védelmére hősiessen vállalkozó magyarság sorait a folytonos törökkel vívott harcok állandóan gyengítették, de a legnagyobb emberveszteség kétségtelenül a törökök portyázásai és határvidéki betörései nyomán jelentkezett, amikor a védtelen lakosságot meglepve, minden épkézláb férfit és asszonyt elhurcoltak. A foglyok sorsáról természetesen a legszörnyűbb lehetőségeket terjesztették az egyházi és a politikai hatalom megbízottai, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a nemzet ellenállását fokozzák az egyre fenyegetőbb török veszedelemmel szemben. Zsigmond király óta a magyarság az állandó védekezés álláspontján volt és természetes önvédelemnek látszott a fogságból hazatértek ellenőrzése. A hazatérő foglyok által, akiket a véletlen szerencse, vagy egyéni merészség és vállalkozó szellem hazasegített a szülőföldre, sokszor nemkívánatos tudósítások kerültek az országba az ismeretlen népek életének talán emberibb képéről, mint amit harcok közben festett magának a magyarság.

Hogy ilyen lehetőségek valóban felmerültek, mutatja a sokrétű irodalmi hagyatéknak, amely a Törökországban élt és visszatért foglyoktól származik. Jóbfia Pál, aki 17 éves korában Szászsebes iskolájában tanult és a törökök erdélyi portyázása alkalmával 1438-ban az egész lakossággal együtt fogságba került, közel húsz éves tapasztalatait írta le fogsága alatt szerzett élményeiről. Drinápolyban adták el egy falusi gazdának, aki meglehetősen keményen bánt vele, úgyannyira, hogy szökést kísérelt meg, mire bilincsbe verve kellett

dolgoznia. Gazdája nem értékelte sokra lázadó szelleme miatt és újból eladta. Most már Kisázsiába került, őszinte beszámolójában írja, hogy a mohamedán vallás szertartásait élénk figyelemmel kísérte és amikor a gazda családja szerénységéért becsülni kezdte, a mohamedán vallás belső rejtelseibe is betekinhetett. Lassan arra a meggyőződésre jutott, hogy nagyon sok vonzó elem akad az ismeretlen, pogány hitben és főképp erkölcsében hasonlít a kereszténységhez. Mikor megtudta, hogy Krisztus személyét a törökök milyen nagy tiszteletben tartják, mint profétáét, a nagy hasonlatosság egészen elkábította, félt, hogy hitehagyóvá válik, éppen azért buzgón imádságos életet kezdett élni. Gazdája, akinek vele egykorú fia is volt, jobban megszerette, mint saját gyermekét és megtanította a mohamedán írásra, hogy a Korán tanaiban jobban elmélyülhessen. A mecsetbe is magával vitte és a mohamedán papok, akik tudásvágyát hamarosan észrevették, szívesen segítettek neki vallásuk megismerésében. Egy alkalommal beszédet tartott és annyira megnyerte hallgatósága tetszését, hogy esténként sűrűn jártak gazdája házához, hogy a fiatal magyar szavait hallgassák. Barátai rá akarták beszélni, hogy tanuljon tovább és legyen mohamedán pappá, de honvágya oly erős volt, hogy gazdája, aki őszintén becsülte, nem tudott ellenállni ama kérésének, hogy magas összeköttetésekkel szabadságlevelet szerezzen neki. Az ősi földre visszakerült fogoly, egy teológus felkészültségével a 15. század egyik legalaposabb törökországi néprajzíróvá vált és hosszú fejezetekben beszámol a rettegett híru mohamedánok mindennapi életéről, amelyet emberiesnek, sokszor rokonszenvesnek tüntetett fel kortársai előtt (694).

A volt török foglyok inkvizíciójának ez lehetett a lélektani, alapja: a nyugati kereszténység legfőbb képviselői akár az egyház, akár a Német-Római császárság birtokosa, Zsigmond király - tartottak attól, hogy a magyarság körében elharapózik egy bizonyos fokú rokonszenvedés a törökség irányában, vagy legalábbis tompul a gyűlölet éle a kereszténység legnagyobbak vélt ellenségével szemben.

Egyházi részről, tartottak a lazább szellemű mohamedán vallás térhódításától, amely még a fogságba hurcolt szerzeteseket, papokat is befolyásolhatta, és még inkább az egyszerű hívőket, akik a hosszú rabságban a keresztény vallás legegyszerűbb igazságait, imádságait is elfeledték, apránként hasonultak a török környezethez, mert nem rendelkeztek sem olyan szellemi felkészültséggel, sem vallásos meggyőződéssel, hogy a kereszténység és izlám között határozottan az első javára dönthettek volna.

A hazatérőket minden esetben vizsgálóbizottság elé állították, élményeik, szökésük részletei felől alaposan kivallatták és egyúttal vallásuk imáit, egyszerű hitbéli ismereteiket igyekeztek megállapítani. A királyi megbízottak az ország déli határszélein megszervezték a kémelhárítást a török ellen és ilyenkor minden jövevény gyanús volt előttük. Így kerültek a hazatérők is első ízben érintkezésbe honfitársaikkal. Valamelyik közeli Domonkos-rendi kolostorban kellett jelentkezniök, ahol ellátták őket minden szükséges élelemmel, ruhával és egyben megfigyelés alá kerültek addig, amíg a hitvédelmi bizottság jónak látta maga elé citálni őket.

A Domonkos-rendiek részéről Zsigmond király egyenes parancsára nem magyar szerzetesekből álló állandó bizottság működött a vizsgálatok vezetésére. Wizensehi Konrád, Ungelter Péter és Stizer Miklós bajor szerzetesekből állott az inkvizíció egyházi része, míg a világi karhatalmat Csák Miklós vajda kiküldöttje képviselte. A bizottság állandó székhelye Nagyszeben volt, de szükség esetén a környező szász városokban is folytattak kihallgatásokat.

A legnagyobb szabású eljárás 1419 januárjában zajlott le, amikor a Konstanzban zsinaton elnöklő Zsigmond király egyenes parancsára - "comissio propria Domini Regis" egy Domonkos-rendi szerzetes egybehívta Tolmács várában Csák Miklós vajdát, István erdélyi püspököt, a kerci cisztercita apátot, hogy megszervezzék a hazatérők kivizsgálását. A különféle kolostorokban összegyűjtött, visszatért foglyokat, szám szerint 145 magyart, székelyt és szászt gyorsított

ütemben hallgatták ki és közülük 16 szerencsétlennek kitépették a nyelvét. A jegyzőkönyv nem részletez, nem ad felvilágosítást az ítékezés okáról (695).

Ugyanebben az esztendőben Teke fia Márton kapitány, István, Sándor és Kelemen nevű székely katonák ellen vezettek vizsgálatot Nagyszebenben. A nevezettek huszonkét évig voltak török fogságban, tehát a nikápolyi vesztes csata óta és Savoyai Humbert francia gróf csapatához voltak beosztva. A vizsgálat eredményéről nincs adat, csak Kelemen katonát utalták be a segesvári Szent Antal hospitálba, mert lepragyánus volt (696).

1420-ban Saáp Sebestyén és Kis (Parvus) Má té katonák érkeztek haza, akiket Ragusa város foglyamegváltó intézete szabadított ki több dalmát sorstársukkal együtt egy gályáról. Mórighida vámjánál jöttek hazai földre és a csázmai Domonkos kolostorban vizsgálták ki ügyüket. Esküt kellett tenniük, hogy törökországi élményeikről abban az esetben, ha azok az "istentelen mohamedán szekta" javára lennének, nem beszélnek senkinek, még családtagjaiknak sem (697).

Ugyanebben az esztendőben, Moldván keresztül érkezett haza egy huszonöt főből álló fogoly-csoport, akiket a brassói kolostorban tartottak két hónapi pihenőre, majd Nagyszebenbe utalták őket. Ugyancsak ide kerültek a székelyudvarhelyi kolostorból György katona és egy Ábrahám nevű székely, aki hosszú fogsága alatt megházasodott és magával hozta török feleségét és két fiát is. Az asszonyt és a gyermekeket megkeresztelték és férjének a székely kolostor szolgálatában adtak alkalmazást (698).

Sikei Menyhért nemes katona, aki 14 évig volt fogságban, ahol szükségből "apostatává", hitehagyóvá lett, a bizottság határozata alapján négy éves vezeklésre ítélték a segesvári kolostor szolgálatában. (699)

1438-ban a török újból Erdélyre tört és tömegesen hurcolta el a lakosságot. A foglyok közül kisebb nagyobb csoportokban szökdöstek vissza és ügyüket, IV. Jenő pápa rendeletére a bázeli származású

Riecher Jakab Domonkos-rendi inkvizítor elé utalták. A teljhatalmú megbízott spanyol, ifjabb Torquemada János inkvizítortól kapta az utasításokat, a székesfehérvári királyi udvarban, ahova Zsigmond király hívta meg. (700) 1444 óta működött az erdélyi szász városokban, ahol a kolostorok és templomok félig romokban álltak, mert a török elhurcolta a szerzeteseket is. Riecher Jakab működéséről számszerű adatok, nevek felsorolása szerint rövid feljegyzések alapján, alkothatunk magunknak fogalmat, hogy milyen nemzetirtást jelentettek ezek a török betörések. A visszatérők sorában közel 200 magyar, székely és szász szerepel a kivizsgált ügyek listáján, férfiak, asszonyok és gyermekek vegyesen. A vizsgálat javarészában arra szorítkozott, hogy a "Credo" és "Ave Maria" imádságokat minden visszatérőnek hibátlanul ismernie kellett.

A visszaszivárgó foglyok között szerzetesek is akadtak, akiknek a helyzete nehezebb volt mint az egyszerű híveké: pápai felmentést kellett kérniük, hogy minden esetleges hitehagyás gyanújától mentesek lehessenek és régi jogaikat visszaszerezhessék.

A legutolsó fogolyinkvizíció 1444-ből származik, a Domonkos-rendiek vezetésével, amikor is Della Marca Jakab olasz ferences, pápai kiküldött és keresztes hadakat toborzó szónok, vette át az irányítást Erdélyben és egész falvakat telepített beljebb az ország területére, hogy a török befolyástól távol tartsa őket, szabad utat nyitva a talajvízként beszivárgó oláh pásztornépnek a gazdag magyar földek felé.

687. A "Proklos" iratot csak a század elején fedezték fel és beillesztéséről a skolasztika eszmerendjébe KLIBANSZKY R.: "Ein Proklos-Fund und seine Bedeutung". Heidelberg, 1929. foglalkozik. Petrus Lombardusra tett hatásáról pedig részletesebben ír: GRABMANN M.: „Die Proklos Übersetzungen von W. von Moerbecke und ihre Verwertung in der lateinischen Literatur des Mittelalters". Bizantinische Zeitschrift. 30. (1929-30) 78.

688. Aristoteles "Meteorológica"jához írt kommentárjában. Lec. IX.

cap. II.

689. DENIFLE E: i. m. III. 234.

690. Kassai kódex: Anno 1274, n. 43.

691. U, o. Anno 1285. n. 4.

692. U. o.: "Gesta FF." 1288. n. 3.

693. U. o.: "Gesta FF." n. 24.

694. Jóbfia Pál nevét. aki a kéziratban "frater Paulus"-ként szerepel, miután minden apró részletben megegyezik a gróf Kemény József által "szászsebesi XV. századi dolgok" címmel közölt bőséges leírásokkal, amelyek az eredeti szerzőt a jelzett fiatal erdélyi tanulóban sejtetik. Hogy a könyvalakban megjelent ismertető több példányban is forgott és később nyomtatásban is megjelent, azt mutatja, hogy nagy közkedveltségnek örvendett és a Fabricius György kiadásában és előszavával 1538-ban kiadott "Turcarum mores" is ebből a munkából származott. Sok toldalékkal ezt megelőzőleg didaktikus célokkal Egeloph Krisztián is kiadta Strassburgban, 1530ban. Az erre vonatkozó adatokat gróf Kemény munkájából, az "Új Magyar Múzeum" 1857. I. számából vettem.

695. Kassai kódex: Anno 1419 n. 4.

696. U. o.: Anna 1420. n.

697. U. o.: Anno 1420. n. 1.

698. U. o.: Anno 1420. n.

699. U. o.: Anno 1420. n. 8.

700. U. o.: Anno 1944. n. 2.

FÜGGELÉK

A KASSAI KÓDEX RÖVID TÖRTÉNETE

A magyar Domonkos-rendiek kultúrtörténetével foglalkozva, az osztrák határszéli kolostorok levéltáraiban, Petau és Krems, majd Kitzbühel szerzetházaiban találkoztam első ízben a titokzatos "Syngrapha Dominicana" középkori kézirat nevével. 1941-ben Kassán, Beregszászot, valamint Sárospatakon a levéltárakban búvárkodva, ismét nyomára akadtam a névnek, most már teljes biztonsággal, hogy egy magyar eredetű kódexről ad hírt a görögös név. A kassai városi levéltár egy 1556-ból eredő elismervénye szerint a jelzett kéziratot Fr. Czeglédi Péter, a kassai Mészáros utcai kolostor Domonkos-rendi perjele és még egyetlen életben maradt rendtársa, Székesfejevári Péter, letétbe helyezték a polgármesternél, mert a kolostor leégése után olyan sanyarú helyzetbe kerültek, hogy továbbmaradásuk lehetetlenné vált. Sajátkezű aláírásával igazolja a két szerzetes, hogy a város polgármestere nagylelkűen 8 forint és 25 tallérral, valamint egy hordócska borral látta el őket útravalóul és szekerükön megindultak nyugat felé.

A gazdátlan kolostor kb. 150 évig városi gabonaraktár, majd kaszárnya céljait szolgálta, amikor 1690-ben Hoffman Tamás, fiatal, kassai születésű Domonkos-rendi szerzetes, előljárói megbízásából, a rend visszatelepítéséhez hozzákezdett. Rudolf király rendeletére a város a kolostor egy szárnyát kiürítve vissza is adta a hajdani tulajdonosok jogörökösének. Hoffman Tamás, aki a petau kolostorban őrzött, régi kassai elismervénnyel jelentkezett a városházán, már nem találta meg a jelzett "Syngrapha" köteget, mert az abban felsorolt birtoklevelek, határjárások, a Hernádon levő két vízimalom kiváltságlevele és főképp Szedikerte falura vonatkozó okmányok, az új tulajdonosok kezében voltak.

Báró Holló Zsigmond, a nevezett Hoffman Tamás közeli rokona,

nyomozta ki szorgos utánjárással, hogy az eredeti kézirat a szepesi Kamara prefektusának, Druheim Vilmos osztrák bárónak, magánkönyvtárába került. Holló Zsigmond kérésére a "Syngrapha" birtokrészét a lelkészi hites helyi levéltárban lemásoltatta, a szepesi Kamarával hitelesítette, míg a másik, nagyobb és kultúrtörténeti szempontból fontosabb részt Hoffman Tamás másolta le bizonyos sietséggel, sőt egyes részek "regeszta"-szerű összevonásával, mint „ sajátkezűleg írja "propter brevitatem temporis" - az idő rövidege miatt.

1698 augusztus 11-én a kolostort hivatalosan visszaadták a Domonkos rendnek az egi érsek és a szepesi Kamara prefektusa jelenlétében, amikor is a szerzeteseket a Letmeritz (Csehország) kolostorának főnöke képviselte. A megbízott R. P. Fr.

Wlassati Gergely, Rómába küldött jelentésében (Brevis informatio circa desolationem et recuperationem Conventus Cassovienis Ordinis Praedicatorum - conscripta per R. P. Fr. Gregorium Wlassati, primum residentiae Cassoviensis Vicarium in anno 1701.) szerepel a "Syngrapha" neve is, sőt a szerző több ízben citálja is "constat autem ex Syngrapha dictorum duorum Fratrum" formában (magát a kódexet. Hogy a jelzett kézirat az eredeti, vagy a Hoffman Tamás-féle másolat volt, ma már nehéz eldönteni, de nagyobb valószínűség szerint az eredetit báró Druheim nem adta ki a kezéből, azért volt sietős a másoló szerzetes munkája és így inkább a másolatról történhetett említés.

Az újjászervezett kolostor nem sokáig örvendhetett nyugalomnak, mert II. József 1785-ben kelt rendeletével feloszlatta a szerzetesrendeket, vagyonukat, könyvtáraikat, ötvösremekeiket elkoboztatva. Így került ismét ebek harmincadjárja a kassai kolostor újból összegyűjtött nagy értékű kódex és ősnymtatvány állománya is, és most már nyomtalanul eltűnt. A majdnem egykorú kézirat tartalmának régi volta nem tűnt fel még a "műgyűjtőknek" sem, úgyhogy Batthányi Ignác, gyulaféhevári püspök, aki a kassai kódexek

közül többet megvásárolt, nem tulajdoníthatott nagyobb értéket a 16. századi jellegzetes betűkkel másolt írásnak.

A kassai helytörténet szorgos kutatói Vick Béla, a Dóm káptalan történésze, valamint Szabó Adorján premontrei kanonok, akik előzetes kutatásaik nyomán tudtak a "Syngrapha" létezéséről, szorgos munkát végeztek az eredeti kézirat megszerzésére. Vick Béla akadt nyomára Kassa város levéltárában az említett 1556-os elismervénynek, míg Szabó Adorján a leleszi hitelhelyi levéltár regesztáiból tudta meg, hogy ott, a jelzett kézirat anyagi természetű, gazdasági részeiről, felsőbb parancsra, másolat készült, amely másolatot később a bécsi k. u. k. levéltárban Szedekerte birtokleveleivel együtt szerencsésen meg is talált. Hiányzott azonban az eredeti, teljes szöveg és a Hoffman féle másolat, a sokkal fontosabb kultúrtörténeti feljegyzésekkel.

Mikor 1942-ben Madarász István, kassai megyéspüspök bizalmából, Radó Polykárp bencés kódex-szakértő ösztönzésére, reám hárult a feladat, hogy a Dóm plébánia nagy értékű kódex és inkunábulum állományát lajstromozzam és egyesítsem a püspökség régebbi, Récsei Viktor által készített leltárával, feltűnt, hogy nagyszámú kódex és ősnymtatvány hajdanán a Domonkos-rendi kolostor könyvtárához tartozott és még több példány gerincén ott csüngött az egy-két láncszem, amellyel annakidején a pulpitusokhoz voltak rögzítve. A könyvtár legértékesebb darabjai a "Fischer Colbrie-kabinet"-nek nevezett erkélyszobácskában voltak elhelyezve, ahol a könyvtárra vonatkozó iratok között találtam egy "Collectio Dominikana" című feljegyzést és legelső adatot arra, hogy - abban az esetben, ha a "Syngrapha" és a "Collectio" azonosak -a sokat keresett kézirat még a múlt század derekán a kassai püspökség könyvtárában volt. Közel kétéves szorgos munkával - mialatt az egész könyvállományt kétízben is példányonként átvizsgáltam - 1944 október első napjaiban kezembe került egy elismervény, amely szerint "Rev. Rassovszky kivételezte a Collectio Dominicana" kéziratát 1852-ben.

Az új adat felbukkanását sietve közöltem Pfeiffer Miklós

nagypréposttal, akitől miután a Domonkos-rendiek történelmével tudományosan és behatóan foglalkozott, bő adatokat kaptam Rassovszky személyéről. Bár magam is tudtam, hogy valamikor a Domonkos-rend tagja volt, sőt tartományfőnöki tisztelet is viselt, de a 48-as szabadságharc után, mint Kossuth személyes jóbarátját nemcsak tisztségétől fosztották meg, hanem a rendben is annyit zaklatták, hogy kilépett a szerzet kötelékéből és ideiglenesen a kassai püspökség kancelláriájában írnokoskodott. Pfeiffer Miklós, atyai jóakaró barátom, az új nyomon fellelkesedve mondta el, hogy Rassovszky Mislókára, egy Kassa melletti falucskába került kegyelemből plébánosnak és ott is halt meg. Pár óra múlva mindketten Mislókán voltunk és a plébános engedélyével a lomtár egyikládájában egérrágtá, penészes, molyette állapotban megtaláltuk a hajdani Domonkos-rendi tartományfőnök, püspöki írnok és miszlókai plébános iratait, jegyzeteit és ami a legfontosabb, a "Collectio" - "Syngrapha" Hoffman Tamás-féle másolatát. A plébános szívesen nekem ajándékozta a kéziratot, amiért is Brezanóczy Pál püspöki kancellár közvetítésével, Madarász püspök tanácsosi címmel tüntette ki.

Ekkor már 1944 október 15-ét írtunk és a városi levéltár, amelynek vezetőjével, Kligl Rudolf barátommal együtt javígtattuk a kézirat szövegvomlásait, megkapta a parancsot az értékesebb oklevélállomány szakszerű mentésére, amelyben magam is részt véve, egy időre abbahagytam a nagyértékű kézirat másolását. Kassa város 1945 január 11-én orosz megszállás, majd cseh fennhatóság alá került, a kiutasító végzést megelőzve, hátizsáknyi podgyással Vizsolyra távoztam, magammal víve a "Syngrapha"-t. Hosszú Odyssea után, február végén érkeztem Budapestre és az ottani Domonkos-rendi kolostorban, P. Böle Kornél segítségét igénybe véve, négy hét alatt sietős munkával befejeztem a másolást. A Hoffman-féle másolat, amelyet "Kassai kódex"-nek neveztem el, a budapesti anyakolostor könyvtárába került. Későbbi sorsa ismeretlen azáltal, hogy a kommunista rezsim 1950-ben

a szerzetesrendeket, köztük a Domonkos- rendieket is feloszlatta, könyvtáraikat elkobozta, követve a II. József-féle politikát.

A KASSAI KÓDEX BELSŐ FELOSZTÁSA

A folió nagyságú kézirat egykolumnás, sűrűn és apró betűkkel írt szöveg, amely barnás színű tintával, durva, fás, mérlegjegyes papíron folyamatosan halad és barokk-cikornyákkal több fejezetre oszlik. Első táblája és a kezdet 18 oldala teljesen, a következők pedig 25. oldalig részben hiányosak, részben olvashatatlanok. A hátsó tábla ép, csalt szüette, és egy részét feloldva belső részéből, Lócsei kalendárium íves faktúrái kerültek elő. A számozás a már jelzett 25. oldaltól csak a "recto" felületen folyik 145. számig, de az utolsó húsz oldal üres, kivéve a két legutolsó lapot, amelyeken egy későbbi kéztől származó, németnyelvű gazdasági természetű adatok vannak feljegyezve.

A könyv első hiányos része "Monita magistri Pauli" a 29. oldalon bejegyzett kolofon alapján állapítható meg. A töredékszövegek alapján összehasonlítva Magyarországi Pál "Suma Poenitentiae"-jével azonos, sőt bizonyos részek a "Notabiliákra" is hasonlítanak, amelyeket P. Dénes Gergely munkája alapján, a Vatikán levéltárban levő példánnyal egyeztettem.

A "Monita" töredékszöveg ad egyébként magyarázatot a következő nagy fejezetre is, hogy az inkvizíció folyamán elhangzottakat vegyék jegyzőkönyvbe. A kolofon szövegében Hoffman Tamás mint másoló, megnevezi magát.

A második rész nem folytonos, mert "Liber Inquisitorum"-nak van címezve, de a 95. oldal után egy lap üresen marad, és "Exodus Fratrum" címmel, egy rövid eseményeket regesztáló fejezet következik, amely a vándor missziós telepekre vonatkozó adatokat tartalmaz négy oldalon keresztül, majd újból az eredeti fejezetcímmel a perek kivonatai következnek. Ugyancsak betoldott szöveg a "Gesta Fratrum" nagyon vegyes, kultúrtörténelmi adatokkal,

megjegyzésekkel a Ferenc-rendi inkvizíciós perekről, melyeket a Zsigmond-kori török foglyok ügyének adatai váltanak fel. A valódi "Liber Inquisitorum" 1227-ből egy pápai végzést közöl, amelyben egy kun főnemes házasságát érvényteleníti és 1498-ban, Michael de Oriente francia származású szerzetes vizsgálatával végződik, a perai ferences kolostor könyvtárának kirablása ügyében, amely a pápát személyesen is érdekelte.

Összefoglalva, a Hoffman-féle másolat tehát valójában négy fejezetre oszlik: Pál mester "intelmei"-re, az "Exodus"-ra, az "Inkvizítorok könyvé"-re és a "Gesta Fratrum"-ra, amely utóbbi többször "Miscelanea" címet visel. A jelen munka feldolgozza az "Inkvizítorok könyvé"-nek minden lényeges és kiböngészhető adatát, amelyek sokszor évszámmal vannak ellátva, de folytonosságuk nem mindig meggyőző és főként a hitvédelmi biztosok világi karhatalmat jelentő és elnöklő "comesek" tisztségviselési idejéből lehet a pontos dátumokat meghatározni. Sok adatot felhasználtam a "Monita" és "Exodus" szövegeiből is.

A "Gesta Fratrum" tartalma nagyon változatos és a rend belső életének jelentősebb eseményeit rögzíti. Megtudjuk belőle, hogy mennyire foglalkoztatta a magyar Domonkos- rendieket a "stigma", Krisztus sebhelyeinek problémája, amelyekről a Ferenc-rendiek, mint rendalapítójuk kizárólagos kiváltságáról vitatkoztak a Domonkos-rendi Szienai Szent Katalin sebhelyeiről. A nagy pestisjárványról, az olasz és német kereskedők vándorlásairól. Moerbecke flamand tudós görög- és arabnyelvű könyvvásárlásairól, a Nyulak-szigeti kolostor kunok által történt feldúlásáról, III. András király megmérgezéséről, stb. találunk hosszabb-rövidebb értesítéseket. A husziták betöréseiről, a Sárospatak és Kassa környéken viselt dolgaikról, szintén megemlékezik és dicsekedve írja le Csáki Móric kolostorba lépését és küzdelmét családjával szemben, akik elhurcolják, a kolostorból és erőszakkal házasságra akarják kényszeríteni. Kultúrtörténelmi szempontból nagy jelentőségű az első magyar "hebraista", Fekete

(Niger) Péter, irányzata a magyar és a héber nyelv hasonlóságainak kimutatásában, majd művének, a "Clypeus Thomistarum"-nak, velencei kiadásánál, Octaviano Scoto nyomdájával támadt peres ügye, amely évekig tartott. Könyvkereskedőknek is felcsapnak a 15.

században és szekérrakományszám hozzák magyar földre a külföldi könyveket és ebből nagy perük támad a tapolcai Vlach Istvánnal, aki állítólag egy nagyobb szállítmányt elrabolt. A budai Szent Miklós kolostor kőfaragói, ablakfestői, orgonistái is sűrűn szerepelnek, akik az egész országot járják művészetükkel épp úgy, mint a Corvinában szereplő dalmát, olasz és francia szerzetesek mellett dolgozó magyar könyvfestő műhelyek és másolók. A budai kolostorban lezajlott "palotaforradalom" Mátyás király korában Zárai Antal püspöki kinevezése miatt, a pápa nem akart elfogadni, mert osztrák jelöltje volt. A magyar király majdnem önálló, nemzeti egyházat szervezett és ebben a Domonkos-rendiek erősen támogatták. Egy gályarabságra ítélt szerzetes különálló pere zárja be a Mátyás-korszakot és a török előretörését tárgyalja a pécsi egyetem sorsán keresztül, majd javarészből Nagyvárad és környékén zajló események csoportosulnak rövid feljegyzések formájában. A kassai kolostorral baráti kapcsolatokat tartó sajládi pálos perjel, Martinuzzi György, a későbbi bíboros, lengyelországi útjain kassai és eperjesi szerzetesek az útitársak és a Zápolya János halálát részletező szövegek után, egy Ágoston nevű szerzetes nyomán, a történelemből sok elsikkadt részlet derül ki Fráter, György küzdelmeiről, haláláról és a perről, amelyet a vatikáni megbízottak folytattak Habsburg Ferdinánd ellen. A kassai udvarban Izabella bizalmasai és állásfoglalásuk miatt a magyar ügy mellett, gyűjtötták fel a Ferdinánd-pártiak a kolostort, ami arra kényszerítette a szerzeteseket, hogy 1556-ban elhagyják Kassát, ahol aztán, mint láttuk, letétbe helyezték a "Kassai kódex"-et.

A tanulmány során idézett szövegrészek az egyes évszámok alatt csoportosított teljes, vagy összevont jegyzőkönyvek sorszámaival vannak jelölve és tekintve a szövegromlást, a másolás sietségét,

összehasonlító tanulmányok hiányát - mint minden emberi munka - bizonyára nem teljesen hibátlanok, de az esetleges tévedések, apró elírások nem érintik a lényegét. Részletesen tárgyalom a munkában a "Sámán-pereket", amelyek az "Inkvizítorok Könyvének" jókora hányadát képezik, bár nem folytatólagos szöveggel szerepelnek, hanem szétszórtan és így a tárgy egységesítése szempontjának figyelembevételével sorakoztatom fel őket.

Itt újból kötelességemnek tartom megjegyezni, hogy a "sámán" név alkalmazása a latin szövegben nem fordul elő, de tekintve, hogy a vallástörténészek ma már véglegesnek tekinthető "terminus technikus"-ként használják ezt a szót, az eredeti "mágus" helyett szintén így fordítom abban a biztos tudatban, hogy mindkét szó mezopotámiai eredetű és bár a "mágus" a káldus papi nemzedék vagy osztály keretében szakrális cselekményeket, gyógyításokat, jóslást és írástudást jelesen művelő tagja volt, de időben még messzebbre nyúlik vissza a "sámán" szerepe, a Shamas szumér Napisten szolgáinak tisztségviselő neve. Mindkét név ősi, mezopotámiai eredete egyre valószínűbbé teszi a hipotézis helyességét hogy az elszíntelenedett ősi magyar mitológia gyökerei, a káldok nemzetségnek Van-tó környéki műveltségéből táplálkoztak, amely viszont szumir örökségnek bizonyul. Ennek a tézisnek igazolása az egyre jobban izmosodó összehasonlító nyelvtudomány a szumér-magyar vonalon, amely mellett ma már a megfellebbezhetetlen, legmagasabb nemzetközi tudományos fórumok is lándzsát törnek.

De célszerűség is vezetett a "sámán" név alkalmazásánál, mert a "Kassai kódex" forráskritikai kiadásánál a nemzetközi frazeológia lényegesen megkönnyíti majd munkámat.

Eredetileg az volt a szándék, hogy az "Inkvizítorok könyvé"-ből bőséges szemelvényeket is közölni fogok, de tekintve az idegen szöveget és a szűkre szabott terjedelmet, ettől pillanatnyilag el kellett tekintenem. Ha reményeimben nem csatlakozom, erre valamelyik világnyelven hamarosan sor kerül.

Meg kell jegyezni, hogy munkáim szintézisében több jeles történésünk eredményei nagyban segítségemre voltak. Ilyen munkák P. Dénes Gergely "I Notabili Paulo Ungaro" doktori tézise, Moravcsik Gyula "Bizánc és a magyarság" c. kis munkája, Harsányi András "A Domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt" c. nagy tanulmánya és Kúr Géza atyai jó barátom több személyes levélbeli közlése. Azt is megemlítem kötelességszerűen, hogy Magyarországi Jakab, franciaöldi működéséről, kéziratom első példányában szintén sok szó esett, de miután hajdani tanárom, a Pázmány Egyetemen, Gábrriel Asztrik ezt a titokzatos személyiséget és tevékenységét "Magyarországi Jakab eretneksége" c. munkájában kimerítően kidolgozta és közölte, örömmel kapcsolom ki az erre vonatkozó részt, bővebb teret nyerve eddig fel nem dolgozott adatoknak. Ugyancsak itt említem meg a magyar Domonkos-rendiek nagy személyiségének, P. Böle Kornélnak a nevét is, aki annak idején annyira segítségemre volt a kézirat kiböngészésében és még inkább sokszor igénybe vett munkáját "Árpádházi Boldog Margit szentté avatásának ügye, s a legrégebb Margit-legenda" címmel, amely sokban adott útbaigazítást. A sámán-részletekkel kapcsolatban nem hagytam figyelmen kívül az otthoni kutatások eredményeit sem és főképp Diószegi Vilmos tanulmányai a "Néprajzi Közleményekben", az "Ethnographiában", valamint nagyszabású munkája „A sámánhit emlékei a magyar hagyományban” győztek meg arról, hogy ázsiai rokonnépeink, a történelmileg legősibb időkben velünk együtt a "világ legrokonszenvesebb népének", a szumérnak, ötezer éves kultúrájából, mint közös forrásból, merítettek.

Végezetül ezúton is kötelességemnek tartom kifejezetten megköszönni a Kiadó, dr. Theész János barátom fáradhatatlan szorgosságát, amellyel - az emigrációs könyvkiadások történetében hallatlan szívóssággal és épp ezért eredménnyel - megjelentette szerény munkámat és egyben a lektori tisztelet is vállalta. Munkásságának értékét a nehéz idők csak hatványozzák.